

TESI DE LICENCIATURA

LA CANADENCA AL PALLARS: REPERCUSSIONS SOCIO-ECONOMI-
QUES DE LA CONSTRUCCIO DE L'EMBASSAMENT DE SANT ANTONI
A LA CONCA DE TREMP (1910-1920)

F. Xavier Tarraubella i Mirabet

S U M A R I

	<u>Pàgina</u>
INTRODUCCIO	1
FONTS DOCUMENTALS	8
FONTS IMPRESES	11
BIBLIOGRAFIA UTILITZADA	14
BIBLIOTEQUES UTILITZADES	19
0. EL MARC GEOGRÀFIC	20
1. ANTECEDENTS	27
1.1. La situació socio-econòmica general de la co- marca abans de l'arribada de la Canadenca (1880-1910)	27
1.1.1. El període de prosperitat (1880-1900) . .	27
1.1.1.A. L'arribada dels progressos tècnics i la introducció d'e- lements que milloren el ni- vell de vida.	27
1.1.1.B. La demografia com a element discordant d'aquesta prosperi- tat.	28
1.1.1.C. L'economia de la comarca en aquests anys.	30
1.1.2. El període de crisi	33
1.1.2.A. La crisi agrícola	33
1.1.2.B. La crisi comercial i manufactu- rera	39
1.1.2.C. La crisi demogràfica	41
1.1.2.D. La mentalitat dels conquesos . .	42

1.1.2.E. La movilització social	45
1.1.2.F. El plantejament de solucions	50
1.1.2.G. Una excepció: la Pobla de Segur	51
1.2. L'aprofitament de l'aigua dels rius de la Conca de Tremp abans de l'any 1911	54
1.2.1. L'aprofitament per al reg	54
1.2.2. L'aprofitament per a produir energia elèctrica	61
1.2.3. L'abastament d'aigua potable	67
2. LA CANADENCA: CONSIDERACIONS GENERALS	77
2.1. La creació de "Barcelona Traction" i de "Riegos y Fuerza del Ebro": objectius	77
2.2. La implantació de la Canadencia a Catalunya	81
2.2.1. L'adquisició de concessions de producció d'explotació d'electricitat	81
2.2.2. L'adquisició d'empreses de producció i distribució d'electricitat	83
2.2.3. La construcció d'aprofitaments hidroelèc- trics	84
2.3. El monopoli de la producció d'electricitat	87
2.4. La concessió Sert, base de les activitats de la Canadencia a la Conca de Tremp	90
2.4.1. Les modificacions de la concessió inicial	91
2.4.2. Les característiques de la nova conces- sió	92
2.4.3. Oposicions	95
3. ELS PRIMERS CONTACTES DE LA CANADENCA AMB LA CONCA DE DE TREMP (Novembre 1911-Juny 1912)	104
3.1. L'arribada dels primers homes de la Canadencia: reaccions	104

3.2. La "Junta Comarcal para la defensa de los intereses hidráulicos"	108
3.3. Les diferents posicions adoptades a la comarca relacionades amb els projectes de la Canadencia	110
3.3.1. Postures segons la situació geogràfica	111
3.3.1.A. Les poblacions del sud de la Conca de Tremp	111
3.3.1.B. Les poblacions del nord de la Conca de Tremp	114
B.1. La Pobla de Segur	115
B.2. Salàs de Pallars	116
B.3. Aramunt	118
B.4. Altres poblacions	118
3.4. Els convenis i acords	119
4. L'INCREMENT DE LA POBLACIÓ: CONSEQUENCIES ECONÒMIQUES I SOCIALS	126
4.1. La necessitat de ma d'obra	126
4.2. Les xifres	129
4.3. Les condicions de vida	140
4.4. La situació higiènic-sanitària	144
4.5. L'oci i els divertiments	160
4.5.1. La prostitució	160
4.5.2. El joc	165
4.5.3. Els bars, cafès i tavernes	168
5. LES EXPROPIACIONS I COMPRES DE TERRES	177
5.1. Les fonts	177
5.2. Condicions generals	177
5.3. Extensió i valor de les terres expropiades	185
5.3.1. Les dades numèriques	185

5.3.2. Els criteris de fixació dels valors	192
5.4. Conseqüències de les expropiacions	194
5.4.1. Terme municipal de Salàs de Pallars	195
5.4.2. Altres poblacions	198
6. LA REALITZACIO DE LES OBRES	205
6.1. Les característiques tècniques	205
6.1.1. L'embassament i la resclosa	205
6.1.2. La Central hidroelèctrica	206
6.2. Evolució de les obres i incidents més importants	207
6.3. La qüestió laboral	210
6.3.1. El número de treballadors	213
6.3.2. Les condicions de treball: tipologia professional, salaris	216
6.3.3. La conflictivitat laboral: vagues, protestes	222
6.3.4. El sindicalisme: sindicats obrers, associacions, agitadors	224
7. ELS CANALS DE REC	233
7.1. Els recs existents abans de la Canadenca	233
7.2. Els canals de rec construïts per la Canadenca	235
7.2.1. Les fonts documentals	236
7.2.2. El conveni signat entre la Canadenca i l'Associació de Regants	236
7.2.3. Les característiques i variacions del projecte de recs: l'extensió de les terres regables; el traçat dels canals	242
7.2.4. Els canals de rec construïts a la zona nord de la Conca de Tremp: el cas d'Aramunt	255
7.2.5. Els problemes i enfrontaments sorgits en la construcció dels canals	261

7.2.5.A. Manifestacions generals a fa vor i en contra del projecte . . .	261
7.2.5.B. La postura dels camperols dels camperols afectats	265
B.1. La indiferència i les di ficultats	265
B.2. El canvi d'actitud de l'any 1917	270
7.3. Conclusions	279
8. EL CONVENI DE CONCESSIÓ D'ENERGIA ELÈCTRICA A 24 POBLACIONS DE LA CONCA DE TREMP	289
8.1. El contingut del conveni	289
8.2. Les avantatges de la concessió	293
8.2.1. La concessió gratuïta d'energia per a l'enllumenat	293
8.2.2. Les bonificacions en el consum d'energia per a usos agrícoles i industrials . . .	300
8.3. Els problemes entre la Canadenca i l'Ajuntament de Tremp	301
8.4. Les limitacions del conveni	304
9. L'ABASTAMENT D'AIGUA POTABLE A LA CIUTAT DE TREMP . .	311
10. ALGUNES CONSIDERACIONS ECONÒMIQUES PUNTUALS	320
10.1. El sector agrícola	321
10.2. El sector industrial i comercial	322
10.3. Els preus dels productes	327
11. ELS TRANSPORTS I COMUNICACIONS	339
11.1. Les carreteres	339
11.2. El transport de viatgers i mercaderies	342
11.3. El ferrocarril	343

12. LA FI DE LES OBRES: REPERCUSIONS A CATALUNYA	347
CONCLUSIONS	357
APENDIX DOCUMENTAL.	360

INTRODUCCIO.

"... la imatge de la història de Catalunya de que disposem, especialment pel que fa als temps més recents, del segle XVIII ençà, ha estat bastida des de Barcelona estant i tendeix a interpretar els fets en funció d'uns estímuls polítics i econòmics que haurien estat tramesos des de la capital, centre motor de l'evolució històrica, a les diverses comarques [...]. He proposat, en contrapartida d'aquesta història "barcelonina", no pas la desintegració de la història de Catalunya en un seguit d'imatges locals fragmentàries, sinó una història "policèntrica", on el moviment de la societat catalana, la seva evolució al llarg del temps, s'ens mostra com a resultat de l'acció combinada de tots els diversos nuclis "regionals" que integren el territori de Catalunya".(1)

Aquestes frases de Josep Fontana són la millor manera de començar aquesta introducció, ja que reflecteixen un dels principals motius pels que he realitzat aquest treball d'investigació que ara es presenta: superar la tendència a realitzar només estudis sobre Barcelona i els seus voltants com a reflexe de tota la història de Catalunya, i analitzar l'evolució d'altres territoris que com a tals han configurat també el que avui és el nostre país.

Estretament relacionat amb aquest primer motiu, hi ha el fet de la manca d'estudis històrics sobre la comarca del Pallars: les comarques interiors de Catalunya i sobretot les que formen l'anomenada "Catalunya pobra", han estat poc estudiades des d'un punt de vista històric i aquest oblit s'accentua a mesura que ens atansem en el temps.

Nombrosos historiadors entre els que podem destacar a Ramón Ma d'Abadal,⁽²⁾ a F. Valls i Taberner,⁽³⁾ a J. Maluquer de Motes,⁽⁴⁾..., s'han dedicat a estudiar la comarca dels Pallars centrant-se en la prehistòria o en l'època medieval. En canvi, les èpoques moderna i contemporània apenes han estat estudiades degut segurament a la progressiva pèrdua de pes específic d'aquesta comarca, en el marc socio-econòmic general de Catalunya.

Aquesta tesina vol ser doncs, una modesta aportació perquè comarques com el Pallars Jussà deixin de estar oblidades i marginades pel que fa a estudis històrics, i es tingui en compte la seva, a vegades, particular història a l'hora d'elaborar la història de Catalunya.⁽⁵⁾

Un dels fets que més ha caracteritzat la història contemporània del Pallars, i que reflecteix la gran importància que aquestes "històries" particulars tenen o poden tenir en el procés històric global català, és precisament el que s'estudia en aquesta tesina: la construcció de les centrals hidroelèctriques per part de "Riegos y Fuerza del Ebro" (La Canadenca).

Utilitzant paraules de Pierre Vilar, "la construcció precipitada de grans centrals (Capdella, Tremp), [...] referma els lligams econòmics entre l'oest, l'alta muntanya i l'aglomeració urbana barcelonina que utilitza el 90 per cent d'aquesta energia".⁽⁶⁾

Aquest serà doncs, l'objecte d'estudi d'aquesta tesina per veure com incideix aquesta construcció en el lloc concret on es porta a terme i també en la resta de Catalunya.

Abans d'acabar aquesta introducció, cal fer esment de dues coses que condicionaran tot l'estudi realitzat i que es poden consi

derar com a justificacions: la primera fa referència a l'àmbit geogràfic, i la segona a la situació dels arxius consultats.

- En primer lloc s'ha de justificar perquè l'estudi es centra en el marc geogràfic de la Conca de Tremp. Aquesta localització es fa per dos raons: 1ª) perquè la Conca de Tremp és en sí mateixa una unitat territorial i econòmica prou definida com per poder-la desvincular parcialment de la comarca a la que pertany; 2ª) i sobretot, perquè l'estudi es centra en les centrals hidroelèctriques construïdes per "Riegos y Fuerza del Ebro" en la segona dècada del segle, i en aquest període, l'actuació de la Canadenca al Pallars es circumscriu a la Conca de Tremp, sense oblidar però que aquesta mateixa companyia actua en d'altres comarques, i que en la mateixa comarca del Pallars també porten a terme els seus projectes altres companyies com "Energia Eléctrica de Cataluña".

- En segon lloc, no vull deixar de parlar de les possibilitats d'accés a la documentació, i de la situació dels arxius on es conserva o s'hauria de conservar aquesta. Les perspectives inicials del treball s'han hagut de limitar en alguns aspectes, degut a la manca de documentació o a la impossibilitat de consultar-la. Així, aspectes com la situació dels treballadors de la Canadenca o la conflictivitat laboral existent, s'han tractat d'una manera molt superficial i esquemàtica degut a la manca de documentació específica sobre el tema en els arxius de la companyia FECSA, segons paraules dels seus directius.

En altres ocasions l'estudi es centra en unes poblacions determinades, en base a les possibilitats de la documentació: hi ha casos en que la documentació que hauria pogut utilitzar-se (do

cumentació municipal) es troba en unes condicions que fan impossible la seva consulta.

De tots els municipis de la Conca de Tremp, només els de Tremp i Salàs de Pallars tenien la documentació ordenada i consulta en el moment de realitzar-se la tasca de recerca de la documentació. En els altres, o bé hi havia dificultats per consultar-la, o no estava inventariada per consultar-la, o no estava ni classificada ni ordenada.

Aquesta situació dels arxius municipals ha condicionat el resultat final d'aquest estudi ja que aquests es consideraven com la font bàsica per la seva realització.

Però això s'ha compensat amb l'accés als arxius de la companyia FECSA on existeix abundant documentació sobre les obres que la Canadenca realitzà a la Conca de Tremp i amb el buidat de publicacions periòdiques comarcals que cobreixen pràcticament tot el període estudiat.

Tampoc no ha estat possible consultar arxius d'organismes de l'Administració Central on possiblement s'hauria localitzat abundant documentació sobre el tema, com són: l'Arxiu del Govern Civil, l'Arxiu de la Confederación Hidrográfica del Ebro, o l'Arxiu de la "Dirección General de Obras Públicas" de l'antic "Ministerio de Fomento" avui de "Obras Públicas y Urbanismo".

Malgrat tot i amb un important retard respecte a les previsions inicials de realització d'aquest estudi, degut a circumstàncies personals de disponibilitat de temps de dedicació i a les dificultats que en alguns casos hi ha hagut per poder consultar la documentació, crec que aquesta tesina serveix per definir i caracteritzar degudament un període de la història del Pallars que condicio

narà profundament el seu futur i que està també estretament lli-
gat a una seqüència històrica important de la història de Cata-
lunya d'aquest segle. Al mateix temps, deixa un camí obert a pos-
teriors estudis que aprofondeixen en alguns aspectes apuntats en
aquest o que complementin i ampliïn el tema global estudiat.

F. XAVIER TARRAUBELLA I MIRABET

Febrer 1987

N o t e s

- (1) Història d'Osona. Vic: Eumo editorial, 1984, pp. 20-21.
- (2) De Ramon d'Abadal podem citar els següents estudis sobre la història del Pallars:
 - Els comtats de Pallars i Ribagorça. Barcelona: I.E.C., 1955. (Vol. III de: Catalunya carolíngia)
 - Efemèrides mil·lenàries (949-1949): el monestir de Sant Pere del Burgal. Vic, 1949.
 - "Pallars i Ribagorça en els segles IX i X". Pirineos, 13, (1957), p. 5-97.
 - "Els preceptes carolíngis per al Pallars: segle IX" Boletín de la R. Academia de Buenas letras de Barcelona, 26, (1954-1956), p. 11-60.
- (3) De F. Valls i Tabeerner destaquem l'obra:
 - "Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça". Estudis Universitaris Catalans, 9, (1915-1916), p. 1-101.
- (4) J. Maluquer de Motes ha realitzat excavacions i estudis monogràfics sobre alguns jaciments arqueològics del Pallars, i ha publicat alguns articles sobre els resultats com per exemple:
 - "Una necròpolis romana en el fondo del embalse de San Antonio (Lérida)". Ampurias, IX-X, (1947-1948), p. 293-296.
- (5) En els últims anys s'aprecia un important augment de l'interés per estudiar els períodes modern i contemporani de la història del Pallars, que es tradueix en un augment dels estudiants d'història de la comarca que s'especialitzen en aquests períodes, i en la presentació i/o elaboració de tesis i tesines que estudien diferents aspectes de la història moderna i contemporània del Pallars.

- (6) VILAR, Pierre. Catalunya dins l'Espanya moderna: recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals:
I. Barcelona: Curial: Edicions 62, 1979, p. 109.

FONTS DOCUMENTALS.

Arxius.

. Arxiu de l'"Associació de Regants d'Aramunt".

No es tracta d'un arxiu pròpiament dit ja que la documentació no està classificada ni ordenada. La documentació utilitzada és la que fa referència a les relacions entre aquesta associació i la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro", derivades de la pèrdua d'uns canals de rec existents i de la construcció d'uns de nous. Així, entre aquesta documentació hi ha convenis entre ambdues entitats, reglaments i ordenances de rec,...

. Arxiu de "Fuerzas Eléctricas de Catalunya, S.A." (FECSA) de Barcelona.

En aquest arxiu hi ha la documentació generada per la Canadenca, ja que aquesta fou adquirida per FECSA l'any 1952.

Les seccions i sèries consultades d'aquest arxiu han estat les següents:

- Secció "Secretaria General"
- Secció "Concessions hidràuliques"
 - . Sèrie "Riegos Tremp"
 - . Sèrie "Abastecimiento de aguas a Tremp"
- Secció "Fincas"
 - . Sèrie "Embalse de San Antonio: expropiaciones"
- Secció de "Personal"

. Arxiu de FECSA de Tremp.

D'aquest arxiu només s'ha consultat documentació relativa a les característiques tècniques de l'embassament, que es troba dipos-

sitada a les oficines de la Central hidroelèctrica.

. Arxiu municipal de la Pobla de Segur.

- Secció "llibres d'actes municipals"

. Arxiu municipal de Salàs de Pallars.

- Secció "llibres d'actes municipals"

- Secció 19

. Sèrie "Documentos relativos a expropiaciones embalse y lineas eléctricas"

- Documentació diversa

. Arxiu municipal de Talarn.

- Secció "llibres d'actes municipals"

- Secció "Matrícules industrials"

- Secció "Correspondència"

- Documentació diversa

. Arxiu municipal de Tremp.

- Secció "llibres d'actes municipals"

- Secció "Obres públiques i urbanisme"

. Sèrie "Riegos y Fuerza del Ebro"

. Sèrie "Aigües"

. Sèrie "Camins, carreteres i ponts"

- Secció "Demografia"

- Secció "Sanitat"

. Sèrie "Junta Municipal de Sanitat"

- Secció "Finances i patrimoni"

. Sèrie "Matrícules industrials"

. Sèrie "Pressupostos municipals"

. Registre de la Propietat immobiliària (Iremp).

En aquest arxiu s'han consultat els llibres de registre per co
néixer més dades sobre les expropiacions de finques.

. Arxiu del Registre Civil de Iremp.

. Sèries de naixements, matrimonis i defuncions.

FONTS IMPRESES.

Prensa local i comarcal.

- "La Atalaya leridana: periódico semanal regionalista católico".
Trem: Sindicato Agrícola de la Conca de Trem, 1909-1911.
- "La Conca de Trem: periódico quincenal nacionalista". Trem:
Casal nacionalista de Trem, 1919-1922.
- "El Conqués: semanario autonomista de información". Trem: Jo
sé Mª Tarragona, 1912-1923.
- "El látigo: periódico bisemanal autonomista". Trem: [s.n.] ,
febrer-març, 1915.
- "Luz: revista semanal agrícola". Trem: Sindicato Agrícola de
la Conca de Trem, març-setembre 1912.
- "El Relámpago: semanario demócrata autonomista defensor de los
intereses morales, materiales y de información de la montaña".
Trem: [societat "El Relámpago"] , 1906-1910.
- "Renovació: quincenal federal republicà". Trem: Centre Catala
nista Republicà Federal de Trem, 1932-1936.
- "La Veu de la muntanya: setmanari defensor dels seus interessos
morals i materials". Trem: [s.n.] , 1903-1905.

Publicacions periòdiques generals.

- "Anuari d'estadística social de Catalunya". Reus-Barcelona: E-
duard Navas. (Consultats els anys 1912-1914).
- "Boletín Oficial de la Provincia de Lérida". (Consultats els
números dels anys 1910-1919).

- "Boletín de la Unión Eléctrica Española" (Madrid). (Consultats els números dels anys 1912-1916).
- "Butlletí del Centre excursionista de Catalunya". (Anys 1919-1920).
- "Diario de Barcelona". (Consultats alguns números del mes d'abril de 1970).
- "Diario de Lérida". (Consultats els números dels anys 1915-1917).
- "El Diluvio" (Barcelona). (Consultats els números dels anys 1906-1910).
- "La Economía Nacional" (Madrid). (Consultat l'any 1912).
- "La Energía Eléctrica: revista general de electricidad y sus aplicaciones" (Madrid). (Consultats els números dels anys 1912-1920).
- "El Ideal" (Lleida). (Consultats el números dels anys 1915 i 1916).
- "Noticias" (Barcelona). (Consultats els números de l'any 1908).
- "El Noticiero Universal" (Barcelona). (Consultats els números dels anys 1905-1907).
- "El País" (Lleida). (Consultats els números dels anys 1915-1917).
- "Lo Poble Català" (Barcelona). (Consultats els anys 1904-1918).
- "El Progreso" (Barcelona). (Consultats els números de l'any 1913).
- "Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro" (Barce

lona). (Consultats els números dels anys 1900-1910).

- "La Veu de Catalunya" (Barcelona). (Consultats els números dels anys 1902-1910-1913-1915 i 1918).

BIBLIOGRAFIA UTILITZADA.

- ABAD DE SUBIRÀ, José Calasanz. Expediente instruido ante el M.I.S. jefe Superior político de la provincia de Lérida, sobre la formación de un pantano en la villa de Abella... Barcelona: Impr. de Juan Oliveres, 1986.
- ARQUE, Maite; GARCIA, Àngela; MATEU, Xavier. "La penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu". Dins: Actes del 1er. Curs d'Estiu d'Estudis Pirinencs, La Seu d'Urgell, 1982.
- BALCELLS, Albert. El problema agrari a Catalunya 1890-1936: la qüestió rabassaire. Barcelona: NOva Terra, 1968.
- Bibliografia econòmica de Catalunya. Barcelona: C.I.D.C., 1975.
- BIROT, P. "Estudio comparado de la vida rural pirenaica en las regiones de Pallars (España) y Cousserans (Francia)". Estudios Geográficos, VII, nº 25, (nov. 1946).
- CASANOVAS I BORELL, Lluís. La Pobla de Segur: notes històriques. La Pobla de Segur: Edicions "Comú de Particulars", 1958.
- CEPERO SALAT, Carlos. Visión de futuro sobre la economía de la Conca de Tremp. Lérida - Tremp: Diputación Provincial de Lérida. Instituto de Estudios Ilerdenses, 1967.
- CREUS VIDAL, Lluís. Visió econòmica de Catalunya. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1934. 2 vols.
- ESCARRA, Eduard. El desarrollo industrial de Cataluña. Barcelona: Grijalbo, 1970. (Traducció castellana de l'obra Le développement industriel de la Catalogne. París: Arthur Rousseau. Editeur, 1908).
- ESCOBEDO DUATO, Manuel. La quiebra de "Barcelona Traction". Barcelona, 1957.

- FARRAS I GRAU, Francesc; PRATS I ARMENGOL, Francesc; TARRAUBEL-LA I MIRABET, F. Xavier. Dos-cents anys d'impremta al Pallars: recull de premsa i bibliografia. Tremp: germans Tarragona, 1986.
- GARCIA VALDECASAS, Alfonso. Dictamen sobre la quiebra de la "Barcelona Traction", Light and Power CO, Ltd. Madrid, 1953.
- Gran enciclopèdia catalana. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1969-1980. 16 v.
- Gran Geografia comarcal de Catalunya. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984. (Interessa el volum 12).
- IGLESIES, Josep. "El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años". Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona. XXXIII, nº 16 (1960).
 - La crisi agrària de 1879-1900: la fil·loxera a Catalunya. Barcelona: Edicions 62, 1968.
- JUTGLAR, Antoni. Historia crítica de la burguesia en Cataluña. Barcelona: Anthropos. Editorial DEL Hombre, 1984.
- LLADONOSA I PUJOL, J. Història de Lleida. Tàrrrega, 1972-1974.
- LLEDOS I MIR, Miguel. Historia de la antigua villa, hoy ciudad de Tremp. Edició facsímil. Tremp, 1977. (La primera edició va ser publicada l'any 1917).
- LLOBET REVERTER, S. "El límite septentrional de la vid y el olivo en Cataluña". Dins: Actas del Ier. Congreso Internacional de Pireneistas. San Sebastian, 1950.
- LLUIS, Joan. La Conca de Tremp. Barcelona: Ed. Barcino, 1959. (Es el vol. I de "El meu Pallars").
- MADDOZ, Pascual. Diccionario geográfico estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar. Madrid, 1845-1850. 16. v.

- MARTIN RODRIGUEZ, J.L.; OLLE, ROMEU, J.M. Orígenes de la industria eléctrica barcelonesa. Barcelona: Institut Municipal d'Història, 1961.
- MIR I AMAT, Jesús. Tremp el pas del temps: comentaris històrics. Tremp: Bisbat d'Urgell, 1978.
 - Tremp abans i ara: cronologia. Tremp: Dep. de Cultura del Ayuntamiento, 1970.
- MONTAÑES, Carlos Emilio. "La transformación industrial de Barcelona a principios de siglo". San Jorge, nº 53 (1964).
- NADAL, Jordi. El fracaso de la revolución industrial en España: 1814-1913. Barcelona: Ariel, 1982.
- Notes per a recuperar la nostra història. La Pobla de Segur: Associació de Pares del Col·legi Sagrada Família, 1978.
- Pallars Jussà: estructura socio-econòmica i territorial del Pallars Jussà i Alt Ribagorça. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1981.
- Dr. Pearson: notas biográficas publicadas con motivo de la inauguración del monumento costeado por el Rotary Club de Barcelona. Barcelona: Publicaciones del Rotary Club de Barcelona, 1928.
- Pesos, mides i mesures. Barcelona: Caixa de Pensions. Obra social, 1981.
- PLEYAN DE PORTA, J. Diccionario geográfico, estadístico, etimológico.,., de la provincia de Lérida. Lérida, 1889.
- POLO, Antonio; BALLBÉ, Manuel. La quiebra de "Barcelona Tractrion". Barcelona, 1951.
- La producción de electricidad en las centrales hidroeléctricas y térmicas de Riegos y Fuerza del Ebro, S.A., Energía Eléctrica de

Cataluña, S.A. Compañía Barcelonesa de Electricidad. Barcelona, 1929.

- ROCAFORT, Ceferí. Provincia de Lleida. Barcelona, 1919. (Vol. IV de CARRERAS CANDI, F. Geografía general de Catalunya).
- ROLDAN, Santiago; GARCIA DELGADO, José Luis. La formación de la sociedad capitalista en España. Madrid: Confederación española de Cajas de Ahorro, 1973. 2 V.
- SANCHEZ I VILANOVA, Llorenç. La Poble de Segur: visió gràfica de la vida al decurs del temps 1880-1940. La Poble de Segur: Història i Cultura del Pallars, 1985.
 - L'aventura hidroelèctrica de les valls de Cabdella. La Poble de Segur: Història i Cultura del Pallars, 1984.
- SINTES OLIVES, F.F.; VIDAL BURDILS, F. La indústria elèctrica en España: estudio económico legal de la producción y consumo y de electricidad y de material eléctrico. Barcelona: Ed. Montaner y Simón, 1933.
- SOLÉ SABARIS, Lluís. Los Pirineos: el medio y el hombre. Barcelona: Alberto Martín, 1951.
 - Geografía comarcal. Barcelona: Aedos, 1964. (Vol. II de Geografía de Catalunya).
- SUREDA, J. Luís. El caso de "Barcelona Traction". Barcelona, 1959.
- TORTOSA DURAN, José. La Conca de Tremp: visión geo-económica. Lérida - Tremp: Diputación Provincial de Lérida. Instituto de Estudios Ilerdenses, 1961.
- VANDELLÓS, J.A. La immigració a Catalunya. Barcelona: Fundació Patxot, 1935.
- VICENS VIVES, Jaume. Burguesia, industrialización y obrerismo. Barcelona: Teide, 1959. (Es el vol. IV de Historia social y eco-

nómica de España).

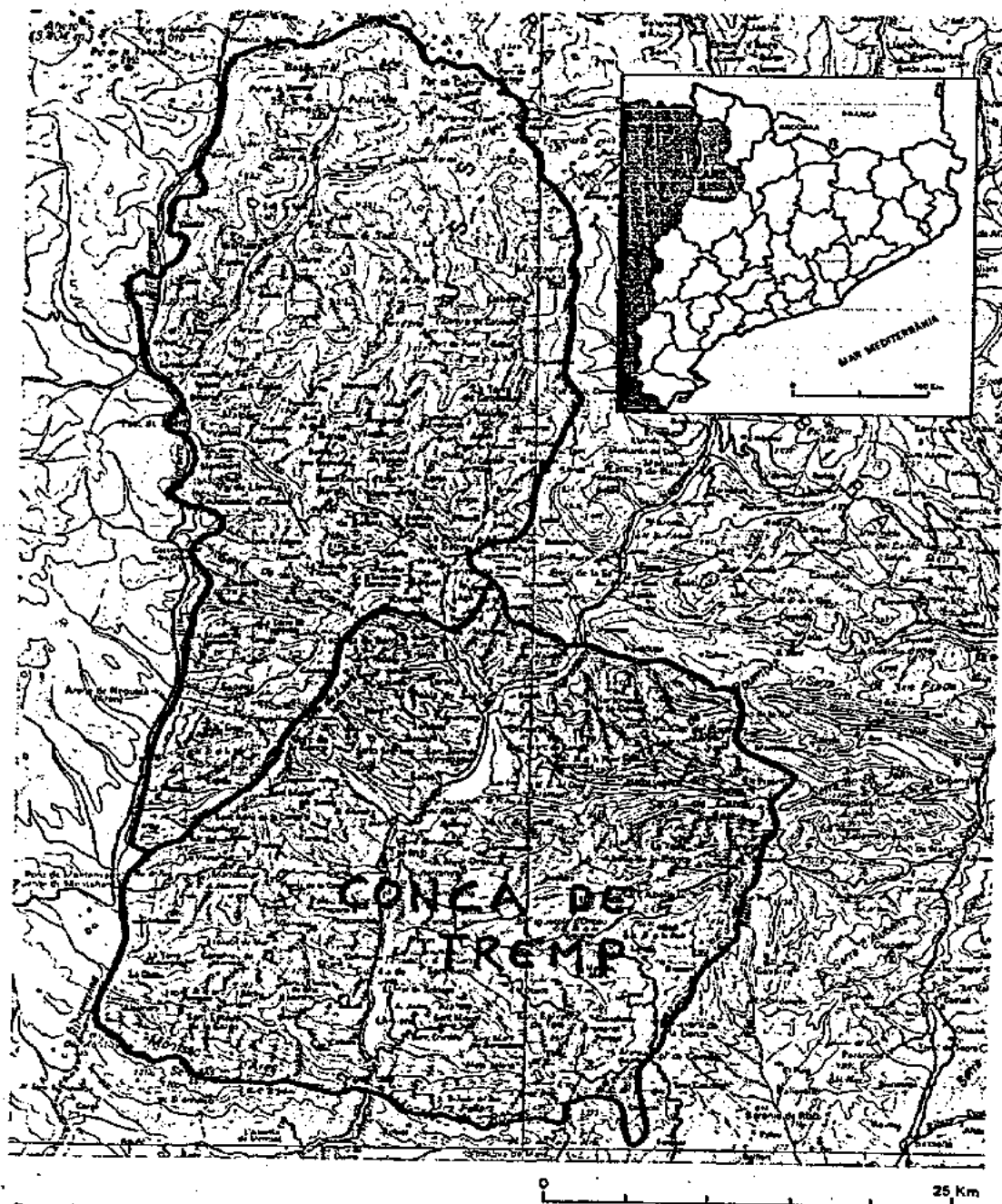
- VICENS VIVES, Jaume; LLORENS, Montserrat. Industrials i polítics: segle XIX. 3ª Edició. Barcelona: Ed. Vicens-Vives, 1980.
- VILA, Marc-Aureli. Les migracions i Catalunya. Barcelona: El Llamp, 1984.
- VILA, Pau. Resum de Geografia de Catalunya. Barcelona, 1935.
- VILAR, Piere. Catalunya dins l'Espanya moderna: recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals: I. Barcelona: Curial: Edicions 62, 1979.
- VIOLANT I SIMORRA, Ramón. Obra oberta-3. Barcelona: Altafulla, 1981.

BIBLIOTEQUES UTILITZADES.

- Biblioteca Arús (Barcelona)
- Biblioteca de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona.
- Biblioteca de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.
- Biblioteca de "La Caixa de Pensions" (Trem).
- Biblioteca de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (Barcelona).
- Biblioteca de l'Institut d'Estudis Ilerdenses (Lleida).
- Biblioteca de l'Escola Tècnica Superior d'Enginyers Industrials de la Universitat Politècnica de Catalunya (Barcelona).
- Hemeroteca del Col·legi "Pare Manyanet" (Barcelona).
- Hemeroteca de la Impremta Tarragona (Trem).

O. EL MARC GEOGRAFIC.

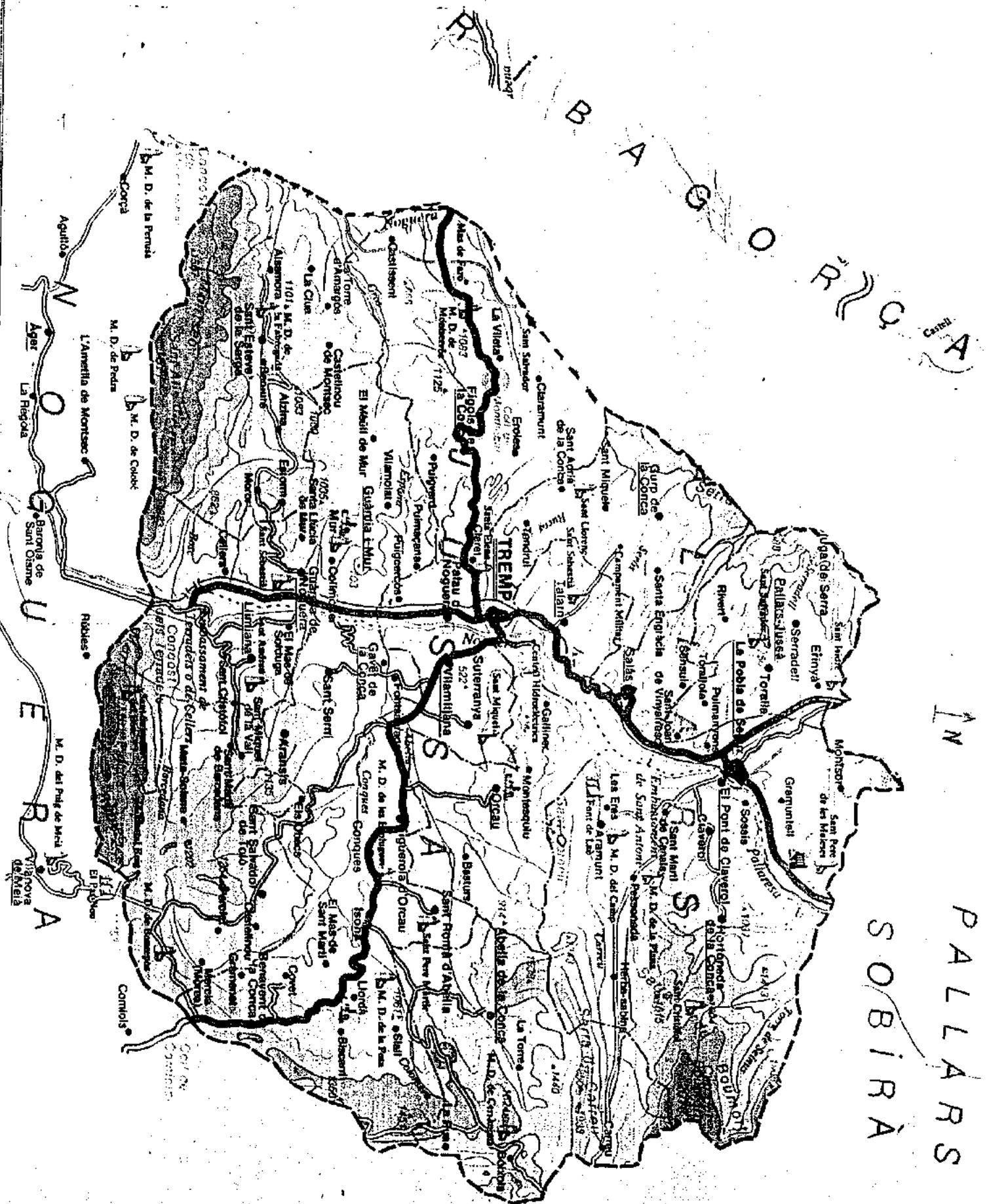
MAPA DEL PALLARS JUSSÀ

Font: Servei Cartogràfic de la Diputació Provincial
de Barcelona

Extret de: El Pallars Jussà: estructura socio-econòmica
i territorial... Barcelona: Caixa d'Estalvis de
Catalunya, 1981, p. 3

MAPA DE LA CONCA DE TREMP

Font: Mapes del
Congrés de Cultura
Catalana.

URGELL

ALT

EL MARC GEOGRÀFIC.

La Conca de Tremp és una sub-comarca del Pallars Jussà, forma per aquella i per la Vall Fosca o Vall del Flamisell.

La Conca de Tremp és una cubeta d'erosió de 25 Km d'ample per 30 K de llargària, de forma més o menys quadrada i emmarcada per les serres següents: serres de Sant Gervàs (1834 m) i Bo mort (2070 m) al nord; serra del Montsec (1657 m en el Montsec de Rúbies i 1678 m en el Montsec d'Ares) al sud; serra de Comiols (1356 m) a l'est; i serres de Montllobar (1125 m) i de Lleràs (1689 m) a l'oest.

Aquesta estructura de cubeta uniforme només es trenca per l'alineació de les serres de Sant Corneli (1542 m) Carreu (1850) i Bóixols (1730 m), orientada d'est a oest, que travessa la Conca pel mig, dividint-la en Conca de Dalt i Conca de Baix.

Des d'un punt de vista geològic, la configuració de la Conca de Tremp és deu inicialment a un dispositiu estructural de les capes del Prepirineu, que dibuixen una gran ondulació còncava, que fa desaparèixer en profunditat la massa de dures roques calcàries que suporta al seu damunt el tou de materials argilencs que replenen la depressió.⁽¹⁾ Amb aquestes característiques, la xarxa fluvial ha pogut endinsar-se fàcilment en la massa de materials tous, i ha excavat la gran cubeta d'erosió que és la Conca de Tremp.

Com hem dit abans, la Conca de Tremp es pot dividir en Conca de Dalt i Conca de Baix. La conca de Dalt és la centrada en la Pobla de Segur i compren la vall baixa del Flamisell i la del Noguera Pallaresa aigües amunt de la serra de Sant Corneli. La Conca de Baix és la centrada en Tremp i es divideix a la vegada en

Conca de Deçà o de la banda de Tremp (dreta del riu Noguera Pallaresa) i Conca de Dellà o de la banda oposada. La Conca de Dellà, coneguda a l'Edat Mitjana com Conca d'Orcau, té a la vila d'Isona com a nucli principal; la Conca de Deçà és la que depen directament de Tremp.

Les aigües.

La Conca de Tremp, igual que tota la comarca del Pallars, és una zona determinada principalment per la hidrografia: el riu Noguera Pallaresa i els seus afluents són els que configuren i defineixen els seus trets principals. El Noguera Pallaresa entra a la Conca de Tremp pel congost de Collegats, i surt pel de Terradets situat al Montsec, després d'haver dividit la Conca en dues parts. Els afluents principals que li aporten les seves aigües en aquest territori són: el Flamisell, el riu de Carreu, el riu de Gavet o de Conques, i barranc de Barcedana.

Clima.

El clima de la Conca de Tremp es qualifica com a submediterrani continental, amb una importància significativa de la inversió tèrmica. Aquest clima es caracteritza per una estació típicament seca (l'estiu), amb uns màxims de precipitacions a la tardor i a la primavera. La influència mediterrània i la barrera natural de la serralada del Montsec, fan que l'índex de precipitacions anual sigui similar al de la Depressió Central (500-600 mm).⁽²⁾

L'agricultura.

Per a una introducció general a l'agricultura de la comarca en els anys en que es centra aquest estudi (principis del s. XX) és perfectament vàlid un capítol del llibre El Pallars Jussà: es-

estructura socio-econòmica... (3) ja citat, en el que es parla de l'explotació agrària tradicional a la comarca, i del que reproduïrem els aspectes més importants.

L'agricultura a la Conca de Tremp està determinada profundament per la climatologia típicament mediterrània que la caracteritza. Aquesta climatologia possibilitarà la producció de productes destinats a abastir a les zones situades al nord de la Conca. Els dos productes més coneguts a la Conca de Tremp i que més demanda tenien en les zones de muntanya eren la vinya i l'olivera. El blat era el tercer producte en importància, però mentre que la producció dels dos anteriors era excedentària i es podia exportar, la producció del blat era deficitària i s'en havia d'importar.

Altres conreus que hi havia a la Conca de Tremp eren l'horta, en els llocs on era possible el regadiu, les patates en les obaques de la muntanya, el cànem destinat als telers domèstics, i també hi havia moreres per abastir una incipient indústria de la seda.

La ramaderia tenia una importància secundària i a part d'alguns ramats de bestiar oví que a l'estiu pasturaven a muntanya i a l'hivern a la Conca, només trobem alguns caps de bestiar gros (equí, boví) per al treball de la terra, i bestiar menut (conills, pollastres), i porquí com a complement de l'economia domèstica.

La població.

La Conca de Tremp forma part d'una comarca (El Pallars Jussà) de les anomenades regressives demogràficament parlant: en els últims 150 anys, el Pallars Jussà va perdent població lentament però sense parar, amb algunes etapes de recuperació puntual. Seguint

la divisió establerta en el llibre de El Pallars Jussà... (4) ja citat, es poden establir tres períodes diferenciats des de 1860 ençà, dels que aquí només ens interessa el primer. Aquest primer període aniria de 1860 a 1910 i es caracteritza per un marcat signe regressiu de la població. En xifres absolutes, el Pallars Jussà en conjunt perd 11.117 habitants és a dir, el 32'85% de la població. Aquesta devallada no és uniforme sinó que experimenta alts i baixos, coincidint la màxima regressió amb dificultats econòmiques derivades d'un període de fortes sequeres com en els anys 1887-1897, o de l'arribada de la fil·loxera en els anys 1900-1910. A part d'aquests elements puntuals, cal tenir en compte també el començament de la crisi de l'agricultura tradicional d'autoconsum per una banda, i l'inici paral·lel de la crisi de la indústria tèxtil de la comarca fruit de la manca de competitivitat amb la nova indústria manufacturera, per un altra.

L'evolució de la població de la Conca de Tremp des de 1860 fins l'any 1975 es pot veure en el quadre següent en que aquesta es presenta per municipis a partir de la divisió del segle XIX:

Municipi	1860	1900	1930	1950	1975
Abella de la Conca	1.224	779	530	471	215
Aramunt	592	404	280	241	150
Aransís	694	414	399	353	176
Benavent	526	453	429	322	173
Claverol	807	469	505	360	252
Conques	700	437	322	244	167
Figols de la Conca	818	492	571	459	64
Figuerola d'Orcau	702	493	424	349	284
Guàrdia de Tremp	738	517	464	434	248
Gurp de la Conca	730	508	377	261	52
Hortoneda de la Conca	711	482	468	294	155
Isona	1.315	1.257	963	882	771
Llimiana	816	448	562	437	195
Mur	410	315	272	194	0
Orcau	669	473	306	228	93
Palau de Noguera	623	349	326	335	209
La Pobla de Segur	1.718	1.549	1.833	2.469	3.190
Salàs	1.332	929	740	624	366
Sant Serni	428	265	1.320	339	200
Sant Esteve de la Sarga	1.086	818	694	554	206
Sant Romà d'Abella	554	389	251	232	161
Sant Salvador de Toló	842	590	425	350	130
Serradell	1.146	659	536	394	138
Suterranya	344	297	232	218	106
Talarn	768	596	528	423	399
Tremp	2.238	2.054	3.329	4.015	4.992
Vilamitjana	577	407	773	426	288

Font: El Pallars Jussà: estructura socio-econòmica i territorial del Pallars Jussà i Alta Ribagorça. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1981.

Per aprofundir o complementar aquesta breu introducció sobre el marc geogràfic, es poden consultar algunes obres generals que contenen àmplis estudis sobre les característiques geo-econòmiques de la Conca de Tremp. Cronològicament podem citar en primer lloc l'obra de Josep Pleyan de Porta: Album històric pintoresch i monumental de Lleyda i sa província, (1880-1883) i també la Geografia general de Catalunya (1909) de Carreres Candi.

Més endavant trobem l'obra Resum de geografia de Catalunya (1935) de Pau Vila.

Com a més actuals podem destacar la Geografia de Catalunya (1964) de Lluís Solé-Sabarís, i la Gran Geografia Comarcal (1984) de la Fundació Enciclopèdia Catalana.

A part d'aquestes obres generals hi ha algunes monografies locals i comarcal que contenen capítols més o menys extensos sobre el marc geogràfic concret de la Conca de Tremp. D'aquestes, i considerant-los com els més importants i a la vegada més aprofundits i seriosos, podem destacar l'obra El Pallars Jussà: estructura socio-econòmica... (1981), que conté extensos capítols dedicats al medi natural, a la població, a l'agricultura,....

L'altra obra a destacar és un estudi estrictament geològic de la Conca de Tremp realitzat per José Luis Peña Monné l'any 1983 i que porta per títol La Conca de Tremp y sierras prepirinaicas comprendidas entre los rios Segre y Noguera Ribagorzana: estudio geomorfológico.

N o t e s

- (1) SOLE SABARIS, Lluís. Geografia de Catalunya. Barcelona: Aedos, 1964. 2 V. vol II, p. 97.
- (2) El Pallars Jussà; estructura socio-econòmica i territorial del Pallars Jussà i Alta Ribagorça. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1981, p. 8.
- (3) El Pallars Jussà: estructura socio-econòmica..., pp. 100-106.
- (4) El Pallars Jussà: estructura socio-econòmica..., pp. 41-44.

1. ANTECEDENTS.

1. 1. LA SITUACIÓ SOCIOECONÒMICA GENERAL DE LA COMARCA ABANS
DE L'ARRIBADA DE LA CANADENCA (1880-1910)

1.1.1. EL PERIODE DE PROSPERITAT (1880-1900)

1.1.1.A L'arribada dels progressos tècnics i la introducció d'elements que milloren el nivell de vida.

"Els grans progressos tècnics del segle, destinats a modificar les precàries condicions de vida del nostre poble, apareixeran a la nostra comarca a cavall del nou segle". (1)

Aquestes paraules ens defineixen perfectament els trets característics del Pallars als volts del 1900, trets generals que es concretitzen en un seguit de fets que ens marquen que el nou estil de vida implantat arreu i progressivament a partir del procés industrialitzador, també arriba amb més o menys retard a les comarques més apartades i aïllades de Catalunya: l'any 1899 s'instal·la la llum elèctrica a les poblacions més grans (la Pobla de Segur i Tremp); es construeix o reforma la xarxa de clavegueres en aquestes mateixes poblacions (a la Pobla de Segur es construeix entre el 1880 i el 1887); es fan els primers intents de portar l'aigua potable als domicilis (a Tremp es porta a terme una distribució limitada el 1891); s'enderroquen els panys de muralla que encerclen les poblacions, i també els portals d'entrada: a Tremp, des de l'acord pres per l'Ajuntament l'any 1876, que concedia el terreny ocupat per les valls als propietaris de les cases que hi limitaven, fins el 1915, en que s'enderroca l'últim portal existent, van anar desapareixent valls, panys de muralla i torres de defensa, donant a la ciutat una nova estructura i possibilitant o facilitant el creixement cap a l'exterior i la urbanització dels voltants del nucli antic. Una altra innovació que s'introdueix en aquests anys de finals del segle XIX i començaments del XX és la referent a les comunicacions

que además de possibilitar uns serveis que garanteixen un nivell de vida més elevat, incideix en la mateixa mentalitat dels habitants de la comarca, obrint-los a la influència d'idees provinents de l'exterior i relacionades amb el procés industrialitzador, idees que poc a poc van impregnant i fent canviar la mentalitat tradicional dels habitants de la comarca, i si no de tots, sí almenys dels que viuen en aquests nuclis més grans. Així, el telègraf arriba el 1888 (Trempl i la Pobla); la primera carretera que comunica la comarca amb les terres de l'altra banda del Montsec s'havia obert al trànsit l'any 1880, i l'any 1908 s'inaugura el primer servei regular d'automòbils. Tots aquests elements seran passos lents cap a aquesta transformació d'una societat tradicional i pràcticament autosuficient, en una societat "moderna" i interrelacionada amb un territori més ampli.

1.1.1.B La demografia com a element discordant d'aquesta prosperitat.

Un termòmetre important per a diagnosticar la situació socioeconòmica d'una societat determinada el constitueix l'anàlisi de la població; per això farem una petita anàlisi demogràfica d'aquest període: si considerem les xifres globals del Pallars Jussà, i comparem el cens de 1860 i el del 1900, l'evolució de la població no ens reflecteix un període de prosperitat com sembla que es pot deduir de la introducció de millores tècniques i de la millora del nivell de vida: entre 1860 i 1900 es produeix un fort descens de la població, passant de 33.841 a 24.243 habitants. (2)

Peral cas concret de la ciutat de Trempl, coneixem les dades corresponents a un any intermig: l'any 1887, any

que se situa plenament dins d'aquest període de relativa prosperitat i modernització que fariem començar cap al 1880, després de la 3a guerra carlina. En aquest any (1887) la població de Tremp era de 2.631 habitants, mentre que l'any 1860 era de 2.238, i al 1900 baixa a 2.054: aquí sí que la demografia ens confirma que hi ha un període de creixement i de prosperitat que es queda tallat, però, abans d'arribar al canvi de segle. Els autors que han estudiat la demografia d'aquesta època han considerat que la causa determinant del descens de la població que es produeix a la comarca entre el 1860 i 1900 és l'aparició de la fil·loxera a la Conca de Tremp, però si analitzem detalladament aquest aspecte, ens adonarem que la fil·loxera no penetra a la Conca abans del 1900, i per tant difícilment podia ocasionar un descens demogràfic que ja es produeix abans.

Per explicar aquest davallament demogràfic anterior al 1900 hi ha alguns elements conjunturals com són la sequera que en uns determinats anys provoca la ruïna de les collites, com la de l'any 1896, que provocà una misèria generalitzada i l'emigració de molta gent, sobretot cap a Amèrica (3); però s'hauria de tenir sobretot en compte els factors estructurals: l'atracció que els centres industrials catalans provoquen en els habitants de les zones rurals pot fer que una part d'aquests abandonin el seu lloc d'origen sense necessitat de que es produeixi una crisi conjuntural, i si l'obertura de vies de comunicació significa una millora de les condicions de vida, també facilita aquesta emigració. També cal tenir en compte un afany per abandonar una societat i un sistema socioeconòmic autolimitat (per tradicional) i buscar una millora de les condicions de vida i un major benestar (les millores de que hem parlat afecten només als dos nuclis de població més grans) en altres llocs que tant poden ser de Catalunya com de més lluny (emigració a Amèrica).

1.1.1.C L'economia de la comarca en aquests anys.

Centrant-nos més estrictament en el terreny econòmic, -
anem ara a caracteritzar d'una manera general la situació
en que es troba la comarca en aquests anys (finals del se-
gle XIX i principis del XX).

La Conca de Tremp, zona eminentment agrícola, havia -
aprofitat, com altres territoris de Catalunya, la climato-
logia i la cojuntura favorable per anar abandonant el con-
reu tradicional del blat i l'olivera i potenciar el conreu
de la vinya: la imposició de la vinya com a conreu dominant
es produeix a partir de mitjans del segle XIX, i en alguns
pobles esdevé un monocultiu, si bé en alguns municipis ja
era el conreu predominant des d'abans. La producció vitíco-
la de la Conca, uns 17.000 Hl. anuals, segons un informe -
de l'any 1911 (4), estava destinada a satisfer les seves -
pròpies necessitats, però a la vegada es converteix en pro-
veïdora de tota la muntanya occidental catalana: durant -
tot aquest període de la segona meitat del segle XIX, és -
molt típica la imatge del traginer que, amb mules carrega-
des de botes de vi, es trasllada des de la Conca fins els -
pobles més aïllats de l'Alt Pallars, la Ribagorça i la Vall
d'Aran. Aquesta especialització en la producció vitícola -
fa aparèixer algunes petites indústries de transformació,
dedicades sobretot a la producció d'aiguardent, producte -
que també es destinava a consum propi o, com a molt, a abas-
tir també els pobles de la muntanya.

Per acabar d'arrodonir aquesta visió general de l'econo-
mia de la comarca, preferim transcriure textualment el --
fragment de l'informe realitzat per un inspector de l'Ins-
tituto Nacional de Emigración 1'any 1911:

" La cosecha de vino y algunos olivos que solamente producen el aceite necesario para el consumo de los habitantes de la Conca, era lo que hasta hace poco sostenía en la comarca una población de 18.000 habitantes, no siendo posible que viva tanta población sin los viñedos ya que el terreno es impropio para otra clase de cultivos, y la escasez de riegos y el clima frío hacen casi imposible dedicarse a la explotación de -- ninguna clase de árboles frutales. Es cierto que casi todos los pueblos de los 27 términos municipales que hay en la Conca disponen de algunos huertos donde cosechan legumbres y otros productos de regadío, pero -- aparte de Salàs y Pobla de Segur, la producción de -- los huertos y regadíos apenas basta para atender las necesidades de los mismos habitantes, la mayoría de -- los cuales todo lujo que pueden permitirse es criar -- algún cerdito con los desperdicios de los huertos, a fin de vender el magro a algunos fabricantes de salchichón que hay en la Pobla de Segur; además, la propiedad se halla en general dividida en grado extremo y la posición de los habitantes es, en general, modestísima. Todo esto con el agravante de que no hay en -- la Conca bosques ni riqueza forestal de ningún tipo".(5)

Centrant-nos en l'aspecte vitícola, que és l'element econòmic més important, cal dir que seria necessari un estudi molt més aprofundit sobre el tema, doncs aquest no és l'objecte principal del nostre estudi, però en principi -- sembla que la Conca de Tremp presenta una diferència substancial respecte a les altres zones catalanes productores de vi, i que fa que aquesta especialització no actuï aquí d'una forma tan positiva com en els altres llocs: mentre -- la major part de les altres comarques productores tenen un ampli mercat al que abastir, ja sigui les grans poblacions de la zona litoral i de la Catalunya Central, o mitjançant l'exportació, i que els hi permet la venda a uns preus que

possibiliten una important acumulació de capital que quan arribi la situació de crisi provocada per la fil·loxera, - permetrà trobar solucions amb més facilitat, a la Conca de Tremp es produeix la mateixa especialització, però comptant amb un mercat relativament reduït: l'únic mercat de que - disposa és el de les comarques del nord de la Conca, que - són les més aïllades de Catalunya i, per tant, les que tenen una població menor; degut a les deficient comunicacions, la Conca no podria disposar d'altres mercats més beneficiu- sos i remuneradors, i la millora de les comunicacions per poder accedir a nous mercats serà una de les principals - reivindicacions de la població. Aquesta restricció dels - mercats fa que l'acumulació de capital sigui també més min- sa, i quan arriba la crisi no es disposa de mitjans propis per sortir-ne, i per tant, aquesta es deixarà sentir amb - més força.

En aquest període en que la producció vitivinícol·la és - la més important de la Conca de Tremp, i que arriba fins a la invasió de la fil·loxera a principis del segle XX, la - Conca tampoc no es va poder aprofitar d'un altre element - que, malgrat ser conjuntural, li podia proporcionar una ma- jor prosperitat: de la mateixa manera que les comarques si- tuades en el litoral català s'havien aprofitat extraordina- riament durant els anys 1870 d'una situació conjuntural com era la destrucció total de la vinya francesa per la fil·lo- xera (recordem que arran d'aquest fet les exportacions ca- talanes varen augmentar extraordinàriament al desaparèixer la competència de l'Estat veí), la Conca de Tremp també - hauria pogut aprofitar-se en el mateix sentit, considerant que va ésser l'última zona especialitzada de Catalunya on va arribar la malaltia esmentada; però això no va ser així, degut sobretot a les deficient comunicacions ja esmenta- des: la Conca de Tremp quedava encerclada per les muntanyes que l'aïllaven de les zones amb una població elevada, dis- posant només d'una via de comunicació -la carretera de -

Tremp a Artesa de Segre, inaugurada l'any 1880- que ademés no estava en bones condicions, ja que en èpoques de pluja - es feia intransitable.

1.1.2. EL PERIODE DE CRISI

1.1.2.A La crisi agrícola.

La fil.loxera

Al llarg de l'exposició anterior hem mencionat algun - cop la crisi que la fil.loxera produí en la vinya catalana i també de la Conca, però no hem entrat en detalls. Ara ha arribat l'hora de fer-ho, d'analitzar quina va ser la incideència de la fil.loxera en la vinya de la Conca, i de quina manera l'acció d'aquesta malaltia dels ceps va transformar la situació socioeconòmica de la comarca.

Després que la fil.loxera destruís les vinyes franceses a començaments dels anys 70 del segle XIX i això suposés, com ja hem dit, un gran benefici per a la viticultura catalana en general, aquesta malaltia aconseguí superar la barrera natural dels Pirineus, i l'any 1879 començava a atacar les vinyes catalanes de l'Empordà. Com una taca d'oli, la fil.loxera s'anirà estenent arreu i matant les vinyes: l'any 1883 ja havia arribat a la comarca de la Selva, l'any 1886 als voltants de Barcelona, i l'any 1891 arribava a les comarques tarragonines, després que el 1887 atacés els ceps del Penedès i l'Anoia.

Segons Josep Iglèsies, a la Conca de Tremp la fil.loxera no arriba fins el 1900, concretament el mes de juny - d'aquest any, si hem de creure el comunicat enviat a la - "Revista del Instituto Agrícola catalán de San Isidro", - que diu així:

" Se dice que en algún pueblo de la comarca existe la - filoxera en la vid".⁽⁶⁾

I si al mes de juny de 1900 apareixen els primers indicis, la generalització de la malaltia es produeix a l'any següent, el 1901. Josep Iglèsies recull una correspondència provinent de Tremp amb data 31 de juliol de 1901, que diu:

"Allò que preocupa tothom en gran manera són els progressos que fa la fil.loxera en tota aquesta Conca. Ja fa alguns anys que s'advertiren les primeres clapes en diferents finques, les quals anaven guanyant terreny molt a poc a poc. Però aquest any s'ha estès en gran escala i s'en ha descobert de noves en infinitat de finques".⁽⁷⁾

A mitjans de 1903, però, la fil.loxera encara no havia afectat tots els ceps de la Conca, doncs una altra comunicació de juliol de 1903, esmentada també per Josep Iglèsies - diu:

" La fil.loxera va fent-se més visible ara que els ceps bons es posen a treballar amb tota llur força /.../. I encara nosaltres /els de Tremp/ no ens podem queixar perquè a gairebé tots els termes d'aquesta comarca, la terrible plaga ha fet més progressos que aquí, especialment als de Salàs, Figuerola, Conques i Isona, poblacions d'on sortia un riu de vi i ara gairebé no en cullen per llur despesa /.../"⁽⁸⁾

Es evident, doncs, que la Conca de Tremp és l'última comarca eminentment vitícola on la fil·loxera va arribar i -deixà sentir els seus efectes, i és evident també que la -fil·loxera provocarà una situació de crisi de la que ara -tractarem d'establir-ne els trets generals:

Com ja hem dit, la vinya s'havia convertit amb el temps i sobretot a partir dels volts de mitjans del segle XIX, -en el conreu predominant de la comarca, i en alguns casos en l'únic conreu de tot un municipi: en alguns llocs, ja -abans del 1850, el conreu de la vinya era el més important, com per exemple a Orcau, on

"el vino es lo más abundante y de buena calidad"⁽⁹⁾

o a Figuerola d'Orcau, on es produeix

"especialmente vino y seda"⁽¹⁰⁾

Per tant, en una comarca essencialment, per no dir únicament, agrícola, la destrucció sistemàtica del conreu, -que suposava la font de riquesa més important, provocà la ruïna de molts pagesos, que de cop i volta es troben sense el seu principal mitjà de vida i sense uns capitals per poder invertir de forma generalitzada en la replantació de -la vinya o en l'establiment de nous tipus de conreu: és -cert que des del moment de produir-se la mort dels primers ceps, ja es varen fer intents de replantació amb vinya americana, però aquests intents varen ser obra de

"un quants entusiastes conquesos"⁽¹¹⁾

i la majoria dels pagesos no ho varen intentar o fer fins uns anys més tard. L'anàlisi dels diferents articles d'opinió que sobre el tema de la fil·loxera apareixen en algun setmanari comarcal de l'època, ens permet plantejar una al

tra hipòtesi: juntament amb la possible manca de capital - per invertir en la replantació, una altra raó que podria explicar aquesta no replantació immediata és la rutina del pagès de la comarca, la manca d'esperit de renovació i de millorar la seva situació. Aquesta actitud que defineix tota una manera de ser queda perfectament reflectida en el següent fragment extret d'un article del setmanari trempolí "La Veu de la Muntanya", i escrit a mitjans de 1905:

" La plaga devastadora acaba ab les vinyars d'aquesta Conca. L'apatia i la idiosincrasia de nostres pagesos va desapareixent, convensesse de que no son la sequedad ni altres plagues la causa de la mort del cep. Si'ls pagesos per efecte d'ignoraho no han acudit á temps á fer lo canvi de ceps paulatinament, y han aguardat a que'l desastre fos complert per despertar-se, los nostres governants, /.../ no han dit una paraula..."⁽¹²⁾

Sigui quina sigui la raó per la qual els pagesos no es decideixen a replantar la vinya fins uns anys més tard (la fil·loxera comença a atacar els ceps de la Conca l'any 1900 i la replantació d'una forma més o menys general no comença fins el 1905), el cert és que la fil·loxera ha destruït el principal suport econòmic de la comarca, i aquesta entra en un llarg període de crisi, agreujat per un altre mal ja crònic: la sequera.

Si la fil·loxera havia destruït el conreu principal (la vinya), la sequera provocarà la pèrdua de les collites dels altres productes que, si bé amb menys proporció, continuaven produint-se, com per exemple el blat o l'oli. Concretament l'any 1905 es produeix una gran sequera que provoca aquesta esgarrifosa opinió:

" Crisi més fonda que la que havem passat, y passarem - aquest hivern, no's facil veurela en altres encontra-- des: no's va collir ni es collirà aquest any, vi, blat, oli a la Conca, ni herbes a la Montanya y Arán y ab - tot ningú pense en la nostra situació".⁽¹³⁾

Aquesta situació ens explica perquè un dels temes en que els habitants de la comarca estan més sensibilitzats és el del reg: la reivindicació d'un bon sistema de reg per a la comarca ha estat present en totes les ocasions que s'ha tractat de l'aprofitament de les aigües del riu Noguera-Pallaresa, i sempre que s'ha intentat el seu aprofitament, - aquest s'ha recolzat si s'ha tractat de fer-ho per regar, i s'ha rebutjat si es pretenia utilitzar-la per altres objectius. Així, l'existència de canals de reg que aprofitessin l'aigua del riu, evitaria les males collites, al poder disposar de l'aigua necessària en tot moment, i permetria una major diversificació de la producció.

Un aspecte important i que fóra interessant de conèixer és quina extensió de vinya es va veure afectada a la comarca per la fil·loxera, i quin valor concret suposava en cada municipi; malauradament, aquestes dades no les coneixem, si bé tenim algunes dades que fan referència al municipi de Tremp. Aquestes dades les analitzarem perquè poden ser indicatives del que va succeir en els altres municipis, però cal advertir que no són significatives globalment, doncs el terme municipal de Tremp era extremadament reduït en aquesta època, i la majoria dels pagesos de la ciutat tenien les terres de conreu en altres municipis.

Segons dades existents en l'Arxiu municipal de Tremp, - les terres afectades per la fil·loxera en aquest terme municipal a les que el govern dóna de baixa en l'amillament - l'any 1906 (contribució rústica), són les pertanyents a 13

propietaris (dels 25 que havien sol·licitat aquesta baixa), que en total pagaven 965 pessetes. Aquesta però no és la xifra real que es dóna de baixa en l'amillarament, sinó 916,10 pessetes, ja que el conjunt d'aquestes terres continuarà pagant un total de 48,90 pessetes com a nova contribució que els hi correspon d'acord amb el nou conreu del terreny, nou conreu que no és sinó la vinya americana plantada recentment en aquestes terres substituint les vinyes fil·loxerades.

No coneixem l'extensió de les terres a les que es concedeix la baixa o reducció en l'amillarament, però sí l'extensió total de les terres que l'any 1906 demanen al govern la baixa com a conseqüència de la fil·loxera (terres pertanyents com hem dit, a 25 propietaris); aquesta extensió és de 27 - Ha, 16 àrees i 48 centiàrees.

Ja que no coneixem l'extensió de les terres que es donen de baixa en l'amillarament, ni el que representaven respecte al conreu total del terme, podem fer-nos una idea d'aquesta importància a partir de comparar el valor tributari de les terres que es donen de baixa, i el valor total de l'amillarament que es pagava a Tremp: com ja hem dit, es dóna de baixa una quantitat de 910,16 pessetes, i el que es paga d'amillarament a Tremp l'any 1906 és 5.889 pessetes, és a dir, que la quantitat que es dóna de baixa en l'amillarament del terme municipal de Tremp l'any 1906 com a conseqüència de la fil·loxera és un 15,4% del valor amillarat total, xifra relativament baixa si tenim en compte la importància de la producció vitícola, però explicable pel fet que la majoria dels camperols de Tremp tenien les terres fora del terme municipal, i també perquè segurament les terres més properes a la ciutat (les del terme pròpiament dit) es destinaven a la producció de productes de consum directe (horta).

1.1.2.B La crisi comercial i manufacturera

Aquesta crisi agrària de la que hem dibuixat els trets generals incidirà també de forma negativa en altres sectors econòmics:

Pel que fa al comerç, la destrucció de la vinya provocarà - per una part la pèrdua dels mercats tradicionals que tenia la Conca de Tremp, dels mercats de les comarques de muntanya (Vall de Cardener, Pallars Sobirà, Ribagorça, Vall d'Aran), la demanda dels quals havia assegurat tradicionalment la sortida dels productes excedentaris de la Conca: el vi.

Ademés, la crisi agrícola, amb la subsegüent pèrdua del poder adquisitiu d'una part important de la població i l'emigració creixent, provocarà una dràstica disminució en la demanda de productes no essencials, i una disminució de les vendes, i per tant dels beneficis, per als comerciants de la comarca -- (sobretot per als de Tremp, que actuaven com a centre comercial de la Conca).

Hi ha un fet però que ens ha sorprès i és que, analitzant els anuncis que surten en la premsa local, s'aprecia precisament en aquests anys un increment de comerços amb l'obertura de nous establiments; aquest fet l'hem intentat contrastar amb una font més directa, i per això hem utilitzat el Registre de matrícules industrials de l'Ajuntament de Tremp: a partir -- d'aquesta font podem establir un màxim en la demanda de matrícules industrials (la majoria de les quals són de l'obertura de comerços) per l'any 1904, essent l'any de més petició entre almenys 1898 i 1912. Aquest augment doncs és puntual, però el fet que sigui un punt d'inflexió important en un període tan ampli i amb unes característiques tan especials fa necessari el plantejament d'alguna explicació: una de possible podria ser, com ha succeït en l'actualitat en el cas de la crisi industrial, que alguns camperols afectats per la fil·loxera deci-

dissin invertir un petit capital acumulat, no en la replantació, sinó en l'obertura d'un petit comerç, ja que no requeria esmerçar un gran capital. Una altra explicació possible seria que en aquests anys es produeix el retorn d'algunes persones que havien emigrat a Amèrica en la primera onada (a partir de 1880), les quals han acumulat un capital i estan decidides a invertir-lo a la comarca; recordem el cas de Jaume Clotet, fill de Tremp que havia emigrat a Amèrica i que va tornar cap al 1900 amb un capital acumulat considerable que pretén invertir-lo en la construcció d'un gran canal de reg (d'aquest tema en parlarem més àmpliament en el capítol corresponent als precedents del reg).

En el sector que podríem anomenar industrial o potser més concretament manufacturer, la crisi també influirà negativament: la crisi vitícola provocarà el tancament d'una indústria que havia adquirit importància en diferents llocs de la comarca, i que era una de les poques indústries existents en aquesta: ens referim a les "fàbriques d'aiguardent" que s'havien estès per la comarca seguint el ritme d'extensió del conreu de la vinya; ja el 1847 existien fàbriques d'aiguardent a Guardia de Noguera (1), Figuerola d'Orcau (1), Isona (2)... poblacions on ja en aquesta època el conreu de la vinya era molt important:

" /A Isona/, la /producció/ calculada en un año común es de 2.500 cuarteras de trigo, 1.500 de centeno, 100 de cebada, 50 de avena, 8.000 costales de vino y 150 arrobas de aceite". (14)

Però el major nombre de fassines d'aiguardent es dona a la segona meitat del segle XIX, essent Tremp el lloc on es concentraven majoritàriament. Aquestes destil·leries d'aiguardent desapareixeran també amb la crisi vitivinícola de començament de segle.

Com veiem, la crisi que es produeix en la primera dècada del segle XX a la Conca de Tremp afectà amb més o menys intensitat a tots els sectors econòmics existents (agrícola, comercial i manufacturer), i per tant també amb més o menys intensitat a tots els sectors socials, però sobretot a les classes populars.

1.1.2.C La crisi demogràfica

Una conseqüència molt important d'aquesta crisi econòmica i de la que encara no havíem parlat és l'emigració de la població: abans de produir-se la invasió de la fil·loxera, i sobretot a partir dels anys 80 del segle XIX, la població de la comarca sofreix un goteig lent però constant de gent que marxa cap a Barcelona, França o Amèrica (entre 1860 i 1900 es perd un 29% de població); però serà a partir d'ara que aquest lent despoblament experimenta un fort creixement a causa de la pèrdua dels mitjans de subsistència d'una bona part de la població:

" Pero hace pocos años el viñedo, la única riqueza productiva de la comarca, se vió afectada por la filoxera que penetró en la Conca... Esto ha provocado que los campos estén yermos o se hayan sembrado cereales, pero en la mayoría de los casos los gastos y trabajos no obtienen compensación".⁽¹⁵⁾

Segons dades que podem considerar com a fiables, ja que han estat recollides per un representant del govern, un inspector d'emigració enviat a la comarca l'any 1911 perquè estudiés la situació i plantejés les solucions corresponents, des que la fil·loxera va penetrar a la comarca els primers anys del segle fins l'any 1911, emigraren unes 6.000 persones, és

a dir, una tercera part de la població que hi havia a la comarca (a la Conca de Tremp) a principis de segle (uns 18.000 habitants, segons l'"Informe de emigración").

Si la pèrdua d'un terç de la població en deu anys ja és un fet greu en si mateix, més greu és que la gent que emigra si guin sobretot els joves, les persones que estan en plena capacitat productiva, i per tant la pèrdua de població no és - tant sols quantitativa, sinó també qualitativa.

Aquesta emigració es dirigeix cap als llocs on ja abans - es dirigia: Barcelona, França i Amèrica; els nois sobretot - cap a Amèrica, i les noies cap a Barcelona, on es dedicaven sobretot a servir, però sembla ser que alguns cops s'anava a parar al món de la prostitució com a forma de sobreviure.

1.1.2.D La mentalitat dels conquesos

Un altre tret a analitzar és el que ja havíem apuntat en un altre lloc i que és el referent a l'apatia i indiferència dels conquesos: alguns escrits que apareixen en els setmanaris locals i el mateix informe esmentat elaborat l'any 1911 per un inspector d'emigració, destaquen aquesta característica que ens defineix la mentalitat de tot un poble: en un article que apareix en el número 9 de "El Relámpago", setmanari que es publica a Tremp, corresponent al 4 de febrer de 1906, destaquem el següent fragment:

" Culpables son los gobernantes que causan la ruina y la muerte de España, pero es mucho más culpable este pueblo que comete contra sí mismo el crimen inmenso de resignarse a morir... Lo que descorazona es que el pueblo no encuentre ya confianza alguna en su propio esfuerzo".

O aquest altre:

" Pero importa para esto, que aprenda a considerar que la resignación es para él un suicidio, que emigrar de la patria es sancionar la mala obra de los gobernantes que le hacen la vida imposible con su funesta política ..."

El que volem destacar amb aquests fragments és que, contràriament al que s'afirma per a altres col·lectius en el sentit que davant les adversitats aquests s'enforteixen i lluiten amb una vitalitat immensa per asurar i trobar solucions als problemes, en el cas de la Conca de Tremp i històricament, les adversitats i els problemes no s'han afrontat enèrgicament d'una forma col·lectiva, sinó que s'han bandejat amb indiferència fins que a l'arribar a situacions límits s'ha recorregut a la solució més fàcil: emigrar, que al cap i a la fi continua essent una forma de no afrontar el problema, sinó de donar-li l'esquena. Aquest tret tant característic, que mereixeria un estudi psico-sociològic profund, el destaco perquè continua donant-se actualment, i per tant és fàcil d'analitzar amb una perspectiva històrica.

Naturalment, hi havia aquell que se'n adonava d'aquesta manera de ser i intentava canviar-la, intentava que els homes i dones de la comarca se'n adonessin de que aquesta no era la forma correcta d'actuar si es volia aconseguir la prosperitat i el benestar dins de la pròpia terra; per portar a terme aquesta tasca de mentalització, sovint s'utilitzava la premsa com a mitjà propagandista, però la incidència que podia tenir era més aviat minsa, si tenim en compte que més del 50% de la població era analfabeta, i dels que sabien llegir o escriure, molt pocs, a principis de segle, -llegien la premsa.

Hem cregut interessant reproduir de nou algun altre fragment que tracta aquest aspecte, ja que ens mostren la duresa de les acusacions contra els conciutadans per part dels que escriuen els articles, i, a la vegada, la clarividència d'aquests al tractar el tema:

" ...este es el procedimiento que sigue esta burocracia madrileña con las comarcas que cual las muestras, viven en una pasividad enervante y son incapaces de realizar protestas colectivas, que lleguen a repercutir en el Centro. No es extraño que conociendo nuestra idiosincrasia, nos traten con el desprecio que nos propinan..."

Es evident que davant una situació de crisi general com la que patia la comarca aquests anys, és molt difícil que únicament els esforços dels habitants portessin la solució, però el que critiquen aquests articles esmentats és que no es fa res per presionar als que sí que poden aportar aquestes solucions: el govern de l'Estat,

" siempre esperando en vano que los poderes públicos /.../ dijeran o hicieran algo para remediar tanta miseria" (16)

En front a això es propugna que, d'una manera general i enèrgica, es demani als poders públics que aportin els mitjans necessaris perquè la comarca pugui sortir de la situació de crisi en que es troba; fins i tot es parla de la utilització de mesures de força i de pressió que

" dentro del orden legal y aún saliéndose algo de este"

permetessin

" exigir pacífica pero enérgicamente todo aquello necesario para vivir y prosperar". (17)

1.1.2.E La movilització social

Aquestes incitacions a la movilització per aconseguir que els poders públics aportessin solucions a la crisi, varen tenir el seu efecte, sobretot a partir dels anys 1909-1910, - anys en que la demanda de solucions abandona les pàgines - dels periòdics per posar-se en boca de les autoritats i forces vives locals, i també del poble en general. Juntament - amb el possible efecte que podien produir aquests articles - que incitaven a la lluita i a la movilització ("luchar o morir" es deia en un d'aquests articles), cal tenir molt en - compte també el fet que la crisi es va agreujant, i l'emigració arriba a uns extrems insospitats en aquests darrers anys de la dècada: com diu "El Relámpago" el novembre de 1909,

" alarmantes son las proporciones que ha tomado en los - dos últimos meses en esta comarca; si no se la ataja - con remedios rápidos y eficaces, no hay duda de que estamos amenazados gravemente de que la Conca quede despo- blada. No hace muchas semanas que en cuatro días, salie- ron en varios grupos unas 300 personas; raro es el día que no nos encontremos con personas que se nos despiden para América del Sur...".

Es ara, com ja hem dit, que sembla que autoritats locals i població han començat a reaccionar i porten a terme el que des de feia alguns anys es propugnava des de les pàgines de la premsa local: la movilització de la població i la petició al govern que adopti les mesures pertinents: és concretament el novembre de 1909 el moment en que aquesta reacció es re- flecteix en un fet pràctic, celebrant-se a Tremp una assem- blea general de la comarca per tractar de la crisi que l'afec- ta des de l'arribada de la fil·loxera: a aquesta assemblea - hi assistiren representants (els alcaldes) de 29 pobles de - la comarca, dos diputats provincials, i el diputat a Corts - pel districte de Tremp, Sr. Josep Llari. En la reunió s'acor-

dà donar gràcies al govern pels auxilis previs concedits - (el govern havia concedit recentment 30.000 pessetes per a l'arranjament de camins veïnals); sol·licitar la construcció de tot un seguit de carreteres, la majoria de les quals ja - estaven aprovades des de feia anys, com el segon tram d'Ager a Tremp, la de la Pobla de Segur-Senterada-Capdella, la d'Isona-Organyà, i altres. La demanda de que el govern realitzi obres públiques, i concretament carreteres, per solucionar la crisi, ja apareix en els setmanaris locals des de fa temps, i respon bàsicament a dues raons: d'una banda, la construcció de carreteres necessita molta mà d'obra, i seria una manera de donartreball als que s'han quedat sense mitjans de vida; d'altra, la construcció d'aquestes carreteres milloraria les comunicacions, obrint noves vies de comunicació de cara a la conservació u obertura de nous mercats on exportar els productes excedentaris de la Conca un cop recuperada de la crisi econòmica, recuperació que seria possible a partir de l'adopció pel govern d'altres mesures que es demanen: - aprovació de la rebaixa en la contribució, dels terrenys filloxerats, la rebaixa dels "cupos" de consums en els pobles - que pateixen l'emigració.

Una altra petició important que es fa en l'assemblea de - novembre és que s'acceleri la realització del projecte de ferrocarril Noguera-Pallaresa, projecte en el qual la comarca ha posat moltes esperances i del que ja se'n parla dels del 1880; aquestes esperances no són gens injustificades, ja que es tracta d'un ferrocarril internacional (Lleida-St. Giron), i estem en uns moments en que la construcció de ferrocarrils està estretament lligada al progrés i al desenvolupament econòmic.

Aquestes peticions, però, no varen tenir cap resultat, - com sigui que al cap d'un any (el 5 de desembre de 1910) es celebrà a Tremp una reunió d'alcaldes de la comarca ⁽¹⁸⁾, on es torna a demanar al govern el mateix que l'any anterior, -

però amb alguna innovació important: ara ja no es tracta només de demanar i esperar benèvolament, sinó d'adoptar mesures de pressió: alguns dels assistents a la reunió, davant la passivitat i la indiferència del govern, proposen que en cas que aquest no actuï amb urgència, es dimiteixi dels càrrecs públics, i s'adreçà un missatge al president de la República Argentina, demanant-li terres per efectuar una emigració col·lectiva a aquell país.

Aquesta reunió va anar seguida uns dies després d'una magna assemblea, també a Tremp, a la qual varen assistir tots els alcaldes de la comarca (28 en total), dos diputats provincials, i nombrosos habitants de la comarca, i en la que s'aprovaren tots els acords adoptats en la reunió d'alcaldes del dia 5 de desembre.

Aquesta sensibilització que es produeix en els anys 1909-1910, i que contrasta notablement amb la indiferència i la passivitat desmostrada fins aquests moments, només té una explicació lògica, i és que la crisi ha arribat a una gravetat tal que ja és impossible sortir-se'n sense la participació i la col·laboració dels poders públics estatals, i potser també ens trobem que a causa d'aquest agreujament, les autoritats locals, que fins ara no s'havien preocupat per la crisi, aixoplugats sota la certesa de la ignorància dels habitants i de la seguretat de la reelecció en els càrrecs, comencen a tenir por de perdre el poder polític i de que la població no es giri contra ells:

" En este estado de abandono y de pobreza perduraremos, - en tanto la opinión de los distritos sea levadura adecuada para nutrir caciquismos deprimentes".⁽¹⁹⁾

De l'agreujament de la crisi en tenim constància un altre cop gràcies a la premsa local:

" De San Romà de Abella dicen que el domingo pasado /.../ en gran parte del término municipal, el pedrisco asoló las viñas y huertas, ocasionando perjuicios de mucha - consideración a los pobres labradores que se encuentran arruinados por la filoxera. Se supone que también habrá descargado la violenta tempestad en los términos de Figuerola, Conqués, Isona y otros".⁽²⁰⁾

La menció a les vinyes que apareix en aquest article es - refereix a vinyes replantades després de la fil.loxera:

" A Sant Romà d'Abella, els pagesos aprofiten el bon temps /.../ per plantar ceps americans" (febrer de 1908).⁽²¹⁾

Aquest fenomen climatològic (la pedra) que s'afegeix com una mena d'aliat a l'acció que porta o ha portat a terme la fil.loxera i la sequera, es torna a repetir l'any següent - (1910), tal com es diu en la carta que el diputat a Corts - Sr. Llari tramet al president del Consell de Ministres des--prés de l'assemblea celebrada a Tremp el desembre de 1910:

" La crisis que a consecuencia de la filoxera sufre la co- marca, agravada por la destrucción de las cosechas por el pedrisco en el verano pasado..."

El contingut d'aquesta carta també ens serveix per corroborar que s'ha produït un agreujament de la crisi en els dar- rers anys, i, sobretot, per conèixer l'estat d'ànim i la ten- sió existents a la comarca:

" /la situación de la comarca/ exige que el gobierno abra trabajos públicos, envíe auxilios para mitigar el ham--bre, y rebaje con premura los cupos de consumos de los pueblos, proporcionalmente al descenso de la población

sufrido a causa de la emigración continua que sufre la comarca desde hace 4 años. De no acudir el gobierno a solucionar la situación triste de estos pueblos, será imposible evitar que en breve plazo dimitan los Ayuntamientos y Juntas Repartidoras de la comarca, dejando que el fisco se incaute de las fincas, y emigrando poco menos que en masa la población que queda".⁽²²⁾

Aquest agreujament de la crisi i el temor a que es produxi alguna acció de força per part de la població (no ens atrevim a dir revolta) per tal de demanar solucions, va portar a la movilització de forces de la Guàrdia Civil:

" ... a Tremp contesten que no poden pagar perquè la misèria els consum i el Govern, davant d'una excusa tan justificada, contesta fent cercar pels fusells dels Civils les viles mortes, a les que l'aplanament de la misèria ha donat la quietud dels cementiris".⁽²³⁾

Aquest fet ens evidencia que a la comarca hi havia una forta tensió provocada per la situació de crisi, i un temor per part de les autoritats a que aquesta tensió esdevingués revolta, recordant potser les típiques bullangues del segle passat, en que les situacions de crisi i misèria desembocaven sovint en revoltes violentes de les classes populars i segurament, els fets més recients de la Setmana tràgica. També ens evidencia per altra part la típica actitud de les autoritats de la Restauració: en lloc de buscar solucions socioeconòmiques que foren les que eliminarien la tensió social que pogués existir al aportar mitjans econòmics amb els que sobreviure, es recorre a la utilització de la força i de la repressió, cosa que no fa més que augmentar el malestar.

1.1.2.F El plantejament de solucions

Finalment, però, sembla que les autoritats (govern central) se'n adonen de la situació real i de quina és la manera correcta de solucionar els problemes existents en aquest territori allunyat dels centres de decisió política, i envien, - l'abril de 1911, un inspector d'emigració perquè estudiï "in situ" les causes de l'emigració i les solucions més adequades per eliminar-la. Ja hem esmentat algunes dades contingudes en l'informe que l'inspector elaborà després d'estudiar la situació i que envià a les autoritats provincials i estatals; ara ens centrarem sobretot en l'anàlisi de les solucions a la crisi que proposa: el primer que sorprèn és que - la primera mesura urgent que recomana al govern és que enviï a Tremp un batalló de tropa que es repartiria per les principals poblacions de la comarca, amb el que es donaria a conèixer l'exèrcit espanyol en aquest territori,

" donde los habitantes distan bastante en general de ser gubernamentales por sus ideas, pues suelen ser casi todos o carlistas o republicanos",

i además

" se lograría ir cambiando el estado de ánimo y las ideas políticas de sus pobladores, los que, por otra parte, - irían también poco a poco hablando el castellano, en - que cada vez van olvidando más aquellos súbditos españoles que tan distanciados moral y materialmente se hallan del Poder Central que en España manda y gobierna". ⁽²⁴⁾

D'això es deprèn que el que més preocupa a les autoritats centrals no és tant solucionar la crisi econòmica per la que passa la comarca, i que és el que en aquests moments preocu-

pa més els seus habitants, el que els angoixa i els porta a plantejar solucions radicals, com la d'emigrar col·lectivament a l'Argentina, sinó solucionar qüestions de tipus ideològic i polític, qüestions que comprometen i dificulten el màxim objectiu polític dels successius governs de la Restauració: aconseguir la creació o consolidació d'un estat fort i centralista, eliminant tots aquells elements distorsionadors, com són les idees polítiques contràries a l'alternança moderats-liberals, i els fets diferencials d'algunes parts de l'estat, com és el cas català.

Després d'aquesta mesura, que sembla ser la més important a prendre, es plantegen altres solucions que ja van més lligades a l'aspecte estrictament econòmic, de solucionar la crisi. Aquestes solucions recomanades són la construcció de diferents trams de carreteres, amb el que d'una banda es crearien llocs de treball i d'altra s'obririen noves vies de comunicació cap a altres zones que, després d'una recuperació de l'agricultura, es podrien convertir en mercats on vendre els productes agraris de la Conca; també es recomana que s'eximeixi als habitants de la comarca de tributar pels ceps malmesos i pels cupos de consums.

1.1.2.6 Una excepció: la Pobla de Segur

Abans d'acabar aquest capítol cal fer menció d'una excepció en aquest context de crisi social i econòmica arreu de la comarca; aquesta excepció la constitueix la Pobla de Segur.

Segons ens reflecteix la documentació, la Pobla de Segur és l'únic lloc de la Conca on el primer decenni del segle XX

no és un període de crisi, i això és degut a unes característiques especials de la seva economia: l'element principal - que possibilita que la crisi econòmica no afecti, o almenys no l'afecti com als altres llocs de la comarca, ha estat un cop més l'aigua. L'aprofitament de l'aigua dels rius que l'encerclen, sobretot del riu Flamisell, ha permès que per una banda existís una agricultura diversificada amb el conreu de diferents productes d'horta (mongetes, patates, verdures) i arbres fruiters, que li han permès disposar d'altres mitjans de vida agrícola independents de la viticultura (la producció vitícola era important -uns 4.000 cesters l'any 1849- però no era l'únic tipus de producció); i per altra banda, la canalització de l'aigua va portar a la instal·lació de diferents tipus de manufactures, amb el que una part de la població s'ocupava en activitats no agrícoles, i per tant tampoc no es veurà tan afectada per la crisi de començaments de segle: aquestes manufactures eres "fàbriques" d'embotits, molins d'oli, "fàbriques" de xocolata, molins de farina, telers de teixits ordinaris, ...

Un altre element que també juga a favor de la Pobla de Segur és la seva situació geogràfica: mentre que la resta de pobles de la comarca han tingut la muntanya únicament com a client dels productes viti-vinícoles, la Pobla, per la seva situació, ha estat el seu principal mercat d'abasteixement - de tot tipus de bens de consums i també d'ús, amb el que ara, mentre que els altres pobles perden el seu àmbit comercial - al deixar de produir el principal o únic producte que comercialitzaven, la Pobla continua exercint aquest paper de mercat dels pobles del nord (sobretot dels del Pallars Sobirà i Vall de Cardener).

La majoria de les mesures recomanades per l'inspector d'emigració no es portaren a terme de manera immediata, però - succeí un altre fet que d'una banda podia solucionar la cri-

si econòmica d'una manera temporal, al crear nombrosos llocs de treball i activar l'activitat comercial, i d'altra banda incidia directament en un tema en el qual la població de la Conca era tan susceptible, com és el de l'aprofitament de -- l'aigua: ens referim, evidentment, al començament dels preparatius que havien de portar a la Canadenc a construir el canal i central de Sossís, i la presa, embassament i central - de Sant Antoni.

Aquests preparatius començaven el novembre de 1911, set - mesos després que l'inspector d'emigració elaborés el seu informe, i en uns moments que, com hem vist, la situació socioeconòmica de la comarca havia arribat en un punt crític a - tots els nivells: demogràfic, productiu, social, ...

1. 2. L'APROFITAMENT DE L'AIGUA DELS RIUS DE LA CONCA DE TREMP

ABANS DE L'ANY 1911

1. 2.1. L'APROFITAMENT PEL REG

Des de l'antiguitat, l'aigua de rius, barrancs, de la pluja, ... s'ha utilitzat per fecundar els camps de conreu i fer-los més productius. Al Pallars, com en altres llocs, -- l'aigua dels seus rius ha estat aprofitada des de temps immemorial per regar les hortes situades a la seva vora, mitjançant la construcció de rudimentaris sistemes de canalització; aquests sistemes només permetien regar uns quants horts que representaven una extensió insignificant respecte a l'extensió total de les terres de conreu: en el Diccionario geográfico, Pascual Madoz ens parla de la majoria de pobles de la comarca com a pobles eminentment de secà, solament amb alguns horts que es reguen amb aigües sobrants de les fonts existents i que representen una extensió de terra de conreu insignificant respecte al total existent.

Cal remarcar però una excepció, i és que hi ha dos termes municipals on el reg és molt important: Salàs del Pallars i la Poble de Segur.

" Es cierto que casi todos los pueblos de los 27 términos municipales que hay en la Conca, disponen de algunos huertos donde cosechan legumbres y otros productos de regadío, pero aparte de Salàs y Poble de Segur, la producción de los huertos y regadíos apenas basta para atender las necesidades de los mismos habitantes ...". (25)

A Salàs del Pallars es regaven aproximadament 500 hectàrees de terra, mitjançant dos canals: un agafava l'aigua en el riu Flamisell, poc abans de l'aiguabarreig amb el Noguera, i per la marge dreta d'aquest arribava fins el límit del terme municipal de Salàs, regant unes 300 hectàrees amb una con

cessió de 500 l/sg; l'altre agafava l'aigua del Noguera Pallaresa i, discorrent també per la marge dreta d'aquest, regava unes 200 Ha, amb una concessió de 300 l/sg.

De la Pobla de Segur, Madoz ens diu:

" Se cultivan unos 800 jornales, las tres cuartas partes de regadío...".⁽²⁶⁾

En aquest sentit, sabem que l'any 1830 es començà la construcció d'una sèquia que, agafant l'aigua del riu Flamisell, i amb una llargària d'uns cinc quilòmetres, regaria unes 135 Ha. A partir d'aquest fet, que representava el primer pas per superar un greu problema, com era la manca d'aprofitament de l'aigua dels dos rius que encerclaven la població, aprofitament que fins llavors, i com en molts altres llocs, consistia en

" petites derivacions /que/ debien aportar l'aigua més necessària per abeurar les verdures...".⁽²⁷⁾

A partir d'aquest fet diem , els petits canals de reg aniràn augmentant en nombre i regant noves terres de conreu, allargant-se també la sèquia inicial l'any 1910, amb el que es convertia en terra de reg la major part de la terra de conreu d'aquella època.

A part d'aquests dos casos ja existents des d'abans, la primera constància documental que hem trobat referida a un projecte de reg que abandona els sistemes tradicionals i insignificants, i que es pot considerar com el primer projecte de gran envergadura que en relació al reg s'intenta portar a terme al Pallars, és l'intent de construir un embassament en el terme municipal d'Abella de la Conca.

Aquest projecte ⁽²⁸⁾ es va elaborar i presentar a aprovació de les autoritats pertinents l'any 1842, tot just acabada la 1a guerra carlina que, segons testimonia el mateix projecte, va ocasionar greus perjudicis. El promotor del projecte és el Baró d'Abella, antic senyor jurisdiccional de la baronia del mateix nom, i persona molt interessada en les millores de l'agricultura i en la introducció d'innovacions - que augmentin la productivitat i els beneficis del camp.

El projecte presentat pel Baró d'Abella pretén la creació d'un embassament que

" contendrá las aguas del río de Abella y las de las nieves y lluvias, y además las del río Boixols tomándole - por sobre de este pueblo..." ⁽²⁹⁾

mitjançant la construcció d'una presa de 40 pams de grossor i 90 pams d'alçària, en el lloc anomenat "Forat d'Abella"; a partir de la construcció de l'embassament, es crearia un canal per regar les terres del terme municipal de Sant Romà - (veure mapa), i un altre canal per regar les terres d'Abella i Bastús.

Aquest projecte va ser assumit pels ajuntaments dels possibles afectats (Abella i Sant Romà), els quals varen signar - una espècie de conveni de reg amb el Baró d'Abella on s'establien les normes i condicions que regirien la utilització de l'aigua embassada, i els drets i obligacions d'ambdues parts; també va rebre el vist i plau de l'arquitecte nomenat per - l'autoritat provincial perquè estudiés el projecte; el recolzament de les "Sociedades Económicas de Amigos del País" de Tremp i la Pobla de Segur; de l'Ajuntament de Tremp, vila - que des del 1840 és la capital del Partit Judicial; l'informe mèdic-sanitari favorable dels metges designats a l'efecte; el vist i plau de la Diputació Provincial de Lleida, i, fi--

nalment, l'aprovació per part del "Gobierno superior político de la provincia de Lérida", que en definitiva era el que havia d'autoritzar o denegar la realització del projecte.

L'aprovació es feu en un període de temps molt curt, ja que l'informe inicial presentat a aprovació pel Baró d'Abella porta data d'11 de març de 1842, i l'autorització de la màxima autoritat civil de la província està datada el 20 d'abril del mateix any.

Però aquest projecte, que sens dubte hauria comportat grans beneficis a la zona afectada, i que comptava amb el recolzament de totes les instàncies oficials de la comarca i de la població afectada, no es va realitzar, i actualment el riu Abella continua vertent les seves aigües al riu Noguera-Pallaresa, sense que cap obstacle desviï les seves aigües per treure'n beneficis.

A partir d'aquesta situació plantejada per un projecte de reg promogut per un membre de la noblesa en els anys 40 del segle XIX, podríem estudiar la situació general de l'agricultura a la comarca, l'estructura agrària existent al Pallars Jussà en uns moments en que s'està portant a terme la desamortització de les terres, s'està produint l'abolició del règim feudal de propietat, i s'està iniciant la penetració de les relacions capitalistes de producció en el camp català; però aquesta important qüestió la deixarem de banda perquè no és l'objecte de l'estudi, i mereix un estudi molt més aprofundit que el que podríem portar a terme dins d'aquest treball.

Per a nosaltres, la importància d'aquest projecte rau en que l'any 1841, moment inicial d'un període de prosperitat per a l'agricultura catalana que arribarà fins el 1880, al Pallars també hi arriba aquesta prosperitat reflectida per

un intent d'augmentar la producció i la productivitat dels -
conreus ja existents, i d'introduir i produir nous productes,
com

" los alfalfares, los tréboles, el sarraceno, la col-árbol
de que tanto uso se hace en otras naciones, el arroz de
secano, la yerba de guinea, etc., plantas todas descono-
cidas en el país..."⁽³⁰⁾

I sobretot, ens interessa perquè suposa el primer intent
de portar a terme un gran projecte de reg en una zona eminent-
ment agrícola i on la petició d'obres d'aquest tipus serà -
una constant fins que la construcció de l'embassament de St.
Antoni permet que es converteixi en realitat per a una part
de la Conca de Tremp.

Com ja hem dit, aquest projecte, per causes que ens són -
desconegudes, no es va portar a terme, i les terres de la -
Conca que eren de reg ho van continuar essent, seguint uti-
litzant les sèquies tradicionals que recollien l'aigua de -
rius i barrancs i permetien de regar les terres (generalment
petites hortes) situades en els seus marges. Conscients pe-
rò de la importància que l'aigua tenia per la productivitat
de la terra, i, en definitiva, per a l'economia camperola, -
sovint es produïen baralles i enfrontaments entre els campe-
rols, com el que ens reflecteix un document trobat a l'Arxiu
Municipal de Tremp i corresponent a l'any 1824, on un grup -
de propietaris d'hortes demanen a l'Ajuntament que fixi les -
hores que a cada un dels propietaris de dues partides de ter-
ra li correspongui regar, per evitar així les discussions i
baralles que cada any es produeixen degut a que cada indivi-
du té llibertat per agafar l'aigua de la sèquia quan vulgui.
Les hortes dels propietaris que han presentat la demanda a -
l'Ajuntament utilitzen l'aigua d'un barranc que discorre per
la part nord de la ciutat (anomenat Riu-Tremp), aprofitant -

una sèquia que abasteix d'aigua a un molí fariner i d'oli si tuat en aquest lloc.⁽³¹⁾

L'extensió de les terres que es reguen amb l'aigua procedent d'aquesta sèquia és de 205 "porques"⁽³²⁾.

La importància que els camperols pallaresos donaven a l'aigua es reflecteix també en el fet que, per tal de compensar els sistemes rudimentaris de reg i treure els màxims beneficis possibles de la poca aigua que es podia aprofitar amb aquests sistemes, el seu aprofitament era màxim: en un altre document del mateix arxiu i datat al 1870 trobem que els pagesos de Tremp també aprofiten per regar l'aigua d'un altre rierol que discorre per la part sud de la població, aprofitament exhaustiu si tenim en compte que el sistema d'atandament distribueix el reg durant tots els dies de la setmana i durant les 24 hores del dia.

L'atandament corresponent a les hortes regades amb l'aigua del rierol citat més amunt (Riu-Tremp), també inclou tots els dies de la setmana i les 24 hores del dia, permetent que cada propietari pugui regar dos cops per setmana.

Coincidint amb el canvi de segle, es planteja un nou gran projecte de reg que en aquest cas afectaria a la part septentrional i central de la Conca de Tremp, projecte que també fracassaria, en aquest cas per raons que sí que ens són conegudes. Aquest nou gran projecte de reg no s'elaborà partint de zero, sinó que recull un projecte inicial que en els anys 80 havia concebut el llavors diputat a Corts pel districte de Tremp, però serà ara quan se li donarà un impuls seriós i amb possibilitats de portar-lo a terme. Aquest projecte va ésser presentat, com hem dit, l'any 1900, per Jaume Clotet, individu nascut a Tremp, que havia marxat a Amèrica a fer fortuna, i havia tornat amb un capital acumulat considerable. Aquest projecte preveia la construcció d'un canal de reg des

del barranc de St. Pere de Collegats, situat a l'extrem nord de la Conca, fins a la serra del Montsec (extrem sud), atravessant i regant pràcticament tots els termes municipals de la Conca de Tremp.⁽³³⁾ Segons la memòria presentada, la longitud total del canal (amb dos ramals) seria d'uns 60 quilòmetres i possibilitaria de regar unes 14.000 Ha. Ademés, el projecte preveu que l'aigua aprofitada no sols possibilitarà l'evident increment de la riquesa agrícola, sinó també la instal·lació de fàbriques i petites indústries que crearan nous llocs de treball.

Igual com havia succeït amb el projecte del Baró d'Abella presentat i aprovat el 1842, aquest projecte va ser molt ben acollit per totes les autoritats locals i per la població en general.

Però com ja hem dit, i malgrat ser evident que la comarca en conjunt era favorable al projecte del Sr. Clotet perquè representava l'aprofitament de l'aigua del riu en benefici de la pròpia comarca, assolint un desig llargament manifestat (el de regar bona part de la Conca), el Govern Civil va desestimar el projecte amb l'excusa que la llei d'aigües vigent determina que les concessions s'atorgaran als projectes de més importància, i per tant la concessió s'atorga a Domènec Sert, industrial barceloní que els anys 1899-1900 havia presentat també diferents sol·licituds per aprofitar l'aigua del riu Noguera-Pallaresa, en aquest cas però, per produir energia elèctrica.

1.2.2. L'APROFITAMENT PER PRODUIR ENERGIA ELÈCTRICA

Si l'aprofitament de l'aigua dels rius i torrents de la comarca per regar les terres ja es porta a terme des de temps molt antics, encara que sigui a petita escala, l'aprofitament de l'aigua per produir energia elèctrica és, evidentment, molt més recent, a partir del segle XIX; en aquest sentit cal recordar que els primers intents que es produeixen a Catalunya daten de l'any 1852, any en que un professor de química de Barcelona realitza el primer assaig de llum elèctrica, i que la primera fàbrica de llum elèctrica s'instal·la en aquesta ciutat l'any 1873⁽³⁴⁾.

Centrant-nos en la nostra comarca, l'arribada de l'energia elèctrica es produeix l'any 1899: dins d'aquest mateix any, els dos nuclis de població més importants de la comarca poden gaudir per primer cop de la il·luminació elèctrica en els seus carrers i edificis. A la Pobla de Segur,

"aprofitant un petit salt d'aigua de la nomenada sèquia dels molins, /s'/instal·la en ella una dínamo a fi de proporcionar fluid. I amb senzills cables que estengué per tota la població, introduí per les llars una esplèndida llum que fou l'admiració de l'encontrada, per ésser la primera en els poblets, viles i ciutats de la rodalia"⁽³⁵⁾.

I a Tremp, segon nucli de població on s'instal·la l'energia elèctrica aquest any,

"una important casa suïssa va muntar a la Molina un generador de corrent continu dels, llavors, més moderns. El dia de la Festa Major es va anar en processó a beneir la instal·lació i al retorn es va cantar un Te Deum en

acció de gràcies amb l'església profusament il·luminada" (36)

Però l'interès per l'aigua dels rius de la comarca com a força per produir energia elèctrica no el trobem sols en la gent de la comarca, sinó també, i sobretot, en persones foranes que veuen en aquest aprofitament una nova forma d'obtenció de beneficis econòmics: en aquest mateix any 1899, l'industrial barceloní Domènec Sert i Badia presenta al Govern Civil de Lleida una sol·licitud perquè se li concedeixi el poder desviar 16.000 l/sg d'aigua del riu Noguera-Pallaresa en el terme municipal de Llimiana, situat en l'extrem sud de la Conca de Tremp, al fons de la serra del Montsec i al costat del riu, per produir energia elèctrica. El projecte que pretén portar a terme Domènec Sert és molt ambiciós, ja que es proposa construir una presa que acumuli l'aigua del riu per transportar-la, mitjançant un canal de 28,5 Km de llargada, fins el terme municipal de Masana, situat en la comarca de la Noguera, a l'altra banda de la serra del Montsec, prop de la confluència del riu Noguera-Pallaresa amb el Segre; Aquest canal travessaria la serra del Montsec mitjançant un túnel de 5.744 metres de llargada.

Aquest intent d'aprofitar l'aigua del Noguera-Pallaresa per produir energia elèctrica per finalitats industrials, cal emmarcar-lo en el procés que s'està produint en les zones industrials de Catalunya: la substitució de les energies o forces tradicionals (aigua i vapor) per l'energia elèctrica, que resulta més barata, i per tant possibilita l'obtenció de majors beneficis; i el que sigui precisament un industrial el promotor del projecte ens indica que, malgrat l'escepticisme general amb que en aquests anys s'acullen els grans projectes per produir energia elèctrica, ja hi havia industrials que eren conscients dels beneficis que podia comportar el canvi d'energia, de la necessitat de portar a ter-

me aquest canvi si es volia mantenir l'índex de beneficis obtinguts fins llavors, i també de que la mateixa producció de l'energia elèctrica era o podia ser una font important d'obtenció de beneficis i d'acumulació de capital:

" Hacia 1909 /?/ los progresos técnicos alcanzados en el campo del transporte de energía a larga distancia anima a un grupo de hombres que parecen vislumbrar el gran -- porvenir de la inmensa riqueza hidráulica que yace inexplorada en la zona pirenaica de la región catalana". ⁽³⁷⁾

En aquest mateix sentit, Antoni Jutglar ens diu que

" ... las líneas directrices de su evolución /de la industria eléctrica/ aparecen vinculadas, desde 1901 /.../, al aumento de las aplicaciones prácticas del fluido eléctrico (tranvías, trenes, etc)". ⁽³⁸⁾

Així doncs, l'interès per l'explotació de les aigües dels rius del Pirineu per part d'un seguit de persones a les que en l'època es qualificà de "visionaris", no responia a un idealisme utòpic, sinó al descobriment de tot un seguit de possibilitats i de nous camps d'aplicació de l'energia elèctrica.

Continuant amb aquesta política d'adquisició de concessions per a l'explotació industrial de les aigües del Noguera-Pallaresa, i en un intent de monopolitzar de cara al futur aquesta important font de riquesa, l'industrial Sert presenta el febrer de 1901 -quan encara no li havia estat concedida la sol·licitud presentada el 1899- una nova sol·licitud que inclou la petició de tres concessions més en el curs mig del riu:

- la primera (segona si tenim en compte la presentada el 1899) demana la concessió de l'aprofitament de 14 m³ d'aigua en el terme municipal de la Pobla de Segur, per produir força motriu destinada a una fàbrica de filats i teixits de seda que es construiria en l'esmentat municipi.
- la segona petició demana la concessió de 16 m³ d'aigua destinats a produir força motriu en dues fàbriques hidroelèctriques que s'establirien en els termes municipals de Salàs del Pallars i Talarn, respectivament.
- la tercera i última petició que inclou aquesta sol·licitud es refereix a l'aprofitament de 14 m³ d'aigua en el terme municipal de Gerri de la Sal, destinada una part a produir força motriu per l'explotació d'unes mines de carbó, i l'altra part a una fàbrica hidroelèctrica a construir en el terme municipal de Claverol.

Davant d'aquest intent d'aprofitament de les aigües del riu per persones foranes i amb la destinació dels beneficis també fora de la comarca (intent que no és el primer, ja que l'any 1882 es presentà un projecte per abastir la ciutat de Barcelona amb aigua procedent del riu Noguera-Pallaresa, i del que ja parlarem en el capítol següent), la reacció dels habitants de la comarca no es feu esperar, i ja des del moment en que el Sr. Sert presentà la primera sol·licitud -- l'any 1899, els ajuntaments dels pobles afectats varen movilitzar-se i enviaren les protestes corresponents al Govern Civil; això succeïa l'agost de l'any 1900, però no va servir de res, com sigui que el mateix febrer de 1901, el Govern Civil concedia al Sr. Sert les quatre peticions que havia presentat.

Amb això, quedava en mans privades, alienes als interessos de la comarca, i amb una intenció d'aplicar els beneficis ob-

tinguts (l'energia elèctrica) fora de la comarca, tot el riu Noguera-Pallaresa, que coincideix aproximadament amb el que és la Conca de Tremp: les manifestacions de que una part de l'energia produïda es destinaria a moure indústries creades en la pròpia comarca es pot considerar com un intent d'apla-car les possibles protestes que podien sorgir, i que de fet varen produir-se, doncs aquesta part representava una quanti-tat mínima del total de metres cúbics que es pretenien apro-fitar (14 de 60 m³). *curs mig del*

Però a més a més, aquesta concessió al Sr. Sert té encara un altre aspecte negatiu per a la comarca molt important, - perquè l'atorgament de les concessions a l'industrial barce-loní significà el rebuig a una altra sol.licitud que s'havia presentat en el mateix any que la primera del Sr. Sert, i - que en aquest cas sí que podem considerar que aportava un - gran benefici a la comarca: ens referim al projecte que ja - hem descrit en l'apartat del reg, projecte presentat pel Sr. Jaume Clotet, i que pretenia transformar en reg 14.000 Ha de la Conca de Tremp. Al contrari del que havia succeït amb els projectes del Sr. Sert, el projecte de reg del Sr. Clotet sí que va ser ben acollit per les autoritats locals i per la po-blació en general, doncs juntament amb els escrits de protes-ta contra els projectes del Sr. Sert, se'n presentaren d'al-tres de recolzament al projecte Clotet.

I malgrat ser evident que la comarca era favorable al pro-jecte Clotet perquè aquest representava l'aprofitament de l'aigua del riu en benefici de l'economia i la prosperitat - de la pròpia comarca, representant l'assoliment d'un desig - llargament manifestat com era el de regar bona part de la - Conca i possibilitant a la vegada la creació d'indústries - complementàries, el Govern Civil va desestimar el projecte - donant com a excusa que la sol.licitud del Sr. Clotet havia estat presentada fora de termini, i que la Llei d'Aigües vi-

gent determina que les concessions s'atorgaran als projectes de més importància. Pel que hem pogut extreure de la premsa comarcal de l'època, la veritable raó de que es concedís l'aprofitament al Sr. Sert i no al Sr. Clotet, va respondre senzillament a favoritismes personals per part del Governador Civil, doncs sembla ser que Domènec Sert i el Governador Civil eren amics o almenys existia una certa relació que podríem calificar d'interessada.

Malgrat tot, les protestes de la comarca o la consideració per part de les autoritats de la importància que el reg tenia per a una comarca agrícola com el Pallars, varen fer - que els dos projectes no es consideressin com incompatibles, i es determinà que la concessió feta al Sr. Sert estarà condicionada per la quantitat d'aigua que el Ministre de Foment concedeixi per al canal de reg.

Però el cert és que ni Domènec Sert va portar a terme els projectes que li havien estat concedits per a la producció d'energia elèctrica, ni Jaume Clotet va portar a terme la construcció del canal de reg que hauria suposat grans transformacions per a l'agricultura de la Conca. Sabem que el con- tenciós entre ambdós projectes va continuar i es va arribar a convertir en una qüestió social, amb l'aparició -utilit- zant termes bèlics- de dos bàndols oposats dins la comarca: els partidaris dels projectes del Sr. Sert, localitzats sobretot a la Pobla de Segur, ja que era aquí on anava situat l'aprofitament que repercutia directament a la comarca (construcció d'una fàbrica de filats), i els oposats a aquest i partidaris del projecte del Sr. Clotet. Aquesta situació s'evidencia a les pàgines d'un setmanari comarcal de l'època - (39) , que a començaments de 1904 es fa ressó de la importància que està adquirint l'energia hidràulica, i manifesta la necessitat de defensar aquesta riquesa per evitar que se'n vagi fora de la comarca sense obtenir les compensacions ne--

cessàries; també diu que el país comprèn ja el valor dels seus rius i per això el Sr. Sert no ha sortit elegit en les darreres eleccions de diputats ⁽⁴⁰⁾

Com hem dit, el contenciós continuà, arribant fins al Tribunal Suprem, que, el 1904, dictaminà a favor del Sr. Clotet, deixant sense validesa les quatre concessions atorgades al Sr. Sert el 1901; però aquest presentà recurs i el tribunal encarregat es declarà incompetent per resoldre el problema. No sabem el que succeeix després, però davant els resultats, es devia finalment rebutjar el projecte Clotet i acceptar el del Sr. Sert, ja que l'any 1910 aquest és propietari de les concessions i les traspassa o ven a "Riegos y Fuerza del Ebro".

1.2.3. L'abastament d'aigua potable.

Per acabar de perfilar l'aprofitament que fins a l'arribada de la Canadenca a la comarca es feia o s'intentava fer de l'aigua dels seus rius, i concretament la importància que aquest aprofitament adquireix coincidint cronològicament amb el canvi de segle i històricament amb el "descobriment" de la importància que l'aigua pot tenir com a mitjà de producció i generador de riquesa per una part, i amb l'inici a la comarca d'un procés modernitzador de la societat, procés en el qual l'aigua té una gran importància, cal parlar també de l'abastament d'aigua potable com a tercera forma important de beneficiar-se d'aquest producte natural.

Tradicionalment, les poblacions i els seus governants han considerat un tema importantíssim el disposar d'aigua a l'abast per satisfer les necessitats de la població: concretament a Tremp hi ha constància documental de que ja al segle XII, els comtes de Pallars li feren donació de les aigües --

del terme municipal de Talarn (41). Normalment, l'aigua es canalitzava des d'un lloc determinat fins a la població, - construint fonts on els habitants poguessin anar a proveir-se. En tots els pobles de la comarca, "la font del poble" forma part de l'estructura urbana d'una forma constant i - perpètua.

Però amb la modernització iniciada a partir de la dècada dels anys 80 del segle XIX, els nuclis més importants - de la comarca també pretendran la incorporació d'un nou - sistema d' abastament d'aigua que faciliti la seva utilització: el servei a domicili.

Abans d'entrar a descriure el procés d' abastament domiciliari en els pobles principals de la comarca, cal fer esment que abans que aquests es comencin a plantejar aquesta necessitat, es produeix un intent d'aprofitar l'aigua - del Noguera-Pallaresa per abastir d'aigua potable a la ciutat de Barcelona: l'any 1882, un grup de propietaris barcelonins presenta una sol.licitud per aprofitar 3.000 l/sq - d'aigua per abastir la ciutat de Barcelona. La reacció dels habitants de la comarca a aquest projecte no es fa esperar i, conscients que la seva aprovació significaria la pèrdua d'una riquesa fonamental per a ells i que els pertanyia de ple dret, varen aixecar veus de protesta oposant-se enèrgicament al projecte: tots els ajuntaments dels pobles que - se senten afectats (42) van enviar protestes a les autoritats pertinents, i redactaren un manifest conjunt dirigit al Governador Civil de Lleida (que era la màxima autoritat en matèria de concessions), en el que manifesten la total oposició a la concessió perquè

" vulneraría el derecho de propiedad que los habitantes de la comarca tienen sobre el aprovechamiento del río, ya que todos los ayuntamientos firmantes utilizan des

de tiempo inmemorial las aguas del río para diferentes usos: molinos harineros o de aceite, canales de riego, descenso de madera desde la montaña /.../; la concesión mermaría extraordinariamente el caudal necesario, causando un grave perjuicio a los explotadores de la comarca /.../".⁽⁴⁵⁾

Com veiem, en la comarca s'era molt conscient de la importància de l'aigua del riu per a la seva economia, i no s'estava disposat a permetre que aquesta aigua fos arrebatada i aprofitada en benefici d'altres llocs; la comarca aconseguí salvaguardar els seus drets i l'agost de 1882, el Govern Civil desestimava la sol·licitud esmentada.

Dins de la cojuntura favorable que en aquests anys atravessava la comarca, amb la irrupció d'un procés modernitzador que, ocasionat per la implantació d'un nou estil de vida a Catalunya arran de la industrialització produïda al llarg del segle XIX, arribava amb un cert retard a la nostra comarca, hi podem incloure els primers intents de dotar els principals nuclis de població amb un sistema d'abastament domiciliari d'aigua potable: a Tremp, capital del partit judicial, que era el principal nucli de població de la comarca amb 2.631 habitants l'any 1887, el primer intent de portar el servei d'aigua a domicili es produeix l'any 1890, quan l'ajuntament aprova les bases del Reglament d'abastament d'aigües potables a Tremp; aquesta iniciativa no respon, però, a un projecte de l'Ajuntament per establir una xarxa d'abastament d'aigua, sinó a un intent de treure un profit econòmic de l'aigua sobrant de la font pública de la població (la font de Capdevila). Per això, l'ajuntament estableix un plaç de 30 dies perquè tots els interessats en el subministrament d'aigua a domicili presentin la sol·licitud corresponent i aportin el capital necessari per a fer front a les despeses de l'abastament.

Les sol·licituds presentades són 21, corresponents als membres de la classe social més potent social i econòmicament (44). Aquestes persones es constituïran en "socis fundadors" i nomenaran dues persones d'entre ells que, juntament amb l'alcalde i un concejal, formaran la Junta Sindical d'Aigües.

Mentre el cabal ho permet, aquest abastament s'anirà ampliant a les persones que ho sol·liciten, però a partir de l'any 1897, i com a conseqüència de la sequera i les necessitats de la població, sorgiran continus problemes per a l'abastament, degut a la manca d'aigua suficient, havent-se de suprimir l'abastament a aquells que no eren socis fundadors, i reduint a la meitat l'abastament a aquests.

A la vegada, s'intenta buscar noves solucions que solucionin la manca d'aigua i permetin un abastament domiciliari adient: l'any 1901, la Junta Sindical d'aigua demana que l'ajuntament compleixi els acords adoptats i estudiï la forma d'abastir d'aigua potable a tota la ciutat.

Un altre intent d'abastir d'aigua potable a la ciutat es produeix l'any 1903, quan un veí de Tremp presenta a l'ajuntament un projecte d'abastament general de la població, però el projecte també queda en suspens.

No serà fins a l'any 1919, a partir d'una concessió feta per la Canadenca a l'ajuntament de Tremp, que l'abastament general d'aigua potable serà una realitat en aquesta ciutat.

Pel que fa a la Pobla de Segur, segon nucli de població de la comarca, la qüestió de l'abastament d'aigua potable també es planteja en els mateixos anys que a Tremp: -

l'any 1891 comencen les obres per portar a terme un projecte que pretenia la derivació d'una quantitat d'aigua suficient per a proporcionar uns 20 litres diaris per habitant, a partir d'una sèquia ja existent; aquest projecte, però, no s'acaba degut a problemes econòmics, i calgué esperar l'any 1906 per veure'l definitivament acabat, amb - unes lleugeres modificacions: aquest any s'inaugurava el servei municipalitzat d'abastament d'aigua potable, amb un servei domiciliari general i sis fonts públiques distribuïdes per tota la població.

Com podem veure, en aquest període que comprén els últims anys del segle XIX i els primers del segle XX, l'aigua s'ha convertit en un producte desitjat per tots, en una font de riquesa i prosperitat, al descobrir-li nombroses - possibilitats tant dins de la comarca (reg, abastament d'aigua potable...), com for d'ella (energia elèctrica). - Per evidenciar aquesta importància dins de la comarca, tornem a recórrer a un setmanari de l'època, utilitzant les - seves pròpies paraules:

" completament convençuts del gran pervindre que poden esperar les comarques que, com la nostra, disfruten de rius ab lloquit i devallament considerable, tornem a recalcar aquesta transcendental qüestió a fi de que el país es fassi càrrec del que valen els rius Noguera Ribagorçana i Pallaresa y els seus afluents, úniques fonts de riquesa que poden portar-nos la prosperitat. /.../ Avui es busquen, pels industrials, els - salts d'aigua ab la mateixa febre que un altre temps. es buscaven les mines de hulla, que /.../ està destinada a quedar en lloc secundari, suplantada per l'hulla blanca". (45)

L'aplicació pràctica d'aquest desig d'aprofitar l'aigua del Noguera Pallaresa com a força productiva, es produeix a partir de l'any 1911, any en que la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" comença els preparatius per construir el gran embassament de Sant Antoni. Si des d'un punt de vista general aquestes obres comencen en un moment clau en que l'aigua es considera a tots els nivells com una font de riquesa important, sobretot com a mitjà per a produir energia elèctrica que abasteixi els grans centres industrials de Catalunya, des d'un punt de vista més particular, referint-nos estrictament a la Conca de Tremp, les obres també s'inicien en un moment clau, en un moment en que, com hem vist, la situació socioeconòmica de la comarca ha arribat a un punt crític, amb una economia esfonsada, una crisi demogràfica profunda, i una situació social que pot esdevenir insostenible.

La incidència de les obres de la Canadenca a nivell general (Catalunya) i sobretot a nivell particular (Conca de Tremp) serà el que analitzarem en el proper apartat.

Notes

- (1) Notes per a recuperar la nostra història: número extraordinari d'Escudella. La Pobla de Segur: Associació de Pares del Col·legi Sagrada Família, 1978; pàg. 40.
- (2) Aquestes dades han estat extretes de l'article de Jordi Mir titulat: Evolució demogràfica del Pallars, publicat a Notes per a recuperar la nostra història, op. cit.
- (3) Notes per a recuperar la nostra història, op. cit.
- (4) A. M. Tremp. Demografia. Tremp: visita del inspector de emigración. 1911.
- (5) A.M. Tremp. Demografia. Tremp: visita del inspector de emigración. 1911.
- (6) En aquesta revista es publica mensualment i amb dos mesos de retard, els informes que sobre la situació agrícola, climatològica i sanitària envien "corresponsals" de diferents llocs de Catalunya. El comunicat que hem transcrit apareix a Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro. Barcelona.
- (7) Aquesta carta la reproduïx Josep Iglésias a : La crisi agrària de 1879-1900: la fil·loxera a Catalunya. Barcelona: Edicions 62, 1968.
- (8) IGLESIES, Josep, Op. cit.
- (9) MADDOZ, Pascual: Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar. Madrid, 1849; tomo XIII.
- (10) MADDOZ, Pascual. Op. cit.
- (11) "La veu de la muntanya: setmanari defensor dels seus interessos morals i materials", núm. 56; (1904, X, 1).

- (12) "La veu de la muntanya: setmanari defensor dels seus interessos morals i materials", núm. 95; (1905, VII, 1).
- (13) "La veu de la muntanya: setmanari defensor dels seus interessos morals i materials", núm. 98; (1905, VII, 22).
- (14) MADDOZ, Pascual. Op. cit.
- (15) A. M. Tremp. Demografia. Tremp: visita del inspector de emigración. 1911.
- (16) "El Relámpago": semanario demócrata autonomista defensor de los intereses morales, materiales y de información de la montaña", núm. 10; (1906, III, 11).
- (17) "El Relámpago", op. cit.
- (18) A aquesta reunió hi assisteixen, concretament, els alcaldes de Serradell, Claverol, la Pobla de Segur, Sapeira, Espluga de Serra, Salàs de Pallars, Talaru, Aramunt, Vilamitjana, Sant Miquel de la Vall, Sancerni, Llimiana, Guardia de Noguera, Mur, Palau de Noguera, Sant Esteve de la Sarga, Eroles, Gorp i Tremp.
- (19) "El Relámpago", núm. 16; (1906, IV, 22).
- (20) "El Relámpago", núm. 196; (1909, X, 3).
- (21) "El Relámpago", núm. 12; (1908, II, 23).
- (22) A. M. Tremp. Documentació diversa. Asamblea de Ayuntamientos. 1910.
- (23) "El poble català", (1910, XII, 16).
- (24) A. M. Tremp. Demografia. Tremp: visita del inspector de emigración. 1911.
- (25) A. M. Tremp. Demografia. Tremp: visita del inspector de emigración. 1911.
- (26) MADDOZ, Pascual. Op. cit., vol. XIII.

- (27) CASANOVAS, Lluís: La Pobla de Segur: notes històriques.
La Pobla de Segur: Comú de Particulars, 1958.
- (28) ABAD DE SUBIRA, José Calasanz. Expediente instruido... sobre la formación de un pantano en la villa de Abella para el riego de las tierras de dicha población, las de San Román, Bastús y otras. Barcelona: Juan Oliveres, impresor de S.M., 1846.
- (29) ABAD DE SUBIRA, José Calasanz. Op. cit., p. 4
- (30) ABAD DE SUBIRA, José Calasanz. Op. cit., p. 5.
- (31) A. M. Tremp. Agricultura i Ramaderia. Sèrie Regadius.
- (32) Una porça equival a 400 m².
- (33) Els termes municipals que es beneficien de la construcció d'aquest canal eren: Sossís, Pont de Claverol, St. Miquel, St. Martí, Aramunt, Punt de l'Anell, Galliné, Talarn, Tremp, Tendrui, Palau de Noguera, Puigcercós, Guardia de Noguera, Sellés, Vilamitjana, Suterranya, Orcau, Figuerola, Conques, Fontsagrada, Gavet, Sanderní, Llimiana i Masos de Llimiana.
- (34) MARTIN RODRIGUEZ, J.L.; OLLE ROMEU, J.M.: Los orígenes de la industria eléctrica barcelonesa. Barcelona: Instituto Municipal de Historia, 1961.
- (35) CASANOVAS, Lluís. Op. cit., p. 121.
- (36) MIR I AMAT, Jesús: Tremp al pas del temps. La Seu d'Urgell: Bisbat d'Urgell, 1978, p. 101.
- (37) MARTIN RODRIGUEZ, J.L.; OLLE ROMEU, J.M. Op. cit., p/ 39.
- (38) JUTGLAR, Antoni: Historia crítica de la burgesia en Catalunya. Barcelona: Anthropos, Editorial del Hombre, 1984, p. 321.
- (39) "La veu de la muntanya", núm. 27; (1904, III, 13).
- (40) L'Industrial barceloní Domènec Sert havia estat elegit dipu

tat pel districte electoral de Tremp l'any 1901, havent-se presentat a les eleccions segurament per impulsar la seva pretensió d'obtenir les concessions d'aigua que havia demanat l'any 1899 i 1900. L'any 1903 es tornà a presentar a la recol·lecció, però en aquest cas fou derrotat i perdé l'acta de diputat en favor de Gregorio José Piñau, cunyat del Comte de Romanones i membre del Partit Liberal. La pèrdua de l'acta de diputat per Domènec Sert es podria explicar a partir del que diu la premsa esmentada, més que per a raons d'ideologia política, per raons pràctiques: pot ser un càstig o un rebuig per l'apropiació de les concessions d'aigua en perjudici d'un projecte de rec, tema pel que, com ha hem dit, la població està molt sensibilitzada.

(41) MIR I AMAT, Jesús, Op. cit., p. 100.

(42) Els ajuntaments que consideren lesionats els seus interessos i que signen el manifest de protesta són: Tremp, Talarn, Sallàs, La Pobla de Segur, Aramunt, Claverol, Orcau, Sanceri, Llimiana, Vilamitjana, Guardia i Palau de Noguera. tots ells beneficiaris d'alguna manera de les aigües del Noguera Pallaresa.

(43) A. M. Tremp. Obres públiques i urbanisme. Sèrie aigües.

(44) Entre aquestes persones que subscriuen la sol·licitud i aporten el capital necessari per a l'abasteixement hi trobem a Lluís Cuenca, casat amb Mª Lluïsa de Sullà, membre de la noblesa local i gran terratinent de la comarca; també hi trobem a Àngel Feliu, que juntament amb la família Sullà-Cuenca és un dels grans terratinents de la població. Altres persones que subscriuen l'aportació són: Joaquim Sostres, Joan Cortada, Antonio Feu, Francisco Puigcorvé, Rómulo Portella..., tots ells pertanyents al grup social amb un estatus econòmic més elevat, ocupant els primers llocs en la contribució urbana, rústica i pecuària (són els que pagaven més).

(45) "La veu de la muntanya"; núm. 28; (1904, III, 20).

2. LA CANADENCA: CONSIDERACIONS GENERALS.

2.1. La creació de "Barcelona Traction" i de "Riegos y Fuerza del Ebro": objectius.

A finals de l'any 1911, s'instal·la a Barcelona un gran grup financer internacional creat el 12 de setembre del mateix any a Toronto (Canadà), per l'enginyer Nordamericà Fred Stark Pearson,⁽¹⁾ i que té com a finalitat, "...llevar a cabo la explotación de fuerza hidroeléctica en el Norte de España, así como la del negocio del alumbrado y fuerza eléctrica en la región catalana y territorios circundantes".⁽²⁾

Aquest grup financer porta per nom "Barcelona Traction Light and Power Co. Ltd." però a Catalunya serà sobre tot conegut com "La Canadenca", degut al seu lloc de fundació. Sota aquest nom genèric del Grup, s'apleguen un seguit d'empreses relacionades amb la producció i explotació d'energia elèctrica, algunes de les quals ja existien com ara la "The Pearson Engineering Co. Limited", la "Commercial Engineering Company of Canada Ltd.", i la "Canadian and General Finance Co. Ltd.", i altres es creen en aquest moment, com la "Ebro Irrigation and Power Co. Ltd.". Aquesta última empresa s'instala a Barcelona el 14 de desembre de 1911 (data del registre davant el Notari) amb el nom de "Riegos y Fuerza del Ebro",⁽³⁾ i serà l'encarregada de portar a terme els projectes relacionats amb la producció d'energia elèctrica.

Com hem dit més amunt, el principal promotor d'aquest grup econòmic-financer és l'enginyer Fred Stark Pearson que a la vegada és el president del "holding".

El Dr. Pearson, com se'l coneixia normalment, havia visitat Catalunya uns anys abans, als volts del 1908, adonant-se de les

grans possibilitats que oferien els rius del Pirineu Català per a la producció d'energia elèctrica, i les que oferia la zona industrial de Barcelona per consumir-la. Però en aquest moment, els fets de la Setmana Tràgica i la situació político-social originada per aquests fets, el feren desistir temporalment de realitzar els seus projectes, quant ja havia recollit totes les dades necessàries per iniciar la realització d'algunes obres hidroelèctriques en el riu Ebre.⁽⁴⁾

El projecte de producció i explotació d'energia elèctrica a Catalunya el laborat per F.S. Pearson l'any 1908-1909, no era ni molt menys el primer que realitzava en aquesta matèria, doncs ja tenia una gran experiència en l'explotació hidràulica per a l'obtenció d'energia elèctrica, havent estat el primer en utilitzar nous sistemes de producció d'electricitat.

Fent un breu repàs a la seva intervenció en el camp de la producció d'energia elèctrica, i tal com s'exposa en una biografia seva publicada l'any 1928,⁽⁵⁾ els primers passos en aquest camp els dona als volts de l'any 1890 quan funda a Boston (EE.UU) dues empreses de producció d'energia elèctrica i aplica un nou sistema elèctric pel funcionament dels tramvies d'aquesta ciutat, que fins aquesta data funcionaven per tracció animal. Uns anys més tard, concretament el 1896, dissenya i construeix la central elèctrica del carrer 96 de New York, utilitzant unes dinamos d'un tamany superior al de les que s'havien utilitzat arreu fins aquell moment.

En tots aquests projectes i altres realitzats fins aquest últim any esmentat (1896) havia utilitzat el carbó com a font energètica, però arran d'una visita realitzada a Suïssa i al Nord d'I

tàlia entre els anys 1897 i 1900 s'interessa per la producció d'electricitat a partir de la utilització de l'aigua dels rius. Així, als volts de l'any 1900 i comptant amb el recolzament econòmic dels beneficiaris de l'utilització del carbó per a la producció d'electricitat als Estats Units i al Canadà, construeix la seva primera central hidroelèctrica a Sao Paulo (Brasil), destinada a produir electricitat per a la xarxa de tramvies d'aquesta ciutat. A partir d'aquest moment, la seva activitat en el terreny hidroelèctric s'intensifica: l'any 1901 crea la "Mexican Light and Power Co.", destinada a explotar la força hidràulica dels rius mexicans; l'any 1907 crea la "Brazilian Traction Light and Power Company", destinada a l'explotació de les possibilitats hidroelèctriques dels rius del Brasil; aquest mateix any el labora un projecte per aprofitar la força hidràulica de les catarates del Niàgara,...

Veiem doncs, que els projectes plantejats per F.S. Pearson per aprofitar la força hidràulica dels rius catalans per la producció d'energia elèctrica no són el producte de la visió idealista i esbojarrada d'un home, sinó d'una experiència que en altres països havia suposat notables beneficis econòmics per les empreses explotadores i pels llocs on aquesta energia s'utilitzava.

Malgrat aquesta experiència, no seria estrany que pel món industrial i financer català d'aquella època, F.S. Pearson fos un idealista i un "visionari" més, calificatiu donat a alguns homes catalans que com Emili Riu o Domènec Sert havien intentat aconseguir capital autòcton per portar a terme projectes semblants als del Dr. Pearson. Però entre aquest i els altres hi ha una diferència bàsica i essencial, és que el Dr. Pearson partia de la

seva pròpia experiència acumulada des de feia anys, experiència que li permetia disposar dels capitals econòmics necessaris perquè ja havia demostrat la possibilitat i rendabilitat econòmica dels seus projectes, factor amb el que no comptaven els anomenats "visionaris" catalans.

Els projectes elaborats per F.S. Pearson l'any 1908-1909 per explotar els rius catalans, s'inscriuen en el procés d'expansió iniciat per aquest a començament de segle amb l'explotació dels rius mexicans i continuat l'any 1907 amb l'inici de l'explotació dels rius brasilers. Però en el cas català, les seves perspectives s'obstaculitzen temporalment com ja hem dit, degut als fets de la Setmana Tràgica.

Però com diem, l'abandó dels projectes només és temporal, doncs a mitjans de l'any 1911, F.S. Pearson torna a Barcelona i decideix reelaborar els projectes plantejats 3 anys abans i portar-los a terme.

Els projectes plantejats pel Dr. Pearson, exposats en termes generals i amb una visió de conjunt, són els següents segons cita una biografia seva:

"Electrificación de Cataluña; núcleo principal, Barcelona. En su área hoy limitada por el Llobregat y el Besós, establecer la Ciudad Comercial, facilitando el traslado de las fábricas al llano del Vallés, donde se hubieran construido edificios con energía abundante y ciudades obreras que hubieran concentrado la fabricación detrás del Tibidabo, constituyendo así una Ciudad Industrial. En el Tibidabo y su falda hubiérase establecido la ciudad destinada a viviendas. Para realizar ese plan era necesario suprimir el Tibidabo a los efectos de enlace fácil y rápido entre Barcelona y

el llano del Vallés, abriendo amplia puerta y rápido medio de transporte entre ambos centros comercial e industrial". (6)

Per portar a terme aquest gran projecte és pel que es constitueix el grup "Barcelona Traction Light and Power Co. Limited" i les seves companyies filials com la "Ebro Irrigation and Power Co. Ltd.". Abans però, i preveient ja una possible intervenció en l'explotació hidroelèctrica a l'Estat Espanyol, el Dr. Pearson ja havia creat dues companyies més: la "The Parsons Engineering Corporation Limited" (abril de 1911) i la "Spanish Securities Company Limited" (agost de 1911). (7)

2.2. La implantació de la Canadenca a Catalunya.

2.2.1. L'adquisició de concessions de producció i d'explotació d'electricitat.

En la visita que Pearson fa a Barcelona l'estiu de l'any 1911, i en la que es concreta la realització del projecte esmentat més amunt, aquest es dedica també a establir contactes amb persones que havien obtingut concessions de producció i/o d'explotació d'energia elèctrica, per tal de negociar la seva adquisició i disposar així d'una base inicial per portar a terme les seves pretensions. Arran d'aquests contactes, Pearson adquirirà les següents concessions: (8)

- Concessió atorgada a Domingo Sert el dia 8 de març de 1910 per aprofitar 20.000 l/sg. d'aigua del riu Noguera Pallaresa, per la producció d'energia.
- Opció de compra a Domingo Sert, de tots els drets o concessions que pugui adquirir o posseir en els rius Noguera Pallaresa i Noguera Ribagorçana.

- Drets sobre les concessions que Domingo Sert ha sol·licitat al govern de Madrid, en el riu Segre.
- Opció de compra a Ignacio Romañà, d'una concessió sobre aigües del riu Segre, i d'un altra sobre aigües del riu Vansa.

En el terreny de l'explotació, i en aquests primers mesos d'actuació a Catalunya, Pearson també comprarà o aconseguirà les següents concessions o drets d'explotació: (9)

- Concessió atorgada a Carlos E. Montañes l'any 1909 per construir i explotar el ferrocarril de Vallvidrera.
- Drets que el mateix Carlos E. Montañes tenia sobre la construcció i explotació del ferrocarril de Sarrià a Vallvidrera.
- Concessió per allargar aquest ferrocarril des de les Planes de Vallvidrera fins a Terrassa i Sabadell.
- Drets d'explotació del ferrocarril de Sarrià adquirits al comprar la major part de les accions de la companyia "Ferrocarril de Sarrià a Barcelona S.A.", canviant el nom pel de "Ferrocarrils de Catalunya".
- Compra de l'empresa "Tranvías de Barcelona S.A.", que explotava una de les xarxes de tramvies d'aquesta ciutat.

En definitiva, veiem com F.S. Pearson o el que és el mateix, la "Barcelona Traction Light and Power Company Limited", concreten el seu projecte d'explotació i producció hidroelèctrica a Catalunya, en un seguit d'adquisicions que intenten monopolitzar per una banda les concessions de producció d'energia elèctrica en els rius catalans i per altra banda, l'explotació d'aquesta energia a l'àrea de Barcelona, concebuda per Pearson com el gran centre industrial i comercial de Catalunya.

2.2.2. L'adquisició d'empreses de producció i distribució d'electricitat.

Centrant-nos en el camp de la producció d'energia elèctrica, la "Barcelona Traction" no es dedicarà únicament a adquirir concessions d'aprofitament, sinó que també des de els primers moments del seu funcionament a Catalunya, es dedica a comprar o intervenir en les companyies de producció d'energia elèctrica que ja existien en el país des de feia més o menys temps, amb el qual es podia assegurar la disponibilitat immediata d'energia per a les explotacions adquirides (ferrocarrils, tramvies,...), i també un mercat consumidor d'aquesta energia (xarxes d'enllumenat, indústries,...). Per poder apreciar realment la importància d'aquestes adquisicions i la incidència de la Canadenca en la producció elèctrica a Catalunya, intentarem donar una relació de les companyies adquirides que ja estaven en funcionament, i dels aprofitaments més importants construïts per la filial de la "Barcelona Traction...", "Riegos y Fuerza del Ebro, S.A."

Per fer aquesta caracterització, hem de sortir del marc cronològic d'aquest treball, però com que aquest capítol analitza els trets generals de la Canadenca i la seva implantació i incidència a Catalunya, és necessari ampliar aquest marc en aquest aspecte.

Les companyies o empreses de producció d'energia elèctrica que d'una manera o un altra passen a formar part del "holding" "Barcelona Traction", des de la seva fundació l'any 1911, fins a la seva fallida produïda l'any 1951, són les següents, tenint en compte que només citarem les més importants, a partir de l'informe de Alfonso Garcia Valdecasas⁽¹⁰⁾ fet amb motiu de la fallida

del grup, i de les informacions donades per J.L. Martin Rodriguez i J.M. Ollé Roméu en la seva obra.⁽¹¹⁾

D'entre les societats de producció i distribució d'electricitat que actuen a nivell local, el "holding" adquireix: la "Sociedad Electricista de Tarrasa" (1912); la "Compañia General Eléctrica de Mataró" (1912); la "Cooperativa Eléctrica de Valls" (1913); la "Eléctrica Igualadina" (1913); la "Eléctrica Villafranesa" (1913); la "Electricista del Vallés" (1913); la "Manresana de Electricidad" (1913); la "Electricista de Mollet" (1913); la "Eléctrica de Sabadell" (1913); la "Eléctrica de Vendrell" (1913); la "Eléctrica Reusense" (1913),...

D'aquesta manera, la producció i distribució d'energia elèctrica en els principals nuclis industrials de Catalunya, queda controlada i monopolitzada pel grup "Barcelona Traction".

De les societats o companyies que actuen en un àmbit més general, la Canadenca controla entre altres les següents al llarg de la seva història:

"Saltos del Segre, S.A." (1912); "Compañia Barcelonesa de Electricidad, S.A." (1913); "Compañia de Aplicaciones Eléctricas, S.A."; "Saltos del Ebro", S.A." (1930); "Saltos de Cataluña, S.A." (1935); "Sociedad Productora de Fuerzas Motrices" (1941) i "Energia de Cataluña" (1923), amb les seves filials Compañia General de Electricidad, S.A.", "Sociedad Española Hidráulica del Freser, S.A." i "Electricista Catalana, S.A.".

2.2.3. La construcció d'aprofitaments hidroelèctrics.

Pel que fa als aprofitaments hidroelèctrics més importants,

construïts per "Riegos y Fuerza del Ebro" o per d'altres compa-nyies de producció per ella,⁽¹²⁾ des de 1911 fins l'any 1936, data a la que corresponen les dades de que disposem, cal dir en primer lloc que la Canadenca posseïx concessions o aprofitaments hidroelèctrics en els rius Ebre, Segre, Noguera Pallaresa, Flamisell, Fresser, Ter, Llobregat i Cardoner.

Els aprofitaments més importants explotats en aquests rius són els següents:⁽¹³⁾

- Central de Capdella: construïda per "Energia Eléctrica de Cataluña" entre 1912 i 1914, aprofitant l'aigua d'uns 25 llacs d'origen glacià situats a la capçalera del riu Flamisell, a més de 2.000 mts. d'alçada. La seva producció és de 40.000 H.P.
- Central de Molinos: construïda per "Energia Eléctrica de Cataluña" entre 1915 i 1919, aprofitant d'una part l'aigua procedent de la central de Capdella i d'un altra, l'aigua del riu Flamisell. La seva producció és de 19.700 H.P.
- Central de La Pobla de Segur: construïda per la "Sociedad Productora de Fuerzas Motrices" entre 1918 i 1920, aprofitant l'aigua del riu Flamisell. La seva producció és de 24.000 H.P.
- Central de Sossís: construïda per "Riegos y Fuerza del Ebro" en els anys 1912 i 1913, aprofitant l'aigua del riu Noguera Pallaresa mitjançant un canal de 9 Km. de llargària. La seva producció és de 4.000 H.P.
- Central de Tremp: aprofita l'aigua del riu Noguera Pallaresa mitjançant l'embassament de Sant Antoni. Construïda per "Riegos y Fuerza del Ebro" entre 1912 i 1926, produeix 42.500 H.P.
- Central de Gavet: construïda per "Riegos y Fuerza del Ebro" acabant-se l'any 1931, aprofita l'aigua procedent de la Central

de Tremp, mitjançant un canal de 7.700 mts de largada. La seva producció és de 32.000 H.P.

- Central de Terradets: construïda per "Riegos y Fuerza del Ebro" entre 1931 i 1935, aprofita l'aigua del Noguera Pallaresa mitjançant un embassament de 23 milions de m³ de capacitat. La seva producció és de 28.000 H.P.
- Central de Camarasa: aprofita l'aigua del riu Noguera Pallaresa mitjançant un embassament de 157 milions de m³ de capacitat. La seva producció inicial és de 66.000 H.P.
- Central de Sant Llorenç: aprofita l'aigua del riu Segre mitjançant un petit embassament. La seva producció és de 11.350 H.P.
- Central i Canal de Seròs: aprofita l'aigua del riu Segre mitjançant un canal de 28 Km. La seva producció és de 56.000 H.P.
- En el riu Freser, el grup disposa de 7 aprofitaments hidroelèctrics, que possibiliten l'obtenció d'una potència total de 11.910 H.P.

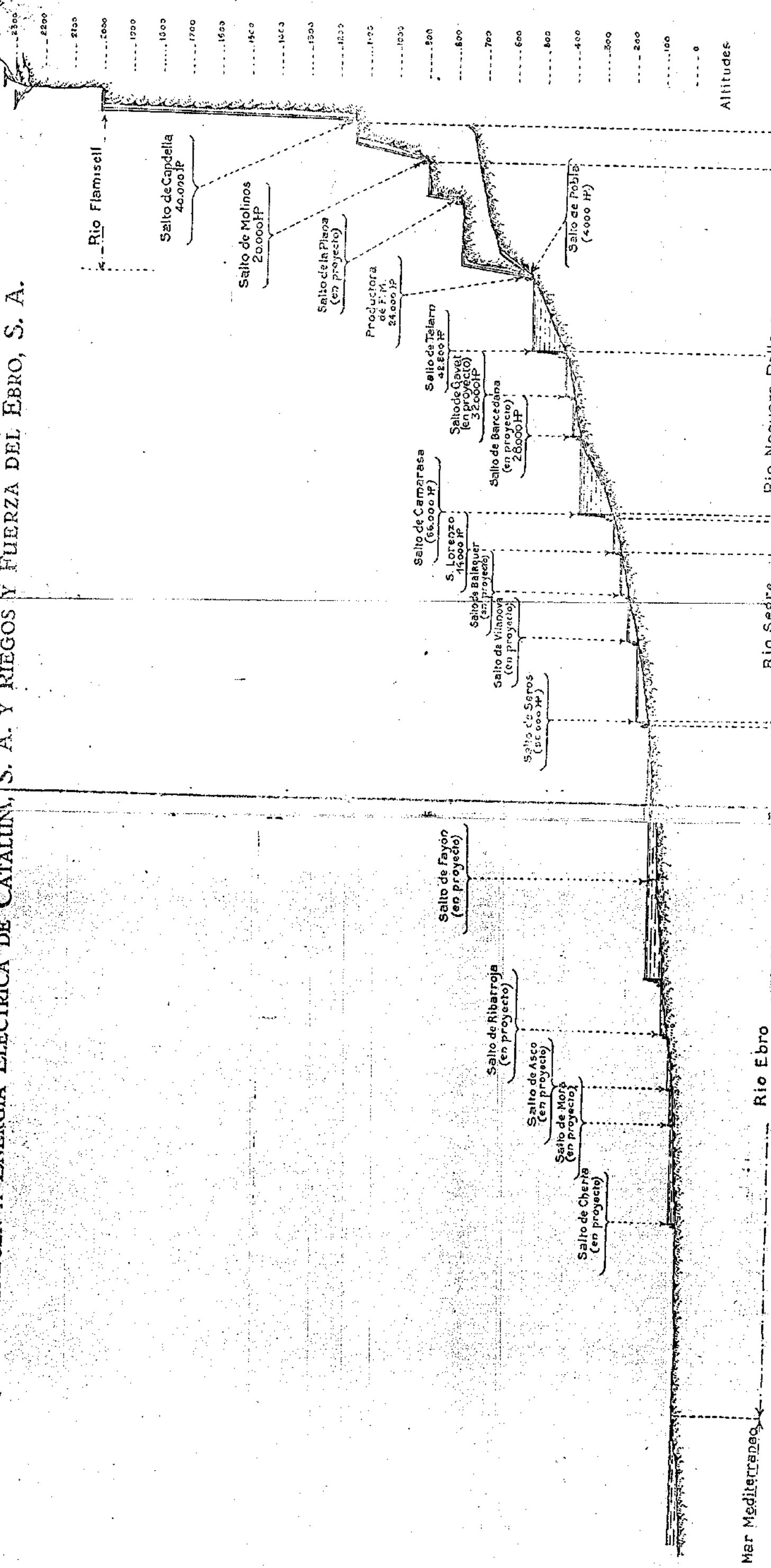
A més, la "Barcelona Traction" té també les centrals tèrmiques de Sant Adrià del Besòs, amb una producció de 40.000 H.P.; la de Barcelona (Poble Sec) amb una producció de 38.999 H.P.; i la tèrmica de Figols (Berguedà).

A part de tots aquests aprofitaments esmentats que ja estan en funcionament en la data establerta com a límit (any 1936), hi ha d'altres projectes que estan en fase de construcció o d'estudi, i que completen l'aprofitament integral de la línia fluvial formada pels rius Flamisell-Noguera Pallaresa-Segre-Ebre (veure plànol nº 1). Aquests aprofitaments que l'any 1936 estan en projecte són:

APROVECHAMIENTO DE LOS RÍOS FLAMISELL, NOGUERA PALLARES, SEGRE Y EBRO, POR MEDIO DE LAS CENTRALES Y PROYECTOS S. A. Y RIEGOS Y FUERZA DEL EBRO, S. A. QUE PERTENECEN A ENERGÍA ELÉCTRICA DE CATALUÑA,

PLÁNDL n.º 1

Lagos 2426

El diagrama adjunto pone de relieve que el primordial objeto del aprovechamiento de los lagos de Capdella y gran lago utilizado ordinariamente para almacenar el agua en épocas de deshielo, para ser en relativo momento reducido. La ventaja que ofrece el poder utilizar varias veces consecutivas el mismo caudal de agua almacenado en la región de los lagos, y en los pantanos después, constituye un hecho característico de importancia trascendental. Para la construcción de los embalses fue necesario adquirir grandes extensiones de terreno que quedaron inundadas bajo el nivel de las aguas. habiendo en compensación establecido las Compañías nuevos regadíos en las zonas afectadas, en proporciones muy superiores a las desaparecidas.

Nora.- El plano de comparación adoptado por las Compañías para las cotas de sus obras desde Lérida a Poble de Segur, se cuenta 40 m. elevado sobre las cotas relacionadas al nivel del mar, y para los saltos de Molinos y Capdella es inferior en 100 m. sobre el mismo nivel del mar.

La altura del salto (en construcción) es de 17 m., desarrollando 15,000 HP. de fuerza eléctrica. La altura de la presa es de 97 m., conteniendo 82 m. de hormigón. La altura de 218,000 m. de hormigón. La altura del salto es de 83 m., desarrollando 42,500 HP. de fuerza eléctrica. En el futuro se que pueden elevarse en lo futuro hasta 110,000 HP. El embalse acumula 157,007,000 m.³ de agua aprovechable.

El salto de Molinos es de 273 m., aprovechando el agua empujada en un grupo de 25 lagos con un salto de 836 m. desarrollando la Central 40,000 HP. siendo la capacidad futura prevista de 64,000 HP.

- La central de la Plana de Monrós en el riu Flamisell.
- La central de Balaguer en el riu Segre.
- La central de Vilanova de la Barca en el riu Segre.
- Les centrals de Fayón, Ribarroja, Ascó, Mora i Xerta en el riu Ebre.

En definitiva, veiem com entre els anys 1912 i 1936, el grup d'empreses hidroelèctriques encapçalades per "Riegos y Fuerza del Ebro", i que formen part del holding "Barcelona Traction", acumula 10 centrals hidroelèctriques en l'eix fluvial esmentat, que produeixen un total de 326.500 H.P. d'energia elèctrica.

També té altres centrals hidroelèctriques i tèrmiques a les províncies de Barcelona i Girona, i té 8 centrals més en projecte; la majoria en el riu Ebre.

2.3. El monopoli de la producció d'electricitat.

Aquesta llarga llista de companyies de producció, i distribució d'electricitat, d'aprofitaments hidroelèctrics i de projectes existents en els rius catalans, que estan controlats per una única gran empresa com és la "Barcelona Traction", evidencia l'intent de monopolitzar la producció i la distribució de energia elèctrica a Catalunya. Aquesta tendència monopolitzadora va des de l'adquisició de petites concessions d'aprofitament que estaven en mans de particulars des de els primers anys del segle XX, quan l'electricitat comença a consolidar-se com a energia alternativa al vapor, fins a l'adquisició de companyies de producció d'electricitat ja existents, com és el cas de "Barcelona de Electricidad" o de "Energia Eléctrica de Cataluña".

Pel que fa a l'adquisició de concessions d'aprofitament hidràulic, ja des de abans de la seva constitució formal, "Riegos y Fuerza del Ebro" es dedicarà comprar concessions a les persones que uns anys abans les havien obtingut del govern espanyol, a demanar a aquest noves concessions, i a sol·licitar l'ampliació d'algunes de les que ja havien estat concedides.

Aquesta intervenció de la "Barcelona Traction" en l'economia del país, centrada en la producció i explotació d'energia elèctrica, suposa una vegada més, la intervenció i control pel capital estranger, dels sectors econòmics de l'Estat espanyol amb més perspectives de desenvolupament.

Si durant la segona meitat del segle XIX, el capital estranger havia arribat al nostre país per explotar les extraordinàries possibilitats econòmiques que oferien dos sectors tan importants com la mineria i la construcció de la xarxa ferroviària del país, ⁽¹⁴⁾ ara flueix de nou per controlar també un sector que, juntament amb el de la indústria química, és el que ofereix més possibilitats d'expansió coincidint amb el que s'anomena 2ª revolució industrial: la indústria de la electricitat.

A partir sobre tot de començaments del segle XX, l'energia elèctrica comença a consolidar-se com a energia alternativa al vapor en el camp de la producció industrial, ⁽¹⁵⁾ i com a energia susceptible de múltiples aplicacions en tots els terrenys (enllumenat, transports, usos domèstics...). ⁽¹⁶⁾

Es per aquestes possibilitats, i per les escasses explotacions que fins ara s'havien fet a l'Estat Espanyol, pel que la Canadenca decideix monopolitzar aquest sector en una zona com Catalunya, que és la que ofereix més possibilitats perquè permet combinar la

producció en els rius del Pirineu, amb el consum en les zones industrials.

En tots el casos en que el capital estranger ha estat l'explotador d'algún sector econòmic de l'Estat Espanyol, s'han aixecat veus protestant per aquesta circumstància i reclamant que les inversions es fessin amb capital autòcton. També nombrosos estudis històrics han estudiat aquest aspecte de la història econòmica contemporània del nostre país i han formulat diferents hipòtesis i conclusions. (17)

Aquí no entrarem en aquesta anàlisi, però sí que cal destacar un element relacionat amb aquest tema i referent a la intervenció de la "Barcelona Traction" en l'explotació hidroelèctrica de Catalunya: quan es funda la companyia "Barcelona Traction" l'any 1911, alguns industrials catalans ja fa anys que tenen atorgades concessions per explotar l'aigua dels rius catalans amb finalitats industrials. Per poder portar a terme aquestes concessions, han recorregut al capital autòcton però aquest sempre s'ha negat a invertir en un negoci que no semblava rendible, i no es dubtà en cal·lificar d'idealistes i "visionaris" als concessionaris dels aprofitaments. Devant d'aquesta postura del capital autòcton, es recorreix al capital forani, el qual, veient les grans possibilitats que es plantejen a mig termini no dubta en introduir-se en el mercat espanyol i invertir en un negoci que els bancs espanyols no havien sabut aprofitar.

Com exemple d'aquesta postura citarem alguns casos concrets:

- Emili Riu, posseïdor d'algunes concessions en els rius Flèmi-sell i Noguera Pallaresa, veu com diferents bancs de Barcelona i algunes empreses estatals, es neguen a invertir capital en la

realització dels seus projectes, havent de recórrer a capital estranger el qual sí que accepta la inversió: el 18 de novembre de 1911 es constitueix l'empresa "Energia Eléctrica de Cataluña" amb capital aportat per la "Compagnie General d'Electricité" amb seu a París, i per la "Société Suisse pour l'Industrie Eléctrique" amb seu a Basilea. (18)

- Carlos E. Montañes, enginyer que fou de la Canadencia i persona que va convèncer a F.S. Pearson perquè s'interessés per l'explo^utació dels rius catalans, havia tantejat abans a la banca local per saber si estava o no disposada a invertir en aquest negoci, obtenint la mateixa resposta negativa que Emili Riu. (19)

Sembla ser doncs, que si la producció i distribució de l'energia elèctrica a Catalunya es controlada per empreses creades amb capital estranger, bona part de "culpa" la té el capital autòcton, que en el moment necessari no sap o no vol veure les grans oportunitats i possibilitats econòmiques que ofereix aquest sector econòmic que a partir de la segona dècada del segle esdevindrà prou important no tan sols per la indústria, sino per a tota la societat.

2.4. La concessió Sert, base de les activitats de la Canadencia a la Conca de Tremp.

Es en aquest contexte on cal situar l'adquisició de la concessió que Domingo Sert havia obtingut l'any 1910 com a unificació d'altres concessions obtingudes als volts de l'any 1900. (20) Aquesta concessió és la que a nosaltres ens interessa, perquè serà la que possibilitarà la realització de les obres de l'embassament de Sant Antoni per la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro".

L'adquisició de la concessió Sert per "Riegos y Fuerza del Ebro" es concreta a l'estiu de l'any 1911,⁽²¹⁾ durant l'estada de F.S. Pearson a Catalunya en la que decideix donar un impuls definitiu als seus projectes. El canvi de propietari de la concessió però, no es formalitzarà legalment fins el 24 d'agost de 1912,⁽²²⁾ data en que es signa un contracte privat entre Domingo Sert i "Riegos y Fuerza del Ebro". Segons aquest contracte, Domingo Sert, obté a canvi de la cessió de la concessió, 50.000 dòlars en accions de "Barcelona Traction", i 10.000 lliures esterlines en obligacions de la mateixa companyia.

2.4.1. Les modificacions de la concessió inicial.

En un principi, la concessió Sert en el riu Noguera Pallaresa consistia en tres aprofitaments diferents situats en el curs mig de l'esmentat riu.

L'any 1910, D. Sert sol·licita i obté la variació d'aquestes concessions inicials, que consisteix en la unificació dels tres aprofitaments inicials mitjançant la construcció d'un canal. En termes generals aquesta unificació es concreta en la construcció d'una reclosa de derivació a l'aiguabarreig dels rius Noguera Pallaresa i Flamisell, sota la Pobla de Segur, per derivar un màxim de 20.000 l./sg. d'aigua i transportar-la fins a la central productora que es construirà en el terme municipal de Camarasa (La Noguera), mitjançant un canal d'uns 60 Km. de llargària.⁽²³⁾ Però un cop adquirida la concessió per "Riegos y Fuerza del Ebro", aquesta sol·licita una nova modificació de la concessió, que en aquest cas consisteix en substituir la reclosa inicial de derivació i el primer tram del canal, per un embassament format per una

reclosa a construir en el terme municipal de Talarn, en el lloc anomenat "Congost de Susterris".⁽²⁴⁾ Aquest canvi, que és concedit pel Govern Civil de la Província, significa una nova fragmentació de la concessió que D. Sert havia unificat l'any 1910, i s'ha d'entendre com un intent d'obtenir el màxim benefici de la concessió. Aquest vindrà donat pel fet de que mentre amb la concessió unificada només s'aprofitava l'aigua un cop, amb la divisió en diferents aprofitaments, la mateixa aigua es podrà utilitzar diferents vegades multiplicant-se la producció d'energia elèctrica i per tant, els beneficis econòmics.

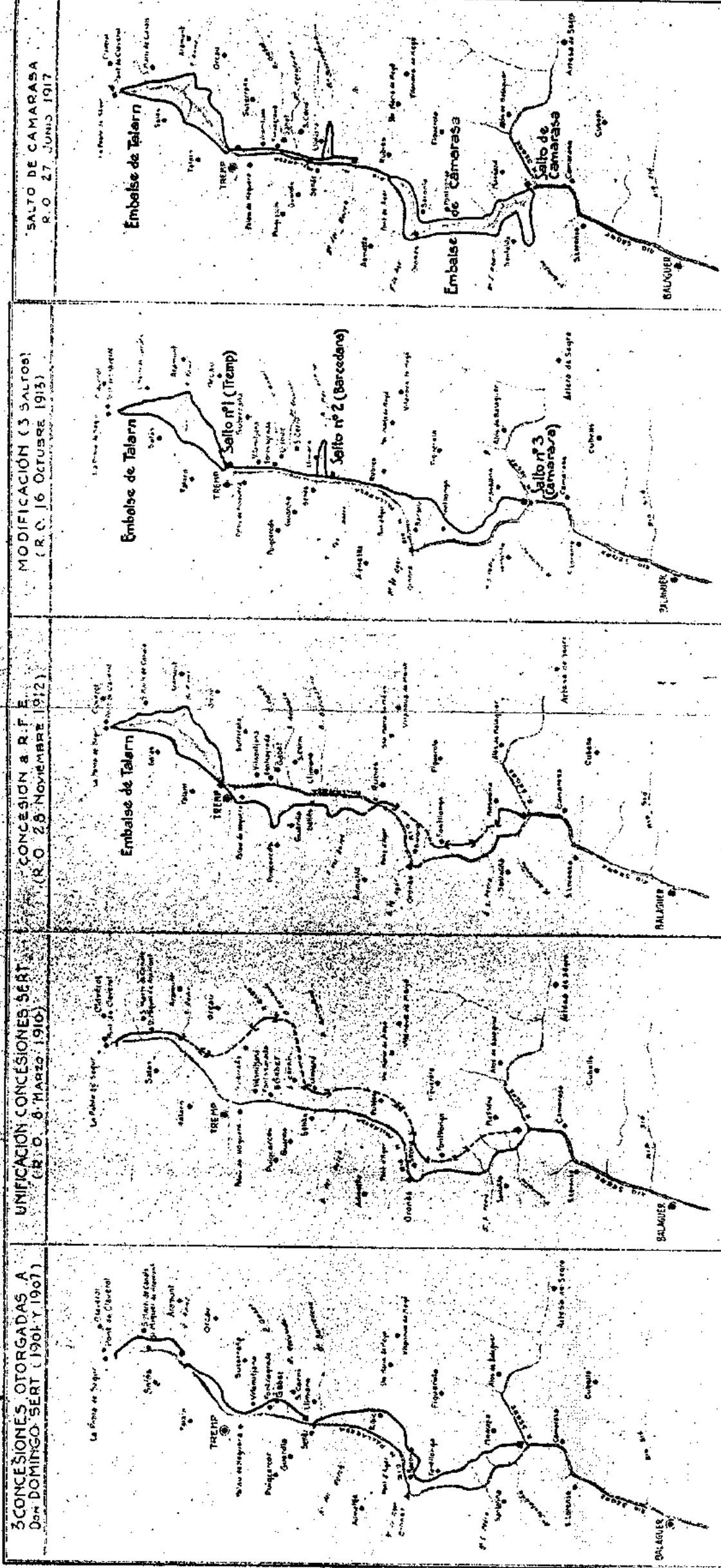
De fet, a l'embassament i central de Sant Antoni construïts a partir d'aquesta modificació de la concessió, li varen succeir tres aprofitaments més en el tram del Noguera Pallaresa afectat per la concessió Sert, com a conseqüència de posteriors modificacions de la concessió de l'any 1910.⁽²⁵⁾ Aquests tres aprofitaments posteriors fóren: la Central de Gavet (1931); la Central de Terradets (1935); i la Central de Camarasa (1923). (Veure plànol núm. 2).

Amb la culminació d'aquesta xarxa, el mateix cabal d'aigua (20.000 l/sg.) Obtingut per una sola concessió, s'aprofita quatre vegades amb la qual cosa el cabal concedit inicialment, a efectes de producció d'electricitat, es multiplica teòricament per 4.

2.4.2. Les característiques de la nova concessió.

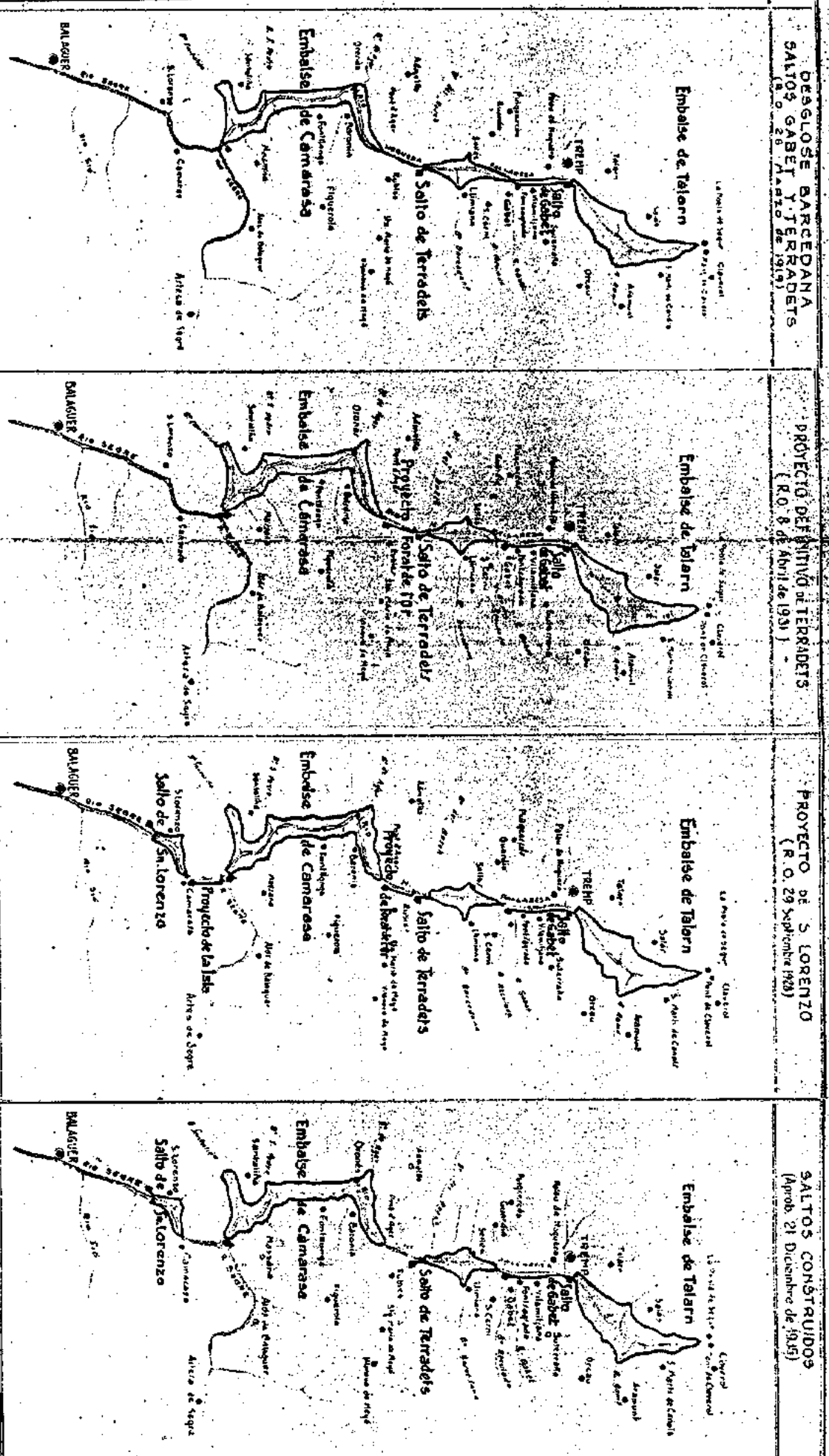
"Riegos y Fuerza del Ebro", per demanar la variació de la concessió Sert, presenta el mes de juny de 1912, un informe⁽²⁶⁾ davant el Govern Civil de la província, on es recullen les diferents consideracions per demanar la variació, i les principals característiques d'aquesta.

CONCESIÓN TALARN EN EL RIO N

OGUERA PALLARES A

PLANOL n.ºm. 2

FONT: Arxiu FECSA (Barcelona)

Les consideracions que s'exposen en aquest informe, es presenten de manera que quedin molt evidents els beneficis socials i comunitaris que la variació representarà, mentre que els beneficis particulars per l'empresa queden dissimulats i en segon terme. En l'informe es diu que la proposta de variació del projecte no es presenta per ampliar l'aprofitament industrial, sino per satisfer la petició de la comarca d'aconseguir nous recs. També es diu que amb la construcció de l'embassament es podrà regular el cabal del riu, s'afavoriran les indústries de la regió i es podrà disposar d'energia més barata que el vapor. La redacció de l'informe en aquests termes respon segurament a voler aconseguir fàcilment l'aprovació de la modificació i el que és més important, aconseguir que les obres que es pretenen portar a terme i que exposarem tot seguit, siguin declarades d'utilitat pública, la qual cosa suposarà la desaparició automàtica de nombrosos obstacles que podien aparèixer i sobre tot, de la oposició al projecte per part dels sectors més afectats.

L'exposició de les consideracions esmentades, queda perfectament recollida en el següent fragment extret de l'informe citat:

"... solicitando la competente autorización para sustituir la presa y origen del canal autorizados, por un embalse que permite dedicar al abastecimiento de la ciudad de Tremp 10 litros de agua por segundo de tiempo, a nuevos riegos 2.500 litros de agua también por segundo en la comarca llamada "Conca de Tremp", regularizar el estiaje de la Cuenca de del Segre, asegurar los riegos existentes o concedidos en la parte inferior de la provincia y al mismo tiempo solicitando el derecho de aprovechar en su canal industrial sobre

su dotación actual concedida, todo el caudal suplementario que resulte de la ejecución de esta obra, a fin de compensar por este medio los sacrificios que le impone la concesión de tales beneficios al país." (27)

La solicitud de modificació de la concessió es presenta al Govern Civil el mes de juny de 1912, quan ja feia alguns mesos que s'estaven realitzant treballs, si bé aquests podien ésser comuns a les dues concessions (la inicial i la modificada). Aquesta sol.licitud de modificació es presenta també després d'haver negociat amb la "Junta de Defensa", (creada per defensar els interesos de la comarca), els beneficis que aquesta obtindria amb la realització de les obres, a canvi de recolzar l'aprovació de la modificació de la concessió.

D'aquesta manera, la Canadenca pot utilitzar els beneficis que atorga a la comarca (canals de rec, energia gratuïta, aigua potable,...) com un instrument més de convicció per aconseguir que el Govern Civil aprovi la modificació de la concessió, i a la vegada, pot gaudir-se per aquest fi, del recolzament que les autoritats comarcals i nombrosos ajuntaments de la comarca donaran als projectes de la companyia Canadenca, condició fixada en els acords entre la "Junta de Defensa" de la comarca i "Riegos y Fuerza del Ebro". (28)

La modificació de la concessió Sert és aprovada pel Govern Civil de la Provincia de Lleida el dia 28 de novembre de 1912. D'aquesta manera, les característiques principals de la concessió queden fixades en els següents termes: (29)

- S'autoritza substituir la reclosa inicial de la derivació i el primer tram del canal, per una reclosa d'embassament situada en

el Congost de Sant Antoni o de Susterris, en el terme municipal de Talarn. Aquest embassament subministrarà aigua al segon tram del canal industrial, que queda invariable,⁽³⁰⁾ i a dos canals de rec, un a cada marge del riu.

- Es concedeix també un augment del cabal d'aigua aprofitable, que passa de 20.000 a 42.000 l./sg. dels que es dedicaran 2.500 l//sg. a nous recs, 10 l./sg. a l'abasteixement de la ciutat de Tremp, i la resta a usos industrials per la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro".
 - La companyia Canadencia està obligada a respectar tots els aprofitaments d'aigua ja existents en el curs del riu inferior a l'embassament, i a substituir els camins, recs i altres serveis ja existents, que quedin interromputs per les obres a realitzar.
 - Es concedeix al projecte d'embassament, el caràcter d'utilitat pública.
 - L'aprofitament industrial es concedeix a perpetuitat a la Canadencia, mentre que els canals de rec hauran de passar a ser propietat de la Comunitat de Regants al cap de 99 anys.
- (Veure apèndix documental, document núm. 7).

2.4.3. Oposicions.

La Canadencia utilitzarà les concessions d'aigua i llum fetes a la comarca, com un mitjà per aconseguir l'aprovació del projecte presentat, i disposar del recolzament de la població i autoritats de la comarca. Aquest recolzament l'aconseguirà, al menys teòricament, tal i com reflexa el conveni signat per nombrosos ajuntaments de la Comarca el mes de juny de 1912.⁽³¹⁾

Però tant per part de persones i institucions de la comarca com de fora, es presentaren també recursos d'oposició contra l'a-

provació de la modificació de la concessió. Aquests recursos d'oposició es presenten per diferents raons, però totes coincideixen en demanar que no s'aprovi el projecte presentat per la Canadencia el mes de juny de 1912.

En un dossier⁽³²⁾ existent en els arxius que la companyia FECSA (successora de Riegos y Fuerza del Ebro) té a Barcelona, es recullen diferents escrits d'oposició a l'aprovació del projecte presentat per la Canadencia el mes de juny de 1912, procedents de diferents persones i institucions de dins i fora de la comarca, que es consideren perjudicats per l'esmentat projecte.

Dins de la comarca, les postures contràries a l'aprovació del projecte, que es coneixen mitjançant aquest dossier, són les següents:

- . Postura de l'Ajuntament de Salàs de Pallars i 70 veïns de la localitat. Aquests manifesten l'oposició al projecte de la Canadencia per quatre raons fonamentals: 1) perquè en l'informe realitzat per la Canadencia no es concreten els cabals, tarifes i extensió dels recs projectats; 2) perquè està en contra de la declaració d'utilitat pública que es demana; 3) perquè es considera que l'embassament serà un focus d'infecció; 4) perquè si es construeix l'embassament desapareixeran les zones hortícoles de diversos municipis.
- . Postura de la població de Sant Miquel d'Aramunt. Les 8 famílies que formen la totalitat dels habitants d'aquest poble que ha de quedar inundat sota les aigües de l'embassament projectat, es manifesten contraris a la declaració d'utilitat pública del projecte. Aquesta oposició, està condicionada a que la Canadencia arribi a un acord amb ells respecte a les indemnitzacions

- que hauran de rebre a canvi de la desaparició de les seves cases i terres de conreu.
- . Reclamació de l'Ajuntament d'Orcau. No es tracta d'una oposició al projecte, però sí d'una reclamació que exigeix a la companyia canadenca la conservació o substitució de dos vies de comunicació que aquesta ha ocupat o ha d'ocupar.
 - . Oposició d' Angel Boixareu, industrial de la Pobla de Segur. Manifesta la seva oposició o desconfiança vers el projecte perquè considera que posa en perill la seva fàbrica situada prop del riu, en el terme municipal de la Pobla de Segur, i perquè el projecte atenta contra la continuïtat de l'explotació de la fusta al Pirineu, al bloquejar-se el riu, i amenaça amb fer desaparèixer l'ofici dels raïers. (33)
 - . Oposició dels Sindicats de Rec de Tortosa i del Delta de l'Ebre. La seva oposició es basa en que consideren molt dubtós que l'aigua destinada a producció d'energia elèctrica pugui destinar-se a recs.
 - . Oposició de la societat anònima "La Industrial", amb seu a la província de Tarragona. S'oposa al projecte perquè considera que aquest vulnera els seus drets adquirits.

Totes aquestes oposicions i/o reclamacions que es produeixen dintre i fora de la comarca del Pallars respecte al projecte de construcció d'un ambassament presentat per la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro", evidencien les dificultats inicials amb les que es trobà la Canadenca per aconseguir que l'Administració aprovés la modificació del projecte de Domingo Sert, presentada el mes de juny de 1912. Malgrat aquesta oposició provinent de diferents llocs i sectors, la Canadenca aconseguirà els seus objec-

tius quan, el dia 28 de novembre de 1912, el Ministerio de Fomento aprova el projecte d'ampliació de la concessió Sert amb el que la Canadenca pot tirar endavant el seu projecte comptant amb el recolzament de l'Estat.

Les principals condicions i característiques aprovades pel Ministerio de Fomento⁽³⁴⁾ són les següents:

- S'autoritza a R. y F. del Ebro a substituir la reclosa de derivació i el primer tram del canal de la concessió Sert (8-III-1912), per una reclosa d'embassament a construir en el congost de Sant Antoni o de Susterris, en el terme municipal de Talarn. Aquest embassament abastirà el segon tram del canal industrial i dos canals de rec, un a cada marge del riu. El volum màxim d'aigua aprofitable serà de 42.000 L./sg., dels que 2.500 l./sg. es destinaran a nous recs, 10 l./sg. es cediran gratuïtament a l'Ajuntament de Tremp per l'abasteixement de la població, i la resta es destinarà a usos industrials (producció d'energia elèctrica).
- Les obres es portaran a terme d'acord amb el projecte presentat, tenint en compte algunes modificacions o recomenacions de caire teòric que s'exposen en aquest decret de concessió. (veure l'apèndix documental, doc. nº 7)
- Els camins, recs i altres serveis existents, que siguin afectats per l'execució de les obres de l'embassament, es substituiran per la companyia concessionària de manera que com a mínim quedin en les mateixes condicions que abans d'executar-se les obres, i no es tallarà en cap moment el seu servei.
- Aquesta concessió s'atorga salvaguardant el dret de la propietat i sense perjudici a tercers, Les obres es declaren d'utilitat

pública d'acord amb l'article 200 de la "Ley de Obras Públicas" i l'article 2on de la "Ley de Expropiación Forzosa". L'aprofitament industrial s'atorga a perpetuitat, mentre que els canals de rec, al cap de 99 anys, passaran a ser propietat de la Comunitat de Regants i les terres quedaran lliures del pagament del cànon.

A partir de l'aprovació d'aquestes condicions pel Ministerio de Fomento, la Canadenca empenrà amb força la construcció de la resclosa i de les altres obres complementàries que formen part del projecte hidroelèctric aprovat. Aquestes obres però, no suposen l'inici de l'activitat, ja que des de que s'iniciaren els estudis preliminars a finals de 1911, no s'havien aturat els treballs, realitzant-se tasques que es podien incloure dins del projecte de Domingo Sert aprovat l'any 1910, com és la Central de Sossís o el canal industrial en algun dels seus diferents trams.

N o t e s

- (1) RODRIGUEZ, J.L.; OLLÉ ROMEU, J.M. Orígenes de la industria eléctrica barcelonesa. Barcelona: Institut Municipal d'Història, 1961.
- (2) Traducció literal d'un fragment de l'"Intern Repport" que la "Barcelona Traction" presentà als seus obligacionistes el dia 4 de decembre de 1913, i extret de: GARCIA VALDECASAS, Alfonso. Dictamen sobre la quiebra de la "Barcelona Traction Light and Power, Co. Ltd.". Madrid, 1953.
- (3) RODRIGUEZ, J.L.; OLLÉ ROMEU, J.M. Op. cit. pàg. 60
- (4) RODRIGUEZ, J.L.; OLLÉ ROMEU, J.M. Op. cit. pàg. 58.
- (5) Dr. Pearson: notas biogràficas... Barcelona: Publicaciones del Rotary Club de Barcelona, 1928.
- (6) Dr. Pearson: Notas biogràficas... pàg. 12.
- (7) SUREDA, J.L. El caso de "Barcelona Traction". Barcelona, 1959.
- (8) SUREDA, J.L. Op. cit.
- (9) MARTIN RODRIGUEZ, J.L.; OLLÉ ROMEU, J.M. Op. cit.
- (10) GARCIA VALDECASAS, Alfonso. Dictamen sobre la quiebra de la "Barcelona Traction, Light and Power, Co. Ltd.". Madrid, 1953.
- (11) MARTIN RODRIGUEZ, J.L.; OLLÉ ROMEU, J.M. Op. cit. pàg. 65-66.
- (12) Malgrat haver estat controlades pel "holding" "Barcelona Traction", hi ha dos empreses de producció d'energia elèctrica que continuen les seves activitats mantenint els seus noms. Aquestes dos empreses són la "Compañia Barcelonesa de Electricidad", i la "Energia Eléctrica de Cataluña".

- (13) La producción de electricidad en las centrales hidroeléctricas y térmicas de "Riegos y Fuerza del Ebro, S.A."; "Energía Eléctrica de Cataluña, S.A."; "Compañía Barcelonesa de Electricidad". Barcelona, 1929.
- (14) NADAL OLLE, Jordi. El fracaso de la revolución industrial en España (1814-1913). Barcelona: Ariel, 1982.
- (15) MONTAÑES, Carlos Emilio. "La transformación industrial de Barcelona a principios de siglo". San Jorge, nº 53, (gener 1964), pp. 15-19.
- (16) JUTGLAR, Antoni. Historia crítica de la burguesia en Cataluña. Barcelona: Antrophor, 1984. pàg. 321-322.
- (17) D'aquests estudis podem citar entre altres: FONTANA, Josep. Cambio económico y actitudes políticas en la España del S. XIX. Barcelona: Ariel, 1973.
 IZARD, Miquel. Industrialización y obrerismo. Las "Tres clases de vapor". 1869-1913. Barcelona: Ariel, 1973.
 TORTELLA, Gabriel. Los orígenes del capitalismo en España. Banca, industria y ferrocarriles en el siglo XIX. Madrid: Tecnos, 1973.
- (18) MARTIN RODRIGUEZ, J.L.; OLLE ROMEU, J.M. Op. cit. pàg. 69-70.
- (19) MONTAÑES, Carlos Emilio. Op. cit. p. 18.
- (20) Veure en aquest mateix treball, el primer capítol titolat Antecedents, pàg. 62 i següents.
- (21) MONTAÑES, Carlos Emilio, Op. cit. p. 19
- (22) SUREDA, J.L. Op. cit.
- (23) Boletín Oficial de la Provincia de Lérida; (1910, III,8).
- (24) Boletín Oficial de la Provincia de Lérida; (1912, VIII, 8).

- (25) Arxiu FECSA (Barcelona). Secretaria General. Informe on s'expliquen les successives modificacions sofertes per la concessió Sert de l'any 1910.

Veure també el plànol nº2 extret dels arxius de FECSA, on es reflexen gràficament les successives modificacions de la concessió Sert.

- (26) Arxiu FECSA (Barcelona). Dep. Concessions hidràuliques. Secció Riegos Trep. Carpeta 59. Memoria del proyecto de ampliación del aprovechamiento del Noguera Pallaresa, concedido a Domingo Sert el 8 de marzo de 1910, presentado en junio de 1912.

- (27) Arxiu FECSA (Barcelona). Dep. Concessions hidràuliques. Secció Riegos de Trep. Carpeta 59. Memoria del proyecto de ampliación...

A.M. Trep. Obres públiques. Carpeta 13.

- (28) Escritura de convenio otorgada por "Riegos y Fuerza del Ebro S.A." con varios ayuntamientos de la comarca de Trep...

- (29) Memoria del proyecto de ampliación del aprovechamiento del Noguera Pallaresa...

- (30) Uns anys després, la Canadenca sol·licitarà i obtindrà successives modificacions d'aquest segon tram de canal, que donaran lloc a la construcció de la Central de Gavet, de l'embassament i Central de Terradets, i de l'embassament i Central de Camarasa.

A.M. Trep. Obres públiques. Carpeta 13.

- (31) Escritura de convenio otorgada por "Riegos y Fuerza del Ebro S.A." con varios ayuntamientos de la Comarca de Trep...

- (32) Arxiu FECSA (Barcelona). Secció Concessions Hidràuliques i expropiacions. Sèrie 2-4-3-. Carpeta 1. Document nº 21.

- (33) Els raiers eren les persones encarregades de transportar la fusta dels boscos del Pirineu fins als centres de transformació d'aquesta, utilitzant el riu com a mitjà de transport ja

que en aquella època les carreteres no arribaven encara a molts municipis de l'Alt Pirineu.

Per més informació sobre els raiers vegeu entre altres: BOIXAREU, Ramón. "Els últims raiers". Ilerda, nº 33, (1972).

BOIXAREU, Ramón. Sobre els raiers: notes. Lleida: I.E.I., 1923.

PLA i BLANC, J. "Els raiers. Conversa amb Marià Perramón".

Vertex, nº 47, (1975)

- (34) Boletín Oficial de la Provincia de Lérida; nº 179, (1912, XII, 20).

3. ELS PRIMERS CONTACTES DE LA CANADENCA AMB
LA CONCA DE TREMP (Novembre 1911-Juny 1912).

3.1. L'arribada dels primers homes de la Canadencia: reaccions.

"Riegos y Fuerza del Ebro", poc després d'haver adquirit la concessió que Domingo Sert tenia en el riu Noguera Pallàresa, inicia els primers estudis sobre el terreny: és concretament en el mes de novembre de 1911 quant els enginyers i topògrafs de la Canadencia comencen a realitzar estudis geològics i topogràfics a la zona del Congost de Susterris, lloc on es construirà la res-closa de l'embassament.

L'arribada d'aquests tècnics de la companyia, que parlen un idioma desconegut (la majoria són de parla anglesa), que utilitzen uns aparells "estranyos" i que recorren les terres de la zona sense tenir cura de no trepitjar els conreus i sense respectar les propietats, aviat provoca la protesta i la reacció de la gent i de les autoritats locals.

Les primeres reaccions particulars a aquesta primera actuació de la Canadencia estan recollides en el llibre El meu Pallars,⁽¹⁾ on l'autor transcriu un diàleg protagonitzat per una persona que va ser testimoni directe dels aconteixements succeïts el mes de novembre de 1911. Cal tenir en compte, però, que es tracta d'un testimoni oral, recollit 50 anys després, amb el que això pot suposar de subjectivitat i a més, la descripció que fa no la podem documentar amb fonts escrites primàries; malgrat això, i precisament perquè es tracta de la única informació sobre aquesta actuació inicial, creiem que es important de tenir en compte, amb les degudes reticències. D'aquest diàleg, ~~se'n poden extreure algunes impressions que reflexen~~ quina fou la reacció de persones i autoritats locals enfront a l'activitat d'uns homes que realitzaven uns treballs dels que se'n

desconeixien els objectius.

En primer lloc, sembla ser que ni la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" ni les autoritats estatals o provincials havien comunicat a les autoritats locals del terme municipal de Talarn (lloc on es porten a terme els treballs), quines eren les raons d'aquest moviment, ni quin era el seu objectiu. Es a dir, que segons aquesta font, en aquest moment (novembre de 1911), el municipi de Talarn desconeixia que en un plaç curt de temps es començarien les obres d'execució de la concessió Sert, i també desconeixia les característiques del projecte que es preten realitzar.

Per aquesta raó, la primera reacció de l'Ajuntament de Talarn serà de rebuig i d'oposició:

"De moment, lo municipi de Talarn nos hi oposem i reclamem tots los danys i perjudicis".⁽²⁾

En segon lloc, apareix la típica reacció d'escepticisme i al mateix temps d'espectació, quan es coneixen els trets generals del projecte que es vol portar a terme. Durant els primers mesos de treball en el Congost de Susterris, i fins que no es va saber concretament el que la Canadenca pretenia realitzar, els comentaris intentant adivinar el que aquell grup d'homes "vestidos con camisas chillonas, con amplios pantalones y sombreros de alas anchas [...], la mayoría de ellos rubios y de piel curtida..."⁽³⁾ volia portar a terme en el riu Noguera Pallaresa, eren constants.

I quant es va conèixer la magnitud i importància del projecte, les reaccions foren d'incredulitat. La magnitud d'un projecte com el de la Canadenca, excedia la capacitat de comprensió de la major part de la gent de la comarca, poc acostumada a les innovacions

i a canvis que afectessin o transformessin la seva rutinària vida:

"L'arribada d'aquells homes la van explicar de mil maneres la gent de Tremp i de la Conca. Tot feie pensar que allò portave aire d'alguna cosa grossa, però ningú no adivinava el qué [...] i l'opinió de la major part de la gent de la Conca se hu va pen dre a riure dient que allò no podia ser". (4)

En tercer lloc, s'evidencia que la Canadencia, des del principi de la seva actuació a la comarca, utilitza els diners i les beneficacions econòmiques com el principal mitjà per guanyar-se el recolzament dels seus habitants i autoritats. L'"enlluernament" que provoca l'afirmació de que s'invertiran en el projecte molts milions de pessetes (en el diàleg esmentat apareix la xifra de 25 milions de duros), i l'oferiment de fortes quantitats de diners com indemnització pels perjudicis provocats per la realització d'aquests primers treballs, faran que bona part de l'oposició inicial desapareixi ben aviat:

"En aquest moment, i sempre, només us cal que no ens poseu obstacles i que ens doneu les facilitats que ens seran indispensables. Amb el ben entés que tot us serà pagat el doble del que val". (5)

Cal tenir en compte a més, que aquests oferiments econòmics es produeixen en uns moments de gran crisi econòmica per tota la comarca, de manera que la Canadencia es pot veure com la solució a tots els problemes, sense que s'hagi de donar res a canvi, doncs en un principi la Canadencia no demana res concret a canvi, només el recolzament moral als seus projectes.

Disposem d'un altre testimoni oral de la situació que es pro-

duí a la comarca amb l'arribada dels primers tècnics de la Canadencia. Aquest testimoni apareix en una sèrie d'articles que l'any 1970 publicà el "Diario de Barcelona" sobre les obres de la Canadencia. (6)

Segons diu d'autor dels articles, aquest testimoni que entrevista, anomenat Antoni Pascual, fou una de les primeres persones de la comarca que abandonà parcialment el conreu de la terra per treballar a "Riegos y Fuerza del Ebro" com ajudant dels topògrafs que realitzaren els treballs inicials de prospecció del terreny.

La descripció que Antoni Pascual fa de la seva convivència amb els tècnics de la Canadencia és la següent:

"vivíamos en tiendas de campaña y comíamos de las latas que traían los americanos. Las tiendas eran enormes y dormíamos en camas que se plegaban como unas sillas. Había una tienda que nos servía de cocina. Esto era hacía el noviembre del año once [...]. La verdad es que no sabíamos a ciencia cierta lo que hacíamos [...] ". (7)

Aquest testimoni corrobora també l'impacte que produïren en la gent de la comarca, les maneres diferents de vida dels enginyers i tècnics estrangers, davant algunes coses que aquests utilitzaven i que no es coneixien a la zona, com poden ser les tendes de campanya o les llaunes d'aliments. També apareix un cop més, la incertesa i el desconeixement vers els projectes que la Canadencia vol portar a terme.

Devant d'aquesta situació que apareix a la comarca la primera reacció institucional i col·lectiva que es produeix, es la convocatòria d'una assemblea a Tremp, pel dia 8 de desembre de 1911. (8)

Del contingut del text de convocatòria d'aquesta assemblea, s'en dedueix que els convocants, alcaldes de nombroses poblacions de la comarca, estan en contra dels projectes de la Canadenca, potser perquè encara es desconeixen els seus projectes, o potser perquè una empresa particular intenta beneficiar-se d'un bé considerat públic, com és l'aigua del riu, i que durant molts anys ha estat continuament defensat i reivindicat.

3.2. La "Junta Comarcal para la defensa de los intereses hidráulicos".

D'aquesta assemblea celebrada a Tremp i a la que assistiren representants de tots els pobles de la comarca, en sorgeix la proposta de crear la "Junta Comarcal para la defensa de los intereses hidráulicos", encarregada d'esbrinar quins són els objectius de "Riegos y Fuerza del Ebro", i de negociar l'obtenció de compensacions i beneficis.

Aquesta "Junta de Defensa" està formada per representants dels municipis limítrofs amb el riu Noguera Pallaresa, i pels màxims dirigents polítics de la comarca, i es l'encarregada de recollir i unificar les peticions presentades pels diferents municipis d'aquesta que es consideren afectats per les obres de la Canadenca.⁽⁹⁾

La documentació consultada ens permet conèixer algunes d'aquestes peticions formulades pels ajuntaments a la "Junta de Defensa", peticions que no apareixen en els acords finals entre la Canadenca i la "Junta de Defensa".

. Peticions de la població de Salàs de Pallars:⁽¹⁰⁾

- Que es concedeixi al municipi de Salàs la força elèctrica necessària, amb un 20% de descompte respecte als preus de fora de la comarca, per abastir a totes les indústries existents o que puguin existir; i si es possible, que aquesta força sigui gratuïta per a les indústries municipals.
- Que es concedeixi gratuïtament l'energia necessària per l'enllumenat municipal i al preu més baix possible per l'enllumenat dels particulars.
- Que si la Canadenca ha d'expropiar terrenys en aquest terme municipal, estigui obligada a abonar al propietari la part de la contribució corresponent, fins que no es realitzi el traspàs als apèndixs de l'amillament.
- Manifestar a la "Junta de Defensa" la situació del rec de la "Verneda de Salàs", que fins ara no ha estat legalitzat, i demanar que la companyia el respecti.

Respecte a aquestes peticions, cal dir que no són formulades per l'Ajuntament de la població, sino per una comissió formada al marge d'aquest, ja que el consistori s'oposa radicalment als projectes de la Canadenca i per tant, no intervé en les negociacions.

Altres municipis o pobles agregats,^{que} com Salàs de Pallars estan afectats per l'embassament, també presenten peticions de compensació, però algunes d'elles es presenten posteriorment a la signatura dels convenis generals entre la Canadenca i la "Junta de Defensa", i a títol individual:

- . El municipi d'Aramunt, en Acta Municipal del 10 de setembre de 1912, demana a la Canadenca la compensació de terres de rec en una extensió equivalent a les que seran innundades per l'embassament, i el restabliment de les vies de comunicació que quedin

inutilitzades per aquell. (11)

- . Una comissió de representants del poble de Pui de l'Anell demana, en Acta de 10 de setembre de 1912, que la Canadenca compensi la pèrdua de terrenys de rec o en cas contrari, que s'expropii la resta de terres que són de secà. (12)
- . Una comissió de propietaris de Montesquiu, en Acta de la mateixa data que les anteriors, demana també que es converteixi en rec una extensió de terres igual a la que serà inundada per l'embassament. (13)
- . Una comissió de veïns de Sant Martí de Canals, en una Acta elaborada el dia 11 de setembre de 1912, també manifesta el desig de que la Canadenca compensi la pèrdua de les terres que inundarà l'embassament, amb la conversió al regadiu de terres que ara són de secà. (14)

En totes aquestes Actes esmentades, els signants donen la seva conformitat al projecte de construcció de l'embassament de Sant Antoni, sempre però, que es concedeixin les peticions exposades.

3.3. Les diferents posicions adoptades a la comarca relacionades amb els projectes de la Canadenca.

Durant els primers mesos de l'any 1912, i mentre continuen les negociacions entre la Canadenca i la "Junta Comarcal para la defensa de los intereses hidráulicos", es produeixen a la comarca reaccions de protesta contra la manca d'informació sobre els projectes de la Canadenca, i contra el fet de que una empresa particular aprofiti l'aigua del Noguera Pallaresa, perquè els beneficis de l'explotació no repercutiran en el progrés de la comarca.

Un sector social que inicialment reacciona d'aquesta manera és el que es mou al voltant del "Sindicato Agrícola de la Conca de Tremp", el qual expressa aquesta protesta mitjançant la publicació d'un setmanari anomenat "Luz", que es publicà des de el 16 de març fins el 21 de setembre de 1912. Aquesta actitud d'oposició al projecte de la Canadenca es pot entendre com un intent de defensar veritablement els interessos de la comarca, però també com la reacció a una cosa desconeguda, a una cosa que no es sap bé si serà bona o dolenta però que, per curar-se en salut, es millor oposar-s'hi ja d'entrada. De fet, en algún editorial que apareix en el setmanari "Luz", es barregen consideracions de caire econòmic general com l'extracció de beneficis per una entitat particular, amb consideracions de salubritat, dient que l'embassament pot provocar una infecció de l'ambient i posar en perill la salubritat de la zona.

3.3.1. Postures segons la situació geogràfica.

Aprofundint en aquest aspecte de les reaccions inicials que provoca el projecte de la Canadenca, podem diferenciar dos tipus de reacció o de postures contraposades, condicionades basicament per la situació geogràfica respecte al lloc on s'ha de construir l'embassament.

3.3.1.A. Les poblacions del sud de la Conca de Tremp.

El primer tipus de postura és la que adopten els pobles situats aigües avall del lloc on s'ha de construir la resclosa que ha d'originar l'embassament.

Aquestes poblacions (entre les que es troben, entre altres, Tremp, Vilamitjana, Palau de Noguera, Llimiana,...), després d'una reacció inicial de protesta i oposició al projecte de la Canadència, produïda pel desconeixement d'aquest projecte i sobre tot, perquè no estaven concretades les concessions i compensacions que la comarca havia d'obtenir, reaccionaran favorablement a les pretensions de la Canadència, i les autoritats locals manifestaran el seu recolzament a aquesta.

Aquesta reacció favorable que, tornem a repetir, es produeix després de que la Canadència ha acceptat les peticions de la "Junta de Defensa", l'hem constatat en dos sectors o estaments diferents i significatius: en el sector institucional, representat pels ajuntaments, i en el "Sindicato Agrícola de la Conca de Tremp", portaveu dels pagesos de la Conca, si bé controlat pels terratinents i cacics de Tremp.

En el cas del sector institucional, tenim els exemples dels Ajuntaments que signaren amb la Canadència el conveni de concessió d'energia elèctrica. Aquests Ajuntaments, en els respectius Plens municipals extraordinaris celebrats a finals de maig de 1912, acorden "... obligarse a prestar a la Sociedad Anónima Riegos y Fuerza del Ebro el más eficaz apoyo moral para todo cuanto [...] se refiera a la ejecución de los proyectos que aquella se propone ejecutar...".⁽¹⁵⁾ Les poblacions no afectades directament per la construcció de l'embassament (que no s'inunda alguna part dels seus termes municipals), que adopten aquest acord son: Tremp, Abella de la Conca, Benavent de Tremp, Conquès, Eroles, Figuerola d'Orcau, Guardia de Tremp, Gorp, Isona, Llimiana, Sant Cerni, Sant Miquel de la Vall, Sant Romà d'Abella, Sant Salvador de Tolò, Su-

terranya i Vilamitjana. Aquest compromís però, s'adopta i es realitzarà sempre que estigui dins "... de la legalidad, la justicia y las conveniencias del municipio y de la comarca...".⁽¹⁶⁾ Amb això, els municipis esmentats accepten el joc de la companyia, recolzant els seus projectes a canvi de beneficis importants per ells, però no ho fan cegament, i sembla que són conscients de que si en algun moment se senten perjudicats, no s'estaran de dir-ho i de defensar els seus interessos.

Respecte a la postura del "Sindicado Agrícola de la Conca de Tremp", s'aprecia una postura contradictòria, doncs mentre alguns dirigents i membres importants d'aquest continuen publicant articles de protesta contra els projectes de la Canadenca,⁽¹⁷⁾ el president d'aquest, Luis Cuenca y de Pessino, es mostra totalment favorable als esmentats projectes, després d'haver-se fet oficials les concessions que la Canadenca atorgarà a la comarca.⁽¹⁸⁾ Cal tenir en compte que Luis de Cuenca era membre de la "Junta de Defensa" que negocià amb la Canadenca les compensacions que s'obtidrien de la realització de les obres hidroelèctriques projectades i per tant, es lògic que es mostri favorable als acords que s'estableixen. També cal considerar l'hipotesi de l'obtenció de compensacions personals a canvi de recolzar els projectes de la Canadenca i de fet, en algun periòdic local editat en aquells anys, apareixen acusacions contra els membres de la Junta de Defensa, acusacions que parlen del pagament de quantitats de diners a canvi de recolzar a l'esmentada companyia. No disposem de fonts documentals fiables que ens permetin documentar aquest fet, però no seria estrany que la Canadenca utilitzés tots els mitjans al seu abast per tenir com aliats a persones que, com Luis de Cuenca, te

nen un fort carisma a la comarca i ocupen posicions capdavanteres tant econòmicament com políticament.

3.3.1.B. Les poblacions del nord de la Conca de Tremp.

El segons tipus de reacció o postura inicial adoptats davant els projectes de la Canadencia, es el que adopten les poblacions situades en la zona on s'ha de construir l'embassament es a dir, les poblacions que el seu terme municipal limita amb el Noguera Pallaresa en el tram que ha d'inundar l'embassament.

Els termes municipals que en major o menor extensió seran afectats directament per les aigües de l'embassament són: La Pobla de Segur, Claverol, Salàs de Pallars, Aramunt, Orcau i Talarn.

En línies generals, aquests municipis adoptaran una postura de rebuig i oposició als projectes de la Canadencia, al considerar-se perjudicats per la seva realització. Aquesta oposició inicial però, no es mantindrà d'una manera uniforme i alguns d'aquests municipis acceptaran les concessions oferides per la Canadencia a canvi de donar suport i no oposar-se als seus projectes: els Ajuntaments de Aramunt i de Talarn, decideixen acceptar el compromís de recolzar els projectes de la Canadencia a canvi de les concessions d'energia elèctrica per enllumenat i força motriu. (19)

Malgrat no existir aquesta uniformitat en l'oposició a la construcció de l'embassament, si que hi ha una majoria de municipis d'aquest segon grup, que manté una postura clara de rebuig durant més o menys temps i que en el cas de Salàs de Pallars, no sols no disminuirà amb el temps, sino que s'agreuja i es mantindrà durant molt temps.

B.1. La Pobla de Segur.

Aquest municipi adoptarà una postura inicial d'independència respecte al projecte de la Canadenca, que comportarà la no inclusió d'aquest en el conveni de concessió d'energia elèctrica per enllumenat i força motriu. Més endavant, l'Ajuntament anirà adquirint consciència de les possibles conseqüències positives i negatives de la construcció de l'embassament, i intentarà obtenir de la Canadenca un seguit de concessions particulars com a compensació dels possibles perjudicis que es puguin provocar a aquest municipi.

En una reunió celebrada a la Pobla de Segur a començaments del mes de setembre de 1912 i en la que hi participen comissions representants de diferents pobles de la comarca afectats per l'embassament i representants de la Canadenca, l'Ajuntament de la Pobla de Segur demana les següents compensacions: (20)

- . Que la Canadenca canalitzi el riu Flamisel al seu pas per aquesta població.
- . Que construeixi cèquies de rec per compensar la pèrdua de les terres que inundarà l'embassament.
- . Que es paguin indemnitzacions pels possibles perjudicis que puguin ocasionar la construcció de l'embassament.
- . Que es concedeixi a l'Ajuntament una quantitat determinada d'energia elèctrica perquè aquest la destini a les aplicacions que consideri necessàries.

A mesura que les obres de l'embassament es porten a terme, augmenta la postura contrària de l'Ajuntament de la Pobla de Segur, al mateix temps que augmenten els temors sobre els perjudicis que

aquell pot provocar.

B.2. Salàs de Pallars.

Aquesta població serà la que més es destacarà en la lluita contra la construcció de l'embassament de Sant Antoni i la que manifestarà una oposició més clara i continuada als projectes de la Canadencia. Aquesta postura s'explica perquè la construcció de l'embassament suposa la pèrdua d'una gran extensió de terres de rec, existents al municipi, base de l'economia de la població.

Les reaccions contràries al projecte de la Canadencia es produeixen des del moment en que es coneixen les seves característiques.⁽²¹⁾ i aviat es produiran reaccions violentes com a protesta i com a senyal d'oposició: Segons notícies extretes de la premsa,⁽²²⁾ durant el mes de juliol de 1912 alguns propietaris de Salàs han tallat i arrencat els pals de línia telefònica instal·lada per la Canadencia entre Lleida i la Poble de Segur.

En aquests primers mesos d'actuació de la Canadencia a la comarca, l'Ajuntament i població de Salàs també utilitzaran tots els recursos legals possibles per evitar que es concedeixin a la companyia Riegos y Fuerza del Ebro la modificació del projecte hidroelèctric i sobre tot, la declaració d'utilitat pública d'aquest. En aquest sentit, es presenten a l'Ajuntament 74 instàncies de veïns de la població oposant-se a la declaració d'utilitat pública.⁽²³⁾ Aquestes instàncies es trametran al Govern Civil de la Província i a la Direcció de "Riegos y Fuerza del Ebro". També el propi Ajuntament, en sessió extraordinària celebrada el 30 d'agost de 1912, acorda enviar un informe al Ministerio de Fomento, on exposa les consideracions legals i socials que recolzen la se

va oposició a la modificació del projecte Sert. (24)

Les principals consideracions que l'Ajuntament de Salàs de Pallars exposa en aquest informe per oposar-se a l'aprovació del projecte de modificació i ampliació de la concessió Sert, són les següents:

- . Perquè suposa la vulneració dels interessos existents en la zona que ha d'ocupar l'embassament, sobre tot pel que fa a la desaparició completa de les zones hortícoles de la Pobla de Segur, Sant Joan de Vinyafrescal, Salàs, Talarn, Claverol, Sant Martí de Canal, Mòntesquiu, Puig de l'Anell, Orcau, i del poble de Sant Miquel d'Aramunt.
- . Perquè l'embassament serà un focus d'infecció per les poblacions del seu voltant.
- . Perquè en la concessió Sert no apareix la declaració d'utilitat pública i per tant, tampoc es pot donar a la modificació demana da per "Riegos y Fuerza del Ebro".
- . Perquè contra el que diu la "Ley de Aguas", en el projecte de modificació, no s'especifica ni el volumen d'aigua demanat, ni les tarifes que s'aplicaran al rec, ni l'extensió de les terres que s'han de regar.

Però ni aquest informe ni els altres mitjans utilitzats, serviren per evitar que el "Ministerio de Fomento" aprovés el projecte de modificació de la concessió Sert presentat per la Canadència, ni per evitar que fos declarat d'utilitat pública.

B.3. Aramunt.

Aquesta població també es destaca en aquests primers mesos d'actuació de la Canadenca, com una de les més reàcties als projectes d'aquesta companyia. Malgrat que l'Ajuntament de la població acorda recolzar els projectes de la Canadenca, a canvi de les concessions d'energia elèctrica concretades en el conveni signat el 2 de juliol de 1912,⁽²⁵⁾ entre els habitants de la població es crea un important moviment de protesta contra els seus projectes i s'exigeixen altres compensacions pels perjudicis que la construcció de l'embassament suposarà per aquest municipi.

Les primeres manifestacions de protesta apareixen en el setmanari "Luz" durant el mes de maig de 1912, on apareix la notícia de que els veïns d'Aramunt i de Sant Miquel d'Aramunt consideren que la construcció de l'embassament suposarà la pèrdua dels seus mitjans de vida, l'aparició de focus d'infecció, el perill d'inundació per terres de conreu,..., i demanen el recolzament de tota la comarca en l'oposició al projecte de la Canadenca.⁽²⁶⁾

Aquesta oposició es concreta en la presentació de reclamacions i escrits d'oposició davant les institucions polítiques provincials i estatals, actuant conjuntament amb l'Ajuntament de Salàs de Pallars, i amb grups de veïns de les poblacions de Sant Martí de Canals i de Pont de Claverol.⁽²⁷⁾

B.4. Altres poblacions.

En altres poblacions situades en la zona on s'ha de construir l'embassament també sorgeixen moviments de protesta, però no tin

dran la força i la importància dels productes en les poblacions esmentades i a més, no eren moviments clars d'oposició, sino de reivindicació d'uns determinats beneficis a canvi de la construcció de l'embassament, per tal de compensar els possibles perjudicis que aquest pogués ocasionar. En aquesta situació cal citar els casos de Puig de l'Anell, de Montesquiú, de Sant Martí de Canals i d'Orcau, els quals mitjançant els poders atorgats a les respectives comissions de veïns, manifesten la seva conformitat al projecte de l'embassament, a canvi de l'obtenció d'unes determinades compensacions que en la majoria dels casos estan relacionades amb l'obtenció de noves terres de rec mitjançant la construcció de les respectives xarxes de canals per part de la Canadenca. (28)

3.4. Els convenis i acords.

Però mentre es produeix aquesta situació de malestar i d'oposició en alguns pobles, i d'espectació en uns altres, durant els primers mesos de l'any 1912, la "Junta de Defensa" continua les negociacions amb "Riegos y Fuerza del Ebro" per obtenir les màximes compensacions per la major part de pobles de la comarca.

Després de nombroses reunions entre representants de la Canadenca i els membres de la "Junta de Defensa", la companyia elèctrica acceptarà la major part de les peticions presentades per aquesta, segurament per no posar-se en contra a les autoritats locals i als habitants de la comarca, en uns moments en que els òrgans estatals corresponents encara no han aprovat el projecte de modificació de la concessió Sert, s'està produint un important moviment d'oposició en algunes poblacions de la comarca, i davant l'Admi-

nistració s'estan presentant nombroses instàncies d'oposició a la modificació del projecte, procedents d'entitats i de particulars d'algunes comarques de Lleida i Tarragona, que es consideren perjudicats per les característiques i pretensions del projecte d'ampliació de la concessió Sert presentat per "Riegos y Fuerza del Ebro".

Les concessions atorgades per "Riegos y Fuerza del Ebro" a partir de les peticions presentades per la "Junta de Defensa" són les següents: (29)

1. La Canadenca es compromet a construir tres canals de rec, dos en el marge dret del riu Noguera Pallaresa, i un en el marge esquerre. Aquests canals es construïran al mateix temps que el canal de força i hauran d'acabar-se al mateix temps que acabin les obres de l'aprofitament industrial (central hidroelèctrica). Al cap de 30 anys de la seva construcció, els canals passaran a ser propietat de la Comunitat de Regants.
2. La Canadenca s'obliga a subministrar 1.500 l/.sg. d'aigua als canals que ja existeixen en la zona, per respectar els drets d'aprofitament de l'aigua del riu existents.
3. La Canadenca s'obliga a subministrar 10 l/.sg. d'aigua a l'Ajuntament de Tremp, destinada a l'abastament de la població i a altres necessitats del municipi.
4. La Canadenca també es compromet a subministrar gratuïtament 200 H.P. de força per l'enllumenat de nombroses poblacions de la comarca, i a proporcionar energia elèctrica per a usos industrials, amb un 20% de descompte respecte a les tarifes de Barcelona; el descompte serà del 30% si es destina a usos agrí

coles. Aquestes bonificacions s'aplicaran a les indústries que s'estableixin a menys de dos kilòmetres de distància de la línia de transmissió de la companyia, en el territori entre la Pobla de Segur i Sellés, que correspon més o menys a la zona d'influència del riu Noguera Pallaresa al seu pas per la Conca de Tremp.

A canvi d'aquestes concessions, la "Junta de Defensa" es compromet a aconseguir l'aprovació del canvi de traçat del projecte del "Ferrocarri Noguera-Pallaresa", canvi indispensable perquè es pugui construir l'embassament, i també a aconseguir el recolzament dels municipis, diputats provincials, diputats a Corts i altres forces de la comarca, per obtenir les concessions necessàries perquè la Canadencia pugui portar a terme els seus projectes.⁽³⁰⁾

Aquestes concessions es concretaran en diferents convenis oficials (legalitzats davant notari) signats per la Canadencia i pels respectius col·lectius afectats:

- . El primer conveni⁽³¹⁾ es signa definitivament el dia 2 de juny de 1912, intervenint la Canadencia com a concessionària, i 18 municipis de la comarca com a beneficiaris. Aquest conveni recull les bases d'utilització de l'energia elèctrica concedida per la Canadencia per destinar-la a enllumenat per una part i a força motriu per una altra.
- . El segon conveni⁽³²⁾ s'estableix el dia 9 de juny de 1912 entre la Canadencia i la "Asociación de Regantes Ribereños del Noguera Pallaresa en la Conca de Tremp". En aquest conveni es fixen les bases que regiran la utilització i funcionament de la concessió dels canals de rec i de l'aigua que els ha d'abastir.

- . El tercer conveni s'estableix entre la Canadenca i l'Ajuntament de Tremp i és el que defineix les bases per portar a terme la concessió de 10 l/.sg d'aigua destinada a l'abastament de la ciutat. (33)

Amb la signatura d'aquests convenis, la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" comptà amb nombrosos elements a favor seu per aconseguir que l'Administració li concedís la modificació de la concessió Sert, ja que aquests convenis donaren al projecte un fort contingut d'obra social. A la pràctica, l'inclusió de totes aquestes concessions en el projecte hidroelèctric de la Canadenca a la Conca de Tremp, serà l'element principal que l'Administració tindrà en compte per donar al projecte el caràcter d'utilitat pública, objectiu molt desitjat per la Canadenca perquè entre altres beneficis suposava disposar de la facultat de l'expropiació forçosa, però fortament atacat per alguns sectors de la comarca que veien en aquesta consideració, la pèrdua d'una important possibilitat de lluitar contra el projecte de la companyia al haver-se de sotmetre precisament a l'expropiació forçosa.

N o t e s

- (1) LLUIS, Joan. El meu Pallars. Barcelona: Ed. Barcino, 1959-1980. 4 Volums.
- (2) LUIS, Joan. Op. cit. vol. I , pàg.81.
- (3) "Diario de Barcelona". Sèrie de 4 articles-reportatge sobre les obres de la Canadenca a la Conca de Tremp publicats els dies 4,5,6 i 7 d'abril de 1970. Article del 4 d'abril.
- (4) LLUIS, Joan. Op. cit., vol. I , pàg. 86.
- (5) LLUIS, Joan. Op. cit., vol. I , pàg. 84.
- (6) "Diario de Barcelona". Op. cit.
- (7) "Diario de Barcelona". Op. cit.
- (8) A.M. Tremp. Obres Públiques. Carpeta nº 13. Full volant que convoca a tots els ciutadans de la comarca a una assemblea a Tremp, en defensa dels interessos col·lectius. Aquest full es reproduïx en l'apèndix documental.
- (9) LLEDÓS MIR, Miquel. Op. cit. pàg. 531.
- (10) A.M. Salàs de Pallars. Secció 19, lligall 27: Texte redactat per la comissió de la població de Salàs, encarregada d'el·la**l**aborar les peticions a fer a la Canadenca.
- (11) Arxiu FECSA (Barcelona). Secció Concessions hidràuliques i expropiacions. Sèrie 2-4-3. Carpeta 1. Document nº 18.
- (12) Arxiu FECSA (Barcelona). Secció Concessions hidràuliques i expropiacions. Sèrie 2-4-3. Carpeta 1. Document nº 18.
- (13) Arxiu FECSA (Barcelona). Secció Concessions hidràuliques i

- expropiacions. Sèrie 2-4-3. Carpeta 1. Document nº 18.
- (14) Arxiu FECSA (Barcelona). Secció Concessions hidràuliques i expropiacions. Sèrie 2-4-3. Carpeta 1. Document nº 18.
- (15) En l'Escritura de convenio otorgada por "Riegos y Fuerza del Ebro" con varios Ayuntamientos de la comarca de Tremp..., signada el 2 de juny de 1912, es reproduïxen literalment totes les Actes Municipals en que les poblacions signants aprovaren els acords amb la Canadenca, en els termes expressats pel fragment reproduït.
- (16) A.M. Tremp. Obres Públiques. Carpeta 13: Escritura de convenio otorgada por "Riegos y Fuerza del Ebro" con varios Ayuntamientos de la comarca de Tremp...
- (17) En el setmanari "Luz", portanveu del "Sindicato Agrícola de la Conca de Tremp", apareixen articles d'opinió que ataquen a la Canadenca i els seus projectes. Aquests articles estan normalment signats per Ignacio Farré, important membre del Sindicat. També apareixen altres articles sense signar que mantenen aquesta opinió, així com diversos editorials.
- (18) "Luz", nº 4; (1912, IV, 6).
- A.M. Tremp. Obres públiques. Carpeta 13.
- (19) Escritura de convenio otorgada por "Riegos y Fuerza del Ebro" con varios Ayuntamientos de la comarca de Tremp...
- (20) A.M. Pobla de Segur. Llibres d'Actes. Acta del Ple Municipal celebrat el 2 de setembre de 1912.
- (21) En els números 6 i 8 del setmanari "Luz", corresponents als dies 20 d'abril i 4 de maig de 1912 respectivament, s'informa del malestar i de les reaccions contràries a Salàs de Pallars quant es conèixen els projectes de la Canadenca.
- (22) "Luz", nº 25, (1912, VII, 31).

- (23) A.M. Salàs de Pallars. Relació de noms de veïns de la població que han presentat instàncies a l'Ajuntament oposant-se a la declaració d'utilitat pública de les obres de "Riegos y Fuerza del Ebro".
- (24) A.M. Salàs de Pallars. Còpia de l'informe tramés al "Ministerio de Fomento".
A.M. Tremp. Obres públiques. Carpeta 13.
- (25) Escritura de convenio otorgada por "Riegos y Fuerza del Ebro" con varios Ayuntamientos de la comarca de Tremp...
- (26) "Luz", nº 8; (1912, V, 4).
- (27) Arxiu FECSA (Barcelona). Secció Concessions hidràuliques i expropiacions. Sèrie 2-4-3. Carpeta 1. Document nº 21.
- (28) Arxiu FECSA (Barcelona). Secció Concessions hidràuliques i expropiacions. Sèrie 2-4-3. Carpeta 1. Document nº 18.
- (29) LLEDOS MIR, Miquel. Op. cit., pàg. 531-533.
- (30) LLEDOS MIR, Miquel. Op. cit. pàg. 531-533.
A.M. Tremp. Obres públiques. Carpeta 13.
- (31) Escritura de convenio otorgada por "Riegos y Fuerza del Ebro" con varios Ayuntamientos de la comarca de Tremp...
- (32) Escritura de convenio entre la "Asociación de regantes ribereños del Noguera Pallaresa..." y la compañía "Riegos y Fuerza del Ebro". Tremp: J.M. Tarragona, 1915.
- (33) El compromís de la Canadencia de subministrar 10 l/.sg. d'aigua a l'Ajuntament de Tremp, apareix recollit en els acords signats l'any 1912 entre la companyia hidroelèctrica i la "Junta de Defensa" de la comarca. Però el conveni entre ambdues parts, fixants les bases concretes per portar-lo a terme, no es signa fins l'any 1919.

4. L'INCREMENT DE LA POBLACIÓ: CONSEQUÈNCIES
ECONÒMIQUES I SOCIALS.

4.1. La necessitat de mà d'obra.

La realització a la comarca del Pallars d'unes obres com les que la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" vol portar a terme, suposa la demanda i utilització d'una gran quantitat de mà d'obra, degut tant a la gran envergadura del projecte que es preten portar a terme, com als mitjans tecnològics que podien existir a principis del segle.

El primer, que no principal, centre proveïdor d'aquesta mà d'obra serà la mateixa comarca on es duen a terme les obres: en els primers treballs que es realitzen (treballs topogràfics i de prospecció del terreny), la companyia contracta a treballadors de la comarca, generalment pagesos, que decideixen aprofitar els avantatges econòmics que suposa el convertir-se en assalariat d'una empresa com la Canadenca, que ofereix uns salaris mai coneguts al país, a la vegada que poden continuar treballant al camp.⁽¹⁾

Però la comarca no disposava del suficient capital humà per cobrir totes les necessitats de les obres: recordem que en el capítol d'antecedents hem vist que, degut a la atracció que oferien els centres industrials de Catalunya per molts joves de la comarca, i també degut a unes causes més immediates com són les males collites i la invasió de la fil·loxera, s'havia produït una pèrdua molt important de població (1/3 del total de la comarca del Pallars Jussà) que havia afectat sobre tot a les persones amb més possibilitats i capacitat de treball per ser les més joves. És per aquest

motiu i també perquè la realització d'obres públiques d'importància acostuma a provocar un moviment migratori des de les zones on existeix més mà d'obra assalariada i que tenen greus deficiències econòmiques i socials, cap aquells llocs on es realitzen les obres, que desde el primer moment que comença l'activitat de la Canadencia a la Conca de Tremp es nota un moviment anormal de població: des de els primers mesos de 1912, la premsa local i provincial es fa ressò de l'arribada de gran quantitat de persones procedents de fora de Catalunya, amb la intenció d'emplear-se en les obres hidroelèctriques que "Riegos y Fuerza del Ebro" començà a realitzar a la Conca de Tremp en particular i a la resta de les comarques lleidatanes en general.⁽²⁾

Ja sabem que una de les raons principals de l'augment de la població a Catalunya, sobre tot des de l'inici de la industrialització en la primera meitat del S.XIX, ha estat la immigració que ha arribat procedent d'altres regions de l'Estat Espanyol. Però a partir de començaments del S.XX i sobre tot, arreu de l'increment en la realització d'obres públiques i en especial d'obres hidroelèctriques, es produeix una intensificació en aquesta ja habitual arribada d'immigrants de la resta de l'Estat.⁽³⁾ El que cal considerar com a novetat és que els llocs de destí d'una part dels immigrants que arriben a Catalunya en els primers anys de la segona dècada del S.XX no són les poblacions industrialitzades o les zones on existeix una agricultura capitalitzada, llocs que ja tenen més o menys assimilat aquest fenòmen, sinó zones de Catalunya que no havien experimentat encara el fenòmen de la industrialització, ni havien vist transformar-se la seva agricultura en una agricultura especialitzada immersa en el sistema de pro

ducció capitalista i per tant, tampoc havien conegut una arribada massiva de persones procedents de fora del seu àmbit geogràfic conegut, persones que tenen un diferent comportament, una diferent mentalitat o una diferent cultura.

Un dels llocs de destí d'aquesta onada d'immigrants és la comarca del Pallars i per centrar-nos en el cas que estudiem, és la Conca de Tremp. I aquest fet provocarà aquí problemes socials derivats de l'impacte que produeix en una societat molt tancada en si mateixa i amb uns esquemes mentals molt concrets, la introducció de comportaments i esquemes molt diferents per no dir enfrontats; però aquesta qüestió referent a l'impacte social de l'increment demogràfic l'estudiarem més endavant.

A la Conca de Tremp, que és l'àrea geogràfica estudiada per ser el territori on es porten a terme les obres hidroelèctriques de "Riegos y Fuerza del Ebro" i precisament com a conseqüència del començament d'aquestes obres a principis de l'any 1912, es produeix un sobtat augment de la població motivat per l'arribada de nombroses persones atretes per la possibilitat d'obtenir beneficis econòmics en relació a les obres de la Canadenca. Abans però de definir els trets essencials d'aquest increment demogràfic sobtat, cal fer una consideració prèvia relacionada amb l'àmbit geogràfic d'aquesta: si bé diem que l'increment demogràfic afecta a la Conca de Tremp com a marc concret d'actuació de la Canadenca, la documentació consultada ens fa matitzar aquest marc, reduint-se a unes poblacions molt concretes els llocs on aquest increment de població es produeix, i incideix en la seva

estructura social. Podem dir doncs, que la gran majoria de població que arriba a la Conca de Tremp atreta per les obres de la Canadencia es concentra a Tremp, ciutat on la companyia té instal·lada bona part de l'aparell administratiu (oficines, magatzems, ...), principal població de la comarca i molt propera a les obres; a Talarn, població més propera al lloc de les obres i en el terme municipal de la qual es realitza la major part d'aquestes; i a la Pobla de Segur, segona població de la comarca en importància, molt propera a les obres complementàries que la Canadencia realitza en el terme municipal de Sossís,⁽⁴⁾ i punt intermedi i de pas obligat per anar a la Vall de Cardener, lloc on en aquests moments (1912) una altra companyia dedicada a la producció d'electricitat, la "Energia Eléctrica de Catalunya", està construint també un complex hidroelèctric.

Els altres pobles de la comarca no es veuran directament afectats per aquest augment de la població procedent de l'exterior i podem dir que, a part de les poblacions situades al costat de les principals vies de comunicació que travessen la comarca, les altres poblacions no pateixen cap repercussió relacionada directament amb aquest fet demogràfic.

4.2.- Les xifres.

El primer advertiment que cal fer és que no ha estat possible localitzar cap font d'informació primària sobre les dades concretes d'aquest increment demogràfic: els padrons d'habitants no ens serveixen com a font, doncs els que corresponen al període estudiat són anteriors (1910) o posteriors (1915, 1920) als anys de màxima incidència d'aquest fenomen demogràfic, que es situa en

el període 1912-1914; tampoc en els arxius de la companyia s'ha localitzat cap tipus de documentació que ens aportés xifres globals sobre el personal que treballava en les obres, ni en els arxius municipals consultats s'ha trobat documentació d'aquest tipus.

Disposem però de fonts d'informació secundàries que evidencien clarament la importància d'aquest increment demogràfic i que ens permeten establir algunes xifres que concreten quantitativament aquest increment. Aquestes xifres són les següents:

- . Miquel Lledós Mir, en la seva monografia de Tremp publicada l'any 1917,⁽⁵⁾ diu que "la població forastera que llegó a haber aquí en la época más activa de las obras, entre obreros, empleados y sus familiares, se calcula en 10.000".⁽⁶⁾
- . Jesús Mir, en un altra monografia sobre Tremp publicada l'any 1978⁽⁷⁾ diu sobre l'increment de la població que "la mobilització de quantitats ingents de treballadors que feien cap a Tremp amb tota mena de mitjans de transport i fins a peu, va portar a triplicar-ne la població".⁽⁸⁾ Segons aquesta informació i si tenim en compte que l'any 1910 Tremp tenia 1937 habitants,⁽⁹⁾ les obres de la Canadencia suposen l'arribada a aquesta ciutat d'unes 4.000 persones, amb el que en aquests anys la seva població es situaria als voltants de 6.000 habitants.
- . Un altre erudit de la comarca, Lluís Casanovas, autor d'una monografia sobre la Pobla de Segur,⁽¹⁰⁾

dona les següents dades per aquesta població: "... sobrepujant, llavors, la població forastera a la indígena, arribant a soplujar-se a les nostres llars més de 2.500 persones forasteres que treballaven a les mines de carbó de Sossí⁴, fàbrica de ciment i canal en construcció". Segons aquestes xifres, i en comparació amb les dades de població corresponents a les de l'any 1900 (que són les més properes al període estudiat, de ~~—~~ que disposem), la població de la Pobla de Segur passa en aquests anys, de tenir uns 1.500 habitants a tenir-ne 4.000.

La premsa comarcal de l'època també ens facilita algunes dades sobre l'increment de població que suposen les obres de la Canadenca: El setmanari "Luz"⁽¹¹⁾ informa que el juliol de 1912, moment en que s'estan realitzant treballs previs a les obres propiament dites, els treballadors de la Canadenca a la Conca de Tremp eren uns 2.000, repartits entre les obres de construcció del canal i central de Sossís a la Pobla de Segur (1.050 treballadors), les obres prèvies que es realitzen en el lloc d'emplaçament de la resclosa a Sústerris (372 treballadors), i les obres de construcció de la carretera dels Terradets per facilitar el transport i la comunicació amb les comarques del Plà de Lleida (700 treballadors). Cal tenir en compte que aquestes xifres corresponen a un moment concret de les obres i que no es tracta d'un balanç global de la població forastera arribada a la comarca

en aquest moment, sinó només dels treballadors de la companyia, per això, només podem utilitzar-les com a complement i a títol orientatiu.

El setmanari "El Conqués" també aporta xifres sobre el fort increment de població produït per les obres de la Canadencia. Segons aquest periòdic, a mitjans de 1914⁽¹²⁾ hi havia a la ciutat de Tremp uns 3.000 habitants que constitueixen la població autòctona, i uns 5.000 habitants forasters vinculats a la Canadencia.

- Finalment hem recollit les dades que dona una persona nascuda a Tremp i que l'any 1912 tenia 7 anys, en unes memòries inèdites. Degut a l'edat del testimoni i als molts anys transcorreguts fins el moment d'escriure aquestes memòries,⁽¹³⁾ les dades que dona no podem considerar-les massa fiables, però ens serveixen per corroborar el gran impacte que en la societat trempolina en concret, provocà l'increment de la població: "Quan la Canadiense, el poble de Tremp estava de bot a bot de gent. Als carrers, entre treballadors i les seves famílies, no es podia donar un pas [...]. Tremp en aquell temps devia tenir no més de 2.000 habitants, i amb els forasters devia passar del 10.000".⁽¹⁴⁾

Comparant aquestes diferents dades exposades, extretes de diferents fonts secundàries, veiem que no hi ha una coincidència entre aquestes. En primer lloc, no hi ha cap font que doni unes dades globals sobre la immigració en els anys estudiats i en segon lloc, les xifres donades sobre un mateix lloc, varien molt d'una font d'informació a l'altra: mentre Lledós Mir parla d'unes 10.000

persones forasteres només a Tremp, Jesús Mir dóna per aquesta mateixa població la xifra de 4.000; que si hi afegim la xifra de 2.500 persones donada per Casanova en el cas de la Poble de Segur, ens dóna la quantitat de 6.500 persones immigrades, existents en els dos nuclis principals de la comarca que a la vegada hem dit que són els més afectats per aquest augment de població. A partir d'aquestes dades i tenint en compte la limitació que suposa no disposar de fonts documentals de primera mà que ens permetin fixar unes dades prou exactes, podem afirmar que la xifra de 10.000 immigrants donada per Lledós Mir no correspondria a la ciutat de Tremp en concret, sinó que seria la xifra global de tota la zona on repercuteixen les obres de la Canadenca i de fet, el mateix Lledós Mir afirma que:

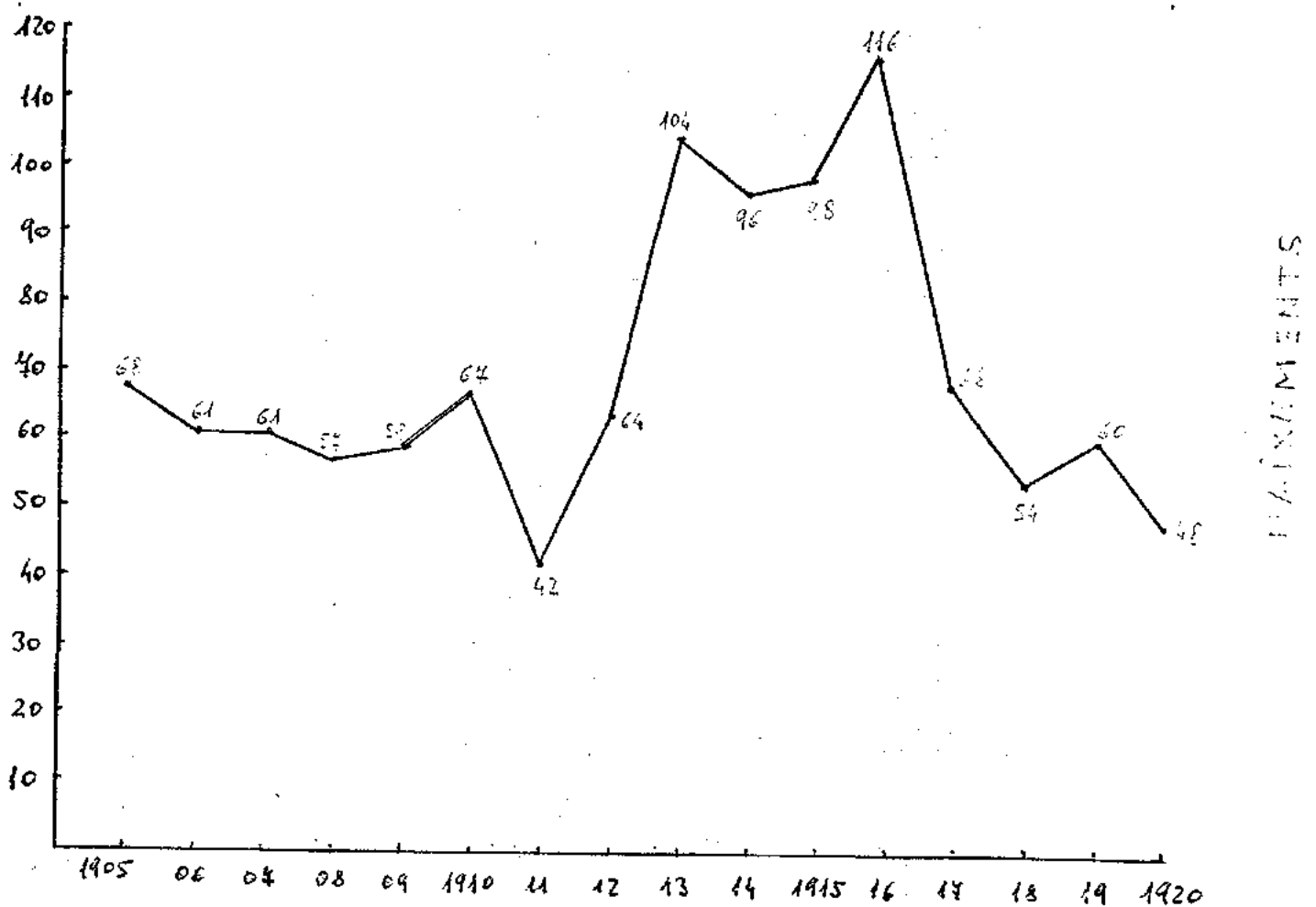
"... resultó un verdadero conflicto la colocación de una masa de gente tan crecida, que no cabiendo ya en Tremp desbordó hacia Talarn, Vilamitjana, Palau i Salàs." (15)

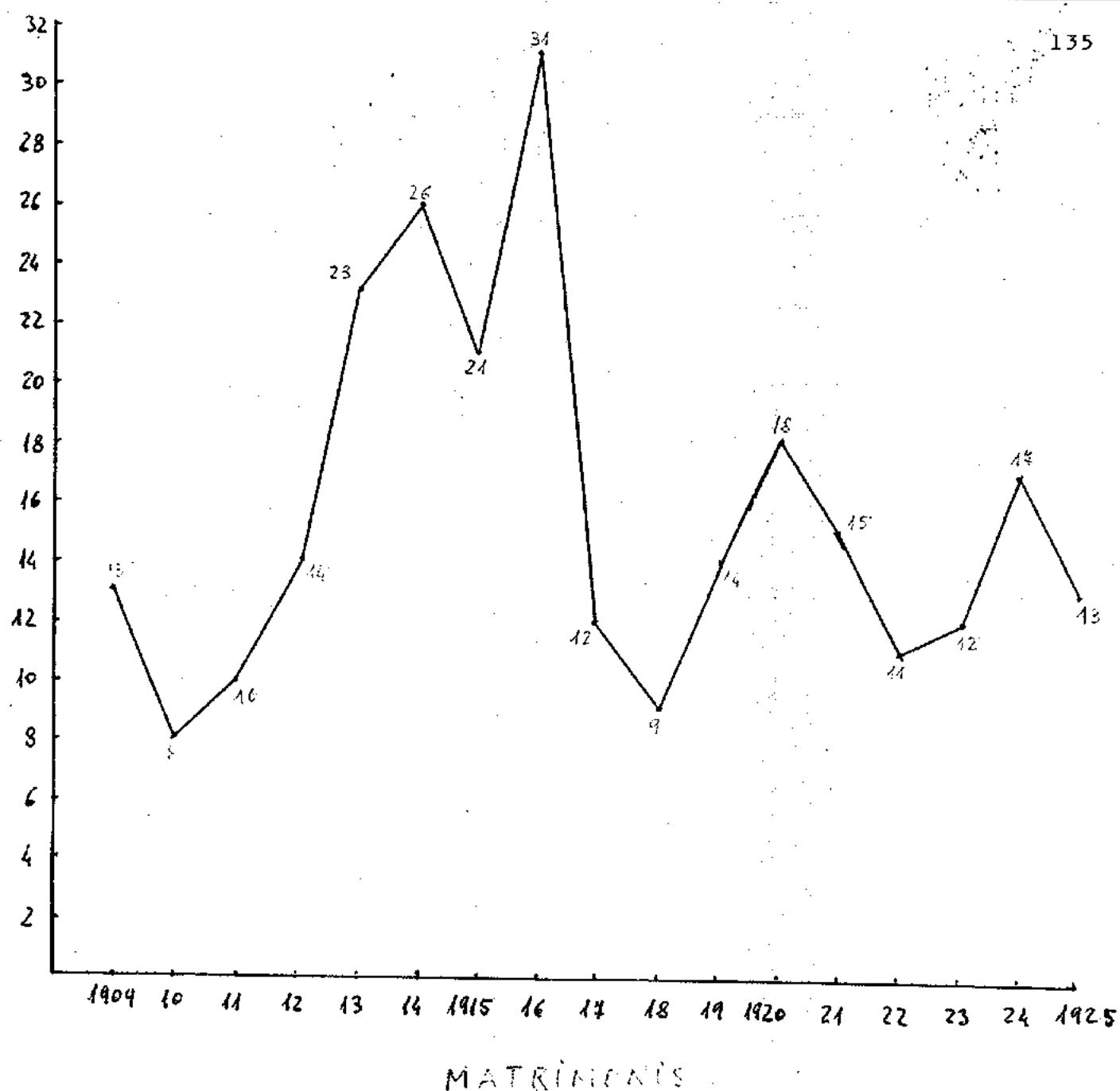
En definitiva, podem dir que les xifres d'immigració a la Conca de Tremp amb motiu de les obres de la Canadenca, es poden situar entre les 6.500 i les 10.000 persones, xifres que en termes absoluts suposen un increment de la població de la Conca de Tremp entre un 55 i un 80% si tenim en compte que la població que tenia l'any 1911 era d'unes 12.000 persones. (16)

L'importància d'aquest increment es fa més evident si considerem el seu impacte a nivell localitzat: a Tremp, la població s'incrementa en un 200%, (17) i a la Poble de Segur s'incrementa en un 165% aproximadament. (18)

Un altre component demogràfic que tampoc ens permet obtenir unes xifres globals sobre els efectes quantitatius d'aquest increment poblacional, però que ens permet refermar la importància d'aquest fet és l'anàlisi de l'evolució de dos components demogràfics essencials com són els naixements i els matrimonis, dades que podem obtenir a partir del buidat corresponent dels llibres del Registre Civil. Aquesta tasca s'ha realitzat pel cas concret de Tremp i així veure com es caracteritzen aquests dos elements en aquesta població, caracterització que ens pot servir de model comparatiu aplicable als altres llocs on també afecta el creixement poblacional analitzat.

Aquesta evolució de naixements i matrimonis^{es} presenta en forma de quadre gràfic perquè sigui interpretable a primer cop d'ull, a partir de la representació de les xifres anuals d'un període de 15 anys en el cas dels naixements, i de 11 anys en el cas dels matrimonis:

A partir d'aquesta representació gràfica dels naixements i dels matrimonis que es registren a la ciutat de Tremp en el període 1905-1920 pels naixements, i 1909-1925 pels matrimonis, es fa evident que en els anys 1912-1916, període que duraren les obres de la Canadencia, es produeix un fort increment tant dels naixements com dels matrimonis: durant aquests 5 anys, la mitjana de naixements es situa en 95'6, amb un màxim de 116, mentre que la

mitjana dels 5 anys anteriors (1907-1911) es situa en 57'2 i la dels 4 anys posteriors (1917-1920) es situa en 57'5; és a dir, que en aquests anys es registra a Tremp un augment de naixements de l'ordre del 67% respecte als anys anteriors i posteriors.

Pel que fa als matrimonis, la mitjana d'aquests 5 anys és de 23 matrimonis, mentre que la dels 3 anys anteriors (1909-1911) és 10 matrimonis, i la dels 5 anys posteriors (1917-1921) és de 13'6 és a dir, que en el període 1912-1916 es produeix un augment en el nombre de matrimonis, superior al 100% respecte als anys anteriors, i una proporció similar respecte als anys posteriors.

Això no demostra altra cosa que s'ha produït un fort increment de la població que incideix fortament en les taxes de natalitat i de matrimonis, i serveix per confirmar novament la importància que va tenir l'augment de la població com a conseqüència de les obres de la Canadenca.

Un cop evidenciat i traduït en xifres aquest augment poblacional a la comarca ocasionat per la immigració, cal analitzar quines foren les conseqüències econòmiques i socials d'aquest fet. Per estudiar aquest aspecte ens centrarem sobretot en les dos poblacions més importants de la comarca i que com hem vist, foren les més afectades per l'increment demogràfic: Tremp i la Poble de Segur; aquesta limitació o concretització en dos punts determinats respon també a una limitació de la documentació: la documentació consultada només ens permet analitzar les conseqüències en aquests dos nuclis de població, per altra part prou importants en el context comarcal del moment, com per considerar els seus exemples prou significatius.

Per analitzar l'impacte que produeix aquest increment de la població, utilitzarem tres tipus de fonts documentals:

- a) La bibliografia existent, que es concreta en les poques monografies locals ja citades.
- b) La premsa local i provincial de l'època, que ens dona nombroses notícies sobre aquesta qüestió.
- c) Documentació arxivística existent en els arxius municipals de les esmentades poblacions, sobre tot les sèries de llibres d'Actes corresponents a aquests anys que constitueixen una font de primera mà per conèixer l'actuació i l'actitud de les autoritats locals en front aquesta situació excepcional, i també per comprobar la importància i els efectes d'aquest extraordinari augment de la població resident.

Abans però d'entrar a estudiar les conseqüències, caldria analitzar la procedència dels immigrants, conèixer quins eren els seus llocs d'origen: en primer lloc cal fer una distinció prèvia entre les persones que arriben per ocupar càrrecs tècnics i de direcció dins de "Riegos y Fuerza del Ebro", grup poblacional que tindrà poca importància quantitativa però una considerable importància qualitativa, i les persones i llurs famílies que arriben a la comarca atrets per les notícies de que es preten realitzar una gran obra a la Conca de Tremp que generarà nombrosos llocs de treball, persones que treballaran normalment de peons o com a molt, de capataços.

Pel que fa al primer grup, la majoria d'aquests procedeixen de països estrangers, de països molt desenvolupats en el coneixement

tècnic i la formació en aquest sentit és molt acurada, i on hi ha una major experiència en la realització de projectes d'aprofitament hidroelèctric (recordem que en un altre apartat hem dit que F.S. Pearson ja feia anys que treballava en el sector hidroelèctric quant va venir a Catalunya). Els països d'origen de la major part del personal tècnic que vindrà a treballar en les obres de l'embassament eren entre altres: Estats Units, Canadà, França, Suïssa, Alemanya, Àustria, Bèlgica, Itàlia, Portugal, Noruega,...⁽¹⁹⁾ i molts arriben aquí procedents de les obres del Canal de Panamà.

Pel que fa al segon grup, arriben persones procedents de tot el territori espanyol però especialment, de Múrcia, Aragó i Andalusia, llocs d'origen habituals de les persones que des de l'inici de la industrialització catalana immigraven cap a casa nostra buscant un lloc de treball que no tenien en els seus llocs d'origen degut al sistema socio-econòmic existent, o buscant una millora de la seva situació.

Com a nota anecdòtica però prou significativa per tenir-la en compte, es pot mencionar el fet que la població autòctona de la comarca utilitzava normalment el terme "murcians" per designar a qualsevol persona que arribava per treballar en les obres de la Canadenca.⁽²⁰⁾ Aquesta circumstància permet afirmar que segurament la majoria de persones forasteres o al menys el grup més nombrós, procedeix de la regió murciana; i també permet apuntar la possible existència conscient o inconscient, de discriminació vers aquestes persones, utilitzant la designació de "murcians" en un sentit pejoratiu i de menyspreu, que a nivell de mentalitat pot respondre a la reacció contra una cultura diferent (sobre

tot contra una llengua diferent) i a la reticència que hi ha en una comunitat tradicional i tancada en si mateixa, a acceptar i integrar a persones que alteren l'esquema social existent, més encara si es tracta de persones amb una situació socio-econòmica inferior.

Les primeres reaccions a aquest increment demogràfic, que s'han pogut documentar, són les procedents de les institucions de govern local, dels Ajuntaments.

A la ciutat de Tremp, els primers símptomes d'aquesta reacció oficial es donen el mes de juny de 1912;⁽²¹⁾ aquesta reacció ens reflexa que la principal preocupació de les autoritats locals en relació a l'increment extraordinari de població que es produeix a la ciutat, és el manteniment de l'ordre públic: la por a que l'excés de població provoqui el desbordament de les mesures de control i de vigilància existents habitualment, afegida al temor de que entre els nouvinguts hi hagi persones procedents del món de la delinqüència o de grups marginals, i potser també la por a que es produeixi l'arribada de sindicalistes radicals que puguin alterar i mobilitzar a l'important col·lectiu obrer que es concentra a la ciutat, fan que la primera decisió que l'Ajuntament de Tremp pren en un plè municipal, relacionada amb el fet demogràfic comentat, sigui demanar al "Ministerio de la Gobernación" que augmenti la dotació de forces de la Guardia Civil que existeixen a la ciutat.

Aquesta preocupació pel manteniment de l'ordre públic a la ciutat, serà una constant durant tot el temps que duraran les obres de la Canadencia i per tant, durant tot el temps que la ciutat es veurà afectada per la residència i domiciliació de milers de persones

atretes per aquestes obres. Un altra mesura adoptada per l'Ajuntament en relació a aquest fet, serà l'augment de la plantilla municipal: a començaments de l'any 1913, el plè municipal aprova la creació d'una nova plaça de vigilant nocturn,⁽²²⁾ i el mes de desembre del mateix any s'acorda el nomenament d'un altre al gutzir municipal i d'un altre vigilant nocturn.⁽²³⁾ En l'acord de creació d'aquestes plaçes es fa constar sempre el seu caràcter interí i que la plaça es mantindrà mentre continui a la ciutat "la gran masa obrera existente".⁽²⁴⁾

Aquesta preocupació constant pel manteniment de l'ordre públic està justificada si tenim en compte algunes notícies que apareixen en els diaris locals de l'època referents a continuades accions d'alteració d'aquest ordre i a la successió d'actes de violència: són freqüents les notícies que parlen de baralles en els carrers i locals públics, o de ferits per arma blanca o per trets de pistola disparats en algún lloc de la ciutat.⁽²⁵⁾ Aquesta qüestió es pot relacionar amb el fet que alguns dels enginyers i tècnics de la Canadencia es passejessin pels carrers de la ciutat montats a cavall i amb revòlver a la cintura,⁽²⁶⁾ imatge que semblava típica en les obres del Canal de Panamà, lloc d'on procedien molts d'ells. És possible que aquesta actitud i un cert afany de superioritat vers els treballadors espanyols, provoqués tensions entre uns i altres que en alguns moments podien convertir-se en enfrontaments oberts entre ells, enfrontaments que podien culminar en la utilització d'armes de foc per part dels enginyers.⁽²⁷⁾

4.3. Les condicions de vida. - Un aspecte important que s'ha d'estudiar relacionat molt directament amb un augment sobtat de població

immigrant en un lloc que d'entrada no està preparat per acollir-la, és el de les condicions de vida d'aquesta població. En primer lloc, l'arribada i posterior establiment a la ciutat de Tremp de molts treballadors de la Canadencia i de llurs famílies, provocarà immediatament un fort augment en la demanda d'allotjaments i com a conseqüència d'això, un fort creixement dels preus de lloguer de vivendes, arribant-se en alguns casos a un augment del 100%: algunes fonts consultades⁽²⁸⁾ diuen que per un habitatge que no reuneix les condicions mínimes d'habitabilitat, es paguen fins a 40 Ptes. mensuals, mentre que abans de que la Canadencia iniciés els seus treballs, els lloguers més alts que es pagaven a la ciutat i que corresponien a un pis de luxe, no sobrepassaven les 20 Ptes. mensuals. Aquesta forta revalorització dels lloguers de vivendes, unida a la manca de pisos per fer front a la forta demanda, provocarà per una banda, la utilització de qualsevol habitatge o local com a vivenda humana susceptible de ser llogada: locals com pallers, cabanes, corrals i eres, quadres destinades al bestiar,... són llogats com a vivendes a una o més famílies;⁽²⁹⁾ i per altra banda, l'aprofitament màxim de les vivendes: dos o més famílies llogaven un pis per compartir-lo i així poder fer front als elevats lloguers exigits.

Per tenir una visió completa de les condicions de vida de moltes de les famílies que arribaren a la ciutat de Tremp, crec que es oportú reproduir alguns fragments d'un número del setmanari "El Conqués".⁽³⁰⁾ Aquesta transcripció potser supera les mesures normals d'extensió que una citació pot tenir, però crec que la seva importància testimonial ho justifica, tant pel contingut com per la fiabilitat del document, doncs les informacions que recull són

el producte d'una inspecció general que la "Junta Local de Sanitat" realitza en la població a començaments de l'any 1914:

"... En casas insalubres, sin aire oxigenado, sin luz, durmiendo al duro suelo sobre sacos de sucia paja, se amontonan seres humanos que las duras condiciones de la vida les obligan a buscar trabajo fuera de sus comarcas; y esos seres, que disfrutan de un mísero sueldo, que nuestra avaricia hace que no tengan ni para comer ni para vestirse, son explotados no solo por buena parte de las clases pudientes, por no decir todas, sinó también por gentes de la misma condición /.../. La Junta de Sanidad ha visto como se hacinan en casuchas, en desvanes, en cuadras i pajares, por no decir pocilgas, semejantes nuestros /.../. De una mal zahuerda se exigen 7 y 8 duros mensuales de alquiler, que es imposible que los pague un jornalero, un triste bracero que gana 3 pesetas i media de jornal. Menos mal si estas habitaciones reuniesen las debidas condiciones que la higiene exige, pues en la mayoría ni retrete hay, teniendo que hacerlo todo en la calle /.../. Hemos oído decir a obreros que si la empresa exigiese al trabajador una labor muy intensa, no podrían resistirla por la falta de alimento necesario. Pan y naranjas al mediodia y pan e higos secos para cenar. Las judias son plato de lujo para algunos..."(31)

Veiem doncs, que les condicions de vida de bona part de la gent que arribava a Tremp amb motiu de les obres de la Canadenca, eren molt precàries: si comparem aquesta descripció i caracterització

anterior, amb les informacions i descripcions que coneixem sobre les condicions de vida dels obrers durant la primera etapa de la industrialització catalana (de 1835 fins a finals del S.XIX),⁽³²⁾ ens adonem que els principals trets d'aquesta situació que s'ha vien donat en les principals zones industrialitzades de Catalunya, trets com poden ser les deficientes condicions d'habitabilitat dels pisos, que no es corresponien amb els lloguers que es pagaven; la manca d'unes mínimes condicions higièniques; la deficient alimentació que es podien permetre;... es tornen a repetir ara a la Conca de Tremp, 50 ó 60 anys després, com si empresaris, treballadors i la societat de la zona en general, no fossin conscients d'aquesta circumstància.

Amb això, el que es vol remarcar és que la comarca del Pallars, i en concret, alguns llocs de la Conca de Tremp, coneixen els efectes de la industrialització en l'aspecte concret que es refereix a les condicions de vida dels treballadors, més de mig segle més tard que les zones de Catalunya industrialitzades durant els anys pròspers del S.XIX, amb un factor complementari que fa aquesta circumstància més important: aquest sorgiment de determinades condicions no es produeix d'una manera progressiva, com havia pogut succeir en el Barcelonès, el Maresme, el Baix Llobregat,... i en les altres comarques industrialitzades durant el segle XIX, sinó que es produeix d'una manera sobtada i inesperada, que només tindrà una incidència temporal, però que deixarà una forta empremta del seu pas sobre tot per l'impacte que produirà en una societat que no estava gens preparada per rebre una aportació d'aquestes característiques.

4.4. La situació higiènic-sanitària.

Un element molt relacionat amb les condicions de vida existents en un lloc determinat, és la sanitat i les condicions higièniques generals existents en aquest lloc. Per estudiar aquest aspecte respecte al tema analitzat, ens trobem de nou amb una manca de fonts documentals per donar una visió de tota la zona geogràfica estudiada: la major part de la documentació que s'ha pogut recollir només conté informació sobre la situació a la ciutat de Tremp, mentre que de les altres poblacions que, com s'ha vist, també estan afectades per un important increment demogràfic com són La Pobla de Segur i Talarn, practicament no s'ha pogut localitzar cap referència documental al respecte; això és degut a una manca de documentació (a l'Arxiu Municipal de Talarn no he trobat practica^{ment} documentació sobre aquest aspecte) i a la dificultat per poder consultar la documentació existent en alguns arxius (l'accés a l'Arxiu Municipal de La Pobla de Segur ha estat limitat i això ha fet que no es pugui saber si hi existia documentació sobre l'as^{pecte} higiènic-sanitari d'aquest període estudiat). Pel que fa a Tremp, que és l'únic cas que en funció de la documentació es pot analitzar, s'han utilitzat les següents fonts documentals: les sè^{ries} sobre sanitat existents a l'Arxiu Municipal (llibres d'actes de la Junta Local de Sanitat); les sèries de llibres d'Actes dels Plens Municipals, en els que apareixen acords i mesures adoptades per l'Ajuntament durant aquests anys, sobre el tema sanitari; i notícies de premsa que apareixen periòdicament en la premsa local de l'època.

Entrant ja en el tema, la primera deducció que permet l'anàlisi de la documentació és que, durant tot el temps que duren les obres

de la Canadenca, existeix una gran preocupació pel tema sanitari a nivell institucional i també a nivell de carrer. La segona deducció que es pot fer és que aquesta preocupació no és gens arbitrària doncs, com s'ha vist, les condicions de vida de bona part de la població establerta a Tremp en aquests anys de les obres, propicien el deteriorament d'unes bones i mínimes condicions higièniques i sanitàries del conjunt de la població, deteriorament que es produeix, i ocasiona algunes epidèmies importants al llarg d'aquests anys.

Per il·lustrar aquesta constant preocupació per la sanitat i higiene local, és prou escaient la següent notícia que apareix en el setmanari "El Conqués":

"Tremp está alarmado y no sin razón. La aglomeración de gentes de diversas condiciones y faltos de higiene hace temer alguna epidemia[...]. Se alquilan casas o cuadras sin ninguna condición para albergar seres humanos [...]; mal alimentados y peor aseados, son campo abonado para el desarrollo de los gérmenes infecciosos[...]"⁽³³⁾

A continuació farem un anàlisi de les característiques, evolució i conseqüències de les epidèmies que es produeixen a Tremp durant els anys que duren les obres de la Canadenca:

La primera notícia sobre alguna epidèmia produïda a Tremp després de l'inici de les obres està datada al juliol de l'any 1912, moment en que s'estan realitzant treballs previs a l'inici de la construcció de la resclosa i central elèctrica, però que ja s'ha produït l'arribada de molts treballadors a la recerca d'un lloc de treball en aquestes obres: en el Plè Municipal celebrat el dia 21 de juny de 1912⁽³⁴⁾ s'exposa que en tota la comarca i sobre tot

a Tremp, s'ha produït un fort augment de la població degut a la gran quantitat de persones arribades per treballar en les obres que porta a terme "Riegos y Fuerza del Ebro".

L'existència d'aquesta primera epidèmia la coneixem només per referències indirectes: L'única referència documental sobre aquesta epidèmia és una notícia de premsa que apareix en el diari "El Poble Català" sobre la seva extinció:

"Ha quedat extinguida l'epidèmia de verola a Tremp".⁽³⁵⁾

Es evident doncs, que a Tremp s'ha produït una epidèmia de verola durant el mes de juliol de 1912, i que aquesta epidèmia ha pogut ser propiciada per la manca de condicions higièniques en la ciutat, derivada de l'increment extraordinari de la població i de les condicions en que aquesta població està obligada a viure.

Aquesta primera epidèmia serà segurament la que induirà a alguns sectors d'opinió com la premsa, a preocupar-se per les condicions higiènico-sanitàries de la ciutat per la possibilitat de que es produeixin noves epidèmies, i a denunciar la manca de mesures destinades a prevenir situacions anormals i a salvaguardar la salut de la població, en uns moments en que les condicions de salubritat empitjoren progressivament segons un editorial publicat per "El Conqués" a començaments de l'any 1913.⁽³⁶⁾ Segons aquest mateix editorial, l'Ajuntament i la Junta Local de Sanitat de Tremp no s'han preocupat fins el moment per establir mesures que eliminin els focus infecciosos en que s'han convertit alguns carrers i cases de la ciutat.

Com a conseqüència d'aquestes denúncies i/o de la mateixa evidència de l'existència d'aquestes condicions, el mes d'abril del mateix any, la Junta Local de Sanitat adopta un seguit de mesures

encaminades a millorar les condicions higièniques de la ciutat.⁽³⁷⁾
 Aquestes mesures s'adopten degut a l'augment de població obrera que es produeix amb motiu dels treballs que realitza la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro", i són les següents:

- Ordenar la desaparició de tots els femers (abocadors?) pròxims a la ciutat i la neteja freqüent de tots els patis interiors de les cases.
- Ordenar als propietaris de les cases públiques de prostitució, que respectin el que disposen els reglaments vigents sobre aquesta matèria.
- Realitzar visites freqüents a les fondes i pisos on hi viu un excésiu número de persones, i castigar severament la manca de neteja.
- Ordenar i vigilar la neteja dels carrers i plaçes de la ciutat.

L'adopció d'aquestes mesures evidència la preocupació de les autoritats locals pel tema de la sanitat pública però també, l'existència d'unes condicions anormals i extremes que reflecteixen el retard i la manca de prevenció en aquesta qüestió: aquestes mesures s'adopten molts mesos després de la primera epidèmia i de que s'hagi iniciat aquesta situació anormal provocada per les condicions en que viuen moltes de les persones que han arribat a la ciutat des de començaments de 1912, i en uns moments en que Iremp és més un niu de brutícia que no pas una ciutat capital de comarca, si hem de fer cas de les afirmacions i notícies que apareixen en la premsa local. Aquest retard en l'adopció de mesures es podria explicar per la manca de costum de les autoritats locals

en l'adopció de mesures d'aquest tipus, i també perquè les circumstàncies que es produeixen han pogut desbordar les possibilitats i la capacitat d'actuació de les institucions locals, poc acostumades a transformacions socials com les que es donen.

La segona epidèmia cronològicament parlant, que hem pogut documentar, es produeix a la primavera de l'any 1913: en els articles que sobre les obres de la Canadenca es publiquen l'any 1970 en el "Diario de Barcelona"⁽³⁸⁾ es on es parla d'aquesta epidèmia, que fou de tifus i es produí com a conseqüència d'una temporada de fortes pluges i de les deficientes condicions higièniques en que vivien la majoria dels treballadors de les obres. Arran d'aquesta epidèmia, a Tremp s'adoptaran mesures higièniques que segons aquests articles, evitaran que es tornin a produir noves epidèmies, mentre que a Talarn no es pendrà cap tipus de mesura i els obrers continuaran vivint en condicions infrahumanes, utilitzant corral i quadres com a vivenda i allotjant-s'hi plegades nombroses famílies.

Fins aquí les opinions dels testimonis entrevistats pel redactor dels articles del "Diari de Barcelona" esmentats, opinions però que cal matitzar en base a la documentació consultada: podem acceptar com a vàlida la informació sobre l'epidèmia de tifus i sobre les condicions higièniques de Talarn, perquè no l'hem pogut contrastar amb altra documentació, però s'ha de matitzar la informació referent a la manca d'epidèmies posteriors i a la millora de les condicions higièniques a la ciutat de Tremp, ja que s'ha pogut comprovar i documentar que per una banda, es produiran més epidèmies durant el període que es realitzen les obres de la Canadenca i per altra banda, que malgrat ser cert que a partir de la

primavera de l'any 1913 es prenen mesures per millorar les condicions higièniques i de vida, també es cert que aquestes mesures no aconseguiran solucionar el problema, continuant l'existència d'unes precàries condicions de salubritat i continuant la situació infrahumana de moltes de les famílies instal·lades a Tremp, com ho reflexa aquest text extret del setmanari "El Conqués" i publicat el mes de març de 1914:

"Se alquilan casas o cuadras sin ninguna condición para albergar seres humanos, y cuando las reune se amontonan en pequeñas habitaciones en tal número, que viven como arenques en su casco. Hay casas que resultando insuficientes para una sola familia, habitan en ella hasta 30 personas (...)"⁽³⁹⁾

Com acaben de dir, les mesures adoptades no varen evitar que una nova epidèmia, en aquest cas de verola, es produís durant l'estiu de l'any 1913, epidèmia que potser va ser la més important de totes les que es produïren durant els anys que duraren les obres, tant per la seva virulència com per les reaccions que provocà. També és la que està més documentada: Aquesta nova epidèmia començà els primers dies d'agost, coincidint amb l'època de l'any en que les temperatures són més elevades a la comarca, circumstància que creà l'ambient propici per la seva difussió tenint en compte que les condicions higièniques de la ciutat no eren ni molt menys les desitjables.

L'acció d'aquesta epidèmia durarà fins a finals del mateix mes d'agost, si be els efectes directes o indirectes duraran fins a finals de l'any 1913.

Segons la documentació que sobre sanitat existeix a l'Arxiu Municipal de Tremp, el balanç d'aquesta epidèmia fou de 17 afectats, dels quals 13 es curaren i 4 varen morir. Però més que les xifres concretes dels afectats, el que reflexa la importància i la incidència d'aquesta epidèmia en la societat trempolina són les mesures adoptades i les repercussions que va tenir: pel que fa a les mesures, la Junta Local de Sanitat adopta estrictes mesures de prevenció i desinfecció per controlar i eliminar l'epidèmia,⁽⁴⁰⁾ mesures com la vacunació i revacunació de tots els habitants de la ciutat que encara no ho estiguin; obligar als infermers i a les persones que normalment atenen i/o conviuen amb els afectats, a que no surtin al carrer i si ho han de fer, a canviar-se de roba i desinfectar les soles de les sabates; obligar a traslladar a l'Hospital de la ciutat a tots els afectats; prohibir rentar roba en els safareigs públics mentre duri l'epidèmia; procedir a la desinfecció diària de les clavegueres i els carrers de la ciutat,... També en aquesta mateixa font apareix una dada que si més no confirma la importància de les mesures adoptades: des de el començament de l'epidèmia a principis del mes d'agost i fins els dia 6 de setembre, s'efectuen quasi 3.000 vacunacions contra la verola.

Però a part de les conseqüències directes de l'epidèmia com poden ser els malats i morts que produí, o les mesures sanitàries adoptades, hi ha altres conseqüències importants per factors no sanitaris: en primer lloc, l'epidèmia provocà el tancament de les escoles d'ensenyament de la ciutat i la consegüent suspensió de l'activitat acadèmica mentre aquesta epidèmia durés.⁽⁴¹⁾ En segon lloc, les vacunacions col·lectives que es realitzaren estaven di

rigides sobre tot als obrers i a les classes menys acomodades.⁽⁴²⁾ Aquesta circumstància té una doble interpretació interrelacionada: es vacuna a aquests col·lectius perquè són veritablement els portadors de la malaltia i els més vulnerables per aquesta, o bé es fa perquè es considera que únicament són ells els que es poden contagiar i propagar-la. Ambdues interpretacions però tenen un component negatiu per aquests col·lectius, que és la possibilitat de que la resta de la població els consideri culpables de la situació en que es troba el conjunt de la ciutat, i es produeix o s'accentua un sentiment de rebuig i de despreci vers aquests sectors menys afavorits de la societat trempolina, sectors que en gran part coincideixen amb el col·lectiu humà que depèn directament de les obres que porta a terme la Canadenca.

Finalment, un altra conseqüència social important que es deriva d'aquesta epidèmia de verola que afectà sobretot a Tremp, és la reacció dels diferents pobles de la comarca i també la d'alguns grups socials de la mateixa ciutat de Tremp: pel que fa a la reacció exterior, l'epidèmia de verola que es localitza a Tremp provoca l'adopció de mesures de prevenció molt estrictes en diferents poblacions de la comarca i inclús de forà d'ella⁽⁴³⁾ com per exemple a Isona,⁽⁴⁴⁾ Aneu⁽⁴⁵⁾ i altres; aquesta reacció reflexa la psicosis que aquesta epidèmia havia provocat, no sols a Tremp, sinó també en altres llocs que estan relativament allunyats dels focus epidèmics.

Algunes de les mesures adoptades en aquestes poblacions són la prohibició d'entrada en elles, a totes les persones procedents de Tremp que no estiguin vacunades i que abans no hagin passat per un període de quarantena durant el que s'els farà una revisió sa

nitària. (46) Aquesta reacció reflexa la situació que creaven les epidèmies en les relacions socials de la gent i de les poblacions de la comarca, provocant un enfrontament i una hostilitat entre elles, enfrontament que en aquest cas concret i en última instància, es pot atribuir a les obres de la Canadenca, doncs són aquestes les que han provocat l'afluència massiva de gent a una comarca i més concretament a unes poblacions que no comptaven amb els mitjans necessaris per oferir uns serveis mínims i per garantir el manteniment de la qualitat de vida existent en moments "normals". Amb això no es vol dir que la culpable de les epidèmies sigui la Canadenca perquè com ja s'ha vist, les autoritats locals reaccionen amb molt de retard a l'hora de solucionar els problemes higiènic-sanitaris que es fan evidents des de el començament de les obres a principis de 1912, i de l'arribada de milers de persones, i com ja veurem més endavant, nombrosos col·lectius econòmics de la comarca actuen sense escrúpols a l'hora d'obtenir els màxims beneficis econòmics, sense tenir en compte altres qüestions. Però la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" també té part de responsabilitat ja que havia de preveure les necessitats d'allotjament i acomodament de les persones que acudeixen a la recerca de treball en les obres, i garantir unes mínimes condicions de vida pels treballadors al seu servei.

Pel que fa a la reacció d'alguns sectors de població de la mateixa ciutat de Tremp, la psicosis de l'epidèmia provoca la fugida d'algunes persones de la ciutat, tal com succeïa durant les epidèmies de l'època medieval o moderna. I també com succeïa en aquestes èpoques, els que escapen del focus de l'epidèmia són les persones pertanyents als grups socials més benestants de la ciutat:

"... si estas huidas estan bien justificadas, tratándose de gente pequeña, siempre son censurables en aquellos que por el ministerio de la ley, no pueden disfrutar li cencia durante las epidemias, como sucede con los emplea dos públicos. Los vecinos que por su posición social, grado de cultura y energía física puedan contribuir a levantar el espíritu moral de un pueblo infectado, tam bién tienen obligación sagrada de morir al pié del cañón.

Estos sentimientos filantrópicos no existen en Tremp..."⁽⁴⁷⁾

Una altra data important en aquest estudi epidemiològic situat en el context de la incidència de les obres de la Canadenca a la Conca de Tremp, és el mes de gener de l'any 1914: en aquesta data, la Junta Local de Sanitat de Tremp torna a aplicar importants mesures sanitàries per prevenir una possible nova epidèmia de verola.

Aquest temor es produeix perquè arriben a la ciutat i pobles veïns, nombrosos treballadors de la Canadenca procedents de les recent acabades obres de Seròs i Aitona, llocs on s'ha produït o s'està desenvolupant una forta epidèmia de verola⁽⁴⁸⁾ i per tant, hi ha la possibilitat que aquests nousvinguts estiguin també contagiats i propaguin la malaltia a la comarca. De les mesures adoptades a Tremp per prevenir aquesta possibilitat, es poden destacar les següents:

- La petició a "Riegos y Fuerza del Ebro" que no admeti treballadors nous sense haver estat vacunats, i que es faci càrrec de les despeses ocasionades a l'Hospital de Tremp per l'atenció dels "obreros pobres".

- La creació d'unes llistes amb les dades de totes les cases que acolleixen obrers, per obligar als propietaris a informar de l'arribada i dels noms d'aquells, per sotmetrel's a vacunació.
- La realització de visites domiciliàries per evitar l'a^{glomeració} i amuntegament d'obrers en les cases.
- Efectuar reconeixements exhaustius de l'interior i vol^ltants de la ciutat per controlar els abocadors i possi^{bles} focus d'infecció existents, netejar i desinfectar freqüentment les clavegueres.

Veiem doncs com l'experiència viscuda en les epidèmies produïdes anteriorment, en que la reacció de les autoritats locals es produeix amb retard i no s'adopten mesures de prevenció fins que la epidèmia és inevitable, fa que en aquesta ocasió es reaccioni amb celeritat i es porti a terme veritablement una política coherent de prevenció, abans que l'epidèmia ja hagi començat a fer estralls en la zona.

Però malgrat aquesta predisposició i preocupació per la prevenció de possibles epidèmies, sembla ser que les mesures adoptades no es porten totalment a la pràctica, i que la població de la ciutat no col.labora gens en aquesta prevenció. Per constatar aquest fet disposem d'una banda, de les propostes presentades per un regidor de l'Ajuntament sobre prevenció d'epidèmies i per altra banda, de les informacions que apareixen en el setmanari "El Conqués": amb dos testimonis es situen cronològicament en la primavera de 1914.

Respecte al primer testimoni, es veu com tres mesos després de que la Junta Local de Sanitat hagi aprovat l'adopció de mesures

de prevenció i sanejament de la ciutat, un regidor de l'Ajuntament presenta i demana l'aprovació d'un seguit de mesures molt més estrictes i radicals que les aprovades per la Junta, amb l'objectiu de "solucionar definitivamente el problema que desde hace mucho tiempo afecta a la ciudad, i que ha sido causante de epidemias que pueden reproducirse..."(49)

Les mesures proposades per aquest regidor són les següents:

- Tots els propietaris d'edificis de la ciutat hauran de emblanquinar l'interior i exterior d'aquests en el plaç d'un mes; i cada 15 dies es verificarà la neteja de corrals, abocadors, ... i l'habitabilitat de les vivendes..
- Es procedirà a la clausura de les vivendes que no compleixin les condicions anteriors.
- Conveniència d'instal·lar urinaris públics en diferents punts de la ciutat.
- Endegar una campanya de concienciació del veïnat i de la població flotant per evitar el costum d'orinar en els carrers, d'abocar les aigües brutes a l'exterior, d'embrutar les fonts públiques,...

Pel que fa a la segona font documental citada, el setmanari "El Conqués" informa a finals de març de 1914, que

"... la epidemia del verano pasado [la que es produí en el mes d'agost de 1913] parece que nada nos dice, pues todo continua igual [...] . Por interés de todos urge que se higienice la población [...] . El actual Ayunta-

miento y la Junta de Sanidad contraerian más grave responsabilidad esta vez que el año pasado, pues no cabrian excusas." (50)

Veiem doncs com des de les pàgines de la premsa local i inclús des del mateix Ajuntament, es demana repetidament l'adopció de mesures higièniques preventives i es denuncia la manca d'interés per part de les autoritats competents, fets dels que es pot deduir que les mesures aprovades sobre el paper no es porten a terme en la pràctica, potser perquè els encarregats de fer-les complir es troben amb dificultats derivades de les connotacions econòmiques negatives que aquest control que es pretén realitzar pot comportar per a un sector important de la població: els propietaris urbans, sector inclús en bona part en les files de la classe o grup social amb més poder socio-econòmic. Els propietaris urbans són un important sector de la burgesia trempolina, que en aquets anys és la classe social que ocupa, com en molts llocs, els càrrecs polítics locals i que a la vegada és el grup amb més potencial econòmic, conformat per una activitat eminentment comercial.

A aquesta preocupació que des de diferents mitjans es manifesta a Tremp durant la primavera de l'any 1914 respecte a la possibilitat de noves epidèmies, també hi col·labora segurament la situació climatològica: en aquesta època comença de nou el bon temps climàtic i es torna a pensar en l'estiu, estació en que el perill d'infeccions és molt més gran. També cal tenir en compte que en aquestes mateixes dates (primers mesos de 1914) es diagnostiquen a La Pobla de Segur alguns casos de verola, segons es pot deduir d'algunes fonts indirectes. (51)

Finalment sembla ser que les mesures es porten a terme, doncs en

un període de 2 anys no apareix documentada cap altra epidèmia: des del mes de gener de 1914 fins el mateix mes de l'any 1916, la Junta Local de Sanitat no realitza cap altra reunió, circumstància que es pot interpretar com que en aquests anys no es produeix cap alteració sanitària important es a dir, que no es produeix cap epidèmia a Tremp.

Però a començaments de 1916 es produeix una nova epidèmia, també de verola, que porta a la Junta Local de Sanitat a adoptar de nou tot un seguit de mesures per fer-li front. Les noves mesures adoptades reflecteixen que l'experiència intensa viscuda en un període de temps relativament curt, en matèria d'higiene i sanitat, han fet donar un pas qualitatiu més als responsables de la qüestió, no preocupant-se només de buscar solucions puntuals i concretes, sinó que s'adonen de la necessitat d'adoptar solucions a llarg termini, solucions d'infraestructura: a part de l'adopció de rigoroses mesures puntuals com poden ser la limitació del nombre de persones que poden habitar en una vivenda, la clausura de les vivendes on s'han detectat casos de verola fins que no s'efectui la desinfecció adequada, o la prohibició d'un costum tant estés en els habitants rurals i en les ciutats d'Antic Règim com és abocar aigües brutes al carrer i tirar deixalles a la via pública, es prenen també mesures més generals dirigides contra algun dels possibles focus epidèmics que fins ara no es mencionaven: al parlar de les epidèmies anteriors hem vist com es consideraven focus infecciosos les cases dels treballadors de la Canadenca, alguns abocadors d'escombraries existents al voltant de la ciutat, la brutícia dels carrers,... i se'ls atribuïa la culpa de les epidèmies. Però ara es fa menció també i sobre tot, de l'existència

d'un "anti-higiènic y pernicioso desagüe existente en la finca de Luís de Cuenca".⁽⁵²⁾ Aquest "desagüe" abocava tots els residus orgànics recollits per les clavegueres de la ciutat, a la finca de Luís de Cuenca situada a les mateixes portes de la població en base a un privilegi que atorgava a la família Cuenca-Sullà el dret d'aprofitar aquests residus com adobs; i si a aquesta circumstància hi afegim que Luís de Cuenca és membre de la noblesa local, un dels principals propietaris rurals i urbans de la comarca, i dirigent d'entitats com el "Sindicato Agrícola de la Conca de Tremp", podem arribar a la conclusió de que fins ara les autoritats locals no s'havien volgut enfrontar amb la persona que potser tenia el major pes social de la ciutat, que era un dels principals propietaris de la comarca, i que era el personatge amb un major prestigi i màxim defensor d'uns valors morals i socials assumits per bona part de la població, però que també era el màxim responsable d'un dels principals focus d'infecció existents a la ciutat.

L'altra consideració que es fa a nivell infraestructural, tampoc s'havia discutit anteriorment, malgrat ser tant evident com el que hem esmentat en primer lloc: es tracta de la necessitat de construir un nou cementiri en un lloc adient. Que el que existeix en aquest moment constitueix també un important focus d'infecció, ho reflecteix el fet de que ~~el cementiri de la població~~ està situat al costat mateix de l'Hospital de la ciutat des de fa uns 80 anys, estant la seva superfície "saturada de detritus cadavéricos y sin poder de absorción para retener los gases que se desprenden de la putrefacción o descomposición de los cadáveres..."⁽⁵³⁾

Tant l'una com l'altra mesura (eliminar l'abocador de la finca de

Luís de Cuenca, i construir un nou cementiri fora de la població) es portaran a terme més endavant en el temps, iniciant-se ara el procés per aconseguir-ho: L'abocador de les clavegueres que existeix en la finca de Luís de Cuenca es canalitza fins les afores de la ciutat l'any 1924, i el nou cementiri s'inaugura l'any 1919, havent-se iniciat els tràmits arran de les consideracions fetes en aquests anys de la segona dècada del segle per la Junta Municipal de Sanitat.

A partir de 1916, el llibre d'Actes de la Junta Municipal de Sanitat ja no registra cap altra epidèmia o infecció general important, éssent aquest mateix any quant s'acaba la construcció de la resclosa de l'embassament de Sant Antoni i es produeix la marxa de molts dels treballadors i familiars que estaven a la ciutat des del començament de les obres l'any 1912: aquesta circumstància ens permet afirmar que amb la tornada a la "normalitat" demogràfica a la ciutat de Tremp, es torna també a una normalitat en les condicions higièniques i sanitàries de la ciutat, desapareixent les circumstàncies puntuals però decisives que havien provocat un deteriorament d'aquestes condicions.

Fins aquí, l'evolució i característiques de les condicions higièniques de la ciutat i sobre tot, de les epidèmies que es produïren durant els anys de construcció de l'embassament de Sant Antoni, l'anàlisi global de la qual permet vincular molt directament l'increment de població ocasionat per les obres de la Canadenca, amb l'aparició de brots epidèmics que es succeeixen d'una manera periòdica, amb totes les consideracions i matitzacions que hem anat fent al llarg de l'exposició.

4.5. L'oci i els divertiments. -

L'afluència considerable de persones que es produeix arran de les obres de la Canadenca provoca tot seguit l'aparició d'unes activitats molt concretes i específiques, destinades a satisfer les necessitats de diverssió i d'entreteniment de moltes d'aquestes per_u sones, amb l'intent d'obtenir uns beneficis econòmics aprofitant les circumstàncies especials que es donen.

Aquestes activitats d'entreteniment a que es fa referència són: la prostitució, el joc, els espectacles musicals, els cafès, els bars, les tavernes, ..., que a més a més de tenir una gran importància econòmica i social de cara als treballadors de la Canadenca, també representa un altre factor d'impacte vers la societat autòctona, en els mateixos termes que ja s'han mencionat en altres apartats: introducció de maneres de comportament i d'activitats que no eren pròpies o usuals en societats tancades i tradicionals com l'existent al Pallars a principis d'aquest segle, que arriben d'una manera sobtada i en tota la seva amplitud.

4.5.1. La prostitució. -

Com succeeix normalment quant en un lloc es concentra una activitat especial que atreu una quantitat considerable de població masculina, als principals llocs de la comarca del Pallars on es concentra la població atreta per les obres de la Canadenca es produí ben aviat la proliferació de dones dedicades a la prostitució, ja fos en locals destinats a tal efecte, o actuant per lliure al carrer. Miquel Lledós Mir, en l'obra ja citada editada l'any 1917, dóna la seva opinió sobre el tema, opinió molt personal i que es correspon al seu càrrec de prevere i beneficiat de l'església par

roquial de Tremp:

"... nuestra ciudad vino a ser el campo de operaciones eligido preferentemente por los mercaderes del vicio e inmoralidad de toda clase, teniendo que lamentar de un modo especial la plaga que le cayó encima de esos seres envilecidos, deshonor y oprobio de su sexo y de la sociedad..."(54)

A l'intentar aprofundir en aquest tema de la prostitució ens hem trobat de nou amb la manca de fonts documentals que permetessin abarcar tot l'àmbit geogràfic de l'estudi: de les tres poblacions que reben la major part de la població flotant que s'instal·la a la comarca (Tremp, La Pobla de Segur i Talarn), n'hi ha una (La Pobla de Segur) de la que no disposem de cap referència documental sobre aquest tema, degut a les poques facilitats donades per a la consulta de la documentació existent a l'Arxiu Municipal, únic lloc on es podia localitzar documentació al respecte. Per tant, només podrem fer referència a la situació de Tremp i de Talarn.

De la proliferació de la prostitució a les poblacions de Tremp i Talarn n'hi ha constància en diferents fonts documentals. En primer lloc es pot recollir el testimoni que apareix en els articles que sobre les obres de la Canadenca es publicaren l'any 1970 en el "Diario de Barcelona".⁽⁵⁵⁾ En aquests articles s'entrevista a persones que visqueren directament la situació provocada per les obres de la Canadenca i que donen la seva opinió sobre aquest i altres aspectes, opinió que malgrat produir-se després de 60 anys dels fets, es vàlida per tenir una idea del que succeïa. Un d'aquests testimonis diu:

"Se llegaron a contar un total de 15 casas de "mala nota" Ante sus casas habia largas colas de hombres entre los que se suscitaban innumerables discusiones que normalmente se solucionaban por la via rápida: es decir por la del cuchillo o la navaja [...]. Las mujeres no querian saber nada con los payeses y con los únicos que se trataban eran con los que trabajaban en la Canadiense. Y aunque los ingenieros parecian vivir al margen de este "maremagnum", a muchos de ellos se les veia merodear por los alrededores de las últimas casas de Talarn..."⁽⁵⁶⁾

Si aquest testimoni parla de l'existència de fins a 15 cases de prostitució, pel cas concret de Tremp es dona la xifra de 6 establiments d'aquest tipus,⁽⁵⁷⁾ i pel poble de Talarn la xifra de 2 establiments situats en el seu terme municipal, segons un informe de mitjans de 1913.⁽⁵⁸⁾

Es pot establir una tipologia d'aquests establiments de prostitució, tenint en compte la seva situació geogràfica: 1) En un primer grup hi hauria les que estan situades fora dels nuclis urbans, en les vies de comunicació que comuniquen aquests amb el lloc on es realitzen les obres de la Canadencsa; 2) i en un segon grup, les que es troben dins dels nuclis urbans.

Dintre del primer grup hi ha els dos prostíbuls existents en el terme municipal de Talarn: l'un està situat en la carretera de Tremp a La Pobla de Segur; i l'altre en la carretera de Tremp a Artesa de Segre, al costat del pont sobre el riu Noguera Pallaresa.

En el segon grup s'inclouen la majoria dels establiments dels que

hem pogut documentar la seva existència, però cal dir que malgrat estar dins de la població, estan en els carrers més perifèrics: observant un plànol de Tremp d'aquella època⁽⁵⁹⁾ les situariem en els carrers del raval de la ciutat i en la part menys cèntrica de la població. (Veure plànol nº 3).

Aquests establiments iniciaven la seva activitat a partir de les 5 de la tarda, hora en que finalitzava la jornada laboral dels treballadors de la Canadenca i es desplaçaven cap a Talarn i Tremp per gaudir de les nombroses possibilitats d'esbarjo que s'havien creat, éssent una d'aquestes la prostitució.

De la manera d'actuar de les prostitutes i de les condicions i distribució arquitectònica dels establiments, en deixa constància l'informe mencionat abans⁽⁶⁰⁾ les dones dedicades a aquesta activitat eren normalment molt joves, tenint algunes d'elles menys de 23 anys (edat legal mínima per dedicar-se a la prostitució); freqüentment anaven indocumentades i sense cap tipus de certificat sanitari.

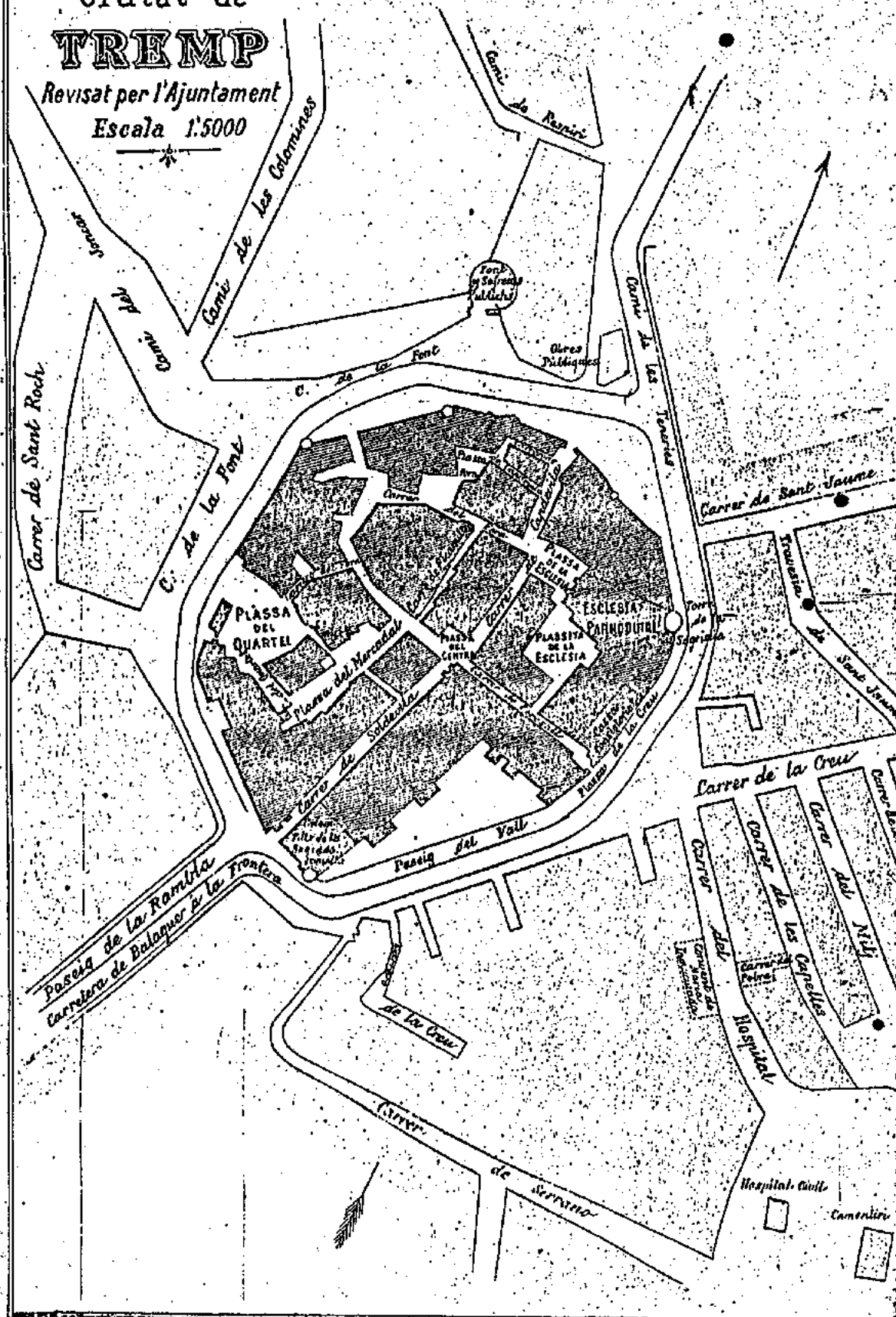
Per atreure als "clients" es situaven a la porta del local a les hores en que els treballadors procedents de les obres arribaven a la població, o quant hi havia molt trànsit de cotxes i carros (pel cas dels establiments situats en les carreteres), "... en actituds e indumentaria poco decorosas, desarrollándose con frecuencia a la vista del público, espectáculos y escenas de marcada obscenidad..."⁽⁶¹⁾

Pel que fa a les condicions dels establiments, els que apareixen descrits en la documentació presenten unes característiques on

Ciutat de **TREMP**

Revisat per l'Ajuntament

Escala 1:5000

A. MARTIN Editor-Barcelon

les condicions higièniques són força precàries, donant-se freqüentment ordres de clausura dels locals, per manca de condicions adequades. La descripció d'un d'aquests locals, que apareix en l'informe del subdelegat de medicina del Partit Judicial, es prou significativa i clara:

"Este edificio [...] carece de enladrillado y todo su suelo, de arcilla natural del terreno, está constantemente húmedo y con baches de agua frecuentemente. No hay techos, y las pequeñas habitaciones-dormitorios, con tabiques de madera y debajo de tejado, no tienen luz ni ventilación directas, pues carecen todas ellas de balcones y ventanas. No hay tampoco urinario ni retrete alguno en condiciones..."(62)

Paralelament a les tasques realitzades pel subdelegat de medicina del Partit Judicial, la Junta Municipal de Sanitat de Tremp també realitza activitats de control de la prostitució, com pot ser el reconeixement setmanal dels establiments de cara al manteniment d'unes condicions sanitàries adequades.

Totes aquestes accions de les autoritats no estan destinades a suprimir aquesta activitat, sino a regular-la i a establir-ne sobre tot un control sanitari, ja que era utilitzada normalment per una part de la població existent a la comarca. Però també és evident que la proliferació de la prostitució provocà reaccions contràries i oposades a la seva existència, per part de determinats sectors de la societat pallaresa en general i trempolina en particular: en el setmanari "El Conqués" (1912-1923) apareixen freqüentment denúncies contra la proliferació de cases de prostitució i contra determinades situacions que es produeixen i que

"atentan a la moral y las buenas costumbres". (63)

Com exemple d'aquestes reaccions contràries es pot citar la quei xa que a mitjans de 1914 presenta un grup de dones de Tremp de-
vant el Governador Civil de la Província, demanant que "se eli-
minen los factores de inmoralidad que tanto abundan en Tremp y
Talarn en el ramo de la prostitución" (64)

Un altre fet que corrobora el malestar provocat en la ciutat per
l'existència de cases de prostitució, és la denúncia formulada
el juliol de 1915 per un grup de veïns d'un dels carrers del ra
val de la ciutat, zona on es localitzaven algú d'aquests esta-
bliments. En aquesta denúncia es protesta per l'existència de du
es cases de prostitució en aquest carrer, i pels continus escàn-
dols que provoquen les seves "pupil·les" quant els obrers de la
Canadenca acaben el seu treball en les obres. (65)

En el focus d'aquestes i altres reaccions contràries que es pro-
dueixen hi ha un element cultural ja insinuat anteriorment: l'im-
pacte que l'alliberament i relaxació de les relacions sexuals, es
tretament lligat amb la prostitució, provoca en una societat poc
acostumada a viure directament aquest fenomen; en una societat
on es mantenen unes pautes de comportament social, i on les rela-
cions home-dona estan marcades per unes regles que determinen tots
els passos a seguir, dintre d'una moral inspirada per la tradició
i la religió.

4.5.2. El joc. -

Un altra activitat relacionada amb l'oci i el divertiment, que es
desenvolupa a la comarca en aquests anys i que com la prostitució,

intenta l'obtenció d'uns ràpids i elevats beneficis econòmics aprofitant les circumstàncies especials per les que travessa la comarca, és el joc.

De les característiques i condicions d'aquest important element d'entreteniment i a la vegada de caire econòmic, en tenim molt poques referències documentals degut a que es tracta d'una activitat poc controlada per les autoritats i a la que se li dóna poca difusió pública. Malgrat tot, algunes referències que apareixen sobretot en la premsa local d'aquells anys, ens permeten constatar l'existència del joc com una manera més de passar el temps lliure, i establir-ne alguns trets generals sobre el seu caràcter.

Una d'aquestes poques referències apareix en el setmanari "El Conqués":⁽⁶⁶⁾ en la secció de notícies es diu que el Governador Civil de la Província ha donat ordres perquè es prohibeixi el joc a Tremp. Es evident doncs, que si es prohibeix el joc és perquè aquest s'havia implantat d'una manera prou important com per fer intervenir a la màxima autoritat provincial.

Això es produeix a començaments de l'any 1914, poc abans de que es paralitzessin les obres com a conseqüència de la 1ª Guerra Mundial; i la següent notícia sobre el joc, no apareix fins el setembre de l'any 1915,⁽⁶⁷⁾ poc després de quasi un any de paralització. Aquesta segona notícia apareix també en el setmanari "El Conqués" i consisteix en una informació que diu que a la població de Talarn, el joc es una activitat habitual i molt estesa.

Veiem doncs com, per una banda, la proliferació del joc està molt relacionada amb l'activitat de la Canadenca a la comarca i com per altra banda, el joc es localitza en aquells llocs on es concentra la població flotant que treballa en les obres.

Les autoritats locals intentaven lluitar contra el joc seguint les ordres donades pel Governador Civil, però sembla ser que hi havia favoritismes relacionats segurament amb l'existència de soborns, i que en determinats casos, les autoritats eren més tolerants que en altres: "El Conqués"⁽⁶⁸⁾ es fa ressó del descobriment d'una partida de joc prohibit en un dels establiments d'hosteleria existents a Tremp, i de la detenció dels jugadors, però també es lamenta de l'arbitrarietat en l'aplicació de lleis perquè "si [el joc] se persigue en un punto, debe perseguirse en todos por igual"⁽⁶⁹⁾

Finalment, i per acabar de configurar aquesta breu crònica sobre el joc, cal fer menció també de la informació recollida en la sèrie d'articles sobre la Canadenca, publicats pel "Diario de Barcelona" l'any 1970.⁽⁷⁰⁾ En aquests articles es confirma la idea de que el joc es converteix en aquests anys en una pràctica habitual, i fins i tot s'institucionalitza com una activitat més dels bars i cafès existents: segons aquesta informació, en el cafè "Siglo XX", un dels més importants i tradicionals de la ciutat de Tremp, hi havia 4 "croupiers" i normalment es jugava al "monte" i al "baccarrà".

En aquests articles però, s'afirma que el joc estava permès durant aquells anys, circumstància que contrasta amb la prohibició que dicta el Governador Civil l'any 1914. Aquesta aparent contradicció podria estar ocasionada pel fet que les autoritats locals fossin més tolerants que no pas les autoritats provincials; o també per la possible existència de dues etapes diferenciades en la tolerància del joc: la primera correspondria als primers anys de les obres (1912-1914) i fóra una etapa de tolerància, i la segona etapa correspondria als anys 1914-1916, anys en que el joc hauria degenerat

fins a cotes considerades límit per les autoritats, dictant-se mesures de prohibició i persecusió d'aquest.

4.5.3. Els bars, cafès i tavernes.-

Un altra activitat relacionada directament amb l'oci i el temps lliure es la hosteleria, activitat que en aquests també experimentarà un fort increment a la comarca, amb motiu de les obres de la Canadenca. Aquesta activitat té una evident importància econòmica, que tractarem en un altre capítol; aquí només interesa destacar-la des de el punt de vista lúdic.

Les referències documentals al respecte no són gaire abundoses ni sistemàtiques, però permeten deixar constància de la seva incidència: és de nou la premsa local de l'època la que ens permet conèixer alguns trets sobre aquests establiments i la que utilitzarem bàsicament per documentar les afirmacions que segueixen.

En primer lloc cal a dir que en els dos primers anys que es realitzen les obres (1912 i 1913), apareixen notícies de premsa que informen de l'obertura de uns locals dedicats a servir begudes al públic: tavernes, cafès, fondes, ... Aquests locals són servits en alguns casos per cambreres, i s'obren no sols a Tremp, sinó també en altres poblacions com Talarn.⁽⁷¹⁾

La proliferació d'establiments d'aquest tipus porta a que les autoritats locals estableixin una normativa destinada a regular els horaris de funcionament d'aquests:

- L'Ajuntament de Tremp acorda a mitjans de 1913, que tots els establiments públics, a excepció de fondes i cafès, tancaran a les 11 de la nit; que els cafès i

fondes tancaran a la 1 de la matinada; i que els espectacles de cafè-concert tancaran també a les 11 de la nit.⁽⁷²⁾

- L'Ajuntament de Talarn, a començaments de 1914, acorda que els establiments de begudes tancaran a les 10 de la nit, i els cafès i bars a les 12 de la nit.⁽⁷³⁾

Juntament amb els locals de nova creació, cal fer esment dels ja existents, els quals adopten innovacions i es transformen radicalment, incloent activitats que fins llavors no oferien com per exemple el joc en diferents modalitats, els espectacles de varietats, el cinema, ...

També cal parlar de l'existència de establiments oberts exclusivament al personal estranger de les obres: tenim escasses referències documentals sobre el particular, però es parla de l'existència a Tremp, d'un local anomenat "Toronto", obert per un grup d'enginyers americans de la Canadència, al qual sols hi poden entrar els enginyers estrangers i els seus familiars.

Per acabar aquest capítol dedicat a l'oci i als divertiments, s'ha de parlar, encara que només sigui de passada, dels espectacles considerats com a més tradicionals com són el teatre, el cinema, les festes, ..., que també es donen amb molta intensitat durant aquests anys: en els teatres i societats recreatives que existeixen a Tremp es representen continuament obres de teatre i de sarssuela; també són freqüents les projeccions cinematogràfiques tant en locals tancats com a l'aire lliure, etc.

En definitiva, es veu com apareixen tot un seguit d'activitats relacionades més o menys directament amb l'oci, i propiciades per

la situació provocada per la realització de les obres hidràuliques per part de la Canadenca, que donen a les poblacions afectades una imatge de frenètica activitat, de continu bullici i com no, de una certa transformació social a petita escala, amb tot un seguit de problemes, de tensions i de situacions extremes que caracteritzaran tots aquests anys que duren les obres.

N o t e s

- (1) "Diario de Barcelona," Sèrie d'articles sobre la Canadenca publicats entre el 4 i el 7 d'abril de 1970.
- (2) A demés de les obres de Susterris i Sossís a la Conca de Tremp, la Canadenca també començà la construcció del canal i central de Seròs al Sagrià. A demés, la companyia Energía Eléctrica de Cataluña està construint la Central de Capdella a la Vall Fosca.
- (3) Iglésies, Josep. "El movimiento demográfico de Cataluña durante los últimos 100 años". Memorias de la RACAB, 3ª època, nº 680, v. XXXIII, nº 16, (1961).
- (4) En aquest lloc es construeix un canal i una central hidroelèctrica per abastir d'energia elèctrica a les obres principals que es realitzen en el Congost de Sant Antoni o de Susterris.
- (5) Lledós Mir, Miguel. Monografia de la antigua villa hoy ciudad de Tremp. Tremp: Imp. Faidella, 1917.
- (6) Lledós Mir, Miguel... op. cit., p. 551.
- (7) Mir i Amat, Jesús. Tremp al pas del temps. Tremp: Bisbat d'Urgell, 1978.
- (8) Mir i Amat, Jesús. op. cit., p. 78.
- (9) Mir i Amat, Jesús. op. cit., p. 14
- (10) Casanovas, Lluís. Op. cit. p. 131.
- (11) "Luz," nº 25, (1912, VII, 31).
- (12) "El Conqués," Nº 79, (1914, V, 2).

- (13) Vilanova, R. Memòries inèdites. (1972) (obra mecanografiada)
- (14) Vilanova, R. Op. cit.
- (15) Lledós Mir, Miguel. op. cit. p. 551
- (16) A.M.T. Demografia: Visita del inspector de emigración, 1911.
- (17) Aquesta xifra s'obté a partir de les dades donades per Jesús Mir i Amat en l'obra seva ja citada.
- (18) Xifra obtinguda a partir de les dades donades per Lluís Casanoves en l'obra seva citada, i de les dades de població de la Poble de Segur corresponents a l'any 1900.
- (19) Casanovas, Lluís. op. cit., pàg. 131.
- (20) Mir i Amat, Jesús. op. cit., pàg. 78.
- (21) A.M.T. Llibres d'Actes. Acta del plé municipal celebrat el 21 de juny de 1916.
- (22) A.M.T. Llibres d'Actes. Acta del plé municipal celebrat el 28 de gener de 1913.
- (23) A.M.T. Llibres d'Actes. Acta del plé municipal celebrat el dia 27-12-1913.
- (24) A.M.T. Llibres d'Actes. Acta del plé municipal celebrat el dia 27-12-1913.
- (25) El Conqués. nº 69, nº 79, ...
- (26) Mir i Amat, Jesús. op. cit. pàg. 78.
- (27) En els articles ja citats que sobre la Canadenca es publi-

caren en el "Diario de Barcelona" l'abril de 1970, alguns dels testimonis entrevistats parlen de l'existència d'aquesta tensió entre els treballadors i alguns capataços estrangers i de la procedència de molts d'aquests, de les obres del Canal de Panamá.

- (28) "El Conqués." (1914, IV, 4)
- (29) Lledós Mir, Miguel. op. cit., p. . També en la premsa local apareixen notícies i articles que parlen d'aquesta situació.
- (30) "El Conqués." (1914, IV, 4).
- (31) "EL Conqués." n.º 75, (1914, IV, 4). En aquest número el setmanari publica un editorial on tracta el tema de les condicions sanitàries de la ciutat i fa aquestes consideracions sobre el sistema de vida dels obrers de la Canadenca.
- (32) Vicens-Vives, J. i Llorens, Montserrat. Industrials i polítics: segle XIX. Barcelona: Vicens-Vives, 1980. pàg. 145-150.
- (33) "El Conqués." N.º 74, (1914, III, 28).
- (34) A.M.T. Llibres d'Actes, Acta del Plè municipal corresponent al dia 21 de juny de 1912.
- (35) "El poble català" (1912, VII, 25).
- (36) "El Conqués." (1913, I, 25).
- (37) A.M.T. Sanitat. Llibre d'Actes de la Junta Municipal de Sanitat (1903-1934). La informació esmentada s'obté de l'Acta de la reunió celebrada el 10 d'abril de 1913.

- (38) "Diario de Barcelona" Sèrie de 4 articles-reportatge sobre les obres de la Canadenca a la Conca de Tremp, publicats del 4 al 7 d'abril de 1970.
- (39) "El Conqués." nº 74; (1914, III, 28).
- (40) A.M.T. Sanitat. Llibre d'Actes de la Junta Local de Sanitat (1903-19134). Acta corresponent a la reunió celebrada el dia 30 d'agost de 1913.
- (41) A.M.T. Sanitat. Llibre d'Actes de la J.L.S. Acta del dia 30 d'agost de 1913.
- (42) A.M.T. Sanitat. Expedient que recull documentació diversa sobre aquesta epidèmia de l'estiu de 1913.
- (43) A.M.T. Sanitat. Expedient de documentació diversa, op. cit.
- (44) Isona està situat a uns 20 Kms. de Tremp i és la tercera població de la comarca en nombre d'Habitants.
- (45) Areu és una població del Pallars Subirà situada a uns 75 Kms. de Tremp.
- (46) A.M.T. Sanitat. Expedient citat.
- (47) Fragment extret d'un article sobre Tremp publicat al diari "El País" de Lleida, en el número corresponent al dia 8 de setembre de 1913.
- (48) A.M.T. Sanitat. Llibre d'Actes de la Junta Local de Sanitat. Acta del dia 23 de gener de 1914.
- (49) "El Conqués" Nº 77; (1914, IV, 18).
- (50) "EL Conqués" Nº 74; (1914, IV, 28).
- (51) En algún número del setmanari "El Conqués", de començaments de 1914 hi ha alguna referència a aquesta epidèmia, però

no permet aprofundir més.

- (52) A.M.T. Sanitat. Llibre d'Actes de la J.L.S. (1903-1934).
Acta corresponent a la reunió del 21 de gener de 1916.
- (53) A.M.T. Sanitat. Llibre d'Actes de la J.L.S. (1903-1934).
Acta del 21 de gener de 1916.
- (54) Lledós Mir, Miguel. op. cit., pàg. 552.
- (55) "Diario de Barcelona" Sèrie d'articles publicats el mes d'abril de 1970.
- (56) "Diario de Barcelona." op. cit.
- (57) "El País." (Lleida); (1913, IX,8)
- (58) A.M. de Talarn. Informe del Subdelegado de medicina del Partido, Dr. Portella, de las casas de prostitución y órdenes dictadas y notificadas a los patronos de las mismas.
23 de setembre de 1913.
- (59) Veure plànol número 3. Aquest plànol ha estat extret de Carreres Candi, F. . Geografia General de Catalunya.
VOL.IV
- (60) A.M. Talarn. Informe del Subdelegado de Medicina...
- (61) A.M. Talarn. Informe del Subdelegado de medicina...
- (62) A.M. Talarn. Informe del Subdelegado de medicina...
- (63) A.M.T. Sanitat. Llibre d'Actes de la Junta Local de Sanitat (1903-1934). Acta corresponent a la reunió del dia 12 de juliol de 1916.
- (64) "L'Almanach" nº 89; (1914, VII, 11).

- (65) A.M.T. Sanitat. Op. cit. Acta de la reunió del dia 12 de Juliol de 1916.
- (66) "El Conqués;" nº 77; (1914, IV, 18).
- (67) "El Conqués;" nº 152: (1915, IX, 25).
- (68) "El Conqués."
- (69) "El Conqués."
- (70) Diario de Barcelona; 3-7 abril de 1970.
- (71) "El Conqués " ; (1913, VI, 14)
- (72) A.M.T. Llibres d'Actes. Acta municipal del 14 de juny de 1913.
- (73) A.M. Talarn. Llibres d'Actas. Acta Municipal del dia 26 d'abril de 1914.

5. LES EXPROPIACIONS I COMPRES DE TERRES.

5.1. Les fonts.

Al començament d'aquest treball d'investigació no es va tenir accés a la documentació existent en els arxius de l'empresa FECSA i això ens va fer pensar que aquest apartat hauria de ser parcial i poc documentat, doncs només es podia comptar amb la documentació existent en els arxius municipals, i no de tots: de fet, l'únic ajuntament afectat d'una manera important per les expropiacions, que conservava i que tenia mínimament ordenada la documentació era el de Salàs de Pallars. Dels altres municipis afectats (Aramunt, Pont de Claverol,...) no podiem obtenir cap dada significativa, perquè els seus arxius municipals estan desordenats i força deixats.

Una altra font documental important era el material obtingut del buidat de la premsa local d'aquella època, però la informació que ens facilitava era molt limitada i centrada sobre tot en la reacció dels pobles i dels propietaris en front a l'expropiació. Però posteriorment, quant es va poder accedir a la documentació guardada en els arxius de FECSA, aquesta manca de documentació quedava perfectament solucionada, doncs en aquest arxiu hi havia tot el material documental necessari per establir una visió completa del que en termes objectius havia estat l'expropiació de terres: l'extensió, la distribució, el valor monetari, els tràmits,...

5.2. Condicions generals.

L'adopció final del projecte de construcció de l'embassament mitjançant la construcció d'una reclosa en el Congost de Suster-

ris, feia que una part important de terres situades aigües amunt de l'esmentat congost estessin destinades a quedar innundades sota les aigües de l'embassament que es formaria.

El coneixement d'aquestes circumstàncies per part de la població a la que afectaven, feu que immediatament s'endeguessin els primers mecanismes de defensa dels interessos locals, i es produïren les primeres protestes i l'oposició al projecte, que s'agreujà quant es va conèixer que l'obra havia estat declarada d'utilitat pública pel Ministeri de Foment. Abans però de parlar de les reaccions i de les protestes, cal analitzar les dades objectives sobre el que varen suposar en xifres les expropiacions: la declaració d'utilitat pública del projecte feia que l'adquisició de les terres necessàries per portar a terme el projecte es pogués realitzar mitjançant l'expropiació forçosa, circumstància que garantia la inexistència de possibles entrebancs per part dels propietaris i per tant, una major facilitat a la Canadenca per portar a terme l'esmentat projecte.

Abans de produir-se la declaració d'utilitat pública del projecte, que es produeix el 12 d'octubre de 1912 quant el Governador Civil de la Província aprova el projecte d'ampliació de l'aprofitament del Noguera Pallaresa entre Pobla i Camarasa (que ja hem descrit i que comporta la construcció de l'embassament) fent constar explícitament que el projecte es considera d'utilitat pública a efectes de les expropiacions forçoses,⁽¹⁾ la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" ja havia iniciat l'adquisició de propietats que es veurien afectades en cas que el projecte s'aprovés. Entre aquestes adquisicions cal destacar el molí fariner de Pont de Claverol i la cèquia que hi condueix l'aigua, amb el dret d'a

profitament d'un cabal d'aigua de 1.100 l./sg, per un valor total de 60.000 Pts; el molí d'oli també de Pont de Claverol, per 32.500 Pts; el molí fariner amb la concessió de l'aprofitament d'aigua, existent en el terme municipal de Llimiana, per 21.600 Pts. Aquestes adquisicions es fan entre els mesos de març i abril de 1912, amb la clara intenció d'acaparar tots els possibles aprofitaments d'aigua ja existents que poguessin obstaculitzar els projectes de la Canadencia i l'aprovació definitiva del projecte per l'Administració. Es per això que les condicions ofertes als propietaris són molt bones, doncs a l'elevat valor monetari que s'ofereix i es paga, s'han d'afegir les compensacions suplementàries com són el compromís de mantenir els regadius existents que es feien a partir de la cèquia del molí fariner del Pont de Claverol, o de subministrar energia elèctrica gratuïta pel funcionament del nou molí que s'haurà de construir a Llimiana.

Al mateix temps s'inicia també la compra o arrendament de terres de conreu i de terrenys erms o comunals en els llocs on s'han de començar les obres, i de finques urbanes i edificis on instal·lar oficines, magatzems, garatges i altres necessitats que l'inici de les obres comportarà. Dins del primer cas podriem incloure totes les finques adquirides pels representants de la Canadencia en el terme municipal de la Pobla de Segur, abans del juliol de 1912, finques de regadiu dedicades majoritàriament a horta, que sumen 3 Ha, 68 a i 50 ca, i per les que la companyia va pagar un total de 28.671 Pts., essent un promig de 7.780 Pts./Ha. Aquestes finques s'adquireixen segurament per començar la construcció del Canal de Sossís, canal que no es modificava amb l'ampliació de l'aprofitament i que es volia utilitzar i s'utilitzarà per produir

energia destinada a les màquines i instruments que s'utilitzaran en les obres de construcció de la resclosa de Susterris.

En el segon grup es a dir, en la compra o arrendament d'edificis o finques urbanes per necessitats administratives i/o d'infraestructura de la companyia, hi podriem incloure com a exemples, l'arrendament d'un pis en un dels carrers del centre de la ciutat de Tremp, o l'arrendament d'una finca també a Tremp, situada a la part oest de la ciutat i anomenada "Sort de Mir", per utilitzar-la com a estable per a les mules que s'utilitzaran en les obres.

Pero el volum més important d'adquisicions immobiliàries que farà la companyia, tant en extensió com en valor econòmic, serà el de les terres afectades per l'embassament, terres que s'adquiriran com hem dit, per mitjà de l'expropiació forçosa, gràcies a la declaració d'utilitat pública del projecte.

Dins d'aquest contexte general de l'expropiació forçosa, "Riegos y Fuerza del Ebro" utilitzarà diferents procediments d'apropiació de les finques: (2)

1. Escriptura devant notari: segons diu la documentació de la pròpia companyia, aquest és el procediment més ràpid i eficaç si s'ha pogut aconseguir el conveni amistós dins o fora de l'expedient d'expropiació en tràmit. També és el que dona unes garanties més fermes de cara a l'imminent traspàs de la propietat a mans de la Canadenca.
2. Full d'apreci oficial: després del mencionat anteriorment, és el més eficaç segons la companyia, perquè la llei preveu que aquest full sigui considerat autèntic als efectes de inscripció en el Registre de la Propietat. La utilització d'aquest

procediment implica que s'han seguit necessàriament els passos de l'expropiació forçosa.

3. Acta oficial de possessió: implica també la realització de tots els tràmits de l'expedient d'expropiació forçosa, però amb la circumstància de que els propietaris de les finques no s'han presentat en el moment del pagament oficial, dipositant-se l'import establert en l'expedient, en la Tresoreria d'Hisenda de la província i donant-se seguidament possessió oficial a l'entitat expropiadora (la Canadencia).
4. Document privat: és el procediment menys eficaç per demostrar la propietat, però es va utilitzar en circumstàncies com:
 - a) dificultats per l'atorgament de l'escriptura.
 - b) Ampliació de superfícies no incloses en l'expedient d'expropiació inicial.
 - c) Pagament de finques que pel seu poc valor no calia atorgar escriptura de la compra-venda.
 - d) Per accelerar l'ocupació de finques no incloses en l'expedient d'expropiació, i que d'un altra manera la companyia s'exposava a litigis de difícil resolució i per tant, al pagament de quantitats que haurien superat el pagat per document privat.
5. Comunals: les finques que tenien aquest caràcter, s'adquiriren o bé per conveni amb els pobles, o bé tramitant l'oportú expedient d'expropiació per la "Jefatura de Montes" de la província.

Un cop vistos els diferents sistemes que s'utilitzaren per l'adquisició de les finques a ocupar, anem a veure les caracterís

tiques d'aquestes finques:

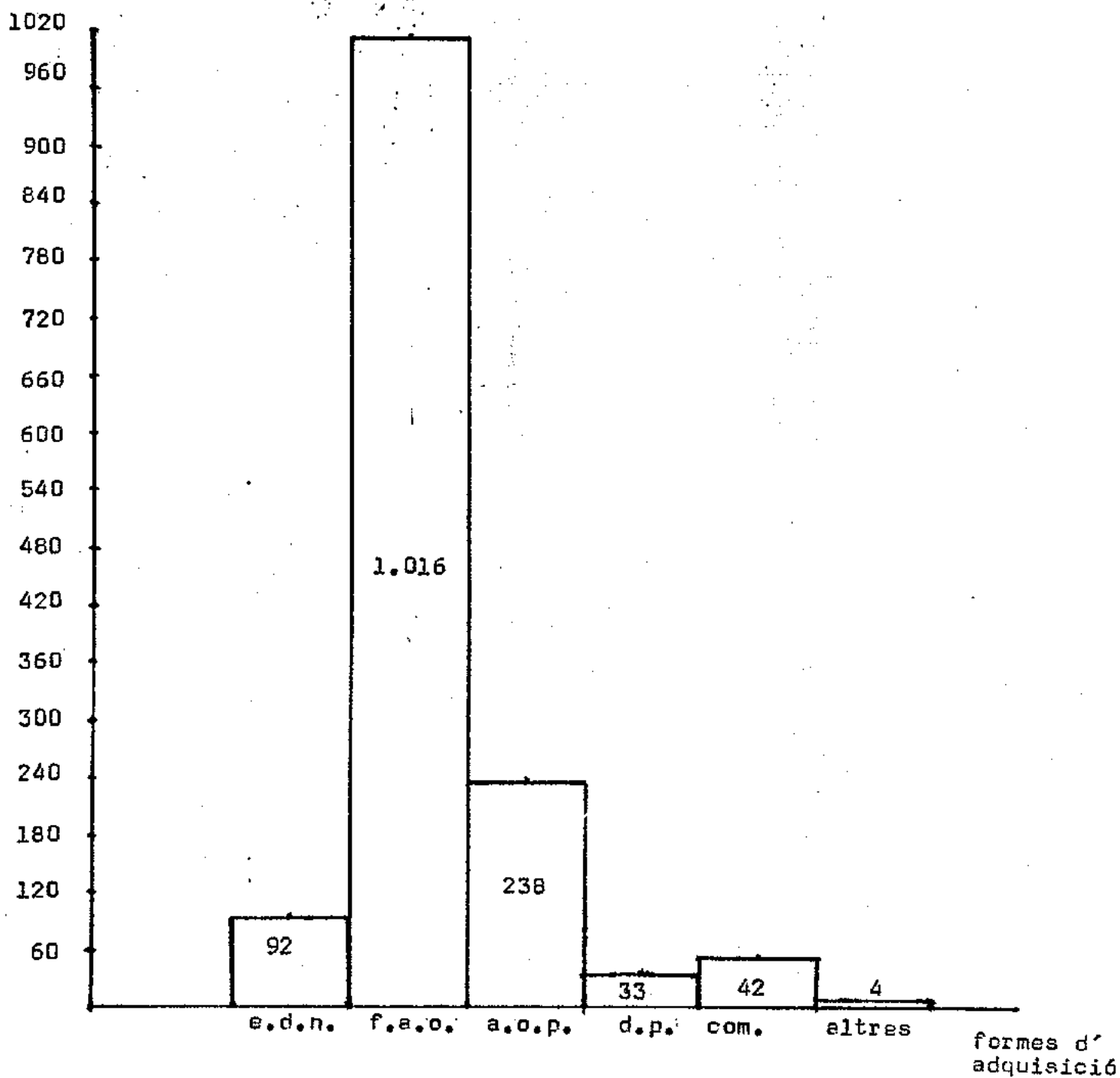
Les finques expropiades per la construcció de l'embassament pertanyien als termes municipals de Talarn, Orcau, Aramunt, Sallàs de Pallars, la Pobla de Segur i Claverol, i foren un total de 1.585 de propietat particular, i 57 de propietat pública (camins, barrancs, rius,...).⁽³⁾ D'aquestes finques, 1458 corresponien al que la Canadencia anomena "obra principal" (embassament), i 127 a "obres accesoris" (campament pels empleats, variants de camins i carreteres,...).

Un element per conèixer el grau de facilitat que els propietaris afectats donaren a la companyia per portar a terme l'ocupació de les finques es el que ens dona la relació entre el nº de finques i el sistema d'adquisició utilitzat:

escriptura davant notari	92 finques	
full d'apreci oficial	1.016	"
acta oficial de possessió	238	"
document privat	33	"
comunals	42	"
altres	4	"
	1.425	"
	=====	

Aquesta relació suma un total de 1.425 finques, es a dir, que manca saber la manera d'adquisició de 48 finques, xifra que s'obté de la diferència entre el total de finques efectades per l'obra principal i el total de les sumades més amunt.

La plasmació gràfica d'aquestes dades en la següent:

En el cas de les obres accessòries, els procediments per l'ocupació de les finques afectades es reparteixen de la següent manera:

Esriptura devant notari	50 finques
Full d'apreci oficial	28 "
Acta oficial de possessió	9 "
Document privat	8 "
Comunals	7 "
Full d'Apreci oficial + Doc. Privat ..	3 "
Acta oficial de possessió + Doc. Privat	1 "
Finques sense antecedents de pag.	6 "
	112 "
	=====

Les finques contades en aquest grup són 15 menys de les que s'ha dit abans perquè hi havia 15 finques comuns a les dos obres (principal i accessòries) que s'han inclòs en el grup de finques de l'obra principal.

En termes relatius, les proporcions totals que s'obtenen de les maneres d'adquisició, considerant la totalitat de l'obra, són les següents:

Les 1.537 finques contabilitzades, de les que coneixem el sistema d'adquisició, es reparteixen així:

Esriptura devant notari	9'2%
Full d'apreci oficial	68'5%
Acta oficial de possessió	16'0%
Document privat	2'6%
Comunals	3'19%
Altres	0'9%

Tant en xifres absolutes com en xifres relatives, és evident que la major part de les finques ocupades per "Riegos y Fuerza

del Ebro" per portar a terme les obres de l'embassament, ho van ser mitjançant Full d'Apresiasi Oficial, procediment que comporta el seguiment de tot el procés de l'expropiació forçosa. Aquest fet es pot interpretar com un factor d'oposició a l'expropiació, doncs vol dir que la major part dels propietaris no acceptaren un pacte amistós que evités aquest procés (només un 9'2% de les finques adquirides per la Canadenca ho feren mitjançant conveni amistós entre aquesta i el propietari). Però aquesta circumstància tampoc es pot considerar com un element clar d'oposició doncs els propietaris que, en el moment de fer-se el pagament en els ajuntaments corresponents, no es presenten (circumstància que si es pot considerar clarament com d'oposició), només feren un 16%, xifra baixa si tenim en compte el 68'5% de finques que segueixen el procediment de l'expropiació forçosa, però relativament important si considerem que és quasi una cinquena part del total de finques expropiades i que estem parlant de la propietat de la terra, valor econòmic molt important en una societat amb una economia bàsicament agrícola.

5.3. Extensió i valor de les terres expropiades.

5.3.1. Les dades numèriques.

Un cop vistos els procediments d'adquisició i el número de finques expropiades, analitzarem l'extensió de les finques expropiades i les quantitats pagades per la Canadenca als seus propietaris.

Per termes municipals, les dades obtingudes a partir de la documentació existent en els arxius de FECSA⁽⁴⁾ són les següents:

TERME MUNICIPAL DE TALARN

Ha. expropiades obra principal	165 Ha, 10 a, 45 ca
Ha. expropiades obres accessòries	57 Ha, 51 a, 48 ca
Ha. ocupades de rius, barrancs, camins,...	21 Ha, 15 a, 80 ca
Ha. Totals ocupades	243 Ha, 77 a, 73 ca
Import total pagat	446.357'97 Pts.
Preu mitg per Ha.	2.005'02 "

TERME MUNICIPAL D'ORCAU

Ha. expropiades obra principal	114 Ha, 86 a, 60 ca
Ha. expropiades obres accessòries	2 Ha, 75 a, 43 ca
Ha. ocupades de rius, barrancs, camins,...	8 Ha, 82 a, 85 ca
Ha. Totals ocupades	126 Ha, 44 a, 88 ca
Import total pagat	431.347'60 Pts.
Preu mig per Ha.	3.667'28 "

TERME MUNICIPAL D'ARAMUNT

Ha. expropiades obra principal	147 Ha, 48 a, 95 ca
Ha. expropiades obres accessòries	1 Ha, 83 a, 32 ca
Ha. ocupades de rius, barrancs, camins,...	18 Ha, 72 a, 21 ca
Ha. totals ocupades	168 Ha, 4 a, 9 ca
Import total pagat	1.041.110'40 Pts.
Preu mig per Ha.	6.972'21 "

TERME MUNICIPAL DE SALAS

Ha. expropiades obra principal	265 Ha, 37 a, 45 ca
Ha. expropiades obres accessòries	88 a, 95 ca
Ha. ocupades de rius, barrancs, camins,...	37 Ha, 59 a, 94 ca
Ha. totals ocupades	303 Ha, 86 a, 34 ca
Import total pagat	1.590.180'69 Pts.
Preu mig per Ha.	5.972'19 "

TERME MUNICIPAL DE CLAVEROL

Ha. expropiades obra principal	72 Ha, 48 a, 34 ca
Ha. expropiades obres accessòries	13 a, 71 ca
Ha. ocupades de rius, barrancs, camins,...	14 Ha, 11 a, 30 ca
Ha. totals ocupades	86 Ha, 73 a, 35 ca
Import total pagat	608.510'53 Pts.
Preu mig per Ha.	8.379'32 "

TERME MUNICIPAL DE LA POBLA DE SEGUR

Ha. expropiades obra principal	59 Ha, 94 a, 7 ca
Ha. expropiades obres accessòries	-
Ha. ocupades de rius, barrancs, camins,...	16 Ha, 9 a, 85 ca
Ha. totals ocupades	76 Ha, 3 a, 92 ca
Import total pagat	375.738'27 Pts.
Preu mig per Ha.	6.268'49 "

Considerant aquestes xifres d'una manera global, veiem com per la construcció de l'embassament de Sant Antoni, la Canadencia

va ocupar un total de 1.004 Ha, 90 a i 70 ca de terres dels termes municipals de Talarn, Orcau, Aramunt, Salàs de Pallars, Claverol i La Pobla de Segur, de les quals 116 Ha, 51 a, 95 ca pertenyien a l'Estat (barrancs, rius,...) i 888 Ha, 38 a, 75 ca van ser expropiades per la companyia als seus propietaris.

El valor que la Canadenca va haver de pagar per aquestes terres expropiades va ser, segons consta en els documents del seu arxiu, de quasibé 4'5 milions de Pts., concretament 4.493.245'46 Pts.

Més amunt hem vist la proporció en que s'utilitzaren els diferents sistemes d'adquisició de les terres, a partir de la quantitat de finques expropiades. Ara podem establir aquesta mateixa proporció a partir de l'extensió de les finques i de l'extensió total de les terres expropiades:

TIPUS DE PROCEDIMENT.	HECTAREES	PTS. PAGADES
Escriptura devant notari	157 Ha, 86 a, 37 ca	566.547'41
Escriptura devant notari + full aprecí	53 a, 12 ca	3.361'56
Escriptura devant notari + Acta of. de possessió	13 Ha, 79 a, 75 ca	141.607'44
Escriptura devant notari + Document privat	2 Ha, 48 a, 33 ca	3.850'10
Full d'aprecí oficial	490 Ha, 78 a, 32 ca	2.172.787'32
Full d'aprecí oficial + document privat.	15 Ha, 32 a, 19 ca	59.384'02
Acta oficial de possessió	98 Ha, 09 a, 87 ca	348.709'89
Acta oficial de possessió + document privat	9 Ha, 76 a, 98 ca	62.172'34
Document privat	19 Ha, 28 a, 08 ca	64.197'62
Comunals	78 Ha, 61 a, 05 ca	29.015'10
Conveni amb pèrits + Document privat	7 a, 43 ca	500'37
Sense antecedents forma de pagament	1 Ha, 47 a, 46 ca	1.649'82
Rius, barrancs, camins,...	116 Ha, 51 a, 95 ca	-
Convenis pendents de pagament	29 a, 80 ca	170'14

TOTALS 1.004 Ha, 90 a, 70 ca 3.453.953'13
 =====

Si observem la taula de quantitats pagades, veiem que el total és inferior al que més amunt hem dit que la Canadenca havia pagat en total en concepte d'expropiació. Aquesta diferència es deu a que la companyia va pagar més diners dels que la peritació oficial

establia, als propietaris de la major part de les finques expropiades.

En el document ja citat en l'apartat corresponent a les quantitats pagades, apareixen sovint dues xifres: la primera correspon al valor fixat segons l'expedient d'expropiació, i la segona al valor real pagat per la Canadenca al propietari, que sempre és superior al primer. El perquè d'aquesta dualitat és explicat per la Canadenca de la següent manera:

"... la dualidad de precios que resultan en bastantes fincas entre las cantidades pagadas según expediente de expropiación y las pagadas por escritura o por convenio amistoso, fue debida a que hecha la valoración oficial dentro del expediente y rehusada en su mayoría por los propietarios, se pensó /.../ la manera precisa y en parte legal de acortar los trámites subsiguientes, haciéndoles aceptar la oferta oficial mediante la firma de un documento mejorando dicha oferta...". (5)

Segons els documents existents en els arxius de FECSA, aquesta diferència entre les valoracions oficials i el que realment va pagar la Canadenca, es de 1.039.292'33 Pts., xifra que equival a quasi un 25% del total pagat per expropiacions.

En principi, aquest fet només té una explicació possible: la Canadenca, per facilitar la tramitació dels expedients d'expropiació i evitar un allargament del procés i un endarreriment de la posada en funcionament de la Central hidroelèctrica, utilitza els diners com a mitjà per aconseguir aquest propòsit. En aquest sentit, podem citar també una altra font d'informació que, malgrat poder considerar-se que tracta aquest tema concret potser d'una manera exagerada serveix, si més no, per constatar una manera d'ac

tuar de la Companyia, que utilitzava els diners com a principal element de convenciment i de persuassió. Ens referim als testimonis recollits en els articles ja citats publicats en el "Diario de Barcelona" l'any 1970. Sobre aquest tema, un dels articles⁽⁶⁾ recull l'opinió d'un testimoni directe dels fets, que diu que una manera usual que la Canadenca utilitzava per convèncer als pagesos perquè cedissin la terra sense posar dificultats, era la següent: el representant de la Canadenca preguntava el preu que el propietari en demanava; el propietari donava una xifra elevada, i el pèrit de la Canadenca doblava aquesta xifra amb el que s'aconseguia que el pagés acceptés la transferència sense més problemes.

Malgrat tractar-se d'una visió un xic novelada, ens permet seguir quin era el procés i de fet, el fragment que hem reproduït més amunt sobre la manera d'actuar de la Canadenca en aquest tema, el laborat per la pròpia companyia, evidència l'existència d'un procediment semblant a aquest i les xifres també ens permeten reconstruir-lo. Per una banda, si observem en detall els llistats de les finques expropiades i dels preus pagats per la Canadenca, veiem com en el cas en que s'ha produït una millora en la valoració respecte a l'import oficial, aquesta és molt important respecte al preu inicial, aproximant-se a la duplicació del valor esmentada pel testimoni recollit en els articles del "Diario de Barcelona". Per altra banda, cal tenir en compte l'efecte que produeixen els diners entre la classe camperola de la Conca de Tremp: recordem que estem en una societat basada encara en una agricultura tradicional, poc acostumada a la comercialització i per tant, a l'acumulació de capital monetari i que a més, estem

en una etapa de crisi produïda per la filoxera i les males collites, circumstàncies que fan qu'una bona oferta monetària feta des de qualsevol lloc sigui acceptada en general sense miraments i per tant, les ofertes fetes per la Canadencia en la compra de les terres expropiades tindrà aquest efecte en la majoria de poblacions i de camperols afectats.

5.3.2. Els criteris de fixació dels valors:

Un altre aspecte a analitzar de les expropiacions és el referent als criteris seguits a l'hora de fixar les valoracions de les terres a expropiar, i les previsions que la Canadencia havia fet respecte a quines serien les terres afectades.

Per tractar aquest aspecte, disposem com a font bàsica, de la memòria del projecte que la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" presenta davant les autoritats estatals el mes de juny de 1912 per tramitar la seva aprovació.⁽⁷⁾ Respecte a les previsions fetes en quant a terres a expropiar, en la "Memoria" hi ha un anexe que recull un llistat per termes municipals, amb els propietaris que es preveu seran afectats per l'embassament. Segons aquest llistat, el nº de propietaris afectats en cada terme municipal seria el següent:

- T. m. de Talarn	41	propietaris
- T. m. de Salàs	315	"
- T. m. de Pobla de Segur	62	"
- T. m. de Claverol	33	"
- T. m. de Sant Martí	75	"
- T. m. de Aramunt	194	"
- T. m. d'Orcau	78	"

El total de propietaris que es preveu en la memòria que seran afectats per l'embassament es doncs de 789. Si aquesta xifra fos la dels propietaris als que realment va afectar l'expropiació en el moment en que es portà a terme, resultaria que cada propietari afectat posseïa una mitja de 1'9 finques en la zona afectada per l'embassament.

Pel que fa als valors fixats per les terres a expropiar, en la "Memoria" citada apareixen també els diferents preus fixats per la Canadencia per pagar les expropiacions, segons el conreu i la categoria del terreny:

. Horts i terres de rec	- 1ª cat.	7.500 Pts./Ha.	
	- 2ª cat.	5.000	"
	- 3ª cat.	3.500	"
. Terres de conreu de secà	- 1ª cat.	1.500	"
	- 2ª cat.	1.000	"
	- 3ª cat.	750	"
. Vinya	- 1ª cat.	3.000	"
	- 2ª cat.	2.400	"
	- 3ª cat.	1.800	"
. "Erials" destinats a pasturatge		180	"
. "Monte"	- bajo	240	"
	- mediano	300	"
	- alto	600	"
. Prats de secà	- 1ª cat.	2.000	"
	- 2ª cat.	1.650	"
	- 3ª cat.	1.200	"

. Arbres

- un noguer.....	65 Pts./unitat	
- un pollancre (chopo)..	19	"
- una morera	35	"
- un pi o abet	10	"
- una olivera	22	"
- un roure	12	"

5.4. Conseqüències de les expropiacions.

Després de tota aquesta sèrie de dades i xifres sobre diferents aspectes de l'expropiació de les terres necessàries per la Canadena per portar a terme els seus projectes, cal establir la importància qualitativa d'aquestes expropiacions, el que varen suposar pels pobles als que afectà amb més força. Hem vist la importància quantitativa de l'expropiació, marcada per les més de mil hectàrees que s'expropiaren per diferents procediments i finalitats, i també hem vist que es pagaren més de quatre milions i mig de pessetes per aquestes expropiacions, xifra igualment important pel simple fet de la quantitat. Però ni l'extensió total de les terres expropiades ni el valor total pagat per elles, reflexa totalment la importància de l'expropiació. Caldria saber també quina categoria productiva tenien aquestes terres, quantes famílies vivien de la seva producció i quina era la proporció respecte al total de població dels llocs afectats; també caldria saber si hi havia altres alternatives de treball per a les persones que perdien les terres, o si estaven abocades a l'emigració... Malauradament, la migradesa de la documentació existent no permet respondre a moltes d'aquestes qüestions.

Aquesta manca de documentació condicionarà també la metodologia seguida: s'establiran dos apartats corresponents respectivament, a la població de Salàs de Pallars, i a la resta de poblacions afectades per les expropiacions i en cada cas s'intentaran explicar algunes de les seves conseqüències.

5.4.1. Terme municipal de Salàs de Pallars.

Segons un llistat publicat en el "Boletín Oficial de la Provincia de Lerida",⁽⁸⁾ els propietaris del terme municipal de Salàs afectats per l'expropiació de terres per l'embassament són 488. Cal tenir en compte però, que de fet aquest llistat no és de propietaris sinó de finques afectades i per tant, hi pot haver més d'una finca d'un mateix propietari, amb el que el nº de propietaris afectats no es de 488, sino menor: consultant el llistat esmentat, veiem com alguns noms de propietaris es repeteixen, el que significa que a alguns dels propietaris afectats, s'els expropià dos o més finques, amb el que això suposa de minva del patrimoni rústic i per tant, de reducció del seu principal mitjà de vida que és l'agricultura.

Malaauradament, no tenim dades suficients per analitzar aquest important aspecte de les expropiacions: com incideixen les expropiacions d'unes determinades terres de conreu en uns determinats propietaris de cara a la continuïtat d'una economia establerta?

Al respecte només podem dir que objectivament, la construcció de l'embassament de Sant Antoni suposà, pel terme Municipal de Salàs la inundació d'unes 305 Ha de terres, la majoria d'elles de conreu i el que és més important, la major part de regadiu. La zona inundada per l'embassament correspon quasi exactament a la zo-

na de terres de rec que hi havia en aquest terme municipal, que es regaven mitjançant dos canals de rec que obtenien l'aigua del Riu Noguera Pallaresa un i del Riu Flamisell l'altre.

El primer canal o canal inferior (veure plànol núm. 4) derivava 300 l./sg. d'aigua del Noguera Pallaresa en el començament del terme municipal de Salàs, i regava unes 200 Ha de terres de conreu situades entre el canal i el riu. El segon canal o canal superior derivava 500 l./sg. del riu Flamisell, prop de l'aigua-barreig amb el Noguera Pallaresa, i arribava fins el límit sud del terme municipal, regant unes 300 Ha de terra.

Són doncs 500 Ha de terres de regadiu en una comarca on el rec es limita a les terres de la ribera dels rius, on el rec és potser la millora agrícola més desitjada però també la més difícil d'aconseguir: el terme municipal de Salàs és el que té una major extensió de terres de rec, terres que amb les obres de la Canadenca són expropiades (això si, pagant quantitats importants de diners), i innundades, desapareixent aquesta única zona important de rec de la comarca.

La Canadenca va prometre la construcció d'un canal de rec alternatiu en una cota més elevada, que derivant l'aigua del riu Flamisell aigües amunt de la Pobla de Segur, regaria una extensió de terres del terme municipal de Salàs, semblant a la innundada. Però aquesta promesa no es complí, i aquesta població no sols no va obtenir noves terres de regadiu, sinó que va perdre una extensió important de terres de rec, amb els perjudicis econòmics que això comporta.

L'incompliment de les promeses per part de la Canadenca feu que Salàs fos un dels llocs on l'oposició als interessos de la

companyia esdevingué més forta, produint-se situacions de forta conflictivitat social durant la realització de les obres, i després d'haver-se acabat, quant la població s'en adona de que les promeses de la companyia no es portaran a terme, i que els diners obtinguts de l'expropiació de les terres no duraran sempre, mentre que sí s'ha perdut per sempre una part important de l'economia de molts d'ells: les terres de conreu més productives del municipi.

Però com hem dit, l'oposició i les protestes ja es produeixen en el mateix moment en que "Riegos y Fuerza del Ebro" anuncia els seus projectes: les primeres reaccions de protesta apareixen en el moment en que es comencen a concretar les intencions de la Canadencia. Aquestes reaccions contràries inicials s'oposen al projecte perquè fa desaparèixer totes les terres de rec del municipi. (9)

En un dossier de documents que recull les reclamacions presentades al projecte, (10) apareixen també les reclamacions presentades per l'Ajuntament i un grup de 70 veïns de Salàs. Aquestes reclamacions es refereixen a quatre aspectes: 1) A l'ambigüetat en la fixació de cabals i preus en el projecte de nous recs; 2) contra la declaració d'utilitat pública del projecte; 3) contra l'amenaça de que l'embassament es converteixi en un focus infecció; 4) contra la inundació i desaparició de les terres hortícoles existents.

Aquesta oposició a la construcció de l'embassament arribà inclús fins a la utilització de mesures de força, segons es desprén de les notícies que apareixen en la premsa local: alguns propietaris de la població de Salàs afectats per les expropiacions de ter-

res, practicaren mesures de sabotatge tals com tallar i arrencar pals de la línia de telèfon instal·lada per la Canadenca entre Lleida i la Pobla de Segur. (11)

Però no tota la població s'oposa al projecte de la Canadenca, podent pensar en l'existència de dos sectors enfrontats: els contraris al projecte de la Canadenca (sector format per una part de les autoritats municipals i per uns 70 veïns), i els favorables a aquest projecte (una part dels concejals de l'Ajuntament i uns 90 veïns). (12)

5.4.2. Altres poblacions.

En altres poblacions de la Conca de Tremp situades en la zona on es construirà l'embassament, també es produiran protestes i reaccions contràries, però no seran tan fortes ni unitàries com a Salàs.

A Aramunt i Sant Martí de Canal, poblacions que son també afectades per les expropiacions, doncs el projectat embassament inundarà terres dels seus termes municipals, es produeix una situació de malestar davant la sol·licitud de declaració d'utilitat pública del projecte, sol·licitud que al aprovar-se suposà l'expropiació forçosa de totes les propietats afectades. Aquest malestar es concretà en peticions al Governador Civil de Lleida perquè el projecte no es declarés d'utilitat pública.

L'oposició al projecte de la Canadenca per part d'aquestes poblacions, es produeix també perquè es pensa que es perdran els mitjans de vida al inundar-se una part de les terres de conreu. En el terme municipal d'Aramunt, el projectat embassament inundà, igual com succeí a Salàs, totes les terres de rec existents, que

eren unes 45 Ha. (13)

A les poblacions d'Aramunt i Sant Martí de Canal cal afegir-hi també la de Pont de Claverol, que juntament amb Salàs subscribí una reclamació presentada davant la companyia Canadenca (14) i el Govern Civil, en la que es protesta per la sol·licitud de declaració d'utilitat pública, per la possibilitat que l'embassament sigui un focus d'infecció, i perquè si es porta a terme el projecte desapareixeran totalment les zones hortícoles (de regadiu) de la Pobla de Segur, Pruimanyons, Sant Joan de Vinyafrescol, Salàs, Talarn, Claverol, Sant Martí de Canal, Montesquiu, Pui de l'Anell i Orcau.

Cal destacar però, que mentre a Salàs les reclamacions i protestes estan recolzades per una part de les autoritats municipals, en les altres poblacions citades aquesta circumstància no es dona, i les protestes són formulades per persones a títol individual i particular, sense tenir el recolzament de les autoritats ans al contrari, doncs aquestes es manifesten clarament a favor dels projectes de la Canadenca. (15)

Altres protestes sorgeixen en altres poblacions, però ja no són d'oposició al projecte, sino de reivindicació de solucions a problemes concrets que aquest planteja: la població de Sant Miquel d'Aramunt, la qual havia de quedar sota les aigües de l'embassament, igual que tot el seu terme municipal, presenta una reclamació contra la declaració d'utilitat pública, però no per estar en contra del projecte, sinó com a mesura de pressió fins que la Canadenca no hagi fixat un preu adient per a les finques que s'inundaran. També l'Ajuntament de la població d'Orcau presenta reclamacions,

però en aquest cas es refereixen a la conservació de dos vies de comunicació que uneixen aquesta població amb les de la part alta de la Conca de Tremp, conservació que queda assegurada per un com promís explícit de la companyia. (16)

Aquesta actitud de protesta i oposició que es produeix en algunes poblacions de la comarca, preocupa als grups socials dominants els quals manifesten el temor a perdre la direcció i el control de la població, exercit sense gaires problemes fins aquells moments.

En un article de premsa signat per un membre d'aquesta classe dominant, queda ben clara i definida aquesta postura i aquest temor:

"En pueblos de ambas márgenes de la Conca Alta se fomenta la agitación contra la compañía Canadiense [...] . Esta especie de campaña está producida y mantenida por los [...] analfabetos de la comarca, que no solo prescinden de lo que se ha dado en llamar clases directoras, sino que han empezado a echarles fuera de sus reuniones, atacándolas en su honra y presentándolas como entregadas a los planes y conveniencias de la Canadiense, promoviendo una campaña de difamación sin otra razón que para proclamar su independencia social y científica, creyendo que como son los más tienen la mayor fuerza [...] ". (17)

L'altra cara de la moneda d'aquesta situació són les manifestacions de recolzament al projecte de la Canadenca, que es produeixen en aquestes mateixes poblacions on hi ha sectors oposats: ja hem vist el cas de Salàs, on una part de l'Ajuntament encapçalat per l'alcalde i uns setanta veïns s'oposen radicalment al projecte, mentre un altra part de l'Ajuntament i uns 90 veïns es mani

festen favorables. Aquest mateix fet es produeix en altres poblacions:

- A la població d'Aramunt, el consistori i una part de la població dona la seva conformitat al projecte d'embassament a canvi d'algunes concessions com són el restabliment del rec en una extensió de terres igual a les innundades, i el restabliment de les vies de comunicació que desapareixen. En front d'aquesta actitud negociadora hem vist l'oposició d'un grup de propietaris.
- A Sant Martí de Canals, una comissió de veïns accepta el projecte i demana a la companyia que estudiï la manera de compensar les terres de rec que es perdran al construir l'embassament.

En definitiva doncs, les expropiacions de terres per construir l'embassament, provoquen les protestes i reaccions de les poblacions afectades, però en graus diferents que van desde el rebuig total als projectes i per tant a la pèrdua de terres de conreu malgrat estar molt ben remunerades, fins a la protesta matitzada depenent de les compensacions i remuneracions concedides per la Canadenca.

Si més no, les dades objectives són que la Canadenca expropià més de 1.000 Ha de terres, algunes d'elles les més productives de la comarca. Que per aquestes terres pagà més de quatre milions i mig de pessetes. I que tant una cosa com l'altra produeix un canvi important en l'economia i la mentalitat dels afectats: pèrdua del mitjà de vida tradicional, disponibilitat d'un capital monetari,...

Aquesta situació serà considerada des de diferents punts de vista segons l'escala de valors existent:

- per uns, serà totalment negativa perquè només consideren el punt de vista de la pèrdua de les terres de conreu.
- per uns altres serà totalment positiu perquè l'expropiació els facilita un capital suficient per buscar una alternativa.

Per uns i altres però, suposarà un canvi respecte a la situació existent abans de la construcció de l'embassament.

Nosaltres no podem afirmar d'una manera absoluta si va ser positiu o negatiu aquest aspecte concret, perquè no disposem dels elements de judici suficients. En aquest sentit només disposem d'una dada concreta: els dos municipis més afectats per les expropiacions (Salàs de Pallars i Aramunt), experimenten una pèrdua significativa de població entre els anys 1900 (10 anys abans de començar les obres) i 1930 (10 anys després d'acabar-se). Salàs de Pallars perd un 20% de població, i Aramunt en perd un 30%.

Evidentment seria exagerat atribuir aquesta pèrdua de població sols als efectes negatius de les expropiacions, però es evident que d'alguna manera hi influeixen, ja que l'emigració es pot produir per la pèrdua dels mitjans econòmics (les terres), o per la disponibilitat d'un capital monetari que permet buscar una alternativa en un altre lloc més o menys llunyà.

N o t e s

- (1) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Tremp: Carpeta nº 59. Expedient que conté tots els documents del procés de tramitació i aprovació del "Proyecto de ampliación del aprovechamiento del agua del Noguera Pallaresa concedida a Domingo Sert el 8 de marzo de 1910".
- (2) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Finques. Sèrie Embalse de San Antonio: expropiaciones. Catón de Tremp.
- (3) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Finques. Sèrie Embalse de San Antonio: expropiaciones. Plano general de las fincas expropiadas.
- (4) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Finques. Sèrie Embalse de San Antonio: expropiaciones. Catón de Tremp.
- (5) Arxiu FECSA (Barcelona). Catón de Tremp.
- (6) "Diario de Barcelona". Sèrie de 4 articles-reportatge sobre les obres de la Canadenca. (Article del 3 d'abril de 1970.)
- (7) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Tremp. Carpeta nº 59. Memoria del proyecto de ampliación del aprovechamiento del agua del Noguera Pallaresa...
- (8) "Boletín Oficial de la Provincia de Lérida", nº 28; (1914,II, 26),
- (9) "Luz", nº 6; (1912,IV,20).
- (10) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques i expropiacions. Sèrie 2-4-3. Carpeta nº 1. Document nº 21.
- (11) "Luz", nº 25, (1912,VII,31).
- (12) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques i expropiacions. Sèrie 2-4-3. Carpeta nº 1. Document nº 21.

- (13) Arxiu de l'associació de Regants d'Aramunt. Còpia de l'acord signat amb "Riegos y Fuerza del Ebro", el dia 13 d'agost de 1917.
- (14) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques i expropiacions. Sèrie 2-4-3. Carpeta nº 1. Document nº 21.
- (15) A.M. Tremp. Sec. Obres Públiques. Carpeta nº 13. Escritura de convenio otorgada por "Riegos y Fuerza del Ebro" con varios ayuntamientos de la comarca de Tremp...
- (16) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques i expropiacions. Sèrie 2-4-3. Carpeta nº 1. Document nº 18.
- (17) "Luz", nº 26; (1912, IX, 7).

6. LA REALIZACIÓ DE LES OBRES.

6.1. Les característiques tècniques.

Malgrat tractar-se d'una tesina que estudia des d'un punt de vista històric, aspectes socio-econòmics relacionats amb la construcció de l'embassament de Sant Antoni, no podem deixar de banda els aspectes que fan referència a la construcció en sí, a les característiques tècniques de les obres que es duen a terme.

6.1.1. L'embassament i la resclosa.

L'embassament de Sant Antoni fou un dels primers embassaments artificials que es construï a l'Estat Espanyol per a l'explotació hidroelèctrica. Aquest embassament ocupa terres pertanyents als termes municipals de Talarn, Salàs de Pallars, Orcau, Claverol i Pòbla de Segur. Té una longitud aproximada de 12 Km., i una ample da màxima de 4 Km. La seva capacitat total és de $227.807.400 \text{ m}^3$ d'aigua procedent dels rius Noguera Pallaresa i Flamisell, i d'alguns barrancs poc importants. D'aquest volum total d'aigua s'en aprofiten $184.600.000 \text{ m}^3$, quedant la resta per sota de la canonada de conducció a la Central.⁽¹⁾

La formació d'aquest embassament és possible gràcies a una resclosa de retenció que en el moment de construir-se fou per les seves dimensions, la més gran d'Europa i la quarta del món.⁽²⁾ Aquesta resclosa té una alçada de 82 mts. sobre el llit del riu i una base de 72 mts. de llarg per 70 mts. d'ample, mentre que a la coronació medeix 203 mts. de llarg per 4 mts. d'ample. En la seva construcció s'hi esmerçaren uns 275.000 m^3 de formigó produïts per una fàbrica instal·lada expressament en el lloc de

les obres. (3)

Al costat de la resclosa i fent angle amb aquesta, hi ha el sobreexidor de l'embassament que serveix per regular el volum d'aigua embassada, en les èpoques de capacitat màxima. El sistema consta de 7 comportes automàtiques d'aixecament amb contrapès superior.

6.1.2. La Central hidroelèctrica. (4)

A uns 750 mts. de la resclosa hi ha situada la Central hidroelèctrica, formada per un edifici central en forma de planta rectangular de 51x29 mts., i per alguns edificis annexes utilitzats com a taller, garatge, casa de vàlvules,....

La dependència principal de l'edifici central està ocupada per la sala de màquines, lloc on estan ubicats els 4 grups de turbines que produeixen l'energia elèctrica. Cada grup està format per dos turbines construïdes per la casa suïssa "Escher Wyss", estudiades per treballar amb un salt variable de 30 a 70 mts. i amb una velocitat específica molt elevada.

Cal dir que aquest tipus de turbina no s'havia utilitzat mai abans de la seva aplicació a la central de Tremp, ja que foren construïdes per primer cop l'any 1914 i probades per primer cop en aquesta central l'any 1916. Les turbines són de tipus anomenat "Francis", i la potència màxima total dels 4 grups és de 42.000 H.P. Cada turbina té incorporat un regulador amb la missió de mantenir la velocitat de la turbina el més aprop possible del valor de règim pel que el grup ha estat construït.

A aquestes característiques tècniques corresponents al sistema de producció d'energia elèctrica, cal afegir-hi les del sis-

tema de recs, ja que la central és el centre de subministrament d'aigua a la xarxa de recs construïts per la Canadenca. Aquest sistema està format per tres "cases de bombes" encarregades d'aportar el cabal d'aigua necessari a cada canal. La primera "casa de bombes" obté l'aigua de l'embassament des de la mateixa resclosa, i alimenta el canal anomenat "Canal de la derecha 520". La "Casa de bombes" nº 2 està situada en el canal anterior, al seu pas pel tunel construït sota el poble de Talarn, i serveix per subministrar aigua a l'anomenat "Canal de la derecha 560". Finalment, la "casa de bombes" nº 3 està ubicada en les canonades principals que porten l'aigua des de l'embassament a la central de producció, i aporta l'aigua al canal anomenat "Canal de la izquierda 520".

6.2. Evolució de les obres i incidents més importants.

Com ja hem exposat en altres capítols d'aquest mateix treball,⁽⁵⁾ el mes de novembre de l'any 1911 comencen els treballs previs a la construcció de la resclosa i la central hidroelèctrica com poden ser: estudis topogràfics, construcció d'edificis per allotjar als treballadors i el material,... A partir d'aquesta data d'inici, els treballs s'aniran intensificant i diversificant, ja que al mateix temps que es realitzen els estudis previs al Congost de Susterris, es comença la construcció del canal i central hidroelèctrica auxiliar de Sossís, prop de la Pobla de Segur, i es construeix un tram d'uns 8 Km. de carretera al Congost de Terradets, corresponent a la carretera de Balaguer a la frontera amb França.

A mitjans de l'any 1913 es realitza una modificació important respecte al projecte inicial, que afecta al canal industrial

que havia de portar l'aigua des de la Central de Tremp fins a la que s'havia de construir a Camarasa. Aquesta modificació consisteix en un canvi de traçat d'aquest canal: degut a les condicions geològiques del terreny, es decideix paralitzar la seva construcció en el marge dret del riu Noguera Pallaresa, i començar-la pel marge esquerre d'aquest.⁽⁶⁾

Aquesta modificació del traçat del canal va acompanyada també d'una modificació global del projecte de la Canadenca aprovat l'any 1912: amb aquesta nova modificació, es suprimeix el canal que havia d'anar des de la Central de Tremp fins a la de Camarasa, i es substitueix per tres aprofitaments diferents.⁽⁷⁾ (Veure el plànol Núm. 2).

El tram de canal construït pel marge dret no quedarà però inutilitzat, sino que s'aprofitarà per complir un dels punts del conveni amb "l'Associació de Regants" que preveia que el canal industrial s'utilitzaria també com a canal de rec, continuant el seu traçat a una alçada diferent i utilitzant-se exclusivament per al rec.

El ritme general de les obres de construcció continuarà intensificant-se fins a l'agost de l'any 1914 en que es paralitzen degut a l'esclat de la Guerra Europea, al que segueix una congelació dels crèdits procedents dels bancs europeus i americans que finançaven a la Canadenca. Aquesta paralització es prolongarà fins el juliol de l'any 1915, moment en que es tornen a reempendre les obres, i alterarà d'una manera important el ritme de vida al que s'havien acostumat nombrosos sectors econòmics i socials de les poblacions de la comarca afectades directament pels treballs. En aquest sentit cal destacar alguns comentaris que aparei

xa a la premsa comarcal alguns dies després de la paralització, com per exemple aquest:

"... La semana pasada en nuestra comarca todo era movimiento y vida, y hoy todo es quietud y muerte; todo brindaba calor para el trabajo y a estas horas parece que un frío glacial quietísimo se difunde por estas tierras para sembrar la esterilidad y la inacción /.../. No es menos deprimente para el ánimo pararse en lo que fue hace unos días San Antonio, que más que un campamento en donde bullían miles y miles de hombres, /.../ semeja un pueblo abandonado en donde todo es sombrío y silencioso /.../"⁽⁸⁾

O aquest altre:

"... La desaparición súbita de una población trabajadora de unos 7.000 obreros no es cosa que pase desapercibida por ninguna comarca, que por fuerza ha de reflejarse en sus fluctuaciones económicas; y siendo así, todo el que sienta el aliento de vivir debe congregarse para normalizar la situación, ya pidiendo al gobierno la realización de todas las obras proyectadas, ya también para que ayude a las empresas al objeto de que se reanuden los trabajos cuanto antes /.../"⁽⁹⁾

Com hem dit, La Canadenca reinicia els treballs a mitjans de 1915, un cop solucionats els problemes financers originats per la Guerra, però el ritme d'aquest serà inferior al que havien tingut abans.⁽¹⁰⁾ A partir d'aleshores, els treballs continuen sense interrupció fins a començaments de l'any 1916, moment en que es comença a emmagatzemar aigua a l'embassament, omplint-se totalment el mes de maig del mateix any. Paral·lelament es posen en funcionament els 4 grups de turbines de la Central hidroelèctrica de manera que a principis de novembre ja estan tots funcionant i produint energia elèctrica.

L'any 1916 marca una fita important en les obres, però no suposa l'acabament definitiu, ja que encara s'han de construir les comportes de desaigüe de l'embassament, i els canals de rec.

Es l'any 1921 quant la Comissió inspectora del "Ministerio de Fomento" aprova la recepció provisional del projecte de la Canadencia, considerant que l'obra ha estat acabada excepte en alguns aspectes accessoris entre els que hi ha els canals de rec. L'aprovació definitiva de totes les obres, tant principals com complementàries, del projecte de la Canadencia, l'atorga el "Ministerio de Fomento" l'any 1926, després de que la companyia manifesta que ja s'han portat a terme tots els punts continguts en el projecte de l'any 1912.⁽¹¹⁾

Finalment cal fer esment del cost total que suposà per la Canadencia la realització del projecte de l'embassament de Sant Antoni. Segons un informe presentat el més d'octubre de 1916,⁽¹²⁾ quant l'embassament ja estava ple i la central hidroelèctrica en funcionament, el cost de construcció de l'embassament, de la instal·lació d'electricitat a Tremp, dels canals de rec realitzats fins llavors i de les obres subsidiàries i complementàries, havia estat de 37.344.391 Ptas. Aquest mateix informe preveu que el cost dels canals que falta construir i de les estacions de bombeig per aquest, serà de 1.433.921 Ptas. Segons aquestes dades doncs, la realització del projecte de l'embassament de Sant Antoni suposà a la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro", la inversió d'uns 40 milions de Ptas.

6.3. La qüestió laboral.

Al plantejar la realització d'aquest estudi sobre els treballs

de la Canadenca a la Conca de Tremp, l'anàlisi de tots els aspectes relacionats amb la qüestió laboral i sobre tot amb la situació i condicions dels treballadors, s'havia considerat com un dels més importants a realitzar, ja que era interessant de conèixer l'impacte de la presència d'un col·lectiu obrer tant important com el que convocà la Canadenca, en un medi molt allunyat dels centres industrials tradicionals i caracteritzat sobretot per la petita explotació agrària o com a màxim, per l'existència de petits centres de producció manufacturera.

Aquesta importància augmenta al coincidir aquests treballs amb un període molt important pel moviment obrer català en particular, i per la situació socio-econòmica en general: recordem que són els anys de la Gran guerra europea, en que als beneficis econòmics de la burgesia industrial i comercial s'hi afegixen les reivindicacions dels treballadors tan a nivell econòmic com social, éssent en aquests anys quan el moviment obrer català s'organitza al voltant de la recient creada C.N.T.

També és en la dècada estudiada quan es produeix un fet important, vinculat directament a "Riegos y Fuerza del Ebro": la vaga general de 1919, també coneguda com "vaga de la Canadenca" perquè fou en aquesta companyia on començà. Aquesta vaga va suposar l'assoliment d'una fita històrica pel moviment obrer espanyol: la jornada de 8 hores.

Tots aquests factors esmentats, tant importants en la història del moviment obrer català i espanyol, vinculats en molts casos molt directament amb la Canadenca feren, com hem dit, que d'entrada es considerés aquest capítol com un dels més importants de l'estudi a realitzar.

Però la realitat ha estat un altra degut sobretot a la manca de documentació: l'estudi dels diferents aspectes relacionats amb les qüestions laborals que es donen en els treballs de la Canadenca a la Conca de Tremp, s'ha hagut de limitar forçosament ja que no hem pogut disposar de la suficient documentació sobre el tema.

Aquesta limitació en la disponibilitat de documentació es dó na a difierents nivells:

- En primer lloc cal tenir en compte que moltes activitats relacionades amb el moviment obrer, sobretot quant es tracta d'acions de força o d'activitats de lluita, no es tradueixen en documentació escrita.
- En segon lloc, una font de documentació tant important com podia ser els arxius de la C.N.T, no s'ha pogut consultar perquè en el moment de fer-se la recerca documental i la recopilació de la documentació, encara no era accessible ni consultable.
- En tercer lloc, els arxius de "Riegos y Fuerza del Ebro" (avui FECSA), no conserven cap tipus de documentació relacionada directament amb activitats polítiques, sindicals o reivindicatives dels seus treballadors, segons paraules dels responsables actuals de l'empresa.

Aquesta acumulació de circumstàncies adverses fa que un cop més, la font principal d'informació que s'ha utilitzat hagi estat la premsa local de l'època: en el periòdic "El Conqués" apareixen notícies i/o comentaris sobre els aspectes relacionats amb la situació i salaris dels treballadors, i sobre conflictes produïts entre ells i l'empresa. Però aquestes notícies són molt escasses

i amb un fort contingut ideològic que les pot tergiversar.

També s'ha utilitzat documentació solta i parcial existent en els arxius municipals de la comarca consultats, i informació extreta de la documentació existent en els arxius de FECSA, que d'una manera indirecta es refereixen a aspectes relacionats amb aquest tema.

A part d'aquestes fonts primàries, s'han utilitzat també algunes fonts secundàries com Anuaris i estadístiques de l'època, les poques monografies comarcals que tracten el tema de la Canadenca, i algunes obres generals que estudien el moviment obrer i les condicions de vida dels treballadors en el període estudiat.

6.3.1. El número de treballadors.

Com ja ha quedat reflectit en altres capítols d'aquest estudi, l'inici dels treballs hidroelèctrics de la Canadenca a la Conca de Tremp provocà una afluència massiva de persones que volien aprofitar les possibilitats de treball i d'obtenció de beneficis econòmics que això podia suposar.

En el capítol corresponent a l'increment de la població (capítol 4) ja hem parlat ampliament d'aquest tema, i hem donat algunes xifres referides a la quantitat total de persones que arriben a la comarca atretes per aquestes circumstàncies. Per això, aquí només intentarem donar unes xifres aproximades de persones ocupades directament en els treballs de la Canadenca, d'assalariats de la companyia, a partir sobretot de dades parcials i esporàdiques que apareixen en la premsa local de l'època estudiada.

La primera informació sobre la quantitat de treballadors apareix en el periòdic "Luz", que parla de que les obres de la Canadenca podran donar feina a més de 5.000 persones.⁽¹³⁾

Altres informacions que apareixen en la premsa local no donen xifres concretes dels treballadors, però parlen de "la llegada de numerosos grupos de trabajadores españoles y extranjeros buscando trabajo en las obras de la Canadenca".⁽¹⁴⁾

L'existència de nombrosos treballadors també apareix documentada en els llibres d'Actes municipals que en el cas de Tremp parlen de "...el fuerte aumento de la población debido a la gran cantidad de obreros empleados en aquellas obras..."⁽¹⁵⁾

Les primeres dades concretes sobre el nombre de treballadors en les obres de l'embassament de Sant Antoni, apareixen en el periòdic "Luz" i corresponent al mes de juliol de 1912 és a dir, al període inicial dels treballs. Segons aquest periòdic, el número de treballadors que hi ha en aquest moment és de 2.122.⁽¹⁶⁾

Cal tenir en compte que aquestes xifres corresponen als primers mesos dels treballs, quan encara no ha estat aprovat el projecte per l'Administració i per tant, és de suposar que els treballs no han adquirit encara el ritme més fort i no es disposa dels treballadors que serien necessaris en un període de màxim desenvolupament dels treballs.

Un any i mig més tard, concretament a principis de l'any 1914, el periòdic "El Conqués" informa que a les obres que la Canadenca realitza a la Conca de Tremp, hi treballa una mitjana de 2.020 treballadors per dia.⁽¹⁷⁾ xifra molt semblant a la dels empleats a mitjans de 1912 i igual a la que la revista "La Energia eléc-

trica" dona com a mitjana pel setembre de 1913.⁽¹⁸⁾ Quatre mesos més tard (abril de 1914), el mateix periòdic diu que segons càlculs fets per ell mateix, en les obres de la resclosa del canal industrial i de l'edifici de la central hidroelèctrica hi treballen uns 3.000 homes, xifra molt superior a l'anterior, però que pot ser certa si tenim en compte que les notícies sobre l'evolució de les obres evidencien variacions importants en el ritme dels treballs, i que la Canadencia disposava de molts milers de treballadors ocupats en la construcció dels diferents aprofitaments hidroelèctrics, als que podia traslladar d'un lloc a un altre segons les necessitats de cada moment.⁽¹⁹⁾

Aquestes són les poques dades de que disposem sobre el número de treballadors, però malgrat aquesta migradesa podem afirmar que eren milers de treballadors els que hi havia en les obres de l'embassament de Sant Antoni, xifra prou important com per provocar l'existència d'un moviment obrer organitzat.

Per acabar aquest apartat, disposem del número de treballadors que hi havia a la Central hidroelèctrica de Sant Antoni després d'haver entrat en funcionament i haver-se acabat totalment les obres de construcció: l'any 1924 hi havia empleades 48 persones.⁽²⁰⁾

El contrast entre els empleats durant les obres i els empleats després de les obres de construcció és evident i reflexa la temporalitat dels seus efectes en l'economia i la societat de la comarca. També mostra la veritat d'una de les crítiques que més sovint es feia al projecte de la Canadencia i a la seva consideració com a solució de tots els problemes: la producció d'energia elèctrica era una activitat econòmica que necessitava una

gran quantitat de ma d'obra per a la construcció de les instal·lacions, però que després ocupava a molt poques persones en el seu funcionament.

6.3.2. Les condicions de treball: tipologia professional, salaris.

En aquest apartat voldriem apuntar breument, algunes de les dades recollides referents a diferents aspectes del treball en les obres, sobretot pel que fa a les condicions econòmico-socials dels treballadors: categories professionals, tipus de treballadors, salaris,....

El primer aspecte a tractar seria el de les categories i tipologia de les tasques realitzades, i els salaris corresponents. En aquest punt, el que es pretén analitzar sobretot, és si és certa o no una afirmació recollida de la tradició popular que diu que els salaris pagats per la Canadenca als treballadors de les obres de l'embassament de Sant Antoni, eren els més elevats que es pagaven a l'Estat Espanyol en aquell moment.

Les primeres dades sobre aquest aspecte s'han extret de la Memòria del projecte de l'embassament, que es presentà el mes de juny de 1912 davant del Govern Civil de Lleida.⁽²¹⁾ En aquesta memòria hi ha un capítol dedicat als salaris que es pagaran a les diferents categories de treballadors que hi haurà a les obres.

Pel que fa a les categories, la majoria d'elles estan relacionades amb el sector de la construcció i altres treballs complementaris: picapedrers, "caleros", "albañiles", "mamposteros", fusters, ferrers,...., i dins de cada una d'aquestes categories, hi ha també una gradació segons l'especialització: "pinches", ajudants, oficials,....

De manera detallada, les tipologies i salaris previstos en la memòria del projecte són els següents:

"Sobrestante"(*)		6'50 Pts/dia	
Capatassos	- d'obres d'explanació	3'00	"
	- de fundacions i túnels	3'80	"
	- de "asentador de via"	6'00	"
"Listeros"(*)		4'00	"
Bracers	- peons majors	2'25	"
	- peons menors	1'30	"
	- peons femenins	1'00	"
Picapedrers	- oficial	4'50	"
	- d'extracció	2'70	"
	- de talla	3'50	"
Miners	- apuntalador	6'00	"
	- barrinador	3'00	"
	- "escombrero"(*)	2'50	"
	- caballista o muler	2'50	"
"Mamposteros"(*)	- "pinche"	1'70	"
	- oficial	4'30	"
	- proveïdor	3'20	"
	- auxiliar	2'30	"

(*) El terme "sobrestante" es pot traduir com a cap dels capatassos.

(*) El ~~terme~~ "listero" era el que passava llista al començament de la jornada laboral.

(*) L'"escombrero", segons el Diccionari General de la Llengua catalana de Pompeu Fabra, és aquell que treu els enderrocs en una obra.

(*) El "mampostero" és el paleta que fa pared.

Calcinaires	- mestre de forn	4'30	Pts/dia
	- mesclador	3'50	"
	- auxiliar forn	3'25	"
Paletes	- oficial	4'25	"
	- ajudant	2'50	"
Fusters	- oficial	3'75	"
	- ajudant	2'80	"
Ferrers	- oficial serraller	4'80	"
	- oficial ferrer	4'20	"
	- ajudant "pinches"	2'50	"
	- "pinche"	1'50	"
Maquinistes	- montador màquines	15'00	"
	- conductor màquines vapor	9'00	"
	- fogoner	3'50	"

A part d'aquestes dades sistemàtiques però que no corresponen a salaris reals sinó a una previsió feta a priori i des de un punt de vista teòric, disposem d'algunes dades puntuals que fan referència als salaris reals pagats a unes determinades categories de treballadors en uns determinats períodes del procés de construcció.

En primer lloc, disposem de dades extretes de les fitxes personals que la Canadenca obria per a cada treballador.⁽²²⁾ Aquestes dades són parcials i incompletes perquè no s'ha pogut fer un buidat sistemàtic, però ens serviran per aproximar-nos als valors salarials pagats a unes determinades categories de treballadors, en uns determinats moments del període de realització dels treballs.

Com a exemples concrets que ens permetran fer una anàlisi comparativa, podem citar la categoria del "listeró", que durant tots els anys que duren les obres, cobren una salari de 4 Pts/dia o de 15 Ptas. al mes.

En front a aquests salaris de les categories professionals més baixes, podem citar els de tècnics i personal especialitzat com ara els metges que a finals de 1912 cobraven 450 Ptas. al mes, i els enginyers que en la mateixa data cobraven 150 \$ al mes.⁽²³⁾

Altres dades referents als salaris s'han extret de documentació puntual i dispersa trobada en alguns arxius de la comarca. D'aquesta manera, podem saber que a mitjans de 1914, un treballador que feia la feina d'enganxador dels trens de transport de material cobrava 3'50 Ptas/dia;⁽²⁴⁾ i que l'any 1912, un treballador amb la categoria de miner cobrava un salari de 3'75 Ptas/dia, amb 10 hores de treball.⁽²⁵⁾ A part d'aquestes dades també sabem que l'any 1913, els peons bracers que treballaven al municipi de Tremp cobraven un salari mig de 4 Ptas/dia.

Per saber si aquests valors salarials recollits d'una manera dispersa, tant cronològicament com pel que fa a tipologia dels treballs, són inferiors o superiors als que es pagaven en altres llocs, intentarem fer una anàlisi comparativa amb els valors que es pagaven a la ciutat de Barcelona, escollida com a punt de referència per ser un lloc on cal pensar que els salaris eren prou elevats com per permetre una comparació efectiva i a més perquè és un dels pocs llocs de que disposem informació sistemàtica sobre els salaris.

Les dades de Barcelona han estat extretes de l'Anuari d'Estadística social de Catalunya⁽²⁶⁾ havent-se seleccionat aquelles

professions i/o especialitats que coincideixen amb les que tenim documentades per les obres de la Canadenca.

Les dades que ens interessin per aquest treball són les següents i corresponen a l'any 1912:

	- partidors de pedra	24-36 Pts/set.
Picapedrers	- oficial de 1ª	30 "
	- oficial de 2ª	24 "
	- oficial de 1ª	27 "
Paletes	- oficial de 2ª	24 "
	- peons de 1ª	18 "
	- peons de 2ª	15 "
Fusters - - -	- oficials	24 "
Peons		3 a 3'50 Pta/dia.

Ens interessin també les següents dades, contingudes en l'Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona, de l'any 1912:

Capataç d'obres	6 Pta/dia.
Oficial "mampostero"	5 "

Si comparem aquestes dades amb les que apareixen en la Memòria del projecte de l'embassament de Sant Antoni, que corresponen també a l'any 1912, s'obtenen els següents valors:

PROFESSIONS	CANADENCA	BARCELONA ⁽¹⁾
partidors de pedra ⁽²⁾	3'50 Pts/dia	5'00 Pts/dia
oficial picapedrer	4'50 Pts/dia	4'50 Pts/dia
oficial paleta	4'25 Pts.dia	4'25 Pts/dia
peó de paleta	2'50 Pts/dia	2'75 Pts/dia
oficial de fuster	3'75 Pts/dia	4'00 Pts/dia
capataç d'obres	6'50 Pts.dia	6'00 Pts/dia
oficial "mampostero"	4'30 Pts/dia	5'00 Pts/dia

A la vista d'aquestes dades i amb certes reserves degut a la migradesa i la parcialitat de la documentació, podriem extreure una primera conclusió susceptible de ser revisada i qüestionada per posteriors aportacions i/o estudis, que és que els salaris pagats per la Canadencia en les obres de l'embassament de Sant Antoni, no eren ni uns dels més alts de l'Estat Espanyol, ni tan sols estaven al mateix nivell que en altres llocs com Barcelona: per norma general i a partir de les professions comparades, els salaris pagats per la Canadencia o més ben dit, els que pretén pagar la Canadencia al començament de les obres (any 1912), són inferiors als que aquest mateix any es pagaven a la ciutat de Barcelona.

(1) Els valors salarials de Barcelona que en la documentació apareixen per setmanes s'han transformat prèviament en salari/dia per poder fer la comparació amb els de la Canadencia.

(2) L'ofici de partidori de pedra es considera equivalent al que en la documentació de la Canadencia apareix com a picapedrers de talla.

A més, aquesta diferència a la baixa encara s'accentua més si tenim en compte que els valors salarials presentats en el quadre corresponen a 8-9 hores de treball en el cas de Barcelona, mentre que en el cas de la Canadenca corresponen a 10-12 hores diàries de treball. (27)

6.3.3. La conflictivitat laboral: vagues, protestes,...

Disposem de molt poca documentació referent a la conflictivitat laboral que s'hagi pogut produir entre La Canadenca i els seus treballadors, en els anys en que es realitzen les obres de l'embassament de Sant Antoni. Aquesta poca documentació ens permet de saber però, que aquesta conflictivitat va existir: sabem que es produïren protestes i vagues dels treballadors demanant millores econòmiques i socials; sabem que es produïren enfrontaments entre els treballadors i el personal directiu; sabem que es produïren alguns atemptats contra bens i contra tècnics de la Canadenca,.... També sabem que aquesta conflictivitat estava vinculada a l'existència de grups de treballadors més o menys organitzats, dirigits per persones pertanyents al moviment anarquista, que en aquells anys s'estava convertint en director i monopolitzador del moviment obrer.

Començant pel primer aspecte citat, els treballadors de les obres de l'embassament protagonitzaren en aquests anys, diverses vagues com a mesura de pressió per aconseguir sobretot millores salarials.

La primera vaga documentada es produí entre finals d'octubre i principis de novembre de 1912, coneixent-la per referències indirectes que apareixen en el "Diario de Barcelona":

"Ha regresado a sus puestos de Conques y Pont de Suert la fuerza de la Guardia Civil que se hallaba concentrada en Tremp y Poblá de Segur con motivo de la huelga que habían declarado los obreros que la compañía Canadiense tiene empleados en el término de Tremp".(28)

Aquesta és la única informació que tenim sobre aquesta vaga, desconeixent-se la seva durada, els treballadors que la varen recolzar, i les reivindicacions que es plantejaren. De totes maneres queda clar que ja a l'inici dels treballs es planteja una situació de conflictivitat entre empresa i assalariats.

- Una segona vaga apareix documentada a l'agost de l'any 1913. Aquesta vaga només va tenir un dia de durada (15-16 d'agost), la seguiren uns 300 treballadors i es demanava un augment salarial que no es va aconseguir.(29) Aquesta vaga també apareix com a notícia en el periòdic "El Conqués", que diu que només va ser un intent sense cap importància.(30)

A partir d'aquesta data, no tenim documentada cap altra vaga a la Canadenca fins l'any 1919, coincidint amb la vaga general iniciada per treballadors d'aquesta mateixa empresa a la ciutat de Barcelona, i que fou un dels èxits més importants del moviment obrer català al conseguir la jornada de 8 hores i un augment important dels salaris.(31) De la incidència d'aquesta vaga en els treballadors que la Canadenca tenia en les seves instal·lacions de la Conca de Tremp, ens en informa el setmanari "El Conqués" que diu que arribaren a Tremp alguns camions amb "ingenieros militares" per ocupar, en cas necessari, les centrals hidroelèctriques de les empreses "Energia Eléctrica de Cataluña" (a Capdella) i de la Canadenca.(32) Respecte a aquesta vaga, l'obra El Pallars Jussà: estructura socio-econòmica i territorial...(33) diu que

el conflicte s'inicià al Pallars Jussà i d'aquí va estendre's fins a convertir-se en vaga general, però aquesta circumstància sembla poc factible donada la llunyania respecte als centres industrials on es concentrava l'activitat del moviment obrer català i en tot cas, no l'hem pogut documentar.

6.3.4. El sindicalisme: sindicats obrers, associacions, agitadors,...

La concentració al voltant de les obres de la Canadenca, d'una gran quantitat de treballadors creava un marc idòni per a la introducció del moviment sindicalista i per l'assentament de sindicats obrers a la Conca de Tremp. Un cop més però, la manca de documentació sobre la qüestió condiciona la seva anàlisi i la possibilitat d'aprofundir en aquest important aspecte, i a més tenint en compte que es tracta d'una de les empreses amb més treballadors de Catalunya, en uns moments en que com ja hem dit, el moviment obrer català es troba en ple desenvolupament guiat pels postulats de la C.N.T.

Les poques referències a la introducció del sindicalisme entre els treballadors de les obres que la Canadenca realitza a la Conca de Tremp, les trobem a la premsa local i en concret, en el periòdic "El Conqués". En aquest periòdic apareixen escrits que parlen d'una manera abstracta, dels intents d'alguns grups per introduir els postulats sindicalistes i la lluita de classe entre els treballadors de la Canadenca:

"Bien han tratado ciertos hombres de mover la opinión del país en determinado sentido /.../. Primeramente se intentó promover una huelga en las obras de San Antonio, pero fracasaron pues sus patrocinadores no conocían la clase

/de/ trabajadores allí ocupados. La mayoría /.../ desconocen la finalidad del societarismo moderno y no sienten entusiasmo por el sindicalismo que se les pregona...".⁽³⁴⁾

En relació amb això, en la sèrie d'articles que l'any 1970 publicà el "Diario de Barcelona" sobre la Canadenca, es parla també del moviment obrer i de la concienciació de la classe treballadora existent a la Conca de Tremp: en un dels articles es parla d'un personatge anomenat "Lo Bernardo", que vivia a Tremp i des de l'arribada dels primers treballadors de la Canadenca es dedicà a atreure partidaris i simpatitzants de les seves idees que consistien bàsicament en reivindicar l'augment dels salaris i la reducció de les hores de treball. Segons l'articulista del "Diario de Barcelona", "Lo Bernardo" era de filiació anarquista i mitjançant el contacte amb els companys de treball, "consiguí /.../ crear un nucleo anarquista que llegó a utilizar el mismo método de lucha que por aquella época venia utilizándose en Barcelona, es decir el del terrorismo. Aunque por lo que dice la gente "Lo Bernardo" no fuese un terrorista, el hecho es que se produjeron algunos actos de terrorismo".⁽³⁵⁾

Amb les reserves necessàries per tractar-se d'una font d'informació secundària i no tenir referències documentals sobre les afirmacions fetes, podem considerar que els sindicats en aquells moments a Catalunya, intentaren divulgar les seves idees entre els treballadors que la Canadenca tenia a la Conca de Tremp.

Una notícia de premsa extreta d'un número del setmanari "El Conqués" corresponent a principis de l'any 1919, ens confirma aquesta informació anterior:

"Incluso en estas comarcas empiezan a saber las gentes lo

que es el sindicalismo. Se habla de que hace unos días había por aquí algunos delegados sindicalistas para organizar a los trabajadores. También se murmura de algún acto de sabotaje en la compañía "La Productora" de la Poble de Segur". (36)

Dues referències documentades més, corroboren la penetració del sindicalisme i del moviment obrer organitzat, a la Conca de Tremp en aquests anys:

La primera fa referència a informacions relatives a la creació d'associacions organitzades de treballadors: en una notícia extreta de "El Conqués" (37) es parla d'una reunió feta a principis de l'any 1914, per constituir el "Ateneo Sindicalista Obrero" a Tremp. En una altra notícia extreta en aquest cas del setmanari "La Conca de Tremp" (38) s'informa d'una conferència feta el mes d'octubre de 1920, en el "Centre Obrero" de la ciutat de Tremp.

La segona referència documental són els successius articles-editorials que sobre el tema del sindicalisme apareixen en el setmanari "El Conqués" durant els últims anys de la dècada estudiada. (39)

Però els postulats sindicalistes no sols tingueren ressó dins del sector industrial, sino també en el sector agrícola, si bé en un sentit diferent: mentre que el sindicalisme obrer està principalment encaminat a la lluita de classe i a la reivindicació de millores econòmiques i socials, el sindicalisme agrícola que apareix té sobretot un caire organitzatiu i cooperativista.

A la comarca ja havia existit un sindicat agrícola creat l'any 1904 amb el nom de "Sindicato Agrícola de la Conca de Tremp y Pallars", (40) que amb més o menys continuïtat va mantenir-se fins a desaparèixer en una data incerta de finals de la segona dècada

del segle, després d'haver anat perdent importància i capacitat de convocatòria.⁽⁴¹⁾

Però al mateix temps que aquest sindicat, marcat per signes evidents de caciquisme,⁽⁴²⁾ perdia importància, es considerava una nova concepció del sindicalisme agrícola com a mitjà per aconseguir el progrés i desenvolupament de l'agricultura de la comarca, i defensar col·lectivament els interessos dels agricultors de la zona. Aquesta nova concepció es defensa sobretot des de les pàgines del periòdic "El Conqués":

"La agricultura anda firme y en línea recta hacia su int
sificación e industrialización. Es decir, debe producir el máximo en la menor extensión cultivada y debe transformar por sí los productos de la tierra; y esto no puede hacerse sin antes mejorar la cultura del agricultor y reconcentrar las actividades en la asociación para salvar con mayor em
puje el obstáculo///"⁽⁴³⁾

Al mateix temps que es defensa i es propugna la necessitat de l'associacionisme i del sindicalisme per aconseguir els objectius, també es manifesta el temor a que la idiosincràsia i comportament de la societat pallaresa, caracteritzat per la indiferència i l'in
dividualisme, no permetin l'arrelament i la consolidació d'aquest:

"Nos falta espíritu de asociación y de sacrificio, y no sa
bemos ver mas beneficio que aquellos que se tocan directa
mente. Esperamos siempre que lo hagan otros y no sabemos comprender que al menos debemos ayudar con nuestra presen
cia, con nuestro apoyo moral /.../. Los sindicatos agrícolas se imponen. Hay que mejorar los cultivos, seleccionar semillas, implantar industrias, perfeccionar las existentes y buscar mercados y crédito, que son cosas difíciles de hallar individualmente y se hacen asequibles a una asocia
ción. Esto es lo conveniente, pero no lo haremos mientras no camb
iemos nuestro carácter".⁽⁴⁴⁾

Malgrat aquest temor, les condicions objectives existents en el sector agrícola de la comarca portaren a la conciènciació dels camperols o millor dit, d'alguns agricultors, i es crearen diferents sindicats agrícoles: l'any 1916 es constituïex el sindicat agrícola de Isona,⁽⁴⁵⁾ i a començaments dels anys 20 es crea el "Sindicato Agrícola de Tremp y Comarca".⁽⁴⁶⁾

N o t e s

- (1) Arxiu FESCA (Trempt). Trempt-Book.
- (2) MIR I AMAT, Jesús. Op. cit., p. 79.
- (3) Aquesta fàbrica de ciment tenia una capacitat de producció de unes 400 Tones diàries i era la més important d'Espanya. Un cop acabades les obres sembla ser que fou venuda a la companyia Asland, la qual la instal·là a Montcada.
- (4) La informació d'aquest apartat s'ha obtingut de l'anomenat Trempt-Book, que és un informe mecanografiat que explica detalladament les característiques tècniques del complex hidroelèctric de Sant Antoni, i que es troba a les oficines de la Central hidroelèctrica.
- (5) Veure sobretot el capítol 3.
- (6) "El Conqués"; (1913, VII, 5).
- (7) Arxiu FECSA (Barcelona). Concessions hidràuliques. Sèrie 2-4-3-. Trempt nº 2: Document nº 34.
- (8) "El Conqués", nº 49; (1914, VIII, 15).
- (9) "El Conqués", nº 101; (1914, X, 3).
- (10) MIR I AMAT, Jesús. Op. cit., p. 78.
- (11) Arxiu FECSA (Barcelona). Concessions hidràuliques. Sèrie 2-4-3-. Trempt nº 2.
- (12) Arxiu FECSA (Barcelona). Secretaria General. Final Report on the construction of the Talarn dam, Trempt power installation, Trempt irrigation system, and other subsidiary works pertaining to the Talarn dam concession. Trempt, octubre 1rst. 1916.
- (13) "Luz", nº 9; (1912, V, 11). La xifra de 5000 assalariats

es posa en boca de F.S. Pearson, amb motiu d'una visita al Ministre de Foment en la que li comunica i explica el projecte hidroelèctric que preten realitzar a la Conca de Tremp.

- (14) "Luz", nº 22; (1912, VIII, 10).
- (15) A. M. de Tremp. Llibres d'Actes. Acta del Ple municipal corresponent al dia 21 de juny de 1912.
- (16) "Luz", nº 25; (1912, VII, 31).
- (17) "El Conqués", nº 64; (1914, I, 17).
- (18) "La Energía eléctrica", año XV, nº 22; (1913, XI, 25).
- (19) Segons informació extreta de "El Conqués", procedent segurament de la pròpia companyia hidroelèctrica, el número total de treballadors de la Canadenca oscil·la en aquests anys entre un mínim de 11.000 i un màxim de 18.000, éssent segurament l'empresa més gran de Catalunya en número de treballadors.
- (20) A. M. Tremp. Obres públiques. Carpeta nº 13. Lista del personal en Central de Tremp. (és còpia).
- (21) Arxiu FECSA (Barcelona). Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Tremp. Carpeta núm. 59. Memoria del proyecto de ampliación...
- (22) Arxiu FECSA (Barcelona). Personal. Fitxes personals.
- (23) Arxiu FECSA (Barcelona). Personal. Fitxes personals. Aquestes dades s'han extret de les fitxes personals d'alguns empleats de les obres.
- (24) Arxiu Notarial de Tremp. Lligall núm. 855. Carta de pagament d'una indemnització a un treballador de la Canadenca.
- (25) A. M. de Tremp. Documentació diversa. Parte d'accident de treball.

- (26) Anuari d'estadística social de Catalunya: any 1912. Barcelona-Reus: Eduard Navas, 1913.
- (27) "Luz", núm. 20; (1912, VII, 27).
- (28) "Diario de Barcelona"; (1912, XI, 7).
- (29) Anuari d'estadística social de Catalunya: any 1913. Reus-Barcelona: Eduard Navas, 1914, p. 62-65.
- (30) "El Conqués"; (1913, VIII, 23).
- (31) JUTGLAR, Antoni, Op. cit., p. 423-424.
- (32) "El Conqués", núm. 332; (1919, III, 15).
- (33) El Pallars Jussà... Op. cit., p. 225.
- (34) "El Conqués", núm. 82; (1914, V, 23).
- (35) "Diario de Barcelona". Sèrie d'articles sobre la Canadenc publicats entre el 4 i el 7 d'abril de 1970.
- (36) "El Conqués", núm. 326; (1919, I, 25).
- (37) "El Conqués", núm. 76; (1914, IV, 11).
- (38) "La Conca de Tremp", núm. 30; (1920, X, 30).
- (39) Veure números corresponents als anys 1919-1921.
- (40) LLEDOS MIR, Miguel. Op. cit., p. 371.
- (41) MIR I AMAT, Jesús. Op. cit., p. 76.
- (42) El president del "Sindicato Agrícola..." era Luís de Cuenca, prohoms de la ciutat de Tremp i un dels personatges amb major pes econòmic i social de la comarca. En els escrits que regularment publicava en el periòdic "Luz", sempre apareix un tò paternalista i moralitzant que amaga postures conservadores i una defensa del poder de les classes benestants i del sotmetiment de les classes populars.

- (43) "El Conqués", núm. 195; (1916, VII, 22).
- (44) "El Conqués", núm. 221; (1917, I, 20).
- (45) "El Coqués", núm. 198; (1916, VIII, 12).
- (46) MIR I AMAT, Jesús. OP. cit., p. 76.

7. ELS CANALS DE REC.

7.1. Els recs existents abans de la Canadencia.

Abans d'entrar a estudiar les característiques i conseqüències que la construcció dels canals de rec per part de la Canadencia va tenir a la Conca de Tremp, caldria intentar reconstruir les xarxes de rec existents tant en la zona on es construirà l'embassament, com en la zona que es beneficiarà pels nous canals de rec. Aquest aspecte ja l'hem iniciat al parlar dels antecedents en l'aprofitament de l'aigua dels rius de la comarca, però ara caldria aprofundir en aquest aspecte per poder tenir els elements d'anàlisi suficients per definir les transformacions i canvis que es produeixen en aquest aspecte tant important per l'economia agrícola d'un territori.

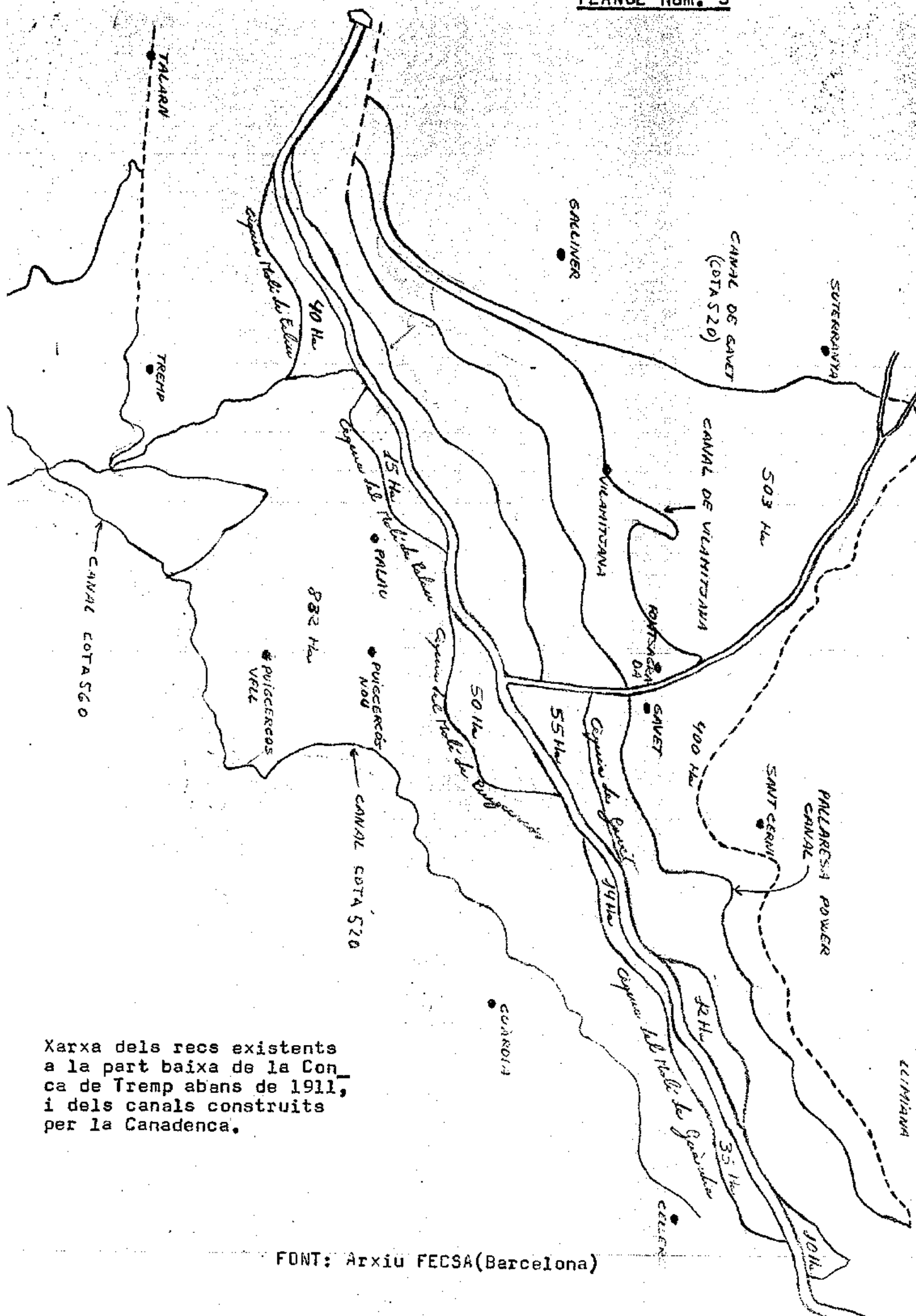
A la part superior de la Conca de Tremp, en la zona on es construirà l'embassament de Sant Antoni, hi ha localitzats els municipis que realitzaven un major aprofitament de l'aigua del riu per al rec:

- . En el municipi de la Pobla de Segur es regaven les 2/3 parts de les terres de conreu, a començaments del S.XX.⁽¹⁾
- . En el municipi de Salàs de Pallars, com ja hem vist⁽²⁾ es regaven unes 500 Ha de terra.
- . En el terme municipal d'Aramunt també es regaven unes 45 Ha de terres de conreu amb aigües del Noguera Pallaresa.⁽³⁾
- . En els altres termes municipals que limiten amb el riu en aquesta zona (Orcau i Claverol), també hi havia terres de rec qu'aprofitaven l'aigua del riu, però la seva extensió era pràcticament insignificant respecte al total de terres de conreu dels municipis respectius.

Pel que fa a la part inferior de la Conca de Tremp, a aquells municipis limítrofs amb el riu en el territori situat al sud d'on es construirà la presa de St. Antoni, existien algunes petites xarxes de rec que aprofitaven l'aigua d'alguns torrents i rierols,⁽⁴⁾ però també alguns canals que aprofitaven l'aigua del riu Noguera Pallaresa; de manera que entre el congost de Susterris i la serralada del Montsec es dibuixa una franja de terreny a ambdós marges del riu, amb un seguit de cèquies i canals de rec que obtenien l'aigua del riu Noguera Pallaresa (veure plànol núm. 5). La reconstrucció del traçat d'aquestes xarxes i de l'extensió de les terres que regaven, ha estat relativament fàcil, doncs en els Arxius de FECSA hem trobat plànols on queden clarament dibuixades aquestes xarxes, abans de que la Canadenca construís en aquesta mateixa zona, els canals de rec que ampliarien notablement el regadiu.

Una diferència important entre les cèquies que existien a la part nord d'on es construí la presa i les que existien a la part sud, rau en la seva finalitat bàsica: mentre que les cèquies dels termes municipals de la Pobla de Segur o de Salàs de Pallars s'havien construït pensant bàsicament en el rec, les cèquies existents a la part sud, en els termes municipals de Tremp, de Vilamitjana, de Palau, de Guàrdia... no havien estat construïdes específicament pel rec, sinó per utilitzar l'aigua com a força motriu per moure molins fariners o d'oli, i la seva utilització pel rec era secundària i es situava en segon terme. És per això, que l'extensió de terres regades en els termes municipals d'aquesta zona, es molt inferior a la dels situats a la zona nord de la Conca de Tremp:⁽⁵⁾

. En el terme municipal de Tremp es regaven, mitjançant la cèquia del "Molí de Feliu", unes 40 Ha.

Xarxa dels recs existents
a la part baixa de la Con-
ca de Tremp abans de 1911,
i dels canals construïts
per la Canadenca.

- . En el terme municipal de Palau es regaven 15 Ha a partir de la cèquia del "Molí de Palau".
- . En el terme municipal de Puigcerçòs es regaven 50 Ha a partir de la cèquia del "Molí de Puigcerçòs".
- . En el terme municipal de Guàrdia es regaven 49 Ha a partir tan bé de la cèquia del molí.
- . En el terme municipal de Vilamitjana, un número indeterminat d'Hectàrees, a partir de la cèquia de "La Molina" (centre productor d'energia elèctrica pertanyent a l'empresa Farré, Mora y Cia).
- . En el terme municipal de Gavet, 55 Ha a partir d'una cèquia destinada específicament al rec.
- . En el terme municipal de Llimiana, 12 Ha a partir de la cèquia del molí, i 10 Ha a partir d'una cèquia destinada només al rec.

En xifres globals, en els municipis de la part sud de la Conca de Tremp que limiten amb el riu Noguera Pallaresa i que seran els que es beneficiaran de la construcció dels nous canals de rec per la Canadenca, es regaven, abans de la construcció i amb l'aigua del Noguera Pallaresa, entre 230 i 300 Ha de terra, xifra molt inferior a la dels municipis situats per sobre d'on es construirà la presa: només en el terme municipal de Salàs de Pallars, es regava el doble de terres que en tots els municipis de la part inferior.

7.2. Els canals de rec construïts per la Canadenca.

Una de les concessions més importants que "Riegos y Fuerza del Ebro" fa a les poblacions de la comarca de Tremp, a canvi del

recolzament als projectes d'aprofitament hidroelèctric, és la construcció d'una xarxa de canals per a convertir en regadiu una extensa zona de terres de conreu de la part baixa de la Conca de Tremp: segons la Memòria presentada per la companyia l'any 1912,⁽⁶⁾ amb la construcció d'aquests canals es preveu regar més de 2000 Ha de terres quasi improductives fins llavors.

7.2.1. Les fonts documentals.

Donada la importància que la realització d'aquesta promesa tenia per l'agricultura de la comarca, la documentació sobre el tema és bastant abundosa: en els Arxius de FECSA hem trobat tota la documentació relativa a les característiques tècniques de la construcció d'aquests canals (extensió de terres regades, longitud dels canals, variacions de traçat, plànols,...), en els Arxius municipals també hi ha documentació relativa a la creació de la Comunitat de Regants i a qüestions administratives; i finalment en la premsa comarcal hem trobat les opinions sobre l'evolució d'aquest tema, sobre conflictes a l'hora de portar-lo a terme,...

7.2.2. En conveni signat entre la Canadenca i l'Associació de Regants.

Les primeres referències documentals sobre la possibilitat de que la Canadenca construeixi uns canals de rec les trobem un cop més a la premsa: el setmanari "Luz", editat pel "Sindicato Agrícola de la Conca de Tremp", dona a conèixer, a començaments del mes d'abril de 1912,⁽⁷⁾ les concessions que la Canadenca farà a la comarca, fruit de les negociacions entre aquesta i la "Junta Comarcal de defensa de los intereses hidráulicos" creada per de-

fensar els seus interessos. Entre aquestes concessions, hi ha el compromís de construir tres canals de rec (dos pel marge dret i un pel marge esquerre del riu Noguera Pallaresa) per convertir en terres de rec una part de les terres de conreu de la meitat sud de la Conca de Tremp. Aquest compromís s'estableix oficialment el dia 9 de juny de 1912 quan es signa una escriptura de conveni entre la "Asociación de Regantes Ribereños del Noguera Pallaresa en la Conca de Tremp", i la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro".

La "Asociación de Regantes ribereños del Noguera Pallaresa" es constitueix com a tal el mateix dia de signar-se el conveni, amb la finalitat expressa d'organitzar el rec en aquelles terres beneficiàries dels canals que ha de construir la Canadenca. Aquesta "Associació" es defineix com a comunitat de propietaris de les finques afectades pels nous regadius, i en la creació hi assisteixen i signen, 107 propietaris de Tremp, 14 propietaris de Guàrdia de Tremp, 23 propietaris de Palau de Noguera, 15 propietaris de Suterranya, 8 propietaris de Talarn, 52 propietaris de Vilamitjana, i 1 propietari de Isona.

Además d'organitzar el rec, l'Associació té la funció de crear i organitzar una Comunitat de Regants que s'haurà de constituir i començar a funcionar un cop acabada l'organització del rec, i substituirà a la "Asociación de Regantes...".

Un cop creada l'"Asociación de Regantes", es procedeix a l'atorgament de l'escriptura del conveni mencionat, on s'estableixen les bases del compromís adquirit per la Canadenca, bases que són les següents: (8)

1. "Riegos y Fuerza del Ebro" es compromet a construir un canal de rec en el marge esquerre del Noguera Pallaresa, i

un altre en el marge dret situat a una alçada superior en 40 mts. al canal destinat a l'aprofitament industrial que s'ha de construir, així com a facilitar el rec a les terres situades per sota d'aquest canal industrial, derivant l'aigua del mateix canal o construint-ne un altre. També es compromet a construir els braços principals.

2. Tots els membres de la "Asociación de Regantes..." estaran obligats a establir el rec en una major o menor extensió de les seves terres, mitjançant els canals que ha de construir la companyia, si bé cada propietari podrà decidir quina extensió de terres vol regar, i sempre podrà augmentar aquesta extensió en les proporcions que consideri convenientes.
3. Les quantitats d'aigua a utilitzar i els períodes de rec seran els següents:
 - a) 1/2 l/sg. i per Ha, durant 10 dies al mes de gener o febrer, per regar vinya u olivera en els anys que ho cregui necessari el Sindicat de recs.
 - b) 1/2 l/sg. i per Ha, durant 10 dies del mes de març per regar ferratges, també si ho considera necessari el Sindicat de recs.
 - c) 1/2 l/sg. i per Ha, des de el 10 d'abril al 30 de juny, destinat al conreu extensiu.
 - d) 1 l/sg. i Ha, des de el 1 de juliol fins el 20 de setembre, destinat al conreu intensiu.
 - e) 1 l/sg. i Ha, durant 10 dies, per terres destinades a sembrar-hi cereals, els anys que falti la "sementera" o que la terra no tingui la suficient humitat, també a judici del Sindicat de recs.

f) 1 l/sg. i Ha, durant 10 dies dels mesos d'Agost o setem
bre, per regar vinya u olivera, sempre que el sindicat
de recs ho cregui necessari.

4. Els regants de la "Asociación" pagaran un cànon anual a la
companyia, d'acord amb les tarifes següents:

Conreu extensiu	[	- 1 Pts/Ha	el 1er i 2on any de rec
		- 2 "	el 3er any
		- 4 "	el 4art any
		- 8 "	el 5è any
		- 16 "	el 6è any
		- 25 "	del 7è al 30è any

Conreu intensiu	[	- 1 Pts/Ha	el 1er any de rec
		- 2 "	el 2on any
		- 4 "	el 3er any
		- 8 "	el 4art any
		- 16 "	el 5è any
		- 32 "	el 6è any
		- 50 "	del 7è al 30è any

5. El pagament del cànon fixat pel conreu intensiu dóna dret
a tots els recs manifestats en el punt 3, mentre que el fi-
xat pel conreu extensiu dóna dret a tots menys al fixat amb
la lletra d. Els de les lletres e i f no podran utilitzar-se
per un objectiu diferent al fixat.

6. Al cap de 30 anys d'haver-se creat els nous recs, els canals
construïts per "Riegos y Fuerza del Ebro" passaran a ser pro-
pietat de la Comunitat de Regants. La companyia conservarà
la propietat del canal industrial però amb l'obligació de
donar aigua per regar les terres inferiors a aquest, i tam-
bé conservarà la propietat de totes les obres no destinades
exclusivament al rec. La companyia també continuarà tenint

- al seu càrrec, les despeses d'elevació de l'aigua fins a la cota on es construïran els canals, i la conservació, reparació i substitució de les màquines per l'elevació de l'aigua, cobrant a canvi 8 Pts. per Ha de conreu extensiu i 16 Pts. per Ha de conreu intensiu cada any.
7. En el moment en que es derivi del Noguera Pallaresa l'aigua destinada a ús industrial (producció d'energia elèctrica), també haurà de començar el rec mitjançant els esmentats canals.
 8. El Sindicat de Recs i si aquest encara no estigués organitzat, el Consell Directiu de l'Associació de Regants, haurà de presentar a la Companyia, abans de començar el rec, una relació dels propietaris que la utilitzaran, on s'obligaran a pagar el cànon establert, i s'expressarà la situació de les finques, l'extensió de terra que es regarà, i la classe de conreu a que es destinarà. En el mes de desembre dels anys successius, el Sindicat presentarà a la Companyia les modificacions de l'anterior relació per ingrés de nous regants, reducció o ampliació del recs pels propietaris ja inscrits, o canvis de conreus.
 9. Tant la Companyia com el Sindicat podran comprovar en qualsevol moment l'extensió de la terra que rega cada propietari i la classe de conreu existent. La Companyia podrà aplicar una multa de 100 Pts. a aquelles persones que reguin més d'un 15% de l'extensió declarada, o que apliquin el rec destinat a conreu intensiu, a terres de conreu extensiu.
 10. Si el Sindicat considera que l'aigua fixada en aquest conveni es insuficient per a les necessitats de la zona, dema

narà a la Companyia el nomenament d'una persona que, juntament amb la designada pel Sindicat, estudiarà la quantitat que es necessita augmentar. Si entre ambdós no s'arriba a un acord, es demanarà la intervenció del President de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre.

La quantitat d'aigua que la Companyia estarà obligada a subministrar per rec, no exedirà en cap cas, 1 l/sg. i Ha de la zona regable.

11. Si la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" transfereix a un altra entitat o particular qualsevol de les concessions que posseeix u obtingui d'ara en endavant, el nou concessio_nari estarà obligat a complir les mateixes obligacions que s'estableixen en aquest conveni.
12. En cas de dissolució de la companyia abans dels 30 anys fixats per que la propietat dels canals passi a mans de la Comunitat de Regants, aquests passaran a mans seves en els mateixos termes.
13. Només es podrà exigir a la Companyia l'acompliment d'aquestes obligacions si es portes a terme integrament les obres projectades per l'aprofitament integral de l'aigua del Noguera Pallareesa en el Congost de Susterris.
14. Qualsevol dubte ocasionat per l'aplicació d'aquest conveni, si no es soluciona per acord entre ambues parts, es resoldrà per l'intervenció de tres persones: un representant per cada una de les dues parts implicades, i un tercer que serà sempre el president de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre.

7.2.3. Les característiques i variacions del projecte de recs: l'extensió de les terres regables; el traçat dels canals...

Les primeres dades que fan referència a la extensió concreta de les terres que es regaran amb els canals que construirà la Canadenca, apareixen en la memòria del projecte d'ampliació de l'aprofitament de l'aigua del riu Noguera Pallaresa, que la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" presentà davant el Govern Civil de la província de Lleida el més de juny de 1912.⁽⁹⁾ Aquest projecte de manava la modificació de la concessió atorgada a Domènec Sert l'any 1910, modificació consistent en el canvi d'un tram del canal industrial previst, per un embassament que serà l'embassament de Sant Antoni. Per justificar aquest canvi, la companyia fa constar la utilització d'una part de l'aigua derivada del riu per regar "más de 2000 Ha de terrenos hoy casi improductivos".⁽¹⁰⁾ En aquest sentit diu la "Memoria" esmentada que la transformació en regadiu d'una part de terres de conreu de la comarca, aspiració existent des de fa molt de temps, només es pot aconseguir amb una forta inversió de capital (que la companyia està disposada a fer) i amb la regularització del riu mitjançant l'embassament de l'aigua per poder-la utilitzar en el moment oportú.

Es evident que la voluntat de la Canadenca per construir uns canals que facilitin el rec d'una part de les terres de conreu existents a la comarca, no respon a cap postura altruista de la companyia, sinó al menys a dos necessitats concretes:

- en primer lloc, l'ofertament dels canals de rec ve a satisfer una vella aspiració dels pagesos de la comarca com ja hem vist en el capítol dels precedents, amb el que s'aconsegueix que

els polítics locals i bona part de les persones amb més poder socio-econòmic, i bona part de la població en general, es posin a favor dels projectes de la Canadenca o al menys, no s'oposin a ells, amb el que s'evita l'oposició a nivell local, que en determinats moments podia perjudicar-los.

- En segon lloc, la presentació dels canals de rec com un dels principals objectius dels projectes de la Canadenca al sol·licitar la variació de la concessió inicial, atorga a aquests un important contingut social i de benefici col·lectiu, aprofitant-se de la crisi econòmica que afectava a la comarca, i posant en mans dels poders públics una fàcil solució a aquesta situació, sense que ells haguessin de fer cap esforç. A canvi d'això, la Canadenca espera aconseguir i aconsegueix dues coses: l'aprovació de la modificació del projecte, que per ella suposava l'obtenció d'uns majors beneficis amb el mateix cabal d'aigua atorgat i sobre tot, la declaració d'utilitat pública del projecte, circumstància que entre altres coses li evitava nombrosos problemes en quant a l'expropiació de les terres afectades i de les despeses econòmiques a realitzar ja que la declaració d'utilitat pública suposava l'expropiació forçosa de totes les terres afectades pel projecte.

Entrant ja en el que són les dades contingudes en la "Memòria", que fan referència als canals de rec, aquesta diu que els canals de rec es construïran a partir de la presa de l'embassament i en ambdós marges del riu, a les alçades següents: El canal del marge dret es construirà a una alçada superior en 40 mts. a la cota màxima de l'embassament que segons la mateixa "Memòria" citada seria de 540 mts. sobre el nivell del mar.

El canal del marge esquerre es construirà a la mateixa cota o alçària que la coronació de la presa.

Referent als canals de rec també diu la "Memòria" que ambdós canals (dret i esquerre) tindran una llargària total d'uns 35 Kms., podent-se regar una superfície de 1500 a 2000 Ha.

En un altra part de la "Memòria", apareix mencionada la necessitat de construir un altre canal en el marge dret es a dir, un tercer canal situat 40 mts. per sobre de l'altre que s'ha de construir en aquest marge.

Les característiques concretes del projecte de construcció dels canals de rec, apareixen recollides en un altre apartat de la "Memòria" anomenat "Descripción del proyecto de Riegos".⁽¹¹⁾ Segons les informacions contingudes en aquest apartat, en el marge dret es construirà un canal que partint de la presa a la cota o alçària 560 (metres sobre el nivell del mar), arribarà fins el barranc de Puigcercós sobre Palau (barranc de Puigmassana), on s'ajuntarà amb el canal industrial.⁽¹²⁾ Amb aquest canal es regaran terres dels termes municipals de Talarn, Gorp, Tremp i Claret, Palau i Puigcercós, Guardia de Tremp i Sellés. En el marge esquerre, el canal es construirà a cota 520 i arribarà fins el riu Gavet, podent-se però allargar si les necessitats ho exigeixen; amb ell es podran regar terres dels termes municipals de Talarn, Vilamitjana, Suterranya, Orcau, Figuerola d'Orcau, Fontsagrada-Gavet-Santcèrni, Aransis i Llimiana.

Pel que fa a l'extensió de les terres que es preveu regar es diu que, en xifres globals, amb el canal del marge dret es regaran 1426'49 Ha, i amb el canal del marge esquerre, 1004'27 Ha, que sumen un total de 2430'76 Ha.

Per fixar el cabal d'aigua necessari i les proporcions que s'utilitzaran, es parteix de l'extensió de les terres regables i de l'adjudicació d'un cabal determinat per cada tipus de conreu. Aquest cabal es fixa a partir del que s'utilitzava en llocs com el Baix Llobregat o el Maresme, que era un dels més elevats de Catalunya.

- 1 l/sg i Ha per terres destinades a horta.
- 0'40 l/sg i Ha per terres destinades al conreu de cere^{al} al/vinya o vinya/olivera.

Aplicant aquests valors al rec que es crearà a la Conca de Tremp, s'obtenen les següents dades, segons la "Memòria" citada: ⁽¹³⁾

- . Amb el canal del marge dret es regaran 250 Ha d'horta i 1176 Ha de cereal i vinya, havent-se d'utilitzar per tant, 250 l/sg i 470 l/sg respectivament.
- . Amb el canal del marge esquerre es regaran 200 Ha d'horta i 804 Ha de vinya i cereal, necessitant-se per això, 200 i 321 l/sg d'aigua respectivament.

En total doncs, la Canadenca preveu que haurà de destinar uns 1240 l/sg d'aigua, per satisfer les necessitats que es crearan amb la transformació d'unes 2000 Ha de terres, en conreus de regadiu.

En l'anàlisi de la previsió del rec, la documentació permet entrar més en detall i veure com es reparteixen per termes municipals, els diferents conreus existents que es preveu es transformaran en terres de rec. Aquestes dades també s'extreuen de la "Memoria" presentada per la Canadenca el mes de juny de 1912.

En primer lloc veurem la distribució en els termes municipi-

pals que es beneficiaran del canal del marge dret i després, la distribució en els beneficiaris del canal del marge esquerre.

CANAL MARGE DRET

	- Horta	24'49	Ha
	- Cereals	144'7	"
	- Vinya	107'2	"
	- Erms	19	"
	- Bosc	3'45	"
Terme Municipal	- Cereal i vinya	202'15	"
de Talarn	- Cereal i olivera ...	163	"
	- Fruïters amb vinya o cereals	5'3	"
	- Vinya i olivera ...	7'2	"
	- Cereal, vinya i olivera	112'4	"
	- Altres	6	"
	Total	794'89	Ha
	=====		

	- Cereals	3'3	Ha
Terme Municipal	- Vinya	2'2	"
de Gurp	- Cereal i vinya ...	6'5	"
	Total	12'0	Ha
	=====		

Terme Municipal de
Tremp-Claret

- Horta	1'2	Ha
- Cereals	175'2	"
- Cereal i vinya ...	55'9	"

Total 232'3 Ha

=====

Terme Municipal de
Palau-Puigcercós

- Horta	21'5	Ha
- Cereals	47'9	"
- Vinya	1'7	"
- Cereal i vinya ...	68'48	"
- Cereal i olivera .	15'2	"
- Cereal, vinya i olivera	10'7	"

Total 165'58 Ha

=====

Terme Municipal de
Guardia de Tremp

- Horta	59'7	Ha
- Cereals	102'7	"
- Vinya	21	"
- Erm	50'5	"
- Bosc	7'8	"
- Cereal i vinya ...	89'5	"
- Cereal i olivera .	25'2	"
- Vinya i olivera ...	5'8	"
- Cereal, vinya i olivera	30'3	"

Total 392'5 Ha

=====

CANAL MARGE ESQUERRE

Terme Municipal de Talarn	- Horta	64'0	Ha
	- Cereals	3'2	"
	- Vinya	3'3	"
	- Erm	2	"
	- Cereal i vinya ...	10'3	"
	- Cereal i olivera .	7'1	"
	- Altres	2'5	"
Total		92'4	Ha
=====			

Terme Municipal
de Aransís

- Cereal i vinya ...	1'9	Ha
=====		

Terme Municipal de
Vilamitjana

- Horta	8'3	Ha
- Cereals	77'1	"
- Vinya	24'9	"
- Erm	6'3	"
- Cereal i vinya ...	117'2	"
- Cereal, vinya i olivera	6'6	"
- Cereal i olivera .	7'3	"
Total		247'7
		Ha
=====		

Terme Municipal de
Suterranya

- Horta	8'3	Ha
- Cereals	42'2	"
- Vinya	9'9	"
- Erm	9'8	"
- Cereal i vinya ...	39'2	"

Total 109'4 Ha

=====

Terme Municipal de
Llimiana

- Horta	1'8	Ha
- Cereals	67'2	"
- Vinya	2'7	"
- Erm	45'6	"
- Cereal i vinya ...	30'8	"
- Cereal, vinya i olivera	1'2	"

Total 149'3 Ha

=====

Terme Municipal de
Fontsagrada/Gavet/
Sancerni

- Horta	12'67	Ha
- Cereals	114'3	"
- Vinya	43'6	"
- Erm	28'47	"
- Cereal i vinya ...	47	"
- Cereal, vinya i olivera	2'21	"

Total 248'25 Ha

=====

Terme Municipal de Figuerola d'Orcau	- Horta	1'84 Ha
	- Cereals	6'18 "
	- Vinya	1'29 "
	- Erm	6'7 "
	- Cereal i vinya ...	10'18 "
Total		26'19 Ha
		=====

Terme Municipal d'Orcau	- Horta	4'2 Ha
	- Cereals	2'58 "
Total		6'78 Ha
		=====

Sumant aquestes hectàrees que es preveu es regaran amb la construcció dels canals de rec per la Canadenca, tenim un total de quasi 2500 Ha de terres.

L'any 1914, i arran de la modificació del traçat del canal industrial (que es construirà pel marge esquerre del riu i no pel marge dret com estava previst inicialment), s'elabora un nou projecte de recs que en alguns punts modifica les previsions anteriors.

Segons aquest nou informe l'extensió de terres que es preveu regar amb els nous canals és la següent:

. Amb el canal a construir en el marge esquerre a cota 520, es regaran 903 Ha (503 Ha al nord del riu Gavet, i 400 Ha al sud del riu Gavet), de les quals 150 Ha han estat classificades com de conreu intensiu, i 753 com de conreu extensiu. Per regar aquestes Ha es destinaran 553 l/sg d'aigua, xifra obtinguda a

partir del càlcul de 1 l/sg i Ha per conreu intensiu (150 l/sg), de 0'5 l/sg i Ha per conreu extensiu (377 l/sg), i d'un 5% d'evaporació, que suposa el subministrament de 26 l/sg més d'aigua, per compensar-la.

- . Amb el canal anomenat de Vilamitjana (ja existent) es regaran un total de 206 Ha (43 de conreu intensiu i 163 de conreu extensiu), subministrant un total de 130 l/sg d'aigua. Aquest canal està a cota 495.
- . Amb el canal industrial o de força, es regaran 182 Ha de terres que ja eren de rec; i 535 Ha de noves terres de rec.

En total, amb el canal industrial es regaran 717 Ha, amb una quantitat d'aigua de 472 l/sg (181 per conreu intensiu, 268 per conreu extensiu i 23 per compensar l'evaporació).

En xifres globals, amb la xarxa de canals del marge esquerre del Noguera Pallaresa que la Canadenca construirà i/o abastirà d'aigua, es preveu que es regaran 374 Ha de conreus intensius i 1452 Ha de conreus extensius (1826 Ha subministrant 1155 l/sg d'aigua). Amb aquestes previsions, en el marge esquerre es podria regar una extensió de terres 9 vegades superior a la que fins llavors es regava. En el marge dret, es preveu ara la construcció de dos canals de rec per acomplir els compromisos adquirits, un a cota 560 (previst ja en el primer projecte), i un altre a cota 520, en substitució del canal industrial i per poder regar les terres que havia de regar aquest.

- . Amb el canal a cota 520 (anomenat en l'informe "Canal de Guardia"), es preveu regar 154 Ha de terres que ja són de rec (24 Ha de conreu intensiu i 130 de conreu extensiu) i 882 Ha de nous

regadius (137 Ha de conreu intensiu i 745 Ha de conreu extensiu). En total són 1036 Ha de terres de rec, i el subministrament de 1088 l/sg d'aigua.

- Amb el canal de cota 560 (anomenat "Canal de Talarn"), es preveu portar el rec a 389 Ha de terra (89 de conreu intensiu i 300 de conreu extensiu), amb una quantitat d'aigua de 408 l/sg.

En total, amb la xarxa que es construirà a la marge dreta, es preveu regar 1425 Ha amb 1496 l/sg d'aigua. Amb aquestes previsions, en el marge dret es convertirà al regadiu, una extensió de terres 8 vegades més gran de la que ja es regava.

Considerant les xifres, amb la concessió que la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" fa a la "Asociación de Regantes R. del N.P. en la Conca de Tremp", es a dir amb la concessió que en matèria de recs fa a la comarca, es regaran un total de 3251 Ha.

Veiem doncs, com hi ha una notable diferència entre les terres que es preveu regar segons l'informe realitzat l'any 1912, i el realitzat l'any 1914: en el primer es fixen unes 2500 Ha, mentre que en el segon es calculen unes 3250 Ha, 750 Ha més.

Aquesta diferència podria respondre però, a diferències de càlcul: mentre que en el primer informe només es calcula la extensió de les terres que es convertiran en terres de regadiu, en l'informe de l'any 1914, s'inclou l'extensió de terres que ja eren de rec però de les que la Canadenca ha assumit també la responsabilitat de mantenir el seu rec, ja sigui perquè ha comprat cèquies ja existents, o perquè passa a ser la responsable del subministrament de l'aigua.

Les variacions i canvis en el projecte dels canals de rec no

afecten sols a la previsió de les terres regades, sinó també a aspectes concrets d'aquest, sobretot en el traçat i cotes dels canals.

El canvi de traçat del canal industrial que s'aprova l'octubre de l'any 1913,⁽¹⁵⁾ provoca la variació dels recs previstos en el marge dret del riu: si en el conveni de juny de 1912 es preveu que s'utilitzarà el canal industrial que s'ha de construir a cota 520, per regar les terres que queden per sota del seu nivell, amb el canvi de traçat d'aquest s'ha de construir un nou canal de rec. Amb el nou projecte aprovat, el canal industrial es construirà per l'altra banda del riu i per tant, per acomplir els seus compromisos, la Canadenca construirà un canal destinat exclusivament al rec, en el lloc on s'havia previst inicialment el canal industrial. Aquest canal de rec que anomenarem de cota 520 es divideix en dues seccions: la primera tindrà 7710 mts. de llargària, acabant a prop de l'antic poble de Puigcercós; i la segona anirà des de aquest lloc fins a la població de Sellés, amb una llargària de 9109 metres.

Però aquest nou projecte també patirà modificacions uns anys després: l'any 1916, la "Confederación Hidrográfica del Ebro" i davant les proves presentades per la Canadenca, declara que serà molt difícil o impossible construir la 2ª secció del canal cota 520 del marge dret, degut a les deficientes condicions geològiques del terreny en la zona per la que està previst el seu traçat.⁽¹⁶⁾ Per això, es recomana un estudi detingut per variar completament el traçat de la 2ª secció d'aquest canal, variació que comportarà la reducció de bona part de l'extensió de terres que en principi s'havien de regar.

Aquest nou estudi es presenta l'any 1919, i en ell s'exposen les raons de la variació respecte al projecte inicial, i les característiques que tindrà el nou traçat.⁽¹⁷⁾ Pel que fa a les raons, es parla de nou de la configuració geològica del terreny que per una part es totalment impròpia pel conreu agrícola i per altra part, fa difícil la construcció d'un canal degut al predomini de terrenys calcaris i fràgils. També es diu que els possibles corriments de terres que es produirien si es construís el canal segons el traçat inicial, provocarien greus perjudicis a la carretera de Balaguer a la frontera francesa.

A partir d'aquestes argumentacions, el nou estudi que es presenta suprimeix l'últim tram del canal que s'havia previst, concretament el tram que anava del barranc de Guàrdia fins a Sellés. Amb aquesta supressió es redueix la longitud de la 2ª secció del canal en 3713'67 mts, al passar dels 9109'12 mts. previstos en el projecte de l'any 1914, als 5395'45 mts. previstos en aquest últim projecte.

Les hectàrees que es preveu regar amb la 2ª secció del canal cota 520 segons el nou projecte, són un total de 340 Ha.

Amb l'aprovació d'aquesta modificació, que esdevindrà definitiva, queda complet el procediment administratiu per realitzar tot el pla de recs de la Conca de Tremp d'acord amb la Reial Orde de 28 de novembre de 1912, i amb el contracte establert el 9 de juny de 1912 entre "Riegos y Fuerza del Ebro" i la "Asociación de regantes ribereños del Noguera Pallaresa en la Conca de Tremp".

Consultant els plànols que es realitzaren per adjuntar al projecte presentat l'any 1919, s'aprecia també un canvi en les cotes del canal anomenat 520: si en teoria i segons les promeses de la

Canadencia i els convenis signats amb l'Associació de Regants, el traçat d'aquest canal s'havia de fer a 520 metres sobre el nivell del mar, en l'últim projecte realitzat per la companyia, aquesta alçària no es respecta. Ja des de el tram inicial del canal, aquest es projecta a una alçària molt més baixa de la acordada, concretament a 508 mts. en lloc dels 520. Ademés, a mesura que es dirigeix cap al sud, l'alçària projectada encara disminueix més, arribant fins la cota 448 en el punt on es proposa l'acabament del canal (barranc de Guàrdia).

Aquestes variacions de cotes respecte a les previstes en un principi, respon segurament a les consideracions fetes sobre les característiques geològiques del terreny, i a qüestions tècniques que fan impossible mantenir sempre una mateixa cota per tot el recorregut del canal. Però també es cert que amb aquesta reducció es perd la possibilitat de regar les terres que queden entre l'alçària promesa i acceptada inicialment, i la que finalment es fixa en el nou projecte, amb el que es redueix la quantitat de terres regables prevista inicialment.

7.2.4. Els canals de rec construïts a la zona nord de la Conca de Tremp: el cas d'Aramunt.

Fins ara hem parlat del compromís de "Riegos y Fuerza del Ebro" al dotar de nous recs a la part baixa de la Conca de Tremp, a la zona que queda al sud de la reclosa de l'embassament. Però la companyia també es va comprometre i signà convenis de rec amb municipis de la Conca de Tremp situats al nord de la presa, amb municipis afectats per l'embassament. Aquests convenis són una manera de compensar els perjudicis que la pèrdua de terres de conreu inundades per l'embassament comportarà indubtablement a aquests

municipis afectats, afegint-se a d'altres compensacions que la Canadenca els hi promet (energia elèctrica gratuïta, bones indemnitzacions...).

El cas que coneixem i que hem pogut documentar al respecte és el del municipi d'Aramunt, municipi que amb la construcció de l'embassament perdia totes les terres de rec que tenia fins llavors, i que era una de les principals zones de rec de la comarca, juntament amb el municipi de Salàs de Pallars.

L'origen de la concessió d'un nou canal de rec al municipi d'Aramunt es situa en el mateix any en que s'inicien les obres de l'embassament: el mes de setembre de l'any 1912, una comissió de propietaris d'Aramunt, en una reunió celebrada a la Pobla de Segur,⁽¹⁸⁾ demanà a "Riegos y Fuerza del Ebro" la concessió i construcció d'un canal de rec per transformar terres de conreu de secà en terres de rec, i compensar així la pèrdua dels regadius existents que havien de desaparèixer sota les aigües de l'embassament de Sant Antoni.

L'any 1916, en una reunió feta a Tremp entre representants de "Riegos y Fuerza del Ebro" i una comissió de propietaris d'Aramunt, s'acorden les bases per l'establiment de nous recs en el municipi d'Aramunt,⁽¹⁹⁾ podent-se destacar les següents:

1. La companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" construirà les obres necessàries per elevar 45 l/sg d'aigua procedent de les fonts de la "0" i de "Pujol", suficient per convertir en rec unes 45 Ha de terres, si bé els propietaris d'Aramunt hauran d'obtenir la corresponent concessió administrativa d'aquesta aigua.
3. Un cop acabades les obres, la comunitat de regants es farà càr-

rec total de la instal·lació i funcionament, i la companyia no tindrà cap intervenció en els recs.

4. L'expropiació dels terrenys necessaris anirà a càrrec dels regants i la companyia no estarà obligada a començar les obres fins que no es garanteixi el lliure accés a tots ells.
7. La companyia no respon de cap reclamació que es pugui presentar sobre la propietat de les aigües de la "Font de la O", i de "Pujol", éssent la resolució d'aquests casos, qüestió de la comunitat.
8. La companyia subministrarà energia elèctrica gratuïta entre el primer dia d'abril i el 10 de juliol, i a 5 cèntims el Kw la resta de l'any, si aquesta es necessària per elevar l'aigua del canal.
9. Si la comunitat de regants vol augmentar els recs, les despeses aniran a compte seu, però la companyia facilitarà l'energia elèctrica necessària en les mateixes condicions anteriors.
10. La representació dels propietaris s'obliga a obtenir els permisos necessaris per instal·lar la línia de transmissió d'energia en el terme d'Aramunt.
11. El plaç d'execució de les obres serà de 8 mesos a comptar des de el moment en que els regants entreguin a la Companyia els terrenys necessaris, o s'hagin obtingut les autoritzacions per procedir a la construcció sense cap obstacle.
12. La Comissió de propietaris es reserva durant el plaç d'un mes, el dret d'acceptar la proposició de la Companyia de elevar 60 l/sg en lloc de 45 l/sg, en les mateixes condicions establertes entre "Riegos y Fuerza del Ebro" i la "Comunidad de Regantes

ribereños del Noguera Pallaresa en la Conca de Tremp".

El dia 13 d'agost de l'any 1917 es signa un nou conveni entre "Riegos y Fuerza del Ebro" i la "Comisión de Regantes de Aramunt".⁽²⁰⁾

Concretament es tracta d'un aclariment del conveni inicial signat l'any anterior: segons aquest nou acord, la companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" s'obliga a presentar el projecte definitiu de recs en el plaç d'un mes, i a entregar els diners necessaris per a la construcció de la cèquia, en el plaç d'un mes a comptar des de l'aprovació del projecte per la Comissió de Regants. També es compromet a acabar les obres que li pertoquen, al mateix temps que les que són incumbència de la Comissió de Regants.

Seguint el fil a aquest procés de dotació de nous recs al municipi d'Aramunt, el dia 1 de febrer de 1918 es dona un nou pas en davant amb la constitució de la "Asociación de Regantes de Aramunt", creada com associació de propietaris per regar finques de la seva propietat o dels que representen, i que té com a objectiu principal, "organizar la comunidad de regantes que habrá de constituirse".⁽²¹⁾

Aquesta associació serà la que a partir d'ara i de forma legal, negociarà amb "Riegos y Fuerza del Ebro" la realització del projecte de recs el·laborat l'any 1916, i s'encarregarà de que aquest es porti a terme. També serà la responsable d'organitzar el funcionament del rec, i de posar en marxa la Comunitat de Regants i el Jurat de recs, òrgans que hauran de substituir a l'Associació en el moment en que els nous recs comencin a funcionar.

Però més endavant, concretament l'any 1924, es signà un nou conveni entre "Riegos y Fuerza del Ebro" i la "Asociación de Regantes de Aramunt".⁽²²⁾ Aquest nou conveni deixa sense validesa

els dos signats anteriorment (anys 1916 i 1917), i en ell la Canadenca manifesta que ja ha entregat a la "Asociación de Regantes" el material necessari per proporcionar 45 l/sg d'aigua. D'aquesta informació es pot deduir que les obres per poder regar ja estan acabades i per tant, ja es poden començar a utilitzar.

Els altres punts d'aquest nou conveni mantenen les condicions ja exposades en el conveni de l'any 1916, si bé en el capítol 5è del que es signa l'any 1924 es diu textualment:

"Este convenio deroga los anteriores celebrados entre ambas partes contratantes, los cuales quedan cancelados y sin efecto alguno, renunciando la Asociación de Regantes de Aramunt a cualquier acción de que se crea estar asistida para reclamar cosa alguna más a la compañía Riegos y Fuerza del Ebro en virtud de actos o contratos anteriores a la fecha de este convenio." (23)

Amb la introducció d'aquesta clàusula, la Canadenca s'assegura que l'Associació de Regants no li reclamarà res que no estigui contemplat expressament en el conveni signat l'any 1924.

L'últim pas conegut en aquest procés per dotar de nous recs al municipi d'Aramunt, és la constitució de la Comunitat de Regants, del Sindicat de Recs i del Jurat de Recs, entitats que un cop ha entrat el rec en funcionament, substitueixen a l'Associació de Regants, i s'encarreguen de regular i supervisar el correcte funcionament dels recs. Aquesta constitució i l'aprovació dels seus reglaments es produeix l'any 1930, encara que, segons consta en el Reglament, (24) el rec ja estava en funcionament i ja existien unes Juntas provisionals per regular-lo.

Finalment, cal dir que segons consta en el "Proyecto de Ordenanzas y reglamentos del Sindicato y Jurado de Riego de la Comunidad de Regantes de Aramunt" de l'any 1930, l'extensió de terres que es regaran amb el nou canal construït és de unes 80 Ha, extensió molt superior a la que en un principi es calculava i que era d'unues 45 Ha, segons consta en els acords establerts l'any 1912 entre les dues parts implicades.

Però Aramunt no és la única població que demana la concessió de nous recs a la Canadenca com a compensació per la pèrdua dels que ja existien, que han de ser innundats per l'embassament. Altres poblacions com Puí de l'Anell, Montesquiú o Sant Martí de Canals, ja l'any 1912 demanen a "Riegos y Fuerza del Ebro" que consideri la possibilitat de convertir en rec algunes terres d'aquestes poblacions, per compensar la pèrdua de les que innundarà l'embassament. (25)

També la població de Salàs de Pallars demana a la Canadenca que construeixi un nou canal per regar una extensió de terres de conreu igual a la de les que desapareixeran sota l'embassament. (26) Aquesta reivindicació és la més important de totes les que es fan en matèria de recs en aquesta zona dels municipis limítrofs amb l'embassament, ja que Salàs era la població que tenia la major extensió de terres de rec afectades per la construcció de l'embassament.

Per tant, la compensació seria més necessària però també molt més costosa, ja que si s'atenen les reivindicacions, s'ha de construir un canal dotat amb aigua suficient per regar unes 500 Ha, que és l'extensió de terres de rec que desapareixeran sota l'embassament en aquest municipi.

Aquesta reivindicació de la població de Salàs es tirà endavant, però en coneixem molt poques dades concretes. Una d'aquestes poques referències és un plànol trobat a l'Arxiu Municipal de Salàs (veure plànol N°4) on es mostra gràficament la part de les terres de rec que quedaran innundades, i al mateix temps es dibuixa el traçat del nou canal que s'hauria de construir per compensar la pèrdua de terres de rec existents. Segons aquest traçat, el canal captaria l'aigua en el riu Flamisell i la portaria fins a l'alçada de la població de Salàs, regant les terres situades entre ell i l'embassament de Sant Antoni.

Però malgrat les reivindicacions i les presions fetes per la població de Salàs, que fou una de les més actives i un dels llocs on més es lluità contra els projectes de la Canadenca, el canal de rec demanat no es construï mai, i el municipi de Salàs va passar de tenir una agricultura majoritàriament de rec, a tenir-la només de secà, amb la pèrdua total d'unes 500 Ha de regadiu.

7.2.5. Els problemes i enfrontaments sorgits en la construcció dels canals.

7.2.5.A. Manifestacions generals a favor i en contra del projecte.

La reivindicació de canals per convertir terres de secà en terres de rec és una de les més importants que es presenta a la Canadenca: hem vist que el regadiu és una de les principals preocupacions de les autoritats locals, dels camperols,... i la seva reivindicació apareix sempre que es parla de l'aprofitament de l'aigua del riu Noguera Pallaresa.

L'oferiment de "Riegos y Fuerza del Ebro" de construir uns canals de rec a la part baixa de la Conca de Tremp, satisfà en prin-

cipi aquestes aspiracions i sembla que per portar-les a terme, els afectats, els beneficiaris, haurien de posar totes les facilitats perquè així fos.

D'entrada, la Junta de Defensa creada l'any 1912 per a salvar els interessos de la comarca davant la Canadenca, accepta i considera com un gran triomf per a la comarca, el compromís de construir uns canals de rec i dotar-los de l'aigua suficient, signat per la Companyia esmentada.

També els camperols sembla que accepten i es congratulen d'aquest compromís:

- . Per una part, el "Sindicato Agrícola de la Conca de Tremp", per boca del seu president, Luís de Cuenca, manifesta "un gran sentimiento de alegría y agradecimiento"⁽²⁷⁾ pel compromís adquirit per la Canadenca.
- . Per altra part, aquesta acceptació també es manifesta en l'acte de constitució de la "Asociación de Regantes Ribereños del Noguera Pallaresa" i posterior signatura del conveni establert entre ella i la Canadenca, conveni que fixa les bases i els compromisos d'ambdues parts en el tema dels nous recs. Aquest conveni es signà com ja hem dit en altres apartats, el mes de juny de 1912.

Finalment, també els mitjans de comunicació existents a la comarca en aquella època (la premsa), consideren el compromís de la Canadenca com un gran èxit, i la construcció dels canals de rec, com el principal element per revitalitzar l'economia i la vida de la comarca: des d'un principi, el periòdic "El Conqués" es manifesta totalment favorable a la construcció dels canals de rec, i

es converteix en un aferrisat defensor d'aquesta i de la companyia Canadenca, ja que considera que sense ella, no hauria estat mai possible realitzar una obra de rec tant important com la que s'ha de portar a terme.

Destaquem a continuació les paraules textuais d'un dels nombrosos editorials publicats en "El Conqués" en el que s'expressa aquesta postura:

"Nuestro pueblo, la Conca, ansiaba desde hace muchos años, el riego de sus tierras [...] . Sabia que el agua era su elemento de vida y todo su afan se movia en seguimiento de su posesión; pero si sabia esto no ignoraba que por sus propias fuerzas no hubiera alcanzado, en muchos años, su acariciado objetivo. [...] . En aquellos dias, al iniciarse el proyecto [de la Canadenca] , el país vio lucir el sol de sus aspiraciones. Guiado por el espíritu de equidad pidió a cambio de la explotación de sus riquezas una compensación, y solicitó el riego". (28)

No tot però son postures d'acceptació del compromís adquirit per la Canadenca en la qüestió dels recs: en el mateix moment en que es fan públiques les concessions que fa "Riegos y Fuerza del Ebro" a la comarca, sorgeixen les primeres reaccions contràries pel que fa a la concessió dels canals de rec. Una d'aquestes reaccions és la manifestada per Ignacio Farré, membre de la direcció del "Sindicato Agrícola de la Conca de Tremp". La seva opinió sobre aquest tema, l'exposa sovint a les pàgines del setmanari "Luz", durant els primers mesos de l'any 1912. (29)

Els trets essencials pels que aquest individu es mostra reactiu a acceptar el que des de altres punts de vista es considera gran

oferta de la Canadenca són:

1. L'excesiu cost que segons ell suposarà pel camperol regar les seves terres (100 Pts/Ha i any).
2. El gran benefici econòmic que s'amaga sota l'aparent altruisme de la Canadenca: la construcció dels canals no sols no suposarà una inversió de capital a fons perdut, sinó que al cap dels anys, haurà compensat de molt totes les despeses que pugui efectuar.
3. La pèrdua que es produirà de terres de rec ja existents: l'em-bassament que haurà de facilitar l'aigua als nous canals, pro-vocarà a la vegada la pèrdua de les terres de rec existents en els pobles de Salàs, Claverol, Aramunt, Sant Miquel, Mostesquiu i Talarn.

En definitiva, la postura encapçalada per Ignacio Farré es pot resumir en les següents paraules escrites per ell mateix:

"¿Vale la pena esta mísera y regateada concesión para que presten su concurso a la rica Canadiense ayudándole a re-llenar sus gavetas con la ruina de poblaciones hermanas? [...] consiguen llevar a cabo su proyecto, que no sea sin la protesta y oposición del país en masa, o sin la adecuada compensación". (30)

Malgrat aquesta postura contrària als termes en que s'estableix la concessió del rec, hem vist que majoritàriament s'accepta aquesta i es fixen les bases perquè es pugui portar a terme.

Però a l'hora de portar a la pràctica el projecte, ni la Cana-denca complirà totes les promeses, ni els camperols posaran totes les facilitats que s'esperava, tractant-se de facilitar la realit

zació d'unes obres que sense cap dubte els beneficien a ells mateixos.

7.2.5.8. La postura dels camperols afectats.

7.2.5.8.1. La indiferència i les dificultats.

En un primer moment, sembla que els camperols i/o propietaris de les terres que es regaran amb els canals que ha de construir la Canadenca, es mostren favorables a aquest fet, tal com hem vist en el punt anterior. Però aquesta aparent bona disposició, no es tradueix en fets concrets, i en l'Assemblea general de la "Asociación de Regantes ribereños del Noguera Pallaresa..." celebrada el 25 de juliol de 1915, es posa de manifest el que pot semblar poc interès dels propietaris de les terres, en que aquest projecte de rec es materialitzi. Malgrat tractar-se d'una assemblea general, i de que s'havien de tractar temes importants pels futurs recs, com la constitució de la Comunitat de Regants encarregada de redactar les ordenances del rec, l'assistència de propietaris fou tant reduïda, que l'assemblea es va haver de suspendre: segons informació extreta de la premsa local,⁽³¹⁾ no sols no varen assistir molts dels propietaris de la zona que s'havia de transformar en rec, sino tampoc molts dels que havien signat l'escriptura de fundació de la "Asociación de regantes del Noguera Pallaresa".

Aquesta actitud d'indiferència que sembla produïda pel poc interès que la qüestió del rec desperta en els propietaris afectats, es denunciada constantment des de les pàgines del periòdic "El Conqués", atribuint-li el retard que es produeix en la construcció dels canals de rec. Aquesta actitud d'indiferència es reflexa en alguns fets molt concrets, denunciats també pel mateix periòdic:

- . L'any 1916, quatre anys després d'haver-se signat el conveni de recs, molts del propietaris de les terres beneficiades encara no han facilitat a l'Associació de Regants, les dades necessàries.
- . En aquest mateix any, tampoc estaven redactades encara les ordenances que havien de regular i organitzar els recs.⁽³²⁾

El seguiment del procés d'elaboració i aprovació de les ordenances de rec es un bon element per conèixer fins a quin punt arriba aquesta manca d'interés dels propietaris beneficiats pels nous recs:

- . Ja hem vist com a la primera reunió convocada per tractar aquest tema (25 de juliol de 1915) s'ha d'ajornar per manca d'assistència de les persones afectades, ja que acudeix menys de la meitat dels propietaris beneficiats. La reunió es convoca de nou pel dia 11 de setembre de 1915 i aquest cop si que s'escolleix la Comissió que ha de redactar les ordenances.

La comissió però, es trobarà amb dificultats derivades de la manca de col.laboració dels propietaris.⁽³³⁾ Aquesta manca de col.laboració farà que les ordenances de rec no s'acabin de redactar fins a mitjans de l'any 1917.

A la reunió o assemblea convocada per aprovar aquestes ordenances no hi assistí però, ni un terç dels propietaris beneficiats, la qual cosa va impedir l'aprovació ja que era necessària la presència de la majoria absoluta dels regants.

Un altre element que també reflexa el poc interès manifestat pels propietaris beneficiats és el que fa referència a l'ocupació de les terres per on de passar els canals i les cèquies: en aquest

punt, no hi ha sols manca d'interés, sinó dificultats a l'hora d'ocupar-les.

Molts dels propietaris de les terres afectades pel traçat dels canals i de les cèquies principals, dificulten l'ocupació en un intent d'obtenir uns majors beneficis econòmics d'aquesta. Davant la situació creada, es fa un doble peritatge de les terres (pèrits nomenats pels propietaris i pèrits de la Canadenca) i s'estableix un acord entre ambdues parts; però això tampoc va solucionar el problema ja que alguns propietaris que primer accepten l'acord, després el rebutgen.⁽³⁴⁾ Aquesta situació fa que s'hagi de recórrer a la tramitació de l'expropiació forçosa, amb el consegüent endarreriment en l'ocupació i per tant, en la construcció dels canals, cosa que no beneficia als propietaris de les terres que s'han de regar.

La poca predisposició dels propietaris afectats a afavorir la consecució dels recs, la denúncia no sols la premsa, sinó també la mateixa comunitat camperola: en una reunió que l'Associació de Regants celebra a Tremp el dia 10 de desembre de 1917, el seu president Josep Llarí (que també era Diputat a Corts pel Partit Judicial de Tremp) anuncia que aviat es podrà regar perquè les obres de construcció ja estan practicament acabades, però que es al país y no a la Companyia "al que le queda mucho por hacer".⁽³⁵⁾

En definitiva, el que es preten demostrar en aquest apartat és que, malgrat considerar-se el rec com un gran benefici per tota la comarca, a l'hora de la veritat sorgeixen nombroses dificultats ocasionades pels mateixos que n'han de ser els beneficiaris. Aquestes dificultats i oposicions a posteriori es poden explicar per la combinació al menys de dos elements: per una banda,

la incertesa de que la Canadenca compleixi els seus compromisos pot provocar la desconfiança i el desànim entre els camperols, i fer que ells mateixos perdin la il·lusió i l'interés pel projecte. Per altra banda, les dificultats més fortes, provenen d'aquells propietaris afectats per l'expropiació de terres, que suposa la pèrdua d'uns mitjans econòmics però també la possibilitat d'obtenir unes bones compensacions econòmiques a canvi.

Això pot explicar les continuades denúncies que apareixen en el setmanari "El Conqués" fent referència al retard en la construcció dels canals de rec, ocasionat per les exagerades pretensions econòmiques d'alguns propietaris. Un exemple d'això és l'editorial publicat en el núm. 317, que es lamenta de les poques facilitats que donen els pagesos per que es porti a bon fi el projecte de rec, i es critica l'actitud d'alguns propietaris que dificulten la construcció d'un dels canals, al demanar unes compensacions econòmiques desorbitades en concepte d'expropiació. (36)

Però un altre factor important que pot explicar sobretot aquesta actitud d'indiferència que es produeix entre els mateixos camperols que s'han de beneficiar dels recs, i que es reflexa en la poca participació i disponibilitat per facilitar la realització del projecte, és el de la mentalitat dels habitants de la comarca. Aquesta aparent manca d'interés i les continuades dificultats posades per alguns propietaris de terres, pot ser deguda a una manera de ser peculiar, a una actitud que reflexa el caràcter de la comunitat, del que ja hem fet menció en un altre apartat, i del que en parlen insistentment les pàgines del periòdic "El Conqués". Algunes d'aquestes opinions i definicions sobre la psicologia dels habitants de la Conca de Tremp, que fa que actuïn d'una manera

contradictòria amb els seus propis interessos, apareixen recollides en diferents articles de l'esmentat periòdic, i portar fora convenient reproduir algun fragment d'aquests per després fer una interpretació del seu contingut.

- . En el número 144 de El Conqués corresponent al 31 de juliol de 1915, i comentant el fracàs de l'assemblea de l'Associació de Regants es diu:

"... la cosa extrañarà a quien no conozca el carácter de nuestro pueblo; y muchos creeran que este país no quiere regar. [...] . De no acudir en cada convocatoria todos, o la gran mayoría de los regantes, no se va a terminar nunca, y puede darse el caso de ver como discurrirá el agua por los canales y no podremos regar por efecto de nuestro abandono, de nuestra incuria, de nuestra manera de ser, que todo lo fiamos al amor del prójimo [...]. (37)

- . A començaments de 1916, en un altre article del mateix periòdic es tracta de nou aquest tema en els mateixos termes de denúncia:

"... la pasividad de nuestro pueblo es proverbial. Siente las necesidades, incluso las prevee, pero no hace nada ni se mueve para satisfacerlas. Es una idiosincracia por demás rara, que consolidada por la tradición, desvia el buen sentido de la corriente salvadora y hace que siga extendiéndose...". (38)

Podriem reproduir nombroses opinions semblants a les anteriors, ja que durant aquests anys i sobretot entre 1915 i 1919, pràcticament a cada número del periòdic apareix alguna referència a la manera de ser de la població de la comarca. (39)

Aquesta al·lusió constant al caràcter de la població de la co

marca, com una de les principals dificultats i com un dels principals factors que provoquen l'endarreriment en la culminació del projecte de rec que pot suposar nombrosos beneficis per la comarca, ens ha de fer pensar que veritablement influeix d'una manera determinant a l'hora d'actuar o deixar d'actuar en un sentit o un altre.

Així, l'endarreriment en la realització del projecte de rec i les continuades dificultats que sorgeixen per portar-lo a la pràctica, es pot explicar com ja hem dit, per un interès eminentment econòmic per part d'alguns propietaris de terres afectades pel projecte, però també per la indiferència mostrada pels molts dels propietaris beneficiats, que deixen la seva realització en mans del destí, de la bona voluntat de la companyia constructora (La Canadencia) i dels dirigents de la Comunitat de Regants o del Sindicat Agrícola.

7.2.5.B.2 El canvi d'actitud de l'any 1917.

Durant l'any 1917, es produeix un canvi radical i sorprenent en l'actitud dels camperols de la Conca de Tremp, respecte al tema dels recs.

Si les informacions de la premsa de l'època ens permetien arribar a la conclusió de que els propietaris afectats positivament pels nous projectes de rec, mantenien una actitud de pasivitat i indiferència davant aquest important avenç agrícola i inclús, en alguns casos, obstaculitzaven clarament l'evolució favorable del projecte, l'any 1917 s'aprecia un important canvi en aquest comportament. Tenint novament la premsa local i en concret el periòdic "El Conqués" com a font documental bàsica, la consulta dels

exemplars corresponents a l'any mencionat evidencia una reacció força activa dels camperols davant el retard en la realització del projecte de recs, actitud que contrasta amb la passivitat dels anys anteriors. Aquest canvi sobtat de comportament es comenta de la manera següent en el número de "El Conqués" corresponent al dia 5 de maig de 1917:

"La semana pasada no se habló más que de los canales. Un asunto que a primera vista parecia que no interesaba al pueblo y se ha revelado como cosa de interés de primer orden..."(40)

A partir d'aquest moment, la situació es torna cada cop més tensa, i els camperols radicalitzen cada cop més la seva actitud, demanant i exigint que el projecte de rec es porti a terme d'una manera immediata i en tots els punts acordats. La radicalització de l'actitud del mateix col·lectiu social que fins llavors s'havia mantingut passiu i indiferent, la podem seguir a través de les pàgines de "El Conqués":

L'editorial del número corresponent al dia 18 d'agost de 1917 diu:

"Han pasado unos días de fuerte tensión nerviosa. El país pasó por momentos de duda, de sospecha, y se creyó engañado y burlado [...] se apoderó de su ánimo la inquietud y hasta el legítimo deseo de apelar a la violencia de confirmarse lo que solo eran nubes de presagios sin consistencia..."(41)

Cap a finals de l'any 1917, la situació de tensió i de violència continguda sembla que s'aguditza, i el que s'havia iniciat com una reivindicació d'una part de les persones afectades pel retard

en l'inici dels recs, es converteix en un veritable conflicte social si tenim en compte les notícies que dona el periòdic ja esmentat, el qual el mes de novembre recull la següent notícia:

"Desde unos dias a esta parte se nota en los pueblos comprendidos en la zona de los riegos en proyecto y en construcción, un estado de violenta tensión de espíritu que les inclina a tomar soluciones extremas y de suma gravedad, más, seguramente, de lo que a primera vista parece, a causa de no tener los canales construidos y poder regar..."(42)

Algunes de les "soluciones extremas" que s'intenten aplicar són impedir que la Central hidroelèctrica de l'embassament de Sant Antoni produeixi energia elèctrica fins que no s'hagin acabat de construir els canals projectats.⁽⁴³⁾ Malgrat semblar una mesura inicial (cal tenir en compte que es tracta d'un dels principals centres productors d'energia elèctrica de Catalunya) no fa sinó intentar que es compleixi el conveni signat l'any 1912 entre la Canadenca i l'Associació de Regants, on en una de les seves clàusules es diu que les obres de la central hidroelèctrica i les dels canals de rec, s'acabaran de construir al mateix temps i per tant, entraran en funcionament també a la vegada.

En el número de "El Conqués" corresponent al dia 1 de desembre de 1917, es fa una crida a la serenitat dient que no és el moment d'adoptar postures intransigents i violentes que poden portar a greus perjudicis ja que el Govern de l'Estat no permetria que es portés a terme un acte de força com el que es preten adoptar i que consisteix com hem dit, en tallar el subministrament d'energia elèctrica destinada bàsicament a Barcelona, produïda

per la Central hidroelèctrica de Sant Antoni.

A partir d'aquest punt de màxima tensió assolit en el darrer mes de l'any 1917, sembla que els ànims es tranquilitzen degut a les promeses fetes pels responsables de la construcció dels canals de rec. Per una part, la Junta de l'Associació de Regants es informada de que la direcció de la Canadenca ha donat ordres perquè s'acabi de construir immediatament el tram Talarn-Puigcerçós del canal del marge dret de Cota 560; i per un altra part, el Cap de la "Zona Hidráulica del Ebro" s'ha compromés a que s'estudiarà i aprovarà amb caràcter d'urgència, el replanteig del canal del marge esquerre.

Per vetllar per que aquests compromisos es compleixin, alguns organismes i institucions de la comarca adopten mesures al respecte. En aquest sentit cal destacar la postura de l'Ajuntament de Tremp, que en una sessió celebrada durant la primera setmana de desembre acorda reclamar a "Riegos y Fuerza del Ebro" la immediata construcció de les obres pel rec, i també nomenar una Junta de Defensa que s'ocupi de vetllar pels interessos de la comarca en aquest afer.

Per la seva part, el "Casal Nacionalista de Tremp" celebrà un "meeting pro-canals" el dia 9 de desembre on, entre altres coses, s'acordà:

- . Formular una enèrgica protesta davant la Canadenca, pel retard en la construcció dels canals.
- . Exigir que els canals es construeixin d'acord amb la concessió atorgada.
- . Demanar el recolzament del ministre de Foment, i nomenar una

"Junta Gestora" encarregada de fer complir els acords.

Les causes.-

Devant d'aquest canvi d'actitud en la qüestió dels canals de rec, cal preguntar-se quines han estat les raons que l'han provocat, qué és el que ha canviat en la societat de la comarca o en el procés d'execució del projecte de rec perquè es produeixi un canvi que sembla tant radical respecte a la postura anterior.

Segons s'extreu de la informació que apareix en la premsa local de l'època, una de les raons que influeix en aquesta reacció camperola és la manca de pluja: es diu que la comarca es troba en una situació de forta sequera provocada per la manca de pluja des de fa molt de temps. (44)

La relació entre l'adversitat climatològica i la tensió social que es produeix, l'explica així el periòdic "El Conqués":

"... Ha motivado este estado de cosas anormal, la situación crítica creada por la carencia de lluvia, que hace que las siembras presenten aspecto lastimoso, o mejor, desolador, porque apenas han podido germinar las semillas..." (45)

Si considerem aquesta com una de les raons de la reacció camperola, ens trobem davant d'una situació típica d'Antic Règim: s'estableix una relació directa entre adversitats climatològiques i tensió social.

Un altra causa possible que ha pogut influir en aquest canvi de postura i en el subsegüent inici de la tensió social, és el començament de l'explotació hidroelèctrica: l'any 1916 es posen en funcionament les dues primeres turbines de la Central elèctrica, i l'any 1917 comencen a funcionar dues turbines més, amb el

que la central produeix des d'aquesta data, 30.000 Kw/h. i es converteix en el primer centre distribuïdor d'energia elèctrica de Catalunya. (46) La relació d'aquest fet amb la tensió social que es produeix, pot ser deguda a que en els convenis signats entre la Canadenca i l'Associació de Regants hi havia una clàusula que deia que les dues obres o projectes (canals de rec i central hidroelèctrica) s'acabarien al mateix temps i també començarien a funcionar al mateix temps.

El no compliment d'aquests acords per part de la Canadenca pot ser, per tant, un altre dels factors que faci reaccionar als camperols de la comarca afectats pel projecte de rec i de fet, una de les principals mesures de força que es preten adoptar és precisament, la paralització de la producció d'energia elèctrica a la Central de Sant Antoni.

Un altre element que pot influir també en l'aparició d'aquesta tensió, d'aquest enfrontament obert amb la Canadenca, és l'incompliment d'un altre apartat important del conveni: el setmanari "El Conqués" recull rumors que parlen de que la Canadenca no ha respectat les alçàries dels canals acordades en el conveni de l'any 1912, rumors que estan basats en fets reals perquè ja hem vist en aquest mateix capítol dels recs que els canals de rec es construïren a una cota menys elevada del que s'havia establert en el conveni (veure punt 7.2.3).

En relació amb aquest fet hi ha un altre factor complementari que també perjudica el projecte inicial de recs i per tant, també pot influir en aquesta reacció dels camperols. Aquest factor complementari és l'intent de la Canadenca de no construir el segon tram del canal cota 520 del marge dret, degut als greus problemes

geològics sorgits, ocasionats per les fràgils condicions del terreny. Aquesta supressió produiria la no disposició del rec en una important extensió de terres que des de 1912 s'havia previst es transformaria en zona de rec i per tant, es previsible una reacció contrària dels camperols propietaris d'aquests terres.

Finalment, i plantejant-ho només com una hipòtesi de treball fora del marc d'aquest estudi, s'aprecia una coincidència en el temps entre aquesta reacció social que es produeix a la Conca de Tremp i la reacció social que es produeix a Catalunya i a Espanya, coneguda com la crisi de 1917.

No disposem de suficients elements de judici per a establir una relació directa entre els aconteixements que es produeixen l'any 1917 a l'Estat Espanyol i especialment a Catalunya, i els aconteixements que es produeixen a la Conca de Tremp relacionats amb la qüestió dels canals de rec.

Però aquesta possibilitat no es pot descartar donada la coincidència en el temps i la similitud de la reacció: un dels elements més importants de la crisi general de 1917 és el moviment social que es produeix, sobretot a partir de la vaga general del mes d'agost;⁽⁴⁷⁾ i és també en el més d'agost, quan apareixen en la premsa local de la Conca de Tremp,⁽⁴⁸⁾ les primeres impressions sobre l'inici d'una reacció dels camperols afectats pels recs, motivada pels recels vers la Canadenca.

Es només una coincidència o hi ha una relació més o menys directa entre els dos fets? Ja hem dit que no disposem de suficients elements de judici per aprofundir en l'anàlisi, però es evident que ^{ja} la mateixa manera que la revolució rusa (salvant les distàncies) fou, com diu Pierre Vilar,⁽⁴⁹⁾ un dels factors que influí,

en la crisi de l'any 1917 a l'Estat Espanyol, aquesta mateixa crisi es pot considerar també com un factor que influí en la reacció i tensió social que es produí a la Conca de Tremp en els últims mesos de l'any 1917 i per tant, podem afegir-la com un factor més als que ja hem citat anteriorment.

Les conseqüències.-

Es evident doncs, que a partir de mitjans de l'any 1917 es produeix un canvi d'actitud en els camperols o en una part dels camperols que s'havien de beneficiar del projecte de rec en construcció, canvi d'actitud que comporta una conflictivitat social que enfronta directament a aquests camperols amb la Canadenca.

Aquesta reacció dels camperols aviat aconseguí alguns resultats positius de cara a la realització i culminació dels projectes de rec aprovats.

La primera conseqüència positiva i que un cop més coneixem mitjançant les informacions de la premsa local, ha estat el canvi en la postura de la companyia Canadenca, responsable de la realització del projecte: segons informa "El Conqués",⁽⁵⁰⁾ la direcció de la Canadenca, a finals del mes de novembre de 1917, tramet ordres perquè es remprenguin els treballs i s'acabi de construir el tram Talarn-Puigcercós del canal cota 520 del marge dret.

La reacció camperola també forçarà la intervenció més directa dels responsables polítics, dels representants de l'Estat i així, el Cap de la Zona Hidràulica del Ebre amb seu a Saragossa, es compromet a impulsar el replantejament presentat respecte al canal del marge esquerre, perquè aquest es fagi immediatament i es pugui començar la seva construcció.⁽⁵¹⁾

També les autoritats locals, pressionades per aquesta reacció camperola, reivindicaran la definitiva realització dels projectes de rec. Així, en el mes de desembre del mateix any 1917, es celebra a Tremp una reunió de regants promoguda per l'Ajuntament de la ciutat, en la que s'acorda reclamar a "Riegos y fuerza del Ebro" la immediata construcció dels canals projectats, i una Junta de Defensa per ocupar-se del tema.

Però no sols es donen declaracions de bones intencions, sinó que al cap de poc temps d'haver-se produït el moviment de protesta, ja s'assoleixen els primers èxits i les primeres realitzacions.

A finals del mes d'abril de l'any 1918, tot just 4 mesos després d'haver-se tranquil·lit la situació, ja s'anuncia que el mes de maig es donarà aigua als recs i cèquies de la primera zona de recs, que correspon al canal cota 520 del marge dret.⁽⁵²⁾ Concretament, és el dia 1 de juny de 1918⁽⁵³⁾ quan comença a fer-se realitat un desitg expressat a la Conca de Tremp des de feia molts anys: poder beneficiar-se de l'aigua del riu Noguera Pallaresa per regar bona part de les terres de conreu de la comarca.

També el més d'abril de l'any 1918, el Govern espanyol aprova les Ordenances i Reglaments de la Comunitat, Sindicat i Jurat de Recs que han d'organitzar i controlar els nous recs de la Conca de Tremp. Així doncs, sembla que les protestes i la reacció dels camperols produïda a la segona meitat de l'any 1917, han servit per donar un impuls definitiu a la construcció dels canals, i si bé al final el projecte no es portarà a terme totalment de la manera prevista en els convenis i projectes inicials, a partir d'ara no es produirà cap paralització de la construcció, i uns anys més tard es disposarà dels tres canals projectats, malgrat les va

riacions produïdes, ja explicades en un altre apartat.

7.3. Conclusions.

Si s'ha de treure alguna conclusió de l'anàlisi del tema dels canals de rec, aquesta ha de fer referència a la important transformació agrícola que es produeix amb l'entrada en funcionament dels canals construïts per la Canadenca. Deixant ara de banda la qüestió de les variacions en el traçat, de l'endarreriment en la construcció, del que s'hauria pogut fer i no es va fer, ..., el que és evident és que alguns municipis de la part sud de la Conca de Tremp experimentin un canvi radical en les seves bases econòmiques, gràcies a aquesta transformació de terres de conreu de secà en terres de rec. Per apreciar aquest canvi només cal comparar dades numèriques, prenent com a base l'extensió de terres de rec existent abans de l'entrada en funcionament dels canals de la Canadenca, i l'extensió de les terres de rec existent l'any 1979: ⁽⁵⁴⁾

Mentre l'any 1911 es regaven no més de 300 Ha de terra en el grup de municipis de la part sud de la Conca format per Talarn, Tremp, Palau de Noguera, Vilamitjana, Gavet, Puigcercós, Guàrdia de Tremp i Llimiana, l'any 1979 en aquests mateixos municipis i gràcies sobretot als canals construïts per la Canadenca, es regaven unes 4750 Ha de terra. Aquesta extensió de terres de rec suposa el 77% del total de terres de rec existents aquest any a tota la comarca del Pallars Jussà, i el 90% del total de terres de rec existents en tots els municipis de la Conca de Tremp.

Però si aquests canals de rec suposen una evident transformació quantitativa en quant a extensió de terres regades, la transformació esdevé més important des d'un punt de vista qualitatiu.

L'existència d'una important extensió de terres de rec, que en el cas d'alguns municipis com Talarn suposa més del 60% de tota la terra de conreu,⁽⁵⁵⁾ comporta immediatament una transformació de l'agricultura d'aquestes terres: per una banda, es fa possible la diversificació dels conreus, centrats fins llavors en la trilogia mediterrània; per un altra banda, es pot practicar una agricultura intensiva, molt més productiva i rendible econòmicament. També és fa possible l'especialització agrícola en determinats productes que pateixen una forta demanda. Finalment, també és possible la integració d'agricultura i ramaderia, creant tot un cicle productiu integrat, que fins llavors no s'havia pogut aplicar per la manca del elements bàsics que el conformen.

Per acabar de configurar aquest marc altament propici a la transformació agrícola de la Conca de Tremp, cal tenir en compte també que durant els anys que duren les obres de la Canadencia, molts camperols i/o propietaris de terra acumulen uns capitals monetaris gràcies a la combinació del treball a les obres i a la terra, al lloguer de cases, pellers,..., o a la venda de productes del camp a uns preus elevats gràcies a la forta demanda. Aquests capitals podran servir ara per invertir en la realització d'obres d'infraestructura, i en la posada en funcionament d'aquest nou sistema productiu basat en una agricultura intensiva i capitalitzada.

Es difícil disposar de documentació que demostrï que aquesta transformació es produï realment, perquè en la majoria dels casos és un procés anònim i individualitzat, que no deixa gairebé cap rastre documental. Disposem però d'algunes informacions escrites que ens permeten esbrinar si més no, les línies generals seguides

per aquesta.

També pot ser útil en aquest cas, el simple treball de camp: observar les terres de conreu dels municipis beneficiats pels canals de rec i analitzar els tipus de productes conreuat pot ser una tasca que ens permeti establir una relació directa entre la situació actual i els canvis agrícoles iniciats o propiciats per les bases establertes en la segona dècada del segle.

En la sèrie d'articles publicats en el "Diario de Barcelona" l'any 1970 i que ja hem citat en altres capítols, un dels testimonis entrevistats que fou treballador en les obres realitzades per la Canadenca, deixa constància de que aviat es començaren a introduir transformacions en l'agricultura de la comarca: amb el capital acumulat per molts camperols, es compren mules i bous per treballar la terra, amb el que es millora la productivitat de la terra i es redueix el temps de treball invertit, factors ambdós que intervenen a favor d'una capitalització de l'agricultura.

Aquest mateix testimoni diu que alguns camperols també es dediquen a plantar ametllers, arbre típicament mediterrani però que no es conreuava a la comarca. La introducció de l'ametller suposa també un pas més en aquesta capitalització, ja que es tracta d'un producte especialitzat i integrat en una xarxa de comercialització més àmplia que la local, ja que la seva producció no pot ser absorbida per un mercat local al tractar-se d'un producte que no és de primera necessitat. Això vol dir que necessàriament i per primer cop, l'agricultura de la Conca de Tremp o al menys un sector d'aquesta, deixa de dependre dels mercats tradicionals (locals i/o comarcals) i s'integra en una xarxa comercial més àmplia (regional o nacional) amb el que adquireix un dels elements bàsics per con-

siderar que l'estructura de producció capitalista ha penetrat en la zona.

Un altre exemple de que existeix la consciència i la voluntat d'aprofitar les condicions existents per millorar l'agricultura de la comarca, es un escrit publicat l'any 1919 en el periòdic "El Conqués". En aquest escrit es parla de la necessitat d'aprofitar les terres de rec per instal·lar indústries làctees i per conreuar productes destinats a la indústria.

La incidència dels canals de rec en particular i de les obres hidroelèctriques en general, en el procés de transformació de l'agricultura de la Conca de Tremp, es defensada també en un estudi publicat l'any 1981 sobre l'estructura socio-econòmica i territorial del Pallars Jussà.⁽⁵⁶⁾ En aquest estudi s'afirma que a partir de la construcció de pantans, canals i centrals hidroelèctriques a la comarca, s'establiren uns lligams nous amb la resta de Catalunya, i s'endegà el procés de modernització de les estructures de producció agràries. Segons aquest estudi, i corroborant el que hem apuntat més amunt, aquesta transformació agrícola es concreta a la Conca de Tremp en una intensificació de la producció possibilitada pels canals de rec construïts, a partir de conreus tradicionals com els cereals, de nous conreus com els farratges o els ametllers, i d'activitats de gran rendiment immediat com la ramaderia intensiva. En front al progrés d'aquests productes, aniran desapareixent altres conreus que tenien la raó de ser en el paper que la Conca de Tremp jugava com a proveïdora exclusiva de les comarques i zones muntanyenques, però que ara ja va perdent al integrar-se en un mercat molt més ampli. Aquests conreus amb tendència a la desaparició són la vinya, l'olivera i la ramaderia extensiva.

Si la construcció dels canals de rec no suposa una transformació immediata de les estructures de producció, al menys d'una manera generalitzada, si que estableix les bases perquè aquesta transformació es pugui produir de manera progressiva i els seus resultats es puguin apreciar a mitjà o a llarg plaç. Si observem l'estructura agrícola actual dels municipis de la Conca de Tremp afectats per la construcció dels canals en la segona dècada del segle, veurem com moltes característiques de l'agricultura actual són fruit de la construcció d'aquests canals: l'existència de grans extensions de terra destinada al conreu de farratges com l'alfalç; la progressiva implantació del conreu de blat de moro; l'existència de nombroses explotacions ramaderes basades en la producció de llet;... han estat possibles gràcies a la disponibilitat d'una xarxa de canals de rec que han permés regar més de 4000 Ha de terra en l'actualitat.

Al establir conclusions sobre la importància dels canals de rec construïts per la Canadenca no hem d'oblidar però els greus perjudicis ocasionats a alguns municipis. Si ho canalitzem en termes estrictament econòmics i des de un punt de vista general, es evident que la construcció dels canals de rec millora ostensiblement les possibilitats agrícoles de la comarca. Però si entrem més en detall i fem una anàlisi més humana i en termes socials, es produeixen grans i greus perjudicis: la disponibilitat del regadiu en alguns municipis del sud de la Conca de Tremp, es fa sacrificant les bases econòmiques d'alguns municipis del nord de la Conca. En aquest sentit, hem de repetir un cop més el cas del municipi de Salàs de Pallars, que amb la construcció de l'embassament perd tota la seva superfície regada, que era la més important.

de la comarca i que suposava la base de la seva economia agrícola.

Es evident doncs que qualsevol acte, qualsevol fet té diferents interpretacions segons el punt de vista des del que s'analitzi, interpretacions que poden arribar a ser contraposades però no per això deixen de ser certes tant les unes com les altres. A més, una anàlisi massa generalitzada pot fer oblidar situacions concretes que si en un àmbit general son insignificants, a un nivell més reduït son importants i inclús vitals per a la vida d'una comunitat humana.

N o t e s

- (1) Veure pàg. 36 d'aquest mateix treball.
- (2) Veure pàg. 35 d'aquest mateix treball.
- (3) Arxiu de l'Associació de Regants d'Aramunt. Còpia de l'acord signat amb "Riegos y Fuerza del Ebro" el dia 13 d'agost de 1917.
- (4) Veure pàg. 36-37 d'aquest mateix treball.
- (5) Arxiu FECSA (Barcelona). Secretaria General. En un dossier sobre la construcció de l'embassament de Sant Antoni, elaborat l'any 1916, hi ha un estudi sobre els canals de rec i cèquies existents a la comarca, amb dades sobre l'extensió de les terres regades, els tipus de conreus,...
- (6) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Tremp. Carpeta nº 59. Memoria del Proyecto de ampliación del aprovechamiento del agua del Noguera Pallaresa, concedido a Domingo Sert el 8 de marzo de 1910, presentado en junio de 1912.
- (7) "Luz", nº 4, (1912, IV, 6).
- (8) Escritura de convenio entre la "Asociación de Regantes ribereños del Noguera Pallaresa en la Conca de Tremp" y la compañía "Riegos y Fuerza del Ebro, SA". Tremp: Imprenta de José Mª Tarragona, 1915.
- (9) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Tremp. Carpeta nº 59. Memoria del proyecto de ampliación...
- (10) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Tremp. Carpeta nº 59. Memoria del proyecto de ampliación...
- (11) Mentre les dades donades fins ara apareixien disperses en la

"Memoria del proyecto de ampliación...", en aquest apartat citat es recullen les característiques concretes del que vol ser el projecte de construcció dels canals de rec.

- (12) El canal industrial de la Canadenca estava previst inicialment pel marge dret del riu, però posteriors problemes geològics varen fer variar el traçat, construint-se finalment pel marge esquerre.
- (13) Arxiu FECSA. Sec. Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Trep. Carpeta nº 59. Memoria del proyecto de ampliación...
- (14) Arxiu FECSA. Sec. Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Trep. Carpeta 3-3-1. Canales 520 y 560 derecha.
- (15) Arxiu FECSA. Sec. Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Trep. Carpeta 3-3-1. Canales 520 y 560 derecha.
- (16) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Trep. Carpeta 3-3-1. Canales 520 y 560 derecha.
- (17) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Trep. Carpeta 177. Proyecto-replanteo del canal cota 520 del margen derecho, 2ª sección.
- (18) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Trep. Carpeta nº 150. Proyecto de Riegos de Aramunt, año 1917.
- (19) Arxiu FECSA (Barcelona). Sec. Concessions hidràuliques. Sèrie Riegos Trep. Carpeta nº 150. Proyecto de riegos de Aramunt, año 1917.
- (20) Arxiu de l'Associació de Regants d'Aramunt. Còpia de l'acord signat entre la "Comisión de Regantes de Aramunt" i "Riegos y Fuerza del Ebro", el dia 13 d'agost de 1917.
- (21) Arxiu de l'Associació de Regants d'Aramunt. Còpia de l'escriptura notarial de creació de la "Asociación de Regantes de Aramunt", feta el dia 1 de febrer de 1918.

- (22) Arxiu de l'Associació de Regants d'Aramunt. Escritura de convenio entre la "Asociación de Regantes de Aramunt" y la compañía "Riegos y Fuerza del Ebro", año 1924.
- (23) Arxiu de l'Associació de Regants d'Aramunt. Escritura de convenio entre la "Asociación de Regantes de Aramunt" y la compañía "Riegos y Fuerza del Ebro", año 1924. Pag. 7.
- (24) Arxiu de l'Associació de Regants d'Aramunt. Proyecto de Ordenanzas y reglamentos del Sindicato y Jurado Riego de la Comunidad de Regantes de Aramunt, año 1930.
- (25) Arxiu FECSA (Barcelona). Secció Concessions hidràuliques i expropiacions. Sèrie 2-4-3. Carpeta nº 1. Document nº 18.
- (26) Aquesta reivindicació apareix documentada per primer cop en el periòdic "Luz", en el número corresponent al dia 4 de maig de 1912.
- (27) "Luz", nº 4; (1912,IV,6). Article-editorial signat per Luís de Cuenca.
- (28) "El Conqués", nº 250; (1917,VIII,11).
- (29) Veure per exemple el nº 10 del setmanari "Luz", corresponent al dia 18 de maig de 1912.
- (30) "Luz", nº 10; (1912,V,18).
- (31) "El Conqués", nº 144; (1915,VII,31).
- (32) "El Conqués", nº 176; (1916,III,11).
- (33) "El Conqués", nº 176; (1916,III,11): Nº 204, (1916,IX,23).
- (34) "El Conqués", nº 204; (1916,IX,23).
- (35) "El Conqués", nº 268; (1917,XII,15).
- (36) "El Conqués", nº 317; (1918,XI,23).
- (37) "El Conqués", nº 144; (1915,VII,31).
- (38) "El Conqués", nº 169; (1916,I,22).

- (39) Per ampliar aquest tema es poden veure els següents números de "El Conqués": nº 176 (1916, III, 11); nº 204 (1916, IX, 23); nº 207 (1916, X, 14); nº 210 (1916, XI, 4); nº 230 (1917, III, 24); nº 243 (1917, VI, 23); nº 245 (1917, VII, 7); nº 262 (1917, XI, 3); nº 264 (1917, XI, 17); nº 304 (1918, VIII, 24); nº 317 (1918, XI, 23); nº 350 (1919, VII, 19); nº 352 (1919, VIII, 2);...
- (40) "El Conqués", nº 236; (1917, V, 5).
- (41) "El Conqués", nº 251; (1917, VIII, 18).
- (42) "El Conqués", nº 265; (1917, XI, 24).
- (43) "El Conqués", nº 265; (1917, XI, 24).
- (44) "El Conqués", nº 266; (1917, XII, 1).
- (45) "El Conqués", nº 265; (1917, XI, 24).
- (46) MIR I AMAT, Jesús. Tremp abans i ara. Tremp: Departamento de Cultura del Ayuntamiento de Tremp. 1970.
- (47) VILAR, Pierre. Historia de España. Barcelona: Crítica, 1983.
- (48) "El Conqués", nº 251; (1917, VIII, 18).
- (49) VILAR, Pierre. Op. cit; p. 117.
- (50) "El Conqués", nº 266; (1917, XII, 1).
- (51) "El Conqués", nº 266; (1917, XII, 1).
- (52) "El Conqués", nº 287; (1918, IV, 27).
- (53) MIR I AMAT, Jesús. Op. cit. p. 82.
- (54) El Pallars Jussà: estructura socio-econòmica i territorial del Pallars Jussà i de l'Alta Ribagorça. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1981. pp. 119-121.
- (55) El Pallars Jussà...; op. cit. p. 120.
- (56) El Pallars Jussà...; op. cit. p. 100-106.

8. EL CONVENI DE CONCESSIO D'ENERGIA ELECTRICA
A 24 POBLACIONS DE LA CONCA DE TREMP.

8.1. El contingut del conveni.

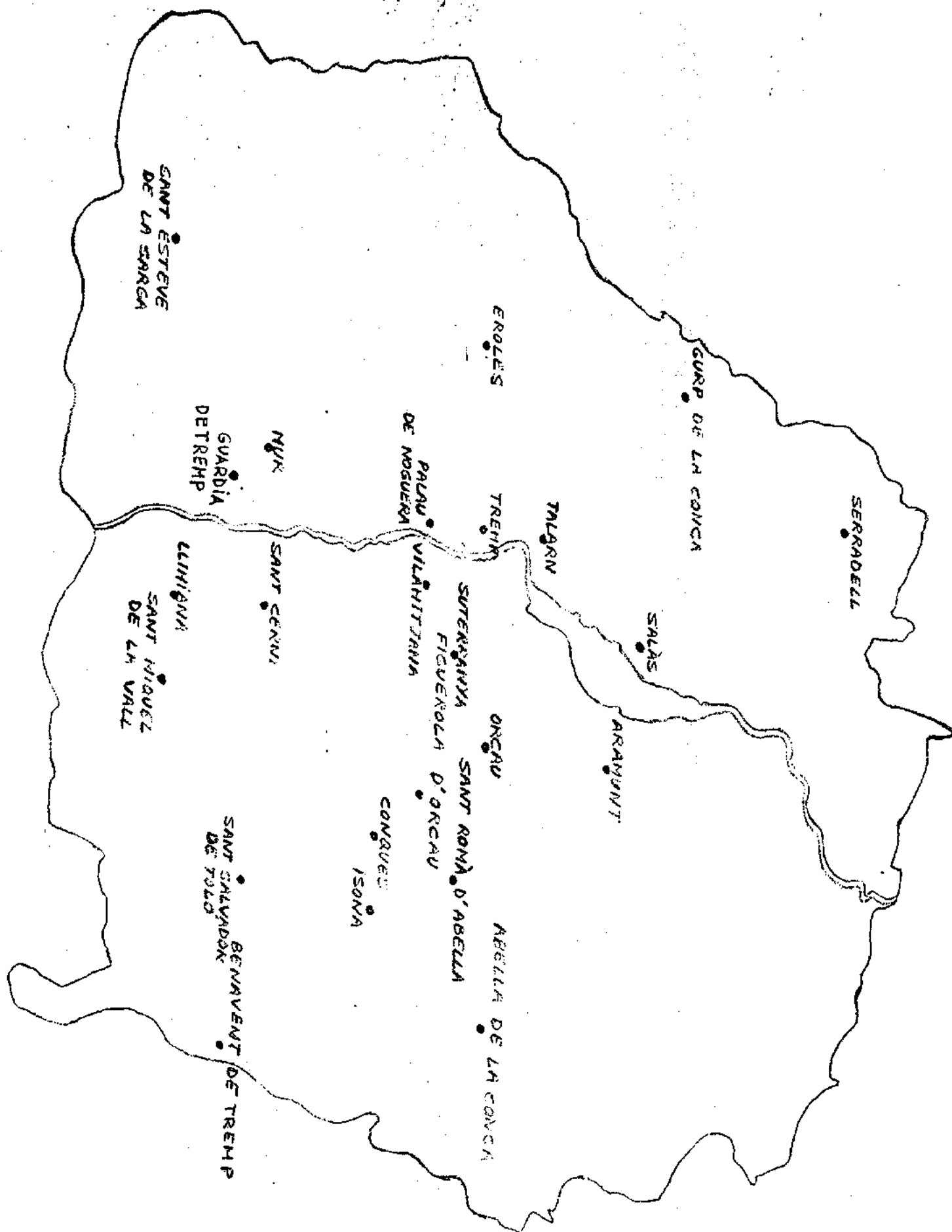
El primer conveni que es signa com a resultat de les negocia cions entre "La Canadenca" i la "Junta de Defensa" és el que com promet a la companyia hidroelèctrica a subministrar a nombrosos municipis de la comarca una quantitat determinada d'energia elèc trica, en unes determinades condicions, a canvi de que aquests es comprometin a recolzar i defensar els projectes que aquella pre ten portar a terme.

Aquest conveni⁽¹⁾ es signa davant el notari de Tremp Luís Góngora y Tuñón el dia 2 de juny de 1912, amb la presència de Car los Emilio Montañes⁽²⁾ en representació de la Canadenca, i dels alcaldes de Tremp, Abella de la Conca, Aramunt, Benavent de Tremp, Conques, Eroles, Figuerola d'Orcau, Guardia de Tremp, Gurp, Iso na, Llimiana, Sant Cerni, Sant Miquel de la Vall, Sant Romà d'Abella, Sant Salvador de Toló, Suterranya, Talarn i Vilamitjana en representació dels respectius municipis.

Els punts més importants a destacar d'aquest conveni són els següents:

. "Riegos y Fuerza del Ebro" es compromet a subministrar gratuïta ment i a perpetuïtat, 200 H.P. d'energia elèctrica per enllume nat, als Ajuntaments de Tremp, Abella de la Conca, Aramunt, Be navent de Tremp, Conques, Eroles, Figuerola d'Orcau, Guardia, Gurp, Isona, Llimiana, Mur, Orcau, Palau de Noguera, Salàs, Sant Cerni, Sant Esteve de la Sarga, Sant Miquel de la Vall, Sant Ro mà d'Abella, Sant Salvador de Toló, Serradell, Suterranya, Talarn i Vilamitjana.⁽³⁾ Aquests 200 H.P. es repartiran entre els Ajunta ments esmentats, proporcionalment al seu nombre d'habitants si bé

MAPA DELS MUNICIPIS BENEFICIARIS DE LA CONCESSIO D'ENERGIA ELECTRICA.-

els de Tremp i Isona tindran dret a un augment del 15% sobre la part que els hi correspondria, en base al seu major desenvolupament mercantil i industrial.

- . Els ajuntaments podran destinar l'energia que els correspongui, a enllumenat públic o vendre-la als particulars en la forma que creguin convenient, però sempre s'utilitzarà només per enllumenat.

Com a excepció, els pobles de Salàs i Aramunt podran destinar una part de l'energia que els correspongui, a força motriu per un molí fariner i un altre d'oli, perquè els que existeixen actualment han de desaparèixer com a conseqüència de les obres.

- . La companyia també es compromet a subministrar fins a 1.500 H.P. d'energia elèctrica destinada a força motriu, amb una bonificació del 20% respecte a les tarifes existents a Barcelona, i del 30% si s'utilitza en indústries agrícoles. Aquestes condicions però, només s'aplicaran en partides d'energia superiors a 25 H.P. i sempre que la utilització es fagi a una distància màxima de 2 Km. a banda i banda del riu, des de la Pobla de Segur fins a Sellés.

- . Els alcaldes signants, en nom dels respectius ajuntaments, s'obliguen per la seva part, a donar a "Riegos y Fuerza del Ebro", el recolzament "moral" a tot el que es refereixi a la execució dels projectes que preten realitzar, i es comprometen a donar-li les màximes facilitats possibles i a no posar obstacles que dificultin el total desenvolupament dels projectes.

- . El compliment dels compromisos adquirits per la Companyia queda subordinat a l'execució completa dels projectes, i aplaçat fins que comenci a subministrar energia elèctrica procedent d'aquest

aprofitament, al públic en general.

D'aquest conveni hi ha varies coses a comentar: en el primer punt es mencionen els ajuntaments als que es facilitarà energia gratuïtament i a perpetuïtat, però aquests no són els mateixos que signen el conveni. Els municipis de Mur, Orcau, Palau de Noguera, Salàs de Pallars, Sant Esteve de la Sarga i Serradell estan inclosos en els beneficis que concedeix la Canadenca, i en canvi no signen aquest conveni ni consta que els ajuntaments respectius hagin pres cap acord en aquest sentit. L'absència de Salàs de Pallars es comprensible si tenim en compte que es un dels pobles que des de el primer moment s'oposà rotundament als projectes de la Canadenca⁽⁴⁾ perquè és un dels més afectats negativament. Però l'absència de les altres poblacions esmentades no es compren perquè les obres no els perjudiquen en cap aspecte ja que es tracta de pobles allunyats de la ribera del riu. Una hipòtesi poc probable seria que aquests ajuntaments no estaven assabentats dels projectes de la Canadenca o de la seva inclusió en el conveni com a pobles beneficiaris de les concessions que la Canadenca fa a la comarca. Una altra hipòtesi que potser tindria més fonament, encara que tampoc es pot demostrar documentalment, és que malgrat conèixer les concessions que els hi fa la companyia, no hi donen importància perquè no són conscients del valor que aquestes tenen pel progrés i millora dels pobles respectius. Aquesta afirmació es recolza en el fet que es tracta de pobles totalment agrícoles i excepte Palau de Noguera, tots els altres están molt allunyats de les vies principals de comunicació. Cal considerar però, que si aquesta fos la raó, altres pobles que sí aproven el conveni i el signen el 2 de juny, teòricament tampoc l'haurien d'haver signat.

Un altra explicació de l'absència podria ser la impossibilitat d'assistir a la signatura, però aquesta també sembla improbable donada la importància del conveni si veritablement es valorava com es mereixia.

Un altre aspecte a tractar respecte al contingut del conveni és perquè el conveni no inclou tots els municipis de la Conca de Tremp: si observem un mapa dels municipis existents en aquesta època, ~~veiem~~ veiem que de tots ells, n'hi ha tres que no gaudeixen dels beneficis que comporta el conveni, i que són La Pobla de Segur, Claverol i Hortoneda de la Conca. Aquesta absència encara és menys comprensible si tenim en compte que la Pobla de Segur i Claverol són municipis situats al costat del riu Noguera Pallaresa i que es veuen afectats per les obres de la Canadenca, doncs la punta nord de l'embassament ha d'arribar fins aquests municipis, inundant algunes terres. La raó podria ser que precisament per estar afectats per les obres, aquests municipis no accepten l'acord amb la Canadenca, però Salàs tampoc l'accepta i en canvi està entre les poblacions beneficiàries de la concessió.

Sobre l'absència de la Pobla de Segur, apareix un article en el setmanari "El Conquès",⁽⁵⁾ el qual és la única documentació de la que disposem on es parli d'aquesta. Segons aquest article, la Pobla de Segur no es beneficia d'aquesta concessió feta per la Canadenca, perquè ni en les enquestes fetes per la "Junta de Defensa" creada a la comarca per elaborar les peticions que es farien a la companyia, ni en les reunions en les que es discutí el contingut dels convenis aprovats, no hi participà cap representant d'aquest municipi. No coneixem però, les raons d'aquesta ab-

sència, però podria estar relacionada amb una negociació particular entre la Canadenca i l'Ajuntament de la Pobla de Segur, (6) que hauria comportat la no participació d'aquest municipi en la negociació col·lectiva en la que hi participaren els altres municipis de la comarca.

8.2. Les avantatges de la concessió.

Considerant el contingut del conveni, no hi ha dubte que les concessions atorgades per la Canadenca són importants pel desenvolupament de les poblacions beneficiàries, doncs els hi permet disposar d'energia elèctrica, gratuïta per l'enllumenat, i en unes condicions molt avantatjoses si es destina a usos agrícoles i/o industrials.

8.2.1. La concessió gratuïta d'energia per a l'enllumenat.

Aquesta concessió suposa avantatges a diferents nivells:

- . A nivell social, aquestes poblacions podran gaudir gratuïtament, d'elèctricitat per l'enllumenat públic i privat, sense haver de fer cap despesa econòmica per la producció d'aquesta.

D'aquesta manera, poblacions amb pocs habitants que en circumstàncies normals no haurien pogut fer front a les despeses econòmiques necessàries per produir energia elèctrica, poden beneficiar-se d'aquesta gràcies a la concessió de la Canadenca, i havent de fer front només a les despeses de instal·lació de la xarxa elèctrica.

La disponibilitat d'enllumenat elèctric suposarà una millora de les condicions de vida en les esmentades poblacions, ja que en el moment de signar-se el conveni, sembla ser que a la comarca

només tenien enllumenat elèctric les poblacions de Tremp, la Pobla de Segur, Salàs de Pallars i Talarn.

- A nivell estrictament econòmic, la concessió també suposa notables beneficis, doncs per una banda, aquesta energia no s'ha de pagar, amb el que el municipi s'estalvia aquesta despesa de l'enllumenat públic i per altra banda, les possibilitats de que els ajuntaments puguin vendre part d'aquesta energia per destinar-la a enllumenat privat, fan que els municipis puguin disposar d'uns ingressos econòmics complementaris amb els que es podran fer front a projectes de millora de les poblacions.⁽⁷⁾

Els municipis beneficiaris de la concessió de la Canadenca que ja disposen d'enllumenat elèctric (Tremp, Salàs de Pallars i Talarn), subministrat per una petita empresa anomenada "Farré, Mora i Cia",⁽⁸⁾ intentaran aprofitar la xarxa instal·lada per aquesta companyia, per portar a terme la distribució de l'energia concedida i així estalviar-se la instal·lació d'una nova xarxa.

A Tremp, la societat "Farré, Mora i Cia." accedeix, a principis de 1917,⁽⁹⁾ a vendre la seva xarxa de distribució a l'Ajuntament. Amb aquesta venda es culmina el procés de municipalització de l'enllumenat de la població, iniciat amb la concessió dels 200 H.P. feta per la Canadenca l'any 1912.

Finalment, el servei municipal d'enllumenat elèctric de la Ciutat de Tremp, alimentat per l'energia gratuïta provinent de la central hidroelèctrica de l'embassament de Sant Antoni, s'inaugurarà el dia 8 de desembre de 1917.⁽¹⁰⁾

En el cas de la població de Talarn, es donen unes condicions especials en la disponibilitat d'energia gratuïta per l'enllume-

nat: degut a que bona part de les obres de construcció realitza des per la Canadenca es concentren en el municipi de Talarn, aquest reb unes compensacions especials sobre tot de caire econòmic. Una d'aquestes compensacions consisteix en rebre energia elèctrica gratuïta per a l'enllumenat públic i privat de la població, abans de que entri en funcionament la Central hidroelèctrica de Sant Antoni. (11)

Des d' una data que no hem pogut determinar, la població disposava d'enllumenat elèctric subministrat per la companyia local "Farré, Mora i Cia.", que també subministrava a les poblacions de Tremp i Salàs de Pallars. A partir de començaments de 1914, (12) la població de Talarn disposa d'energia gratuïta per l'enllumenat, facilitada per la Canadenca des del lloc on es realitzen les obres, i procedent de la Central de Sossís, que entrà en funcionament l'any 1913 per satisfer les necessitats energètiques de les obres.

A més, la Canadenca instal·là gratuïtament la línia de transmissió fins a l'Ajuntament de la població, i també es fa càrrec de la instal·lació de la xarxa de distribució interior. (13)

D'aquesta manera, la població de Talarn pot disposar des de començaments de 1914 (tres anys abans que Tremp), d'un servei municipal d'enllumenat, abastit amb energia elèctrica gratuïta facilitada per la Canadenca.

Als municipis que no disposaven a priori de la instal·lació per a la distribució ni comptaven amb el favor especial de la Canadenca, l'aprofitament de la part corresponent dels 200 H.P. es farà amb més retard: el municipi d'Aramunt per exemple, no inaugurarà el seu enllumenat elèctric fins el mes de juliol de l'any

1919.(14)

El primer repartiment dels 200 H.P. entre els municipis beneficiaris, es fa el mes d'octubre de l'any 1916,⁽¹⁵⁾ pocs mesos després de que la Central hidroelèctrica entrés en funcionament. En aquest primer repartiment hi participen, segons el setmanari "El Conqués", 15 dels 24 municipis beneficiaris, la qual cosa vol dir que els 9 municipis restants no poden o no volen aprofitar aquesta energia. Aquesta postura es contempla en el conveni signat l'any 1912 i no implica una renúncia definitiva a l'aprofitament:

"... Para realizar la distribución de la energía eléctrica [...] se reuniran en esta ciudad [Trem] , bajo la presidencia del Alcalde de la misma y convocados por él, los de las poblaciones nombradas, entendiéndose que los que no asistan a la reunión habiendo sido convocados, ni designen quien los represente, renuncian de momento su derecho, repartiéndose la parte que les correspondería entre los Ayuntamientos que se hallen representados en la misma proporción antes establecida; pero los [a] yuntamientos no representados podrán, en cualquier momento, reclamar su participación que habrá de dárseles rectificando al efecto la distribución realizada."⁽¹⁶⁾

Aquest primer repartiment dels 200 H.P. fet l'any 1916, tindrà una vigència de 2 anys. Els municipis que hi participen i la part dels 200 H.P. que correspon a cadascun d'ells són els següents segons el setmanari "El Conqués":⁽¹⁷⁾

<u>Municipis</u>	<u>H.P.</u>
TREMP	49
ÍSONA	24
SALAS DE PALLARS	19
ABELLA DE LA CONCA	12
ST. SALVADOR DE TOLO	11
GUARDIA DE TREMP	10
TALARN	10
FIGUEROLA D'ORCAU	9
ARAMUNT	8
SERRADELL	8
CONQUES	7
ST. ROMA D'ABELLA	7
VILAMITJANA	7
PALAU DE NOGUERA	6
SUTERRANYA	5
	192
	====

Aquesta informació contrasta però amb la que apareix en un expedient existent a l'Arxiu Municipal de Tremp, que fa referència al segon repartiment dels 200 H.P., fet l'any 1918.⁽¹⁸⁾

Segons aquest expedient, en el repartiment de l'any 1918 hi participen 8 municipis que ja disposen de la instal·lació pel servei municipal d'enllumenat, i altres dos municipis que el posaran en funcionament al cap de poc temps. Aquests 10 municipis que participen en el repartiment, amb les proporcions de potència corresponents, són els següents:

TREMP	86 H.P.
ARAMUNT	9 "
CONQUES	8 "
FIGUEROLA D'ORCAU	10 "
ISONA	30 "
SALAS DE PALLARS	22 "
SANT ROMA D'ABELLA	8 "
SUTERRANYA	6 "
TALARN	12 "
VILAMITJANA	9 "

200 H.P.

=====

La diferent informació facilitada per les dues fonts citades pot ser deguda a una diferent interpretació: mentre que en el diari "El Conqués" pot ser que es tracti d'una previsió respecte als H.P. de potència que correspondrien als municipis citats, en el document de l'Arxiu Municipal de Tremp s'exposa realment quin és l'estat d'aprofitament dels 200 H.P. l'any 1918, havent-hi només 10 dels 24 municipis, en condicions d'aprofitar-los.

En els anys succesius però, altres pobles instal·laren la xarxa de distribució d'energia elèctrica i es beneficiaran també dels 200 H.P. concedits. Així, als 10 municipis esmentats més amunt, l'any 1920 s'hi afegix el de Palau de Noguera,⁽¹⁹⁾ i l'any 1921 el de Guardia de Tremp.⁽²⁰⁾

L'any 1925, última data de la que tenim informació sobre aquest tema, quatre nous municipis s'havien incorporat en el repartiment dels 200 H.P. i per tant, en els beneficis que comporta

va l'aprofitament de la concessió feta per la Canadenca.

Aquests quatre nous municipis i la potència que els hi correspon en base als seus habitants, són els següents: ⁽²¹⁾

LLIMIANA	11 H.P.
ST. CERNI	7 "
SANT MIQUEL DE LA VALL	9 "
SANT SALVADOR DE TOLO	9 "

D'aquesta manera, l'any 1925 són ja 16 els municipis que disposen de servei municipal d'enllumenat abastit amb la part corresponent dels 200 H.P., quedant encara fora de l'aprofitament els 8 municipis següents: Abella de la Conca, Benavent de Tremp, Eroles, Gorp, Mur, Sant Esteve de la Sarga, Serradell i Orcau.

Tots aquests municipis reuneixen unes condicions que permeten explicar perquè no han participat encara en el repartiment dels 200 H.P.:

- . En primer lloc, es tracta de municipis molt allunyats del riu Noguera Pallaresa i de la central hidroelèctrica de Sant Antoni.
- . En segon lloc, són municipis també molt allunyats de les principals vies de comunicació de la comarca.
- . En tercer lloc, es tracta de municipis amb molt poca població.

Aquestes circumstàncies fan que per una part, la instal·lació de la xarxa de transmissió d'energia elèctrica sigui difícil i cara i per altra part, que la poca població existent no faci rendible pels ajuntaments respectius, la instal·lació de l'enllumenat. A la vegada, les necessitats de disposar d'aquest no seran tant evidents pels mateixos habitants, com ho podien ser en altres municipis.

8.2.2. Les bonificacions en el consum d'energia per a usos agrícoles i industrials.

L'altre benefici important que aquest conveni pot suposar per als municipis signants és la concessió d'energia elèctrica destinada a força motriu, amb unes bonificacions força importants: d'un 20% si es destina a ús industrial, i d'un 30% si es destina ús agrícola.⁽²²⁾ Aquesta concessió però, té algunes limitacions que a la pràctica redueixen la seva utilitat:

- . Només s'en pot beneficiar el territori situat a menys de 2 kilòmetres de la línia del riu i per tant, només els municipis d'Aramunt, Guardia de Tremp, Llimiana, Palau de Noguera, Salàs de Pallars, Sant Cerni, Talarn, Tremp i Vilamitjana.
- . Només es poden beneficiar de les bonificacions esmentades, aquelles sol.licituds que ultrapassin els 25 H.P.

Per tant, una concessió tan beneficiosa com és el disposar d'energia elèctrica a uns preus molt barats, en la pràctica no ho és tant perquè només en podran gaudir 9 dels 24 municipis signants del conveni, i només s'en podran aprofitar aquelles sol.licituds que ultrapassin els 25 H.P.

En teoria, aquesta concessió podia suposar un al.licient per a la instal.lació d'indústries i per la millora d'instal.lacions ja existents en els 9 municipis esmentats.

A la vegada, la bonificació d'un 30% si es tracta d'indústries agrícoles, unit a la transformació en regadiu de moltes de les terres de la major part dels municipis beneficiaris, hauria pogut suposar una veritable transformació de l'agricultura d'aquests municipis, amb un gran augment de la rendibilitat i un augment del ca

pital obtingut.

No coneixem però si aquesta transformació es produï en l'aspecte que ara tractem: no tenim coneixement de la instal·lació d'indústries agrícoles que es beneficiessin d'aquesta bonificació en els preus de l'electricitat, però coneixent el tarannà i el comportament dels pagesos de la comarca, no seria estrany que ningú o molt poca gent s'hagués beneficiat d'aquesta concessió. També cal tenir en compte les limitacions que imposa el mateix conveni de concessió.

8.3. Els problemes entre la Canadenca i l'Ajuntament de Tremp.

L'aprofitament d'aquesta concessió d'energia elèctrica originarà alguns enfrontaments entre la Canadenca i els Ajuntaments beneficiaris, sobre tot amb el de Tremp, precisament per les limitacions que suposaven les condicions d'atorgament d'energia elèctrica per a força motriu.

Es l'any 1918 quan s'inicia aquest enfrontament, moment en que a la població existeixen petites indústries de nova instal·lació que utilitzen l'energia elèctrica com a força motriu,⁽²³⁾ però que no poden gaudir de les bonificacions del conveni, perquè el seu consum individual es inferior als 25 H.P. establerts com a mínim.

Devant d'aquesta situació i intentant obtenir la major rendabilitat (que en el repartiment de l'any 1916 era de 49 H.P.), l'Ajuntament de Tremp demana a la Canadenca que una part d'aquesta energia pugui ser utilitzada per a força motriu és a dir, donar-li una aplicació industrial.⁽²⁴⁾

Aquesta petició però, no és acceptada per la Canadencia, i després d'un intercanvi d'escrits en els que l'Ajuntament insisteix en la necessitat d'obtenir el que es demana, i la Canadencia es reafirma en la postura de no concedir-ho, el primer decideix recórrer a la pressió popular per aconseguir els seus objectius. Per realitzar aquesta pressió, l'Ajuntament el labora un informe⁽²⁵⁾ on exposa tot un seguit de consideracions sobre les circumstàncies que fan necessària l'autorització de la Canadencia a que es pugui utilitzar part de l'energia elèctrica destinada a enllumenat, com a força motriu. Aquest informe el presentarà al veïnat de la ciutat perquè s'hi adhereixi, i el signarà el consistori en plé i 355 caps de casa de la ciutat, que representen 4/5 parts de les famílies residents a Tremp en aquell moment. Aquesta elevada xifra de signants reflexa l'alt grau de consciència que la població ha adquirit sobre aquest problema en particular, però també sobre tot el que faci referència a la Canadencia, ja que en aquests últims anys de la dècada encara queden nombroses promeses per complir i a la comarca en general i a Tremp en particular existeix una important corrent d'opinió que s'enfronta obertament a la Canadencia.⁽²⁶⁾

Centrant-nos però en el fet concret de la demanda de l'Ajuntament, en l'informe el laborat per presentar a la Canadencia s'exposen algunes consideracions que ens reflexen el grau d'importància que el conveni de l'any 1912 hauria pogut tenir pel desenvolupament econòmic de la ciutat i de les poblacions beneficiàries, i les limitacions que per aquest desenvolupament suposaren en la realitat, les condicions en que es feren les concessions.

Les consideracions que es fan en aquest informe són, en línies

generals, les següents:

1. El molí fariner que hi havia a la ciutat ha estat comprat per la Canadencia, i la fàbrica de farines que funciona es dedica a produir per a l'exportació aprofitant la conjuntura favorable provocada per la 1ª Guerra Mundial. Per això, els pagesos no poden convertir el blat en farina.
2. Els pastissers de Tremp han de comprar la farina a poblacions del pla de Lleida com Tàrrrega o Lleida, amb el fort augment que això suposa pel preu del pa, degut als costos del transport.
3. L'Ajuntament no pot fer front a la construcció d'una fàbrica de farines tal com tenia pensat, perquè no podria gaudir-se de les bonificacions econòmiques per a força motriu, doncs aquesta fàbrica no necessitaria 25 H.P. de potència.

Per totes aquestes raons, l'Ajuntament demana que la Canadencia accedeixi a que una part de l'energia concedida gratuïtament per l'enllumenat es pugui destinar a usos industrials.

Aquesta sol·licitud col·lectiva de la població de Tremp tam poc obtindrà però la consideració favorable de la Canadencia. i aquesta la rebutjarà rotundament dient que la sol·licitud està en desacord amb l'esperit i la lletra del conveni signat l'any 1912, on quedaven força clares les condicions de la concessió. (27)

L'Ajuntament però no es dona per vençut, i per continuar les gestions es nomena una Junta de Defensa encarregada d'aconseguir que la Canadencia cedeixi al que es consideren justes peticions de la població de Tremp. (28)

Després de noves gestions infructuoses portades a terme per la Junta de Defensa, es decideix intentar comprometre a tota la

comarca en aquesta reivindicació, i el dia 24 de juny de 1920 es celebra a Tremp una assemblea a la que assisteixen alcaldes i representants d'ajuntaments i de propietaris de tota la comarca. (29)

En aquesta assemblea, s'adoptaren les següents conclusions, que no sols confirmem, sinó que ampliem les reivindicacions a fer a la Canadencia respecte a la utilització de l'energia elèctrica concedida per aquesta:

1. Atorgar àmplies facultats a l'advocat Joaquín M. de Nadal perquè realitzi totes les gestions convenientes per assolir les reivindicacions de la comarca.
2. Demanar a la Canadencia que els 200 H.P. concedits es puguin utilitzar indistintament per a llum i força motriu, i que els 1.500 H.P. cedits a preus reduïts els puguin utilitzar els Ajuntaments per vendrel's a particulars, suprimint la limitació dels 25 H.P. mínims i la dels 2 Km. a banda i banda del riu.
3. Demanar a la Canadencia que la concessió d'energia gratuïta s'ampliï a 300 H.P., i que en el conveni s'incloguin com a beneficiaris als municipis de la Pobla de Segur i Pont de Claverol, que en el conveni inicial havien quedat fora.

No coneixem la resposta de la Canadencia, però veiem com aquesta reivindicació adquireix la suficient importància com per convertir-se en un problema comarcal i provocar una nova situació de greu enfrontament entre la Canadencia i les autoritats locals.

8.4. Les limitacions del conveni.

De tota aquesta polèmica entre la Canadencia i els ajuntaments

de la comarca, especialment el de Tremp, s'en pot extreure una conclusió important: el conveni de concessió d'energia elèctrica per l'enllumenat i per a força motriu a diferents pobles de la comarca, no serà tant beneficiós en la realitat com podia semblar a priori.

D'entrada, la concessió del 200 H.P. de potència elèctrica gratuïts i la concessió de fins a 1.500 H.P. de potència elèctrica per a força motriu amb importants bonificacions, podia semblar una gran concessió pels beneficis econòmics generals que podia comportar. Però a l'hora de portar-la a la pràctica, comencen a aparèixer les limitacions introduïdes per la Canadencia i que en el moment d'aprovar el conveni, potser no es varen tenir en compte, com tampoc es tingueren en compte possibles situacions que uns anys després es donarien i que són les que fan adquirir consciència de les limitacions esmentades:

"... Ahora (1918) las circunstancias han cambiado, y si se hiciese ahora el contrato de concesión, Tremp pediría la utilización de la energía eléctrica concedida, como fuerza motriz aplicable a pequeñas manufacturas que en la época de hacerse el contrato no tenían razón de ser..."⁽³⁰⁾

Les limitacions contingudes en el conveni estan tant en la concessió dels 200 H.P. gratuïts, com en la concessió d'energia elèctrica per a força motriu, amb bonificacions.

En el primer cas, el conveni diu que la part dels 200 H.P. que correspongui a cada població beneficiària, només es podrà utilitzar per enllumenat. D'aquesta manera, l'energia elèctrica que no s'aprofita per enllumenat, no podrà ser aprofitada per cap altra

cosa, perdent-se la possibilitat d'utilitzar-la com a força motriu, amb el que els ajuntaments es veuran privats d'una font d'ingressos alternativa, i no podran crear amb facilitat indústries municipals (per exemple, molí fariner en el cas de Tremp).

En el segon cas, el conveni diu que es consideraran bonificacions d'un 20% i un 30% en el consum d'energia elèctrica com a força motriu, però només als consumidors situats a menys de 2 Km. del cabal del riu Noguera Pallaresa i a aquells que consumeixin o contractin 25 o més H.P. de potència. Així, la primera limitació important es de caire geogràfic: d'entrada, només es podran beneficiar d'aquesta concessió 9 municipis situats a ambdues marges del riu, dels 24 que es beneficien de la concessió dels 200 H.P. La segona limitació fa referència a la potència consumida: només es podran beneficiar de les bonificacions aquells que contractin 25 o més H.P. de potència, amb en que totes les petites indústries, manufactures o instal·lacions de qualsevol tipus que consumeixin menys d'aquesta potència, no podran gaudir de les bonificacions.

Tenint en compte que totes o la majoria de les instal·lacions de consum elèctric que s'instal·len a la zona, consumeixen menys d'aquesta potència, la concessió no serveix pràcticament de res, i el que hauria pogut ser un important element d'atracció per a la instal·lació de petites indústries o per l'adopció de l'electricitat en determinats treballs com ara l'agrícola o l'artesanat, en la realitat només ha servit perquè la Canadenca pogués aconseguir el recolzament popular i institucional als seus projectes, mantenint per a ella els possibles beneficis que podria imposar la venda d'electricitat a la comarca per a usos industrials.

N o t e s

- (1) Escritura de convenio otorgada por "Riegos y Fuerza del Ebro, SA", con varios ayuntamientos de la comarca de Tremp. Autorizada por D. Luís de Góngora y Tuñón, notario de Tremp, el 2 de junio de 1912. Primera copia para el Ayuntamiento de Tremp, autorizada por D. Pascual Más y Más, notario y abogado. (A.M.I., Sec. Obres Públiques, carpeta 13).
- (2) Carlos Emilio Montañes era un industrial barceloní que portà a F.S. Pearson a Barcelona l'any 1908 perquè conegués les possibilitats de portar a terme un projecte de producció i consum d'electricitat i posteriorment entrà a treballar a "Riegos y Fuerza del Ebro" com a representant i negociador.
- (3) En el plànol nº 6 es pot veure la situació geogràfica d'aquests municipis respecte a la situació de l'embassament construït.
- (4) Vegeu en aquest mateix treball, el capítol titolat "Els primers contactes de la Canadenca amb la Conca de Tremp", pàg. .
- (5) "El Conqués", nº 336; (1919, IV, 12.)
- (6) A. M. Pobla de Segur. Llibres d'Actes. Acta del Plé Municipal celebrat el 2 de setembre de 1912.
- (7) "El Conqués", nº 186; (1916, V, 20).
- (8) "L'empresa "Farré, Mora y Cia." tenia instal·lada una fàbrica de producció d'electricitat en l'edifici anomenat "La Molina", situat al costat del riu Noguera Pallaresa, a uns 2 Km. de Tremp. Amb la producció d'aquesta fàbrica, es subministrava electricitat a Tremp pel seu enllumenat, des de l'any 1899, i també a Salàs de Pallars des de els anys 1908-1909.
- (9) "El Conqués", nº 222; (1917, I, 27).

- (10) "El Conqués", nº 267; (1917, XII, 15).
- (11) A.M. Talarn. Llibres d'Actes. Acta del Plé Municipal celebrat el dia 12 d'octubre de 1913.
- (12) A.M. Talarn. Llibres d'Actes. Acta del Plé Municipal celebrat el dia 22 de febrer de 1914.
- (13) A.M. Talarn. Llibres d'Actes. Acta del Plé Municipal celebrat el dia 19 de gener de 1914.
- (14) "La Conca de Tremp", nº 7; (1919, VIII, 1).
- (15) "El Conqués", nº 206; (1916, X, 7).
- (16) A.M. Tremp. Escritura de convenio otorgada por "Riegos y Fuerza del Ebro"...
- (17) "El Conqués", nº 206; (1916, X, 7).
- (18) A.M. Tremp. Sec. Obres Públiques. Carpeta nº 13. Tremp: reparto 200 H.P. fluido eléctrico. 1918.
- (19) A.M. Tremp. Sec. Obres Públiques. Carpeta nº 13. Tremp: reparto 200 H.P. fluido eléctrico. 1918. En aquest expedient hi ha una carta manuscrita signada per l'Alcalde de Palau de Noguera i dirigida a l'Alcalde de Tremp, de data 30 de setembre de 1920, on es demana la part corresponent dels 200 H.P., ja que estan pràcticament acabats els treballs d'instal·lació de la xarxa de conducció d'energia elèctrica en aquella població.
- (20) A.M. Tremp. En el mateix expedient citat en la nota 18 hi ha una altra carta manuscrita, en aquest cas signada per l'Alcalde de Guardia de Tremp, i datada el 14 de febrer de 1921, en la que també demana la part corresponent dels 200 H.P. per aquesta població.

- (21) A.M. Tremp. Sec. Obres Públiques. Carpeta nº 13. Distribución acordada y aprobada... de los doscientos caballos de energía eléctrica concedidos por la S.A. "Riegos y Fuerza del Ebro", a veinte y cuatro municipios de esta comarca y cuya distribución alcanza a los que tienen implantado el servicio municipal del alumbrado. (1925).
- (22) A.M.T. Escritura de convenio otorgada por "Riegos y Fuerza del Ebro", con varios Ayuntamientos de la comarca de Tremp...
- (23) A.M. Tremp. Llibres d'Actes. Acta del Plé Municipal celebrat el 17 d'agost de 1918.
- (24) A.M. Tremp. Llibres d'Actes. Acta del Plé Municipal celebrat el 3 de setembre de 1918. En aquesta Acta s'exposen les motivacions de la petició en els següents termes: "... la decisión favorable a la solicitud de esta alcaldia repercutiría (...) de un modo extraordinario en algunos órdenes de la economía de esta ciudad, cooperando con ello a suavizar los rigores de aquella crisis [ocasionada por la 1ª Guerra Mundial] a la vez que sin perjuicio para esta sociedad, contribuiría a reforzar los mermados ingresos del erario municipal...".
- (25) A.M. Tremp. Sec. Obres Públiques. Carpeta nº 13. Tremp: Fuerza motriz (1918-1919).
- (26) En diversos números dels periòdics "El Conqués", i "La Conca de Tremp", dels anys 1918 i 1919, es manifesta aquest estat d'opinió, iniciat amb una forta radicalització l'any 1917.
- (27) La resposta definitiva de la Canadenca es dona a finals de l'any 1919, després de nous intercanvis d'acusacions amb l'Ajuntament de la ciutat.
- (28) "El Conqués", nº 372; (1919, XII, 20).
- (29) "La Conca de Tremp"; (1920, VII, 15).

- (30) Aquest fragment correspon a l'informe que l'any 1918 presentà l'Ajuntament de Tremp a la Canadenca demanant que una part de l'energia concedida per enllumenat, es pogués utilitzar per a usos industrials.

9. L'ABASTAMENT D'AIGUA POTABLE A LA CIUTAT
DE TREMP

9. L'ABASTAMENT D'AIGUA POTABLE A LA CIUTAT DE TREMP.

Un dels acords signats entre la "Junta de Defensa" creada a la comarca i "Riegos y Fuerza del Ebro" l'any 1912, feia referència al subministrament d'aigua potable a la ciutat de Tremp.

Segons aquest acord,⁽¹⁾ la Canadenca es compromet a subministrar gratuïtament, 10 l/sg. d'aigua a la ciutat de Tremp, per destinar-la a l'abastament de la població, a la neteja,..., sempre que l'Ajuntament de la ciutat aconseguís la concessió de l'Estat.

A partir d'aquest moment, s'inicià la tramitació per aconseguir que l'Estat es faci càrrec d'una part de les despeses del projecte i a la vegada, aprovi l'aprofitament dels 10 l/sg. per a la ciutat de Tremp.

Com ja hem vist en el capítol d'antecedents,⁽²⁾ els primers intents per crear una xarxa d'abastament d'aigua potable a la ciutat, comencen l'any 1890, però es porten a terme d'una manera parcial i amb nombroses dificultats degut a la manca de planificació i a la inexistència d'un sistema eficaç de captació, emmagatzament i distribució de l'aigua.

La concessió feta per la Canadenca respon segurament a una petició provinent de l'Ajuntament de Tremp i canalitzada a través de la "Junta de Defensa". Aquesta petició seria fruit de les dificultats de subministrament mitjançant la xarxa existent en aquell moment, i de l'intent d'aprofitar l'oportunitat que suposava la construcció de l'embassament de Sant Antoni per solucionar definitivament aquestes dificultats i poder disposar d'una xarxa d'aigua potable que satisfés les necessitats presents i futures

de la ciutat.

Malgrat aquest interès de l'Ajuntament de Tremp per disposar d'aigua potable amb abundància i en condicions, ⁽³⁾ els òrgans de l'Estat no aprovaran provisionalment el projecte d'abastament fins l'any 1918, ja que el projecte inicial fou retornat per introduir hi modificacions estipulades per "Ministerio de Fomento".

Un cop aprovat provisionalment el projecte d'abastament d'aigua potable a la ciutat de Tremp ~~(Ministerio de Fomento, 1918)~~ i complida així la condició fixada per la Canadenca a l'Ajuntament, es realitza el conveni entre ambdós implicats, on es fixen les bases de la concessió i les obligacions i drets de cada part.

Aquest conveni ⁽⁴⁾ es realitza el dia 24 de juliol de l'any 1919, i els punts més importants són els següents:

1. La companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" autoritza a l'Ajuntament de Tremp a utilitzar fins un màxim de 10 l/sq. d'aigua, de la que la R.O. de 28 de novembre de 1912 concedeix a l'esmentada companyia.
2. La canadenca es compromet a col·locar pel seu compte, dos grups de bombes i els motors elèctrics necessaris, per elevar l'aigua fins al dipòsit que s'ha de construir.
3. La Canadenca també es compromet a la conservació, reparació i manteniment de les bombes i motors esmentats.
4. La Canadenca també s'obliga a subministrar gratuïtament la força elèctrica necessària per fer funcionar les esmentades bombes i motors.
5. Tenint en compte el punt anterior, l'Ajuntament de Tremp procurarà evitar que la població gastí més aigua de la necessària.

6. L'Ajuntament de Tremp no podrà entrar en les dependències de la Central hidroelèctrica per cap motiu ni pretexte, però sí podrà reclamar a la companyia que els motors per l'elevació de l'aigua estiguin en bon estat de funcionament.
7. La Canadencia es compromet a complir totes aquestes obligacions en el moment en que l'Estat porti a terme el projecte d'abastament.
8. La Canadencia no es farà responsable de les condicions de potabilitat de l'aigua i l'Ajuntament renúncia a qualsevol reclamació al respecte.

Amb la mateixa data que l'anterior, es signa un altre contracte-conveni⁽⁵⁾ entre ambdues parts, que complementa i amplia alguns punts més importants de l'anterior.

Els punts més importants d'aquest segon conveni fan referència a aspectes tècnics de la construcció, i són els següents:

1. La Canadencia es compromet també a facilitar i instal·lar pel seu compte, la tuberia conductora de l'aigua, des de la sortida de la Central hidroelèctrica fins al lloc on ha d'instal·lar les bombes d'elevació de l'aigua, i també la que ha d'anar des de les bombes esmentades, fins al límit de la propietat de la companyia.
2. Si s'autoritza a la Canadencia a instal·lar tuberia d'acer corrent de 10 cm. de diàmetre, per aprofitar material sobrant de les seves obres, la col·locació de tuberia la farà fins a l'inici del pont existent sobre el riu Noguera Pallaresa.

A partir de la signatura d'aquest conveni a mitjans de l'any 1919, hi ha un període de temps d'uns 2 anys en que es dona una

situació d'"impasse" provocada per la lentitud amb que l'Estat realitza les tasques que li pertoquen: entre la concessió definitiva de l'aprofitament dels 10 l/sg. a l'Ajuntament de Tremp que es produeix el 30 de desembre de 1919,⁽⁶⁾ i la subhasta de les obres d'abastament,⁽⁷⁾ passa més d'un any i mig.

A partir del moment en que comença la realització de les obres del projecte d'abastament d'aigua potable a la ciutat de Tremp, l'Ajuntament de la ciutat exigeix a "Riegos y Fuerza del Ebro" que acompleixi totes les obligacions adquirides mitjançant el conveni del 24 de juliol de 1919.

Ara però, no sembla que la companyia estigui tant disposada a acomplir els compromisos adquirits com en el moment de signar el conveni, doncs es produeix un incessant intercanvi de correspondència entre l'Ajuntament i la Canadenca, demanant el primer l'acompliment de les obligacions adquirides i declarant la segona, la voluntat d'acomplir-les, però sense que a la pràctica es realitzi cap treball per part de la Canadenca.

Aquesta situació durarà uns 6 mesos, entre desembre de 1921 i juliol de 1922,⁽⁸⁾ i s'acabarà amb la signatura d'un nou conveni privat entre ambdues parts, el dia 22 de novembre de 1922.

Les noves condicions que es fixen en aquest conveni⁽⁹⁾ són les següents:

1. La companyia "Riegos y Fuerza del Ebro" posa a disposició de l'Ajuntament de Tremp el cabal d'aigua promés en els acords de l'any 1912.
2. La companyia entrega a l'Ajuntament 641 mts. de tuberia de ferro, que té un valor de 10.256 Pts.

5. L'Alcalde de Tremp accepta aquesta donació de la Canadencia i manifesta el seu agraïment per la generositat en favor de Tremp.

D'aquesta manera quèda resolt el problema que des de feia uns mesos impossibilitava l'acompliment dels acords pel subministrament dels 10 l/sg. d'aigua potable, i la població de Tremp podrà gaudir aviat d'aquest important cabal d'aigua.

L'acompliment dels compromisos per la Canadencia era l'únic procés que faltava perquè la ciutat de Tremp disfrutés dels 10 l/sg, ja que la part de les obres que havia de realitzar l'administració pública (Ministeri de Foment) esatava acabada des de l'any 1919, any en que s'havia construït un dipòsit d'aigua de 166 m^3 de capacitat.⁽¹⁰⁾

Tenint en compte la capacitat del dipòsit d'emmagatzament de l'aigua, calculada pel consum de 24 hores en una població d'uns 4000 habitants,⁽¹¹⁾ la disponibilitat d'aigua per habitant i dia és de 40 litres. Aquesta quantitat és més aviat escassa però suficient per satisfer totes les necessitats bàsiques d'una família. Aquesta relativament escassa quantitat d'aigua per habitant no vé determinada pel volum de la concessió de la Canadencia, sinó per les limitacions imposades pel Ministeri de Foment respecte a la capacitat del dipòsit: en el projecte d'abastament inicial presentat per l'Ajuntament, es preveia també un cabal de 40 litres per habitant i dia, però la capacitat del dipòsit és projectava de 4.800 m^3 que representava el consum durant un mes.⁽¹²⁾ En el projecte definitiu modificat per l'administració de l'Estat, la capacitat del dipòsit es redueix a 166 m^3 , que suposa només el consum durant 24 hores.

Aquestes limitacions imposades tant en la quantitat d'aigua per habitant com en la capacitat del dipòsit d'emmagatzament, contrasten amb el volum d'aigua concedit per la Canadencia a la població: la concessió de 10 l/sg. d'aigua suposa la possibilitat de disposar de 216 litres d'aigua per habitant i dia, xifra molt superior a l'establerta i que sobrepassa a la que disposen moltes grans ciutats del país inclòs molts anys després de portar-se a terme l'abastament de Tremp.⁽¹³⁾ En aquest cas per tant, la Canadencia es mostrà molt generosa amb la ciutat de Tremp al oferir-li aquest important cabal d'aigua pel consum a domicili, i malgrat el retard en la realització del projecte, ha suposat una gran obra per la població ja que actualment encara s'abasteix amb l'aigua subministrada des de l'embassament de Sant Antoni en base a aquesta concessió de l'any 1912.

Serà finalment l'any 1924⁽¹⁴⁾ quant es completa la xarxa de distribució d'aigua, i tota la ciutat pot gaudir d'aquest important servei que suposa un pas molt important en la millora qualitativa de les condicions de vida.

Amb l'acompliment dels compromisos adquirits per la Canadencia, 12 anys després d'haver-se fixat, la ciutat de Tremp aconsegueix sens dubte, un dels beneficis més importants derivats de les obres realitzades per la companyia hidroelèctrica a la comarca. Aquests beneficis no tenen una gran projecció exterior i tampoc es poden mesurar en termes estrictament econòmics com es pot fer amb la concessió dels 200 H.P. o dels canals de rec; en canvi, sí que son mesurables des de un punt de vista social.

La disponibilitat d'aigua potable en abundància i a domicili suposa una gran millora en les condicions de vida de les persones

que en gaudeixen, sobre tot des del punt de vista higiènic: disponibilitat d'aigua potable per beure i per cuinar; disponibilitat d'aigua per la neteja personal i dels edificis,...

L'existència d'una xarxa d'abastament d'aigua dotada amb un cabal suficient suposa també notables beneficis a nivell col·lectiu ja que facilitarà la neteja dels carrers, de les clavegueres, el rec dels arbres i jardins de la ciutat, l'abastament a fonts públiques, la disponibilitat de boques d'incendi,...

Des d'un altre punt de vista, l'abastament aconseguit per les concessions de la Canadenca és encara més important si tenim en compte les grans dificultats de l'Ajuntament de Tremp per poder portar a terme per ell mateix, un projecte d'aquest tipus. Des de l'any 1890 en que s'establí un servei parcial d'abastament d'aigua potable a la ciutat, l'Ajuntament ja era conscient de les limitacions que aquest tenia i de les dificultats per poder realitzar un abastament que satisfés totes les necessitats de la població, degut sobre tot al seu elevat cos econòmic. (15)

Amb la construcció de l'embassament de Sant Antoni i les facilitats donades per la Canadenca, els costos econòmics de l'abastament es redueixen ostensiblement i així, l'Ajuntament de Tremp pot realitzar definitivament el que havia estat una de les seves principals preocupacions des de feia molts anys.

N o t e s

- (1) LLEDOS MIR, Miguel. Op. cit., pàg. 532.
- (2) Capítol Ier. d'aquest mateix treball. Pàg. 13.
- (3) A.M. Tremp. Secció Obres públiques. Carpeta 13 Memòria del projecte d'abasteixement d'aigues potables a Tremp. 1918.
- (4) Arxiu FECSA (Barcelona). Secció Concessions hidràuliques. Sèrie Concesión de Tremp: abastecimiento de aguas a Tremp. Carpeta 2-4-12. Document nº 2.
- (5) Arxiu FECSA (Barcelona). Secció Concessions hidràuliques. Sèrie Concesión de Tremp: abastecimiento de aguas a Tremp. Carpeta 2-4-12. Document nº 3.
- (6) "Gaceta de Madrid"; (1919, desembre, 30).
- (7) "Boletín Oficial de la Provincia de Lérida"; (1921, juliol, 26).
- (8) Arxiu FECSA (Barcelona). Secció Concessions hidràuliques. Concesión de Tremp: abastecimiento de aguas a Tremp. Carpeta 2-4-12. Document nº 8 i següents.
- (9) Arxiu FECSA (Barcelona). Secció Concessions hidràuliques. Concesión de Tremp: abastecimiento de aguas a Tremp. Carpeta 2-4-12. Còpia del conveni privat entre "Riegos y Fuerza del Ebro" i l'Ajuntament de Tremp, signat el dia 22 de novembre de 1922.
- (10) A.M. Tremp. Obres públiques. Carpeta 13 Document de l'any 1951 en el que es fa un seguiment històric de l'abastament d'aigua potable a Tremp, des de l'any 1912.
- (11) A.M. Tremp. Obres públiques. Carpeta 13 Document de l'any 1951 en el que es fa un seguiment històric...

- (12) A.M. Tremp. Obres públiques. Carpeta 13 Document de l'any 1951 en el que es fa un seguiment històric....
- (13) A.M. Tremp. Obres públiques. Carpeta 13 Informe sobre el abastecimiento de agua a Tremp, 1955. En la part preliminar d'aquest informe s'exposen les dotacions que tenen algunes grans ciutats de l'Estat, havent-n'hi poques que superin els 216 litres per habitant i dia previstos en la concessió de la Canadenca feta l'any 1912. Algunes d'aquestes dotacions són les següents:
Burgos	216	San Sebastian	150
Girona	207	Santander	192
Madrid	360	Sevilla	100
Zaragoza	121	Vitoria	118
- (14) MIR I AMAT, Jesús. Tremp abans i ara: cronologia. Tremp: Dep. de Cultura del Ayuntamiento de Tremp, 1970.
- (15) A.M. Tremp. Obres públiques. Carpeta 13 Memoria del proyecto d'abastament d'aigües potables a Tremp, 1918.

10. ALGUNES CONSIDERACIONS ECONOMIQUES
PUNTUALS

10. ALGUNES CONSIDERACIONS ECONOMIQUES PUNTUALS.

A part de les indubtables i importants conseqüències econòmiques que les obres realitzades per "Riegos y Fuerza del Ebro" tingueren per a la comarca a mig i llarg plaç, derivades de la construcció dels canals de rec, de la concessió d'energia elèctrica, de l'expropiació d'importantes extensions de terres de conreu, .i., no s'han d'oblidar els efectes que a curt plaç i d'una manera puntual ^{tingué} el fet concret de la realització de les obres, en l'economia de molts sectors de la comarca, sobretot en les poblacions vinculades més directament a aquestes, com Tremp, La Pobla de Segur o Talarn.

Aquests efectes puntuals incidiren en nombrosos aspectes de l'economia de la comarca, però la documentació disponible per al seu anàlisi és molt escassa. Es per això, que la visió sobre aquest aspecte haurà de ser forçosament molt esquemàtica i dispersa, quasi a modus de pinzellades històriques. Malgrat això, serà suficient per fer-se una idea de la importància d'aquests efectes que malgrat ser puntuals i temporals, tindran també algunes conseqüències posteriors importants.

La hipòtesi de treball sobre la que girarà l'anàlisi fet en aquest apartat consisteix en que durant els anys que la Canadenca porta a terme les obres de construcció de l'embassament de Sant Antoni, sobretot els que van entre 1912 i 1916, a tota la Conca de Tremp en general i sobretot en algunes poblacions en particular, es produeix un gran desenvolupament econòmic en tots els sectors, però que serà molt puntual és a dir, que no tindrà continuïtat, i serà més quantitatiu que qualitatiu.

10.1. El sector agrícola.

Deixant al marge les importants conseqüències que a mig i a llarg plaç tindrà la construcció de l'embassament per aquest sector econòmic, sobretot a partir de la construcció dels canals de rec, aquests treballs també tindran una incidència a curt plaç que en principi durarà el temps que durin les obres. Com ja hem apuntat en altres capítols, des de el primer moment en que la Canadenca comença els treballs molts camperols de les poblacions properes son contractats com a obrers per la companyia, compaginant els treballs al camp amb els treballs a les obres.⁽¹⁾ D'aquesta manera, famílies camperoles de la comarca aconsegueixen un important augment dels seus ingressos i per tant, una millora de la seva economia domèstica. Per altra banda, aquests pagesos entren en un nou sistema de relacions de producció, molt diferent del que estaven acostumats, doncs ara estan sotmesos a un horari i a un treballs molt específics, rebent a canvi també una remuneració econòmica determinada, d'acord amb el temps treballat. Es a dir, que durant aquests anys en que a més de treballar al camp treballen en la construcció de la resclosa i altres obres complementàries, aquests camperols participen d'unes relacions de producció capitalistes en les que venen la seva força de treball a canvi d'una compensació econòmica determinada.

Aquesta forma de treball s'acaba quant finalitzen les obres de l'embassament de Sant Antoni, si bé indirectament la seva incidència continuarà, doncs algú d'aquests camperols abandonà el treball de la terra i, seguí treballant com a assalariat de la Canadenca en construccions realitzades en altres llocs, o en els llocs de treball que es mantenen un cop finalitzades les obres

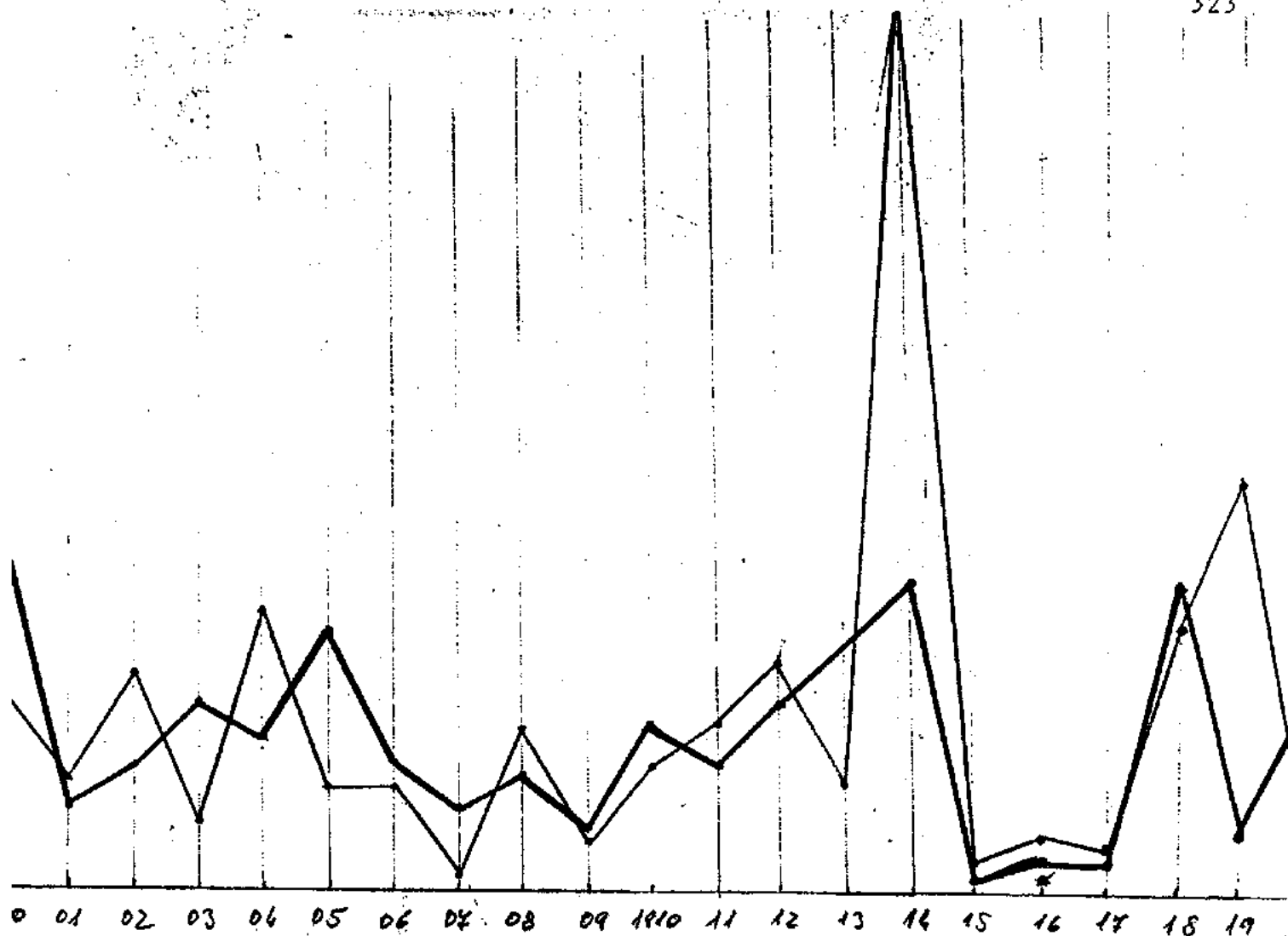
de construcció.

Des d'un altre punt de vista, la mateixa estructura agrària es veurà afectada, doncs amb l'augment dels ingressos, alguns camperols han acumulat un capital que un cop acabades les obres es pot invertir en la terra i serveix per a millorar la infraestructura i la productivitat de la terra, col.laborant a la progressiva transformació de l'agricultura de la comarca que s'inicia o es realitza en gran part, gràcies a la incidència de la Canadenca.⁽²⁾

10.2. El sector industrial i comercial.

La font bàsica consultada per conèixer si hi va haver o no desenvolupament puntual en aquest sector han estat les matrícules industrials. En aquest tipus de documentació que es troba en els arxius municipals, es registren any per any, les altes i baixes d'establiments de tot tipus.

Consultant les matrícules industrials de Tremp,⁽³⁾ hem pogut elaborar el següent gràfic on es registra l'evolució en les altes i baixes d'establiments industrials, o de serveis, entre els anys 1900 i 1920.

Observant aquest gràfic, el que destaca a primera vista és la punta de l'any 1914, que coincideix amb el període central de les obres de la Canadencia. Concretament, l'any 1914 es donen d'alta en la matrícula industrial del municipi de Tremp, més de 70 es tabliments comercials i/o industrials. Aquest número d'altes és prou important i significatiu si tenim en compte que l'any 1913 s'havien produït 7 altes, l'any 1912 s'en produeixen 18,...; o que des de començament de segle, el major número d'altes industrials demandades havia estat de 21 l'any 1904.

Aquest important increment que es produeix l'any 1914, està totalment condicionat per les obres que realitza la Canadencia, ja que l'evolució de les matrícules industrials reflexa clarament a-

{ — baixes
— altes

conteixements relacionats directament amb el desenvolupament del projecte de l'embassament de Sant Antoni.

Analitzant en detall el gràfic, s'observa un progressiu increment de les altes des de l'any 1909, però que no és totalment positiu fins l'any 1911, quan aquestes superen a les baixes. I és precisament l'any 1911 quan comencen els treballs de la Canadenca a la Conca de Tremp. Aquest increment es trenca l'any 1913, però l'any 1914 es recupera i arriba a la culminació amb més de 70 altes. Aquestes altes però, es produeixen durant la primera meitat de l'any, mentre que durant la segona meitat es produeix un fort augment de les baixes (establiments que es tanquen). Aquesta circumstància també està condicionada per la Canadenca, doncs en el mes de juliol de 1914 es paralitzen els treballs i no es tornen a reempendre fins el maig-juny de 1915.

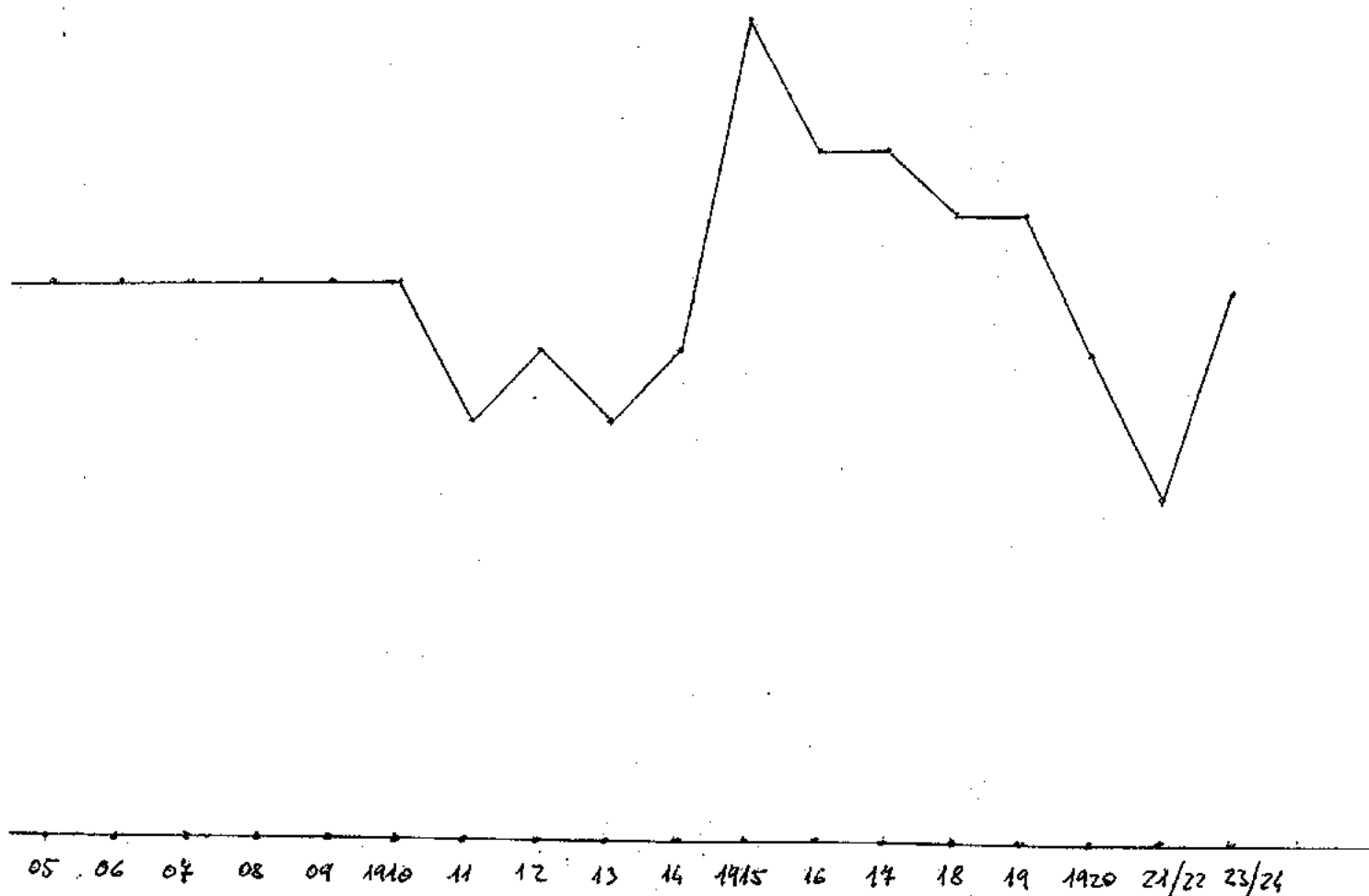
Malgrat no produir-se un nou increment en la demanda d'altes, ja que a partir de 1915 els treballs no es reemprenen ni de ben troç, amb la força que tenien abans de la paralització a mitjans de 1914, el balanç dels anys 1915, 1916 i 1917 torna a ser positiu ja que les demandes d'alta superen a les de baixa.

L'any 1918 i coincidint amb l'acabament definitiu de les obres i amb la marxa de quasi tots els treballadors que hi havia a la comarca, es produeix una baixa important en les matrícules, es a dir, el tancament de nombrosos establiments.

Analitzant ara la tipologia dels establiments que s'obren i es tanquen en aquests anys, s'observa que la majoria d'ells son establiments destinats a la venda de bens de consum o a serveis destinats directament a l'us de les persones. Per una part, s'obren sobretot establiments que ofereixen productes de primera ne-

cessitat com són botigues de comestibles, pastisseries, carnisseries, sabateries, merceries,... Per un altra part, s'obren establiments que ofereixen uns serveis no imprescindibles però necessaris com són barberies, fusteries, ferreteries,... i establiments destinats al lleure o relacionats directament amb un increment important de població transeunt o d'estada temporal, com són cafeteries, tavernes, bars i fondes, cases de prostitució, teatres,...

Per completar aquest anàlisi, disposem també de les dades extretes de les matrícules industrials de Talarn⁽⁴⁾ població que també va rebre molt directament les influències de les obres de la Canadenca. L'anàlisi de les matrícules industrials d'aquesta població, reflexades en el següent gràfic, ens mostra una situació semblant a la de Tremp, si be a una escala més petita, ja que es tracta també d'una població molt més petita que Tremp:

Després d'un estancament entre 1904 i 1909, i una disminució interminant entre 1910 i 1913, es produeix un important increment de les altes durant els anys 1914 i 1916, coincidint amb el període de més activitat de la Canadencia. A partir d'aquest any i sobretot, a partir de l'any 1917, es produeix una disminució en les matrícules industrials de Talarn, que arriba al seu punt més baix l'any 1921/1922, assolint-se la xifra més baixa d'establiments matriculats del període 1904-1925.

El creixement que s'experimenta de l'any 1914 al 1915, es produeix en dos sectors comercials molt relacionats amb un augment de la població i que són els que més immediatament sorgeixen en unes condicions com les que propicien les obres de la Canadencia: botigues de comestibles (abacerias), de les que s'en obren 4 aquest any, i cafés o bars, obrint-se'n dos de nous.

El que aquests establiments comercials s'obrin aprofitant la conjuntura de la Canadencia o intentant obtenir el màxim profit de un fort creixement de la població que propicia un fort augment en la demanda de productes de consum directe també ens ho confirma el fet que l'any 1917, l'any següent a l'acabament de les obres, es donen de baixa en la matrícula industrial, els dos cafés oberts l'any 1915, i 2 de les botigues de comestibles obertes aquest mateix any.

En aquest sentit també, sorpren el que a Talarn la reacció del sector comercial per aprofitar els beneficis econòmics que poden comportar les obres de la Canadencia, es produeix molt tard, al cap de 2-3 anys després d'haver començat les obres, i només un any abans d'acabar-se, mentre que a Tremp aquesta reacció reflexada també en les matrícules industrials es produeix a partir

de l'any 1912.

Aquest anàlisi de les matrícules industrials de Tremp i Tàrragona, ens permet deduir fàcilment que en els anys centrals de 2ª dècada del segle XX es produeix un important desenvolupament quantitatiu del sector comercial, en aquestes poblacions. Però aquest desenvolupament serà temporal, originat i per tant subordinat als treballs que la Canadenca porta a terme a la comarca.

Hi ha en aquest cas, una relació directa causa-efecte entre la realització dels treballs de l'embassament de Sant Antoni, i el desenvolupament quantitatiu del sector comercial en determinades poblacions de la comarca: l'apertura o tancament d'establiments segueix el mateix ritme que les obres de la Canadenca, produint-se un increment quan comencen i s'intensifiquen els treballs, i produint-se una disminució quan baixa el ritme dels treballs o quan s'acaben aquests.

Cal tenir en compte però, que el desenvolupament que es produïx en els anys dels treballs, tindrà com a resultat, l'obtenció d'uns beneficis econòmics fruit de la forta demanda existent i dels elevats preus dels productes.⁽⁵⁾ Per tant, aquests beneficis hauran suposat una acumulació de capital, repartit entre molts beneficiaris, ja que l'oferta comercial que es produeix és també molt dispersa. No podem saber el destí que es donà a aquests petits capitals acumulats, però si més no suposen un capital monetari que contribueix a la riquesa de la comarca, encara que es tracta d'una riquesa pasiva.

10.3. Els preus dels productes.

Aquest augment de l'oferta comercial que es produeix, anirà

també acompanyat d'un augment generalitzat dels preus dels productes motivat per la forta demanda existent: la creixent oferta que es dona en aquests anys no podrà fer front a la encara més forta demanda, amb el que es produirà un augment dels preus condicionat per les lleis del mercat. En aquest augment dels preus hi influirà també la manca temporal d'alguns productes de primera necessitat, i l'afany del sector comercial per obtenir els máxims beneficis en el menor temps possible, conscient de que la situació d'eufòria és temporal i condicionada per l'evolució dels treballs de la Canadenca.

L'evolució dels preus dels productes en aquests anys es pot copsar en un article publicat en el periòdic "El Conqués" l'any 1914 i del que reproduïm el següent fragment:

"...Todo ha sufrido aumento de precio, desde la carne de lujo [la d'aviram] hasta las patatas, coles y la leña. Lo que no ha pasado de los límites prudenciales ha sido la carne de lana. La exportación de gallinas, conejos, perdices, huevos y caza representava al año muchos miles de duros y ahora lejos de exportarse se importa, y a precios más subidos, casi duplicados.

El carbón, leña y verduras han sufrido un aumento del 50%, y aún se han triplicado por lo que se refiere a estos últimos..."(6)

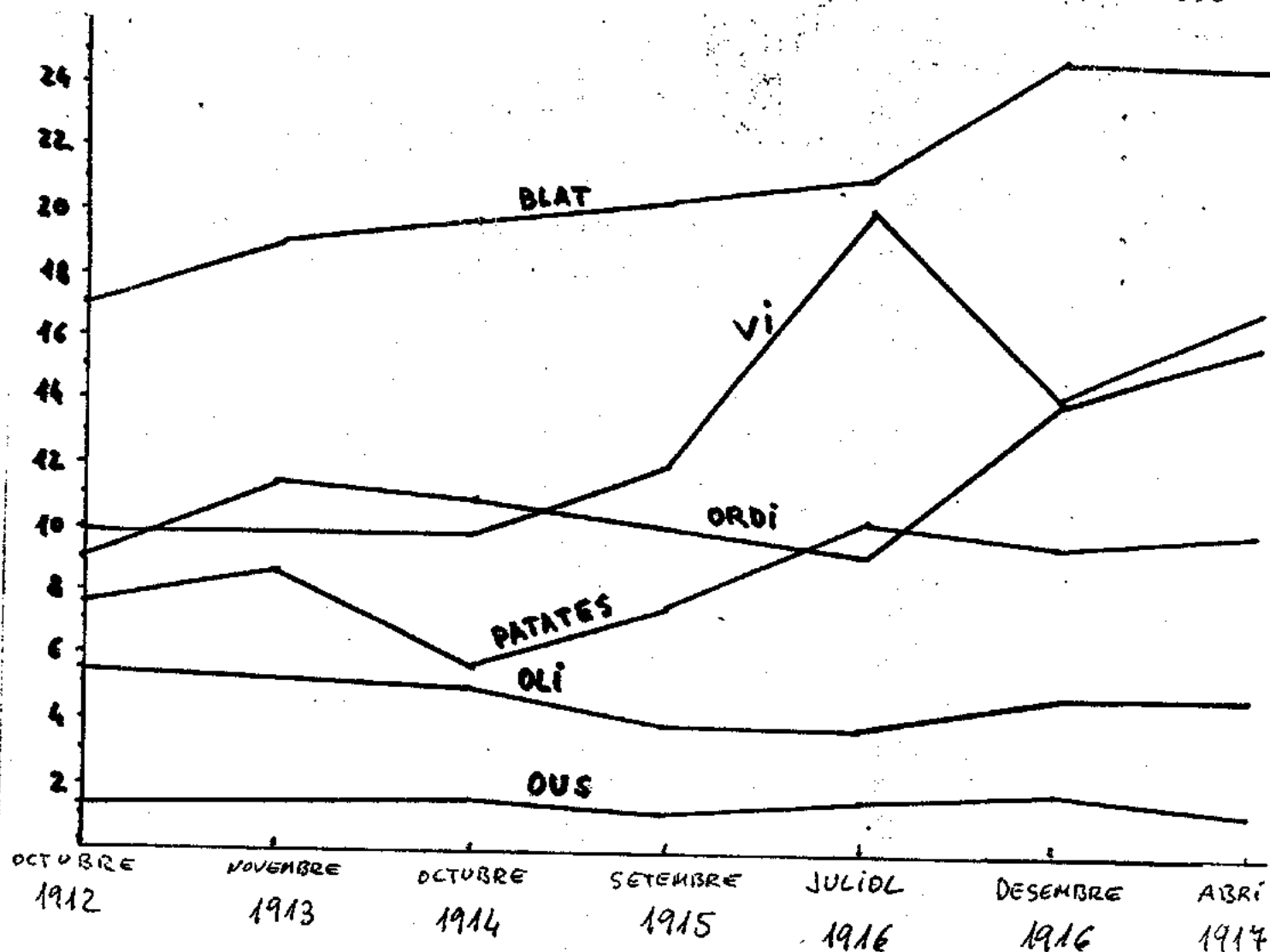
Si analitzem però l'evolució dels preus d'alguns productes en aquets anys, i els comparem amb els preus d'altres llocs de Catalunya, aquest augment generalitzat que des de un punt de vista teòric s'hauria hagut de produir i que apareix recollit en la premsa de la comarca, no es tant evident i s'ha de matitzar.

En primer lloc, analitzarem l'evolució dels preus mitjos del mercat de l'remp durant els anys que duren els treballs de la Ca-

nadenca. (7)

Per fer aquest anàlisi, hem fet el seguiment de 5 productes que hem considerat bàsics i dels que a la vegada, disposem de dades continuades i regulars en el temps. Aquest anàlisi pot tenir un cert marge d'error perquè les dades s'estudien any per any, triant els preus mitjos d'una setmana concreta de l'any, es a dir, que no es tracta del preu mig de l'any, sino el de una setmana concreta d'aquest any. La raó per la que s'ha realitzat d'aquesta manera ha estat per una banda perquè no disposem de les dades suficients per establir uns valors mitjos anuals prou fiables i per altra banda, perquè no pretenem establir l'evolució concreta i numèrica dels preus dels productes, sinó disposar d'un esquema orientatiu general sobre les variacions experimentades pels preus d'alguns productes.

Els anys estudiats són els compresos entre 1912 i 1917 (ambdós inclosos), i els productes dels que s'ha fet el seguiment són el blat, el vi, les patates, l'oli, i els ous.

Entrant ja en l'anàlisi i observant el gràfic, veiem com l'augment dels preus no és tant generalitzat com es podia suposar:

- mentre el preu del blat i del vi experimenta un augment continuat, el de l'oli i dels ous practicamente no varia i inclús s'aprecia una certa tendència a la baixa. Pel que fa al preu de les patates també experimenta una tendència a l'alta, però amb una major contenció que el del blat o el vi.

Per tant, les consideracions inicials sobre un augment generalitzat dels preus s'han de matitzar, i a la vista de les dades del gràfic podem dir que en els anys que la Canadenca realitza els seus treballs a la Conca de Tremp, alguns productes bàsics

Els preus expressats corresponen a mesures locals:

- blat i ordi en quarteres, éssent 1 quartera = 60-62 Kg.
- patates en quarteres, que en aquest cas 1 quartera equival a 50 Kg.
- vi en cesters, éssent 1 cester = 20 litres
- oli en quartes, éssent 1 quarta = 4 litres

com el blat o el vi augmenten clarament de preu, pero altres pràcticament no es mouen com per exemple els ous, i alguns inclús baixen de preu com és el cas de l'oli.

Un altre punt de referència que ens permetrà disposar de més elements de judici són els preus d'aquests mateixos productes, a bans de que comencin els treballs de la Canadenca.

Per establir aquesta comparació, disposem dels preus del mercat de Tremp corresponents al dia 3 de juny de 1911⁽⁸⁾ que són els següents:

blat	14'5	Pts./quartera
patates	8/9	" "
oli	5'25	" "
vi	12	" "

Comparant-los amb els preus fixats en el gràfic citat, tampoc s'aprecia un augment generalitzat: els preus dels productes que augmenten clarament de preu entre 1912 i 1917, si que són més baixos l'any 1911, però els altres productes com el vi, les patates i sobretot l'oli, tenen uns preus superiors l'any 1911, que no pas en els anys següents.

Un altre factor d'anàlisi és el que introdueix la comparació amb els preus de mercat existents en altres poblacions de Catalunya, per poder documentar una afirmació que apareix sobint en el periòdic "El Conqués", que diu que els preus dels productes a Tremp són dels més cars de Catalunya i inclús d'Espanya, superant els de Barcelona i Madrid.

Per fer aquest anàlisi disposem per una banda dels preus dels productes en el mercat de Barcelona el mes d'octubre de 1912⁽⁹⁾ i per altra banda, dels preus d'alguns productes en els mercats de

Lleida, Balaguer, Cervera i Tàrraga, corresponents a la primera setmana de novembre de 1913. (10)

Pel que fa al primer cas, hem pogut comparar els preus de 4 productes bàsics dels que disposavem dades pels dos llocs (vi, oli, ous, patates). Per poder fer aquesta comparació, previament s'han hagut de transformar les mesures del mercat de Tremp ^{que} apareixen expresats en mesures locals utilitzades tradicionalment.

Aquestes mesures i les seves equivalències són les següents: (11)

1 quartera de patates	=	50 kg.
1 quarta d'oli	=	4 litres
1 cester = 5 quartes	=	20 litres

Aplicant aquestes equivalències, els preus dels 4 productes citats que es registren a Tremp i a Barcelona el més d'octubre de 1912 són els següents:

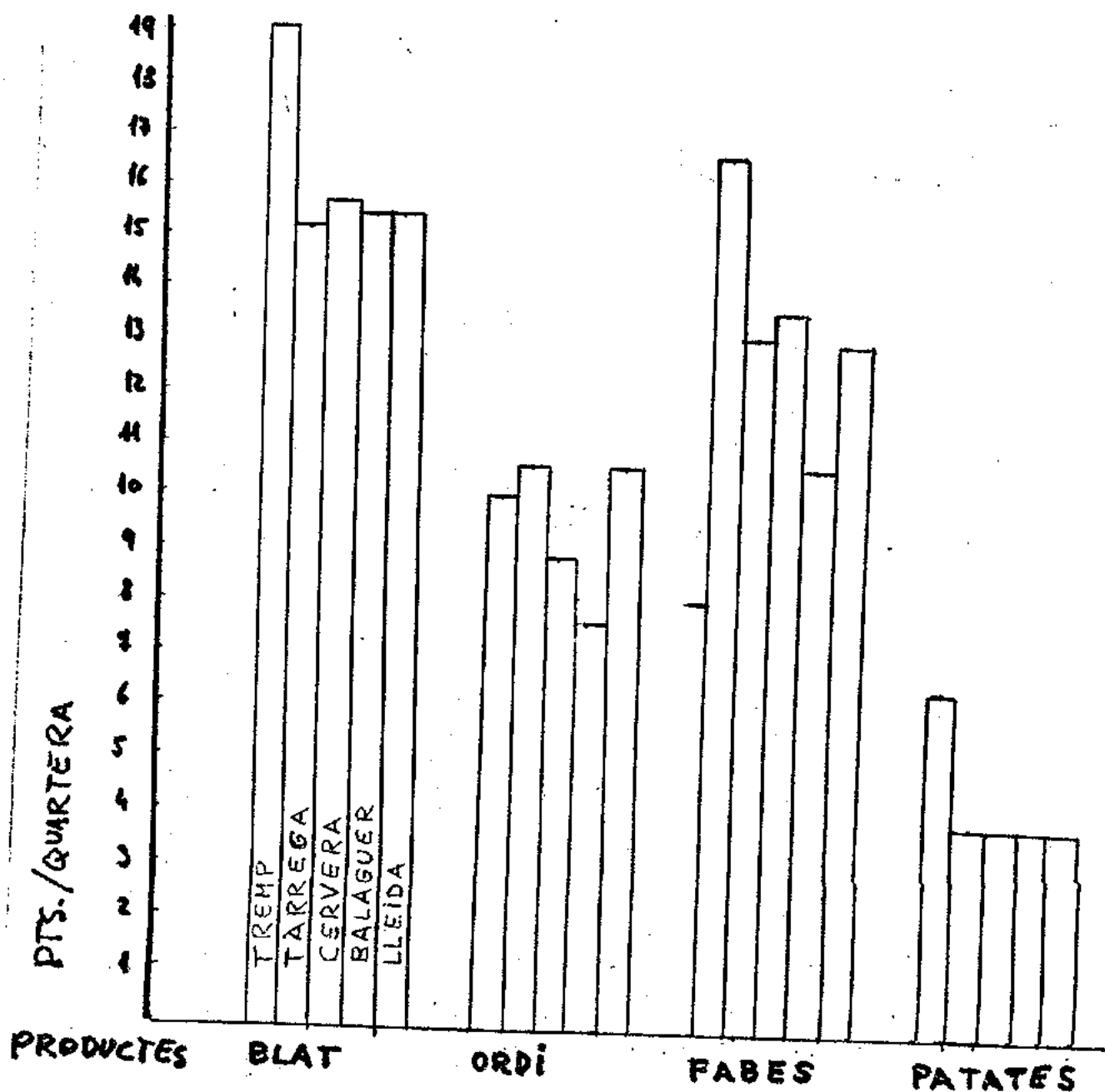
	TREMP	BARCELONA
vi	0'50 Pts./lt.	0'35 Pts./lt.
oli	1'20 Pts./lt.	1'70 Pts./lt.
ous	1'40 Pts./dotzena	1'60 Pts./dotzena
patates	0'15 Pts./kg.	0'15 Pts./kg.

Observant aquest quadre, tampoc es fa tant evident que els preus a Tremp siguin en general més elevats que a Barcelona: no més el preu del vi es més alt a Tremp que a la capital del principat. En els altres casos, és inferior o igual.

Pel que fa al segon cas, disposem dels preus del blat, l'ordi, les patates, i les fabes, a quatre poblacions de la província de Lleida a més de Tremp: Lleida, Balaguer, Cervera i Tàrraga.

En tots els casos, els preus estan expressats en Rts./quartera, si bé cal tenir en compte que una mateixa mesura té diferents valors en cada població, però com que aquí només es preveu a títol orientatiu i a més la variació en aquestes poblacions és molt reduïda, no creiem necessari establir les equivalències.

Observant el gràfic, on es reflexen els preus dels 4 productes esmentats, en els 5 mercats de la província de Lleida, veiem que aquí si que s'aprecia un valor més elevat en el mercat de Tremp que en els altres: dels quatre productes, tres d'ells (blat, fabes i patates) són clarament més cars a Tremp que a les altres poblacions.

Després d'haver vist tots aquests aspectes dels preus dels productes a la ciutat de Tremp, no podem afirmar rotundament que s'hagi produït un augment generalitzat dels preus com es despren de les afirmacions i notícies que apareixen en el periòdic "El Conqués". Pel contrari, alguns preus es mantenen durant tots aquests anys, i alguns inclús arriben a baixar.

Hi ha però alguns períodes concrets en que aquest augment de preus sí que es pot produir d'una manera generalitzada: l'existència d'un gran contingut de població que consumeix una gran quantitat de productes que s'han de portar de fora de la comarca perquè aquesta n'és deficitària, com és el cas del blat, fa que el manteniment dels preus depengui en bona part de l'arribada d'aquests productes.

Està documentada però la dificultat que en determinades èpoques de l'any hi ha per circular per les carreteres d'accés a la comarca, degut al seu mal estat permanent i a les fortes plujes que les fan pràcticament intranssitables. Aquesta situació fa que productes de primera necessitat no puguin arribar a la comarca, amb el que en aquests casos sí que es pot produir l'augment generalitzat de preus de que parlavem, arrivant-se, a veritables crisis de subsistències:

"Terminado obras hidráulicas compañía Canadiense, interesa respetuosamente V.E. necesidad imperiosa dar comienzo trabajos públicos país donde ocupar obreros quedan sin trabajo, agravando situación carestía subsistencias por difícil tránsito carreteras Artesa y Balaguer, con peligro completa incomunicación si no se acude inmediata reparación".⁽¹²⁾

Aquest fragment demostra que es produeixen situacions de manca de productes de primera necessitat (potser és arriscat dir-li

crisi de subsistències), directament condicionades pel mal estat de les vies de comunicació que comuniquen la comarca amb l'exterior.

Com ja s'exposa en l'apartat dedicat a les vies de comunicació, la preocupació pel mal estat de les carreteres i la seva incidència en la normalitat social i econòmica de la comarca, és una constant tots aquests anys en que es porten a terme els treballs de la Canadenca, perquè també és constant aquest mal estat, de conservació, arribant-se molts cops a la quasi total intransibilitat.

Aquesta preocupació apareix reflectida en la premsa local i comarcal ("El Conqués"), que constantment recull notícies i declaracions de les autoritats, en les que manifesten la seva opinió i demanen solucions per evitar que es produeixin situacions com la que denuncien l'Alcalde de Tremp i el Diputat a Corts Sr. Josep Llari en telegrams tramesos al Ministre de Foment, (13) o com la que apareix reflectida en el periòdic "El Conqués" corresponent al dia 25 de desembre de 1915:

"Continúan las quejas por el mal estado de las carreteras y por todos los inconvenientes que conlleva: los viajeros que necesitan desplazarse deben hacerlo en caballerías y por caminos de herradura. Los comerciantes intentan utilizar los animales para transportar los productos desde Balaguer, pero esto implica un recargo de 2 pesetas por cada 10 Kg. y además es totalmente insuficiente para satisfacer las necesidades de la población existente. El correo tarda 24 horas en hacer el recorrido de Balaguer a Tremp (66 Km.). Los productos se han encarecido extraordinariamente...". (14)

En definitiva doncs, podriem concloure que la incidència dels

treballs de la Canadencia en un augment generalitzat dels preus no es tant clara ni tant evident com es podia pensar a priori i com reflexen les notícies i comentaris que apareixen en el periòdic "El Conqués". Es produeixen però determinades situacions en les que els preus sí que augmenten més del normal, i en aquest augment hi influeixen directa o indirectament els treballs de la Canadencia, al menys des de dos punts de vista:

1. El mal estat constant de les carreteres, que provoca l'escassetat de productes de primera necessitat, l'ha ocasionat l'extraordinària i continuada circulació de vehicles pesats que es produeix amb motiu de les obres. La continua circulació de camions i de trens "Renard" transportant peces i material per a les obres, la circulació diària de nombrosos autobusos de transport públic de viatgers, el gran augment de la circulació de automòbils i de carruatges,... fan que el ferm de les carreteres, ja de per sí poc adient, es deterriori ràpidament, fent-se intransmissible en determinats moments.
2. L'elevat nombre de població que existeix a la comarca, atreta pels treballs de la Canadencia, fa que el problema de l'estat de les carreteres sigui molt més greu que en una situació normal, perquè és necessària una bona comunicació per poder abastir i satisfer les necessitats existents, al no ser suficient la producció de la comarca perquè s'ha superat àmpliament la relació d'equilibri entre població i recursos alimenticis que hi havia en circumstàncies normals.

N o t e s

- (1) Veure capítol 4, pàgina 126.
- (2) Veure capítol 7, pàgina 279.
- (3) A.M.Tremp. Secció Finances i patrimoni. Carpeta núm. 5. Matrícules industrials. (1854-1951).
- (4) A.M. Talarn. Matrícules industrials.
- (5) Els preus dels productes han estat analitzats en un sub-apartat d'aquest mateix capítol, pàgina .
- (6) "El Conqués", núm. 89; (1914,VI ,11).
- (7) Les dades han estat extretes dels preus mitjos setmanals que apareixen en el periòdic "El Conqués".
- (8) "Atalaya Leridana", núm. 102; (1911,VII,8).
- (9) Anuari d'estadística social de Catalunya. Reus; Barcelona: Eduard Navas, 1912.
- (10) "El Conqués", núm. 54; (1913,XI,8).
- (11) Aquestes equivalències han estat extretes de: VIOLANT; SIMORRA, Ramón. Obra oberta-3. Barcelona: Altafulla, 1981. Pàg. 136.

A l'hora d'utilitzar aquests valors cal tenir en compte que no es tracta d'equivalències extretes, ja que les mesures de capacitat, de pes, de superfície,... que s'utilitzaven abans de la unificació amb el Sistema Mètric Decimal, variaven molt d'un lloc a un altre: una mateixa mesura podia tenir diferents valors en poblacions properes. Les equivalències que hem utilitzat aquí són les que Ramón Violant i Simorra dona pel Pallars, pel que les diferències amb les que s'utilitzaven concretament a Tremp no seran importants.

- (12) "El Conqués", núm. 210; (1916,XI,4). Reproducció del text del telegrama tramés per l'alcalde de Tremp Sr. Joaquim Sostres, al "Ministerio de Fomento".
- (13) "El Conqués"; (1913,V,24). En aquest número es reprodueixen els textos dels telegrams en els que es demana la reparació urgent de la carretera Artesa de Segre-Tremp, perquè el seu mal estat ha provocat la paràlització del trànsit, el retard en l'arribada del correu i una psicosis de manca d'articles de primera necessitat que pot provocar alteracions de l'ordre públic.
- (14) "El Conqués", núm. 165. (1915,XII,25).

11. ELS TRANSPORTS I COMUNICACIONS

11. ELS TRANSPORTS I COMUNICACIONS.

Els treballs de construcció de l'embassament de Sant Antoni per "Riegos y Fuerza del Ebro" incidirà extraordinàriament en els transports i comunicacions, tant en els interiors de la comarca com en els que relacionen a aquesta amb l'exterior.

11.1. Les carreteres.

Abans de l'inici de les obres hidroelèctriques al Pallars en la segona dècada del segle XX, la única via de comunicació apta per a vehicles de 4 rodes, que comunicava la comarca amb l'exterior era la carretera que provinent d'Artesa de Segre (La Noguera) entrava al Pallars per Port de Comiols i passava per Sant Salvador de Toló, Tremp, Salàs de Pallars, Pobla de Segur, Gerri de la Sal, Sort i Esterri d'Aneu, aquestes tres últimes poblacions situades al Pallars Sobirà.

La necessitat de disposar d'unes vies de comunicació adients pel transport del material necessari, feu que les companyies hidroelèctriques que s'intalen al Pallars ("Riegos y Fuerza del Ebro" i "Energia Eléctrica de Catalunya"), siguin les promotores i inclús les constructores materials de noves vies de comunicació que esdevindran bàsiques pel desenvolupament de les relacions comercials i humanes de la comarca amb l'exterior".⁽¹⁾

Si la companyia "Energia Eléctrica de Catalunya" construeix la carretera que va de la Pobla de Segur a Capdella per poder arribar amb vehicles fins el lloc on realitza les obres, "Riegos y Fuerza del Ebro" s'encarrega de construir l'anomenada "Carretera dels Terradets", per tenir una via d'accés directa des de Lleida capital.

Centran-nos en la construcció de la carretera dels Terradets, es tractava d'un tram d'uns 8 Km. de llargària corresponents a la carretera de Balaguer a Tremp, en el seu pas pel Congost dels Terradets, en el límit de les comarques dels Pallars Jussà i la Noguera. Aquest tram era l'únic que faltava construir en l'esmentada carretera, però la difícil orografia del terreny i la manca de pressupostos, feren endarrerir indefinidament la seva construcció.

Donada la importància que per la Canadenca suposava poder disposar d'aquesta via de comunicació, que reduïa extraordinàriament la distància a recórrer amb vehicle fins a la capital de la província, aquesta es fa càrrec de la construcció d'aquest tram. Aquesta construcció es realitzarà durant els primers mesos de l'any 1912, com una obra complementària més mentre s'espera l'aprovació definitiva del projecte de construcció de l'embassament.

Un aspecte relacionat amb les vies de comunicació és el del seu estat de conservació, que provocarà importants reaccions en aquests anys. El trànsit continuat de automòbils, carruatges, autobusos de viatgers, trens "renard" (Vehicles pesats utilitzats per transportar el material més voluminós utilitzat en les obres, ... provoca que les carreteres de la comarca estiguin continuament en mal estat, fins el punt de que en èpoques de pluja era impossible circular per elles.⁽²⁾

Aquest continuat mal estat de les carreteres provocà en determinats moments, un greu situació social per la manca de productes de primera necessitat que arribaven de fora de la comarca, i també afecta negativament a determinats sectors econòmics relacionats amb el comerç i el transport. En la documentació consultada, sovint apareixen queixes de les autoritats locals i comarcals sobre

l'estat deficient de les vies de comunicació, i demanant a les autoritats estatals, la seva reparació. Un reflexe de la importància i repercussions que aquest tema té a la comarca, es la celebració a Tremp, a finals de l'any 1915, d'una reunió-asemblea d'alcaldes i diputats provincials, en la que es protesta colectivament pel mal estat de les carreteres "Artesa de Segre-Tremp" i "Balaguer-Tremp", que fa que siguin intransitables i s'hagi suspés el servei de transport de viatgers, s'hagi restringit el servei de correu i reduït al màxim el transport de mercaderies produint-se una situació d'escassetat de productes de primera necessitat que pot provocar alteracions de l'ordre públic degut a l'existència de "una gran masa obrera que trabaja en las obras de la Canadencia". (3)

Veïem doncs, com els treballs de la Canadencia incideixen molt directament en el tema de les vies de comunicació de la comarca, al menys en dos aspectes diferents:

- . Són la causa primera del seu progressiu mal estat, com a conseqüència de l'extraordinària circulació de vehicles que hi ha en aquests anys, i amb importants conseqüències en el terreny econòmic i d'abastament de la població.
- . També són el motor de la construcció i/o plantejament de noves vies de comunicació de la comarca amb l'exterior, amb el que es facilita la interrelació amb altres comarques, amb un territori més ampli. En aquest sentit cal destacar la importància de la construcció del tram de carretera "dels Terradets", amb el que queda oberta definitivament la comunicació amb Balaguer i Lleida per una via directa. També ~~és~~ en aquests anys quant es construeix una variant de la carretera d'Artesa de Segre a Tremp,

que partint del port de Comiols, passa per Isona i Figuerola d'Orcau abans de tornar a desembocar a la carretera esmentada.⁽⁴⁾ Un altra carretera projectada a la que es dona un fort impuls coincidint amb l'inici dels treballs hidroelèctrics es la que ha de comunicar el Pallars Jussà amb l'Alt Urgell: la construcció d'aquesta carretera es planteja en l'informe que l'any 1911 el.labora l'inspector d'emigració que visita la comarca per buscar solucions a la crisi,⁽⁵⁾ i un any després, la "Jefatura de Obras Públicas" de Lleida ja presenta a la "Dirección General de Obras Públicas" un projecte dels cinc trams en que es divideix aquesta carretera,⁽⁶⁾ començant-se a construir a finals de l'any 1914.

11.2. El transport de viatgers i mercaderies.

Juntament amb la construcció de noves vies de comunicació, els treballs de la Canadencia són també el motor i la causa de l'aparició d'empreses dedicades al transport de viatgers, i d'una intensificació en el transport de mercaderies.

Pel que fa a companyies dedicades al transport de viatgers, en el moment en que la Canadencia comença a actuar a la comarca, existia una companyia anomenada "Pallaresa", creada l'any 1908, que cobria diàriament la línia Tàrrrega-Tremp.⁽⁷⁾

Però pocs mesos després de començar els treballs de la Canadencia i amb el clar objectiu d'aprofitar la gran afluència de persones que anaven a la comarca per treballar a les obres, es crea una nova companyia de transports anomenada "Pirenaico-Pallaresa", que estableix una línia diària que va de Tàrrrega a Sort (Pallars Sobirà) passant per Tremp, la Pobla de Segur i Gerri de la Sal.

Pel que fa al transport de mercaderies, i tal com hem dit en l'apartat referent als preus dels productes, l'important augment de població que es produeix com a conseqüència dels treballs de la Canadenca, fa que els recursos alimentaris de la comarca no siguin suficients, havent-se de recórrer a l'abastament exterior. Aquest fet farà necessària la creació d'unes xarxes de transport de mercaderies que d'una manera regular facilitin a la comarca els productes que són necessaris.

Ambdós elements (transport de viatgers i transport de mercaderies) s'han d'incloure també dins del bloc de components econòmics que configura durant uns anys, una situació força favorable per l'economia de la comarca, vinculada molt directament als treballs de la Canadenca: tant el transport de viatgers com el de mercaderies, experimenten un desenvolupament en aquests anys degut bàsicament a les necessitats i expectatives creades per la Canadenca.

11.3. El ferrocarril.

Des de feia molts anys, les autoritats locals i comarcals, representants dels diferents sectors polítics socials i econòmics, i la població en general, defensaven la construcció de la línia de ferrocarril Lleida-Saint Giron (França), que travessava la comarca del Pallars enllaçant la capital de la província amb la frontera francesa.

L'inici d'aquest projecte es situa als volts de l'any 1880, i des d'un primer moment es considera com una gran possibilitat pel desenvolupament econòmic de la comarca. (8)

L'interés per la seva realització es manté al llarg dels anys,

amb períodes de més o menys vitalitat en la seva reivindicació: sembla que els moments de màxim interès coincideixen amb situacions socio-econòmiques en les que la construcció del ferrocarril pot suposar la solució a una crisi o la consolidació d'una etapa de desenvolupament.

Entre 1880 i 1920 es realitzen quatre grans assemblees comarcals de reivindicació del "Ferrocarril Noguera Pallaresa", que poden considerar-se com a punts culminants d'aquests períodes de màxim interès pel projecte. La primera es fa l'any 1880 i és la que presenta el projecte per primer cop, coincidint amb l'acabament de les guerres carlines i l'inici d'un període de desenvolupament econòmic a la comarca. La segona es fa l'any 1891 coincidint amb el punt de màxima prosperitat econòmica d'aquest període iniciat 10 anys abans. La tercera assemblea es fa l'any 1904, coincidint en aquest cas amb un període de forta crisi econòmica i social provocada per la fil·loxera i per l'emigració de la població. La quarta i última es fa l'any 1914, coincidint amb els treballs de la Canadencia i amb una nova etapa de prosperitat econòmica.

Centran-nos en aquest últim cas, els treballs de la Canadencia suposen doncs un nou impuls al projecte del ferrocarril. En un primer moment s'havia pensat que la construcció de l'embassament de Sant Antoni podia ser un obstacle per la realització del projecte del ferrocarril, ja que s'havia de modificar el traçat d'aquest en un tram situat entre Talarn i Salàs de Pallars, però un cop eliminades aquestes reticències es veu la possibilitat de que la disponibilitat d'una línia de ferrocarril sigui un complement important per aprofitar els beneficis obtinguts de la Canadencia, i per consolidar el desenvolupament econòmic propiciat per aques-

ta: la complementaritat dels beneficis obtinguts de la Canadencia amb la disponibilitat d'una línia de ferrocarril que comuniqui la comarca amb França i amb Lleida, es considera com un element molt important pel desenvolupament econòmic d'aquesta, al relacionar-se el ferrocarril amb la possibilitat de comercialitzar la producció obtinguda a les terres que es regaran amb els canals en construcció.

Sota aquesta formulació hi ha implícita la idea de que l'existència d'una línia de ferrocarril comporta sempre i per si mateixa, el desenvolupament econòmic.

En aquest cas es compta però amb els propis recursos i no es considera el ferrocarril com un benefici econòmic en sí mateix, sino en tant pot ser utilitzat com un medi, com un instrument per aconseguir aquests beneficis econòmics.

Però aquesta esperança posada en la interrelació del ferrocarril amb les concessions de la Canadencia no es feu realitat, doncs la seva construcció es va endarrerir progressivament: el ferrocarril no arribà mai a la frontera francesa, mentre que a la comarca hi arribava al cap de més de 30 anys després de la última gran assemblea reivindicativa (a Tremp hi arribà l'any 1949, mentre a La Pobla de Segur, on es deturà definitivament, hi arribava l'any 1951). (9)

N o t e s

- (1) El Pallars Jussà: estructura socio-econòmica i territorial...
Op. cit. Pàg. 290.
- (2) Aquest aspecte s'ha tractat amb més amplitud en l'apartat referent a l'evolució dels preus dels productes, del capítol 10.
- (3) A.M. Tremp. Sec. Obres públiques. Sèrie camins carreteres i ponts. Carpeta núm. 7. Tremp; carreteras. 1915.
- (4) "El Conqués"; (1912,X,26).
- (5) A.M. Tremp. Demografia. Visita del inspector de emigración. 1911.
- (6) "El Conqués"; (1912,X,26).
- (7) LLEDOS MIR, Miguel. Op. cit., pàg. 415 .
- (8) LLEDOS MIR, Miguel. Op. cit., pp. 340-346.
- (9) El Pallars Jussà: estructura socio-econòmica... Op. cit. p. 296.

12. LA FI DE LES OBRES: REPERCUSIONS A CATALUNYA.

12. LA FI DE LES OBRES: REPERCUSSIONS A CATALUNYA.

A l'hora de parlar de les possibles repercussions que pel territori català en general podia tenir la construcció de l'em-bassament i central hidroelèctrica de Sant Antoni i centrant-nos en les repercussions econòmiques, cal tenir en compte el fet de la Primera Guerra Mundial. Molts manuals d'història de Catalunya i monografies que estudien aquest període, coincideixen en dues coses que ens interessa destacar:

- 1.- Que la Primera Guerra Mundial, després d'uns primers mesos de desconcert, va suposar per Catalunya i per Espanya, una etapa de desenvolupament econòmic a tots els nivells (industrial, comercial, financer,...).
- 2.- Que un dels principals problemes amb que es trobà la indústria catalana en aquells anys, fôu el de la manca de carbó degut a la dificultat de les importacions, éssent aquest mineral la principal font d'energia d'aquesta indústria, fins llavors.

Aquests dos aspectes aparentment contradictoris estan estretament lligats si tenim en compte que perquè es produís el primer, prèviament s'havia de solucionar el segon: perquè la indústria catalana experimentés el desenvolupament temporal que es produí, havia de substituir el carbó per una altra font d'energia que permetés no sols mantenir sinó augmentar extraordinàriament la producció de determinats productes industrials com els tèxtils, paper, calçats,....

Arribats en aquest punt, cal dir que aquesta substitució fôu possible gràcies a les grans construccions hidroelèctriques que

des dels anys 1910-1912 s'estaven realitzant en els rius Flamisell, Noguera Pallaresa i Segre.

Des de feia alguns anys, l'energia elèctrica havia anat guanyant importància i progressivament s'havia incorporat en la il·luminació de les ciutats, en l'ús domèstic i amb més reticència, en el món industrial.⁽¹⁾ Amb la creació de "Riegos y Fuerza del Ebro" i de "Energia Eléctrica de Cataluña", es començà l'explotació a gran escala d'alguns rius catalans per a la producció d'energia elèctrica de manera que quan esclatà la Primera Guerra Mundial, la Canadenca tenia pràcticament acabada la Central de Seròs, amb una producció de 56.000 H.P. (1915), i estava en plena contrucció de la central de Sant Antoni (Trempt), que havia de produir uns 36.000 H.P. (1916). Per la seva part, "Energia Eléctrica de Cataluña" tenia també en fase avançada de construcció la central de Cabdella, amb una potència inicial prevista de 40.000 H. P.

Carlos E. Montañés, en un article ja citat,⁽²⁾ diu que l'energia procedent del carbó consumida l'any 1910 per les indústries catalanes de l'àrea industrial de Barcelona era equivalent a uns 110.000 H.P. En principi doncs, i un cop començada la 1ª Guerra Mundial, el manteniment i intensificació de la producció de la indústria catalana mantenint o inclús rebaixant els costos energètics, passava per la possibilitat de subsistir aquesta energia procedent del carbó, per energia elèctrica procedent de les explotacions hidroelèctriques que estaven en construcció o en projecte.

A la pràctica aquest canvi es produí, tal com reflecteixen les següents dades extretes de l'obra Los Orígenes de la indús-

tria elèctrica barcelonesa:⁽³⁾ l'any que esclatà la guerra (1914), la producció del grup "Barcelona Traction", que monopolitza pràcticament tota la producció elèctrica a Catalunya i del que forma part com ja sabem, "Riegos y Fuerza del Ebro", fôu de 145.041.533 Kw/h., dels quals 74.872.101 corresponen a centres de producció hidràulica, i 70.259.432 a centrals tèrmiques.

L'any 1915, aquesta proporció equilibrada entre producció amb carbó i producció amb aigua varia significativament a favor de l'energia hidroelèctrica: la producció de les centrals tèrmiques del grup baixa a 18.732.298 Kw/h., mentre que la producció de les centrals hidroelèctriques puja a 159.212.290 Kw/h.

Aquest canvi en el sentit de la producció ens corrobora el que ja hem afirmat abans: que les condicions de la guerra provoquen una substitució de les fonts d'energia utilitzades per la indústria catalana, de manera que no sols es pot mantenir la producció, sinó que es pot augmentar extraordinàriament per satisfer la demanda internacional. No hem d'oblidar però, que si aquesta substitució fôu possible, va ser perquè des de feia uns anys s'havia iniciat l'explotació a gran escala d'alguns rius catalans, explotació que ara permet substituir progressivament el carbó per l'energia hidroelèctrica, i disposar d'un cabal energètic molt més barat que el carbó, i pràcticament il·limitat per les necessitats existents.

Continuant amb les dades de producció del grup "Barcelona Traction" i per fer encara més evident la importància de la energia hidroelèctrica produïda en les comarques pirinenques de Catalunya en aquests anys de desenvolupament industrial, disposem de les dades corresponents als anys 1916-1922⁽⁴⁾ que unides a les

ja exposades pels anys 1914 i 1915, ens donen l'evolució quantitativa de la producció hidroelèctrica de la Canadencia, que exposem en el quadre de la pàgina següent:

	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922
Producció tèrmica Kw/h.	70.259.432	18.732.298	7.116.958	5.340.725	5.024.361	80.190	386.530	32.470	4.904.190
Producció hidràulica Kw/h.	74.872.101	159.212.290	212.773.975	242.857.980	243.800.160	218.670.306	242.798.341	238.353.865	274.223.471
T O T A L	145.041.533	177.944.588	219.940.933	248.198.705	248.824.521	218.750.496	243.184.871	238.386.235	279.127.661
% de la producció hidràulica	52%	89%	97%	98%	98%	99'1%	99'7%	99'9%	98%

Un cop vista la importància general que la producció d'energia hidroelèctrica té en el marc de la producció d'energia a Catalunya durant els anys de la 1ª Guerra Mundial i posteriors, cal considerar ara la importància concreta de la producció obtinguda als aprofitaments construïts per la Canadenca a la Conca de Tremp, durant la segona dècada del segle.

Com ja sabem, la construcció de l'embassament i central hidroelèctrica de Sant Antoni va ésser precedida per la construcció de la central auxiliar de Sossís, prop de la Pobla de Segur, pensada com a centre productor de l'energia elèctrica necessària en les obres de Sant Antoni. Aquesta funció inicial es va veure modificada arran de l'esclat de la guerra mundial i del posterior augment en la demanda d'energia: per satisfer les necessitats de la indústria situada a Barcelona i els seus voltants, i per beneficiar-se de la comercialització de la energia produïda, la Canadenca destinà la producció de la central de Sossís a l'abastiment de les indústries barcelonines juntament amb la producció de les altres dues centrals hidroelèctriques que l'any 1915 ja tenia en funcionament (la Central de Corbera, i la Central de Seròs).

La central de Sant Antoni per la seva part, entrà en funcionament a començaments de l'any 1916, abans inclús de l'acabament total de les obres, en un intent de beneficiar-se també d'aquest extraordinari augment de la demanda d'energia com a substituta de l'energia produïda pel carbó.

La producció de les centrals de Sossís i de Sant Antoni, en el període 1914-1922 fou la següent:

	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922
SOSSIS	11.777.161 Kw/h.	9.191.910	9.238.065	6.632.010	11.128.650	9.980.216	2.735.230	3.916.650	5.006.430
S. ANTONI	-	-	51.085.680	97.947.600	90.112.800	111.278.800	91.121.167	65.071.172	64.950.809
TOTAL	11.777.161	9.191.910	60.323.745	104.579.610	101.241.450	121.259.016	93.956.397	68.987.402	69.950.809

FONT: MARTIN RODRIGUEZ, J.L.; OLLÉ ROMEU, J.M. Op. cit., p. 81-83

La proporció de la producció d'aquestes dues centrals respecte al total d'energia elèctrica produïda per la Canadenca en aquests anys és:

% respecte a la prod. hidroelèctrica Total	8%	5%	27%	42%	41%	55%	39%	29%	25%

A la vista de les dades exposades, és evident la importància que la producció d'energia elèctrica obtinguda per la Canadenca de l'aprofitament del riu Noguera Pallaresa al seu pas pel Pallars i en concret per la Conca de Tremp, va tenir pel desenvolupament econòmic de Catalunya durant els anys de la 1ª Guerra Mundial. D'aquesta importància ja en són conscients en aquells mateix moment, determinats sectors de la societat pallaresa, com ho reflecteixen alguns escrits que apareixen en la premsa local d'aquells anys, i dels que en reproduïm a continuació alguns fragments:

"Al estallar la guerra entrábamos en un periodo propicio ya que poníamos en marcha nuestro nuevo utillaje. Las grandes fuerzas hidroeléctricas del Pirineo catalán comenzaban ya a llegar al llano de Barcelona [...]. Si pueden continuarse pronto las obras de la Canadiense y prosigue las suyas la Energía Eléctrica de Cataluña, ese cudal enorme de fuerza influirá poderosamente en el incremento de la vida industrial del llano de Barcelona".⁽⁵⁾

"... Afortunadamente para el cap i casal de nuestra región, el orden de las cosas es otro. La falta de carbón puede agravar su situación pero tiene un factor nuevo a su disposición [...] y es la fuerza hidráulica. Barcelona, gracias a las explotaciones hidráulicas, recibirá en estos momentos un refuerzo de unos 130.000 caballos de energía, que son una fuente copiosísima de prosperidad. Y esos caballos de fuerza [...], ¿de donde dirías que salen? [...], de esas comarcas que en vez de eficaz ayuda, cuando del fomento de sus intereses se trata, reciben solo buenas palabras y promesas que no se cumplen..."⁽⁶⁾

"... Sin nuestros saltos, sin los proyectos de Pearson y Riu, la industria catalana se hubiera sumergido en un profundo caos [...]. Nuestro Segre y nuestro Noguera Pallaresa han salvado la industria de Cataluña haciendo rebro-

tar millones de riqueza sobre el recuerdo de la miseria
..."(7)

En definitiva i sense por a equivocar-se, es pot afirmar que amb la construcció de les centrals de Sossís i de Sant Antoni a la Conca de Tremp, es col·laborà d'una manera important al desenvolupament industrial de Barcelona i dels seus voltants que es produí durant els anys de la 1ª Guerra Mundial.

Aquesta participació però, s'ha d'emmarcar en el que utilitzant una terminologia marxista s'anomena relacions centre-perifèria: el centre seria l'àrea industrial de Barcelona i la perifèria la comarca del Pallars. Aplicant aquesta teoria, el centre extreu de la perifèria aquelles matèries primeres que necessita per al seu desenvolupament, que en aquest cas és l'aigua necessària per a produir l'energia elèctrica.

En una comunicació presentada al Ier. Curs d'Estiu d'Estudis Pirinencs l'any 1982, es parla d'aquest tipus de relació al parlar de la penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu i s'afirma que "el capital [...] mogut per la demanda d'energia elèctrica que motiva el desenvolupament de les forces productives del centre, [...] intervé en àmplies àrees de l'Alt Pirineu on s'articulen les activitats tradicionals [...] amb les activitats rotundament innovadores que comporta el sector hidroelèctric".(8)

Aquesta extracció no té compensacions per a la zona productora, ja que ni les companyies hidroelèctriques ni les empreses que es beneficien de l'energia hidroelèctrica, reinverteixen els beneficis en aquesta. Les úniques compensacions obtingudes són les que s'aconsegueixen en les negociacions i convenis establerts abans de l'inici de la construcció del projecte d'explotació.

N o t e s

- (1) MARTIN RODRIGUEZ, J.L.; OLLE ROMEU, J.M. Op.cit., p. 23.
- (2) MONTAÑES, Carlos E. Op. cit., p. 17.
- (3) MARTIN RODRIGUEZ, J.L.; OLLE ROMEU, J.M. Op.cit. p. 81.
- (4) MARTIN RODRIGUEZ, J.L.; OLLE ROMEU, J.M. Op.Cit., P. 83.
- (5) "El Conqués", núm. 107; (1914, XI, 14).
- (6) "El Conqués", núm. 234; (1917, IV, 21).
- (7) "El Conqués ", núm. 345; (1919, VI, 14).
- (8) ARQUE, Maite; GARCIA, Ángela; MATEU, Xavier. "La penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu". Dins Actes del 1er. Curs d'Estiu d'Estudis Pirinencs. La Seu d'Urgell, 1982.

CONCLUSIONS.

CONCLUSIONS.

Al llarg de l'estudi s'han anat exposant algunes conclusions parcials referents als aspectes concrets que s'analitzaven. Aquí doncs, només s'exposaran algunes conclusions generals que es poden extreure un cop acabat l'estudi.

En primer lloc cal destacar la importància que per la Conca de Tremp va tenir la realització de les obres, tant per les repercussions immediates que comportà com per les conseqüències a mig i a llarg plaç.

Pel que fa a les repercussions immediates, els treballs de la Canadenca suposen un impuls econòmic en uns moments en que la zona està en una situació de greu crisi econòmica i social provocada per la crisi de l'agricultura. També suposen un impacte social important pels llocs més afectats (Tremp, Talarn, La Pobla de Segur...) com a conseqüència de l'arribada d'alguns milers de persones provinents de diferents llocs de l'Estat espanyol i també d'altres països.

En aquest punt es pot fer una divisió en dos grups: 1. les poblacions afectades directament pels treballs de la Canadenca, i 2. les poblacions afectades només d'una manera indirecta.

En el primer grup es poden establir a la vegada dos sub-grups: 1. les poblacions que d'una manera o altra es beneficien del fet, i 2. les poblacions perjudicades.

En el primer sub-grup hi hauria poblacions com Tremp, Talarn,... que des de un punt de vista econòmic en surten clarament beneficiades, tant per les possibilitats d'obtenció de beneficis a partir

de l'explotació de l'existència de nombrosos treballadors i famílies, com per les concessions i favors atorgats per la Canadenca.

En el segon sub-grup hi hauria les poblacions més afectades per l'embassament: poblacions com Aramunt o Salàs de Pallars perden irremissiblement, les seves millors terres de conreu amb el que s'accentua la crisi ja existent, malgrat que a curt termini, les compensacions monetàries puguin reduir o limitar aquesta circumstància.

Pel que fa a les poblacions afectades d'una manera indirecta, aquí hi hauria la major part dels municipis de la Conca de Tremp, els quals no senten directament ni els aspectes positius ni els negatius de la construcció de l'embassament en el nivell immediat, però, sí que incideix indirectament: a tall d'exemple podem destacar les concessions d'energia elèctrica fetes per la Canadenca a nombrosos municipis, o els canals de rec construïts.

Entrant ja en les conseqüències a mig i a llarg plaç, cal destacar la importància que tindrà, malgrat totes les dificultats que es produeixen, la construcció dels canals de rec o la concessió d'energia elèctrica gratuïta.

Des d'un punt de vista més general i emmarcant el fet concret estudiat en un contexte més ampli, es poden apuntar també algunes conclusions:

- La construcció de l'embassament de Sant Antoni suposa un ajut molt important pel creixement industrial experimentat per Catalunya durant la segona dècada del segle, amb la 1ª Guerra Mundial com a fons.
- El creixement econòmic que es produeix a la Conca de Tremp és

artificial, provocat per interessos aliens a la comarca i per tant, no hi té cap repercussió l'obtenció de beneficis fruit de l'explotació dels recursos pròpis. Aquest fet cal entendre'l en un context d'explotació de les matèries primeres de les comarques perifèriques, per part del gran centre industrial barceloní, en una relació centre-perifèria que en última instància només beneficia al centre. L'establiment d'aquesta relació, suposa la integració de la Conca de Tremp i del Pallars en general, en un marc més general i la pèrdua de la seva autosuficiència i del seu aïllament de manera que es pot dir que amb les obres de la Canadenca, es dona un gran pas endavant en el procés d'integració del Pallars en un sistema de relacions capitalistes.

APENDIX DOCUMENTAL

Document núm. 1

Unificació de la concessió de Domènec Ser~~t~~ per
aprofitar les aigües del riu Noguera Pallaresa.
(1910, III, 8)

Visto el expediente incoado a instancia de D. Domingo Bert Badia, en solicitud de autorización para unificar tres aprovechamientos de agua del río Noguera Pallaresa, en el tramo comprendido entre Pobla de Segur y Camarasa, que le fueron otorgados, el primero y el tercero, en 14 de Febrero de 1901 y confirmados por Reales órdenes de 17 y 27 de Septiembre de 1902, y la del segundo en 20 de Mayo de 1907, con destino a la producción de energía eléctrica.

RESULTANDO que por Real Orden de 21 de Septiembre de 1909 se autorizó la tramitación de este expediente de unificación:

RESULTANDO que el expediente se ha tramitado con arreglo a la Instrucción de 14 de Junio de 1883, y que en el periodo informativo se han presentado tres escritos que, más que de oposición, son escritos de afirmación de derechos reconocidos:

RESULTANDO que son favorables todos los informes emitidos y que en las condiciones propuestas por la Jefatura de O.P. quedan a salvo los derechos alegados por los reclamantes:

S.M. el Rey (q.D.G.) conformándose con lo propuesto por la Dirección General de O.P., ha tenido a bien acceder a lo solicitado con sujeción a las condiciones siguientes:

1.ª.- El concesionario derivará del río Noguera Pallaresa, debajo de su confluencia con el río Flamisell, en un punto situado 140 metros aguas abajo del emplazamiento para la presa, señalado en el proyecto, todo el caudal del río, hasta la cantidad máxima de 20.000 litros por segundo, excepto de 2,500 litros, también por segundo, que se verterán en el río, cerca de la presa, en condiciones tales que el propietario del inmediato molino, llamado de Palau, del término de Claverol, pueda verificar su toma de aguas en condiciones análogas a las actuales.

La presa tendrá una dirección normal al eje de altas aguas del río, y su coronación se enrasará a un nivel tres metros más abajo que la cruz señalada en la roca de la margen izquierda, en las inmediaciones del emplazamiento fijado en el proyecto, con lo cual vendrá a resultar su cuerpo unos 34 centímetros más abajo que el figurado en los detalles de los planos del referido proyecto.

Los estribos se elevarán tres metros sobre la coronación de la presa y se enlazarán, sin perder altura, por medio de muros con puntos fijos del terreno, a fin de que las aguas de las más grandes avenidas hayan de caer precisamente por el vertedero de la presa, cuyo pie se defenderá por medio de una fuerte zampando para evitar socavaciones;

2.ª.- El desagüe tendrá lugar en las inmediaciones de las cuencas de los ríos Segre y Noguera Pallaresa, debiendo devolverse al río toda el agua que se deriva y en igual estado de pureza,

3.ª.- Los puntos de emplazamiento de los acueductos, sifones, cruces de la carretera de Arresa a Tremp y cruces de otros caminos serán los indicados en el proyecto, si bien dentro de pequeños límites, podrán variarse en el replanteo ó ejecución, siempre que las variaciones no afecten desfavorablemente a intereses del Estado o particulares,

4.ª.- El canal, así como las demás obras, se construirán en general con arreglo al proyecto, si bien su trazado podrá experimentar durante el replanteo o la ejecución, todas aquellas modificaciones que, resultando convenientes al peticionario, no perjudiquen a terceros.

5º.-Durante un plazo máximo de dos años a partir de la fecha en que sea firme la concesión, el concesionario vendrá obligado a practicar a su costa, el replanteo de las obras del proyecto, con intervención de la Jefatura de O.P. de la Provincia.

En el acta referente a dicho replanteo, se detallarán los datos principales correspondientes a la presa, sifones, principales conductos y cruce de la carretera, así como toda modificación que haga variar el trazado del canal de una manera sensible, a fin de limitar en lo posible las variaciones durante la ejecución de las obras y evitar así retrasos y perjuicios.

Al propio tiempo se establecerán en el terreno las referencias necesarias para fijar la situación de las principales obras y de sus elementos más importantes, consignándose también en el acta aludida los datos relativos a dichas referencias;

6º.-En la presa o en sus inmediaciones se practicará un paso para las almadías y flotación de madera suelta por el río, cuyo proyecto deberá redactarse por cuenta del concesionario, durante el plazo asignado para el replanteo general de las obras, debiendo ser aquél proyecto aprobado por la Administración antes de procederse a la construcción de la presa;

7º.- La administración podrá obligar en cualquier época a los concesionarios a ejecutar, sin derechos a indemnización alguna, las obras suplementarias necesarias para garantizar los usos generales a que siempre han estado afectas las aguas del Hoguera Pallaresa en aquellos parajes, así como podrá ordenar que lleven a cabo todas las modificaciones o ediciones de obras, que conviniendo al interés público, resulten precisas con motivo de la concesión;

8º.- Cuando el concesionario trate de dar principio al replanteo del proyecto, avisará con un mes de anticipación a la Jefatura de O.P. de la provincia a fin de que por dicho Centro se nombre el personal técnico que haya de intervenir en las operaciones, siendo de cuenta del concesionario los gastos anejos a tal intervención;

9º.- No podrá empezarse la construcción de las obras sin que por la Jefatura de O.P. de la provincia sea aprobado el replanteo y sea designado el personal facultativo que haya de encargarse de la inspección de aquellas obras.

La fecha del principio de los trabajos deberá ser notificada por el concesionario a la mencionada Jefatura un mes antes.

Las obras se construirán con arreglo al replanteo aprobado, salvo las modificaciones de detalle que la Jefatura autorice en casos precisos.

10º.- Los gastos ocasionados por la inspección facultativa de las obras, así como aquellos que se originen a consecuencia de las visitas del personal de dicha inspección, relacionadas con incidentes y reclamaciones motivadas fundamentalmente por la ejecución o presencia de las obras, serán satisfechos por el concesionario;

11º.- Los daños y perjuicios de cualquier naturaleza dimanados de la construcción y presencia de las obras del proyecto, serán remedios o satisfechos por los concesionarios, siendo apreciados en su justo valor por los peritos nombrados por las partes interesadas, y en caso de desacuerdo entre ellos, por un tercero nombrado por el Gobierno de esta provincia;

12º.- La concesión se entenderá otorgada a perpetuidad, no reentendiéndose hecha salvo el derecho de propiedad y sin perjuicio de tercero, quedando sujeta a los dispuesto en la vigente Ley de Aguas respecto de los aprovechamientos de índole preferente;

13ª.- El plazo para la construcción de las obras será de siete años como máximo, a partir de la fecha de reanunciación del acta de replanteo;

14ª.- Una vez concluida, se practicará por la Jefatura de O.P. un reconocimiento de las mismas, levantándose acta, en la que se hará constar si se han cumplido las condiciones impuestas en la concesión, y si se hallan de acuerdo con el replanteo y que se hayan autorizado.

Los gastos que este reconocimiento originen serán de cuenta de los concesionarios;

15ª.- La conservación de las obras será onerosa y se evitarán cuidadosamente durante la explotación de las mismas los perjuicios a tercero que puedan dimanar de una conservación defectuosa.

En caso de producirse tales perjuicios reales y negarse sistemáticamente el concesionario a remediarlos, podrá la Administración intervenir y mandar ejecutar las obras necesarias para hacerlo desaparecer a costa del concesionario;

16ª.- Antes de empezar las obras deberán los concesionarios depositar como garantía del cumplimiento de estas condiciones el 1 por 100 del importe del presupuesto de las que se hayan de establecer en terrenos de dominio público;

17ª.- Caducará la concesión por incumplimiento de cualquiera de las condiciones señaladas;

18ª.- La presente concesión anula y deja sin efecto las otorgadas al petitionerario para derivar aguas del Noguera Pallarosa con destino a fuerzas motriz en el término de Poble de Segur y Llimiana con fecha 14 de Febrero de 1901, y Reales O. de 17 y 27 de Septiembre de 1902 y la otorgada más tarde a aquél con fecha 20 de Mayo de 1907 para derivar aguas del mismo río ya con el mismo objeto en el término de Talarn.

De orden del Sr. Ministro lo comunico a V.S. para su conocimiento, al del Ingeniero Jefe de O.P. o interesado y demás efectos, con publicación en el Boletín O. de esa provincia.

Dios guarde a V.S. muchos años. Madrid, 8 de Marzo de 1910.
El Subdirector, Nicolson.-

Sr. Gobernador Civil de Lérica.

Document núm. 2

Carta de l'Alcalde de Tremp convocant a una assemblea
General per tractar de la crisi general de la comarca.
(1910, XII, 10)

Alcaldía Constitucional

DE TREMP

El día 5 del actual, los señores Alcaldes de esta comarca celebraron una reunión en esta ciudad con el fin de ocuparse de la intensa crisis que sufren los pueblos de este país, y después de una laboriosa discusión se acordó convocar una reunión magna de Ayuntamientos y contribuyentes de la comarca para el día 18 del corriente, en esta Casa Consistorial á las diez de la mañana, invitándose á ella al Diputado á Cortes y Diputados provinciales de este Distrito, con el fin de adoptar los acuerdos que demanda la situación crítica de la comarca, para atenuarla y aminorarla en lo posible.

En esta atención y cumpliendo el acuerdo referido, á la vez que tengo el gusto de comunicárselo, le suplico, en nombre de todos, que ese Ayuntamiento que tan dignamente preside, se sirva asistir á la reunión mencionada acompañado del mayor número posible de contribuyentes de ese término, por convenir así, como no escapará á su buen criterio, á los intereses de la comarca y para el mayor éxito del noble fin que impulsa el acto de referencia.

Dios guarde á V. muchos años.

Tremp 10 de Diciembre 1910.

EL ALCALDE,

Miguel Munill

Sr. Alcalde de _____

Document núm. 3.

Informe el.laborat per un inspector d'emigració sobre
la situació de la Conca de Tremp. (any 1911).

Informe acerca de la reciente emigración de la

Comuna de Houp

y de la reunión mas indicada para reunirlos allí

Abril de 1911

El RESÚMEN ó extracto del adjunto informe es el siguiente:

Que en la comarca ó cuenca denominada de Tremp (Lérida) en la que hay 27 términos municipales y treinta y tantos pueblos, la filoxera ha destruido en pocos años todos los viñedos, que eran los que constituían la producción esencial y riqueza casi única que, en aquella comarca puede haber, dada la naturaleza de sus accidentados terrenos y su clima, ~~que no contando~~

que, no contando el país ahora ya, por tanto, con elementos para que en él puedan ganarse la vida la mayoría de sus habitantes (que antes eran 18.000) van éstos emigrando en proporción más creciente y alarmante cada vez, hallándose reducida ya, en la actualidad la población de aquella cuenca, á unos 12.000 y, esto con la agravante de que la mayoría de los que han emigrado y emigran, son jóvenes de ambos sexos que están en la plenitud de la vida y del vigor para poder ocasionar con su trabajo, el mayor rendimiento productivo.

De no repoblarse nueva y prontamente los viñedos, no hay salvación para aquella comarca y, si en lo que los repueblan, el Gobierno no les proporcionase en el país mismo, trabajo y medios de vida, le será imposible á la mayoría seguir permaneciendo en él y reconstruir sus viñas.

Los remedios eficaces, de más urgencia, indicados para conjurar actualmente la crítica y angustiosa situación porque aquel país pasa, son los que siguen:

- 1ª.-Enviar cuanto antes á Tremp, de guarnición, un batallón de tropas, cuando menos: Esto, en consideración á las múltiples razones que en el informe se exponen respecto al particular.
- 2ª.-Comenzar á realizar urgentemente y, á la mayor brevedad posible, las obras públicas que con lápiz rojo se determinan, en la adjunta relación, de las que en aquella comarca hay pendientes, las que también se determinan en el croquis de que se acompaña este resumen ~~ó~~ extracto del informe.

Barcelona 30 de Abril de 1911.

Excmo. Señor:

En cuanto recibí la comunicación oficial que úno á este informe, dirigí atentos oficios al Ilmo. Sr. Gobernador Civil de la provincia de Lérida y al señor Alcalde de la capital del Distrito Tremp, notificando á dichas autoridades la comisión que la superioridad me había encomendado y rogándoles que, además de facilitar algunos datos que precisaba, me auxiliasen desde sus respectivos cargos todo cuanto indieran á fin de que, la información que el Gobierno deseaba, respecto á los particulares que en la comunicación ó orden se especifican, pudiesen llegar á ser tan completa y eficaz como el Gobierno de S.M. interesaba que lo fuese, y á la comarca de Tremp convenía.

A las siete y media de la mañana del día siguiente á aquel en que recibí la comunicación, tomé el tren para Tárrega á donde llegué al mediodía, y desde dicho pueblo me trasladé inmediatamente á Tremp (capital del distrito de su nombre) al cual llegué á la caída de la tarde ~~del mismo día~~.

Conferencié en seguida con el señor Alcalde y con el Secretario del Ayuntamiento que ya me estaban esperando, y poco después me avisté con el Diputado á Cortes del distrito, señor Llary, quien la razón se encontraba en la localidad.

Al objeto de poderme formar, con rapidez, composiciones de lugares exactas, respecto á cuanto atañe á la comarca de Tremp, en relación con su inchoado desdoblamiento, fui provisto del adjunto mapa de la provincia de Lérida y, además, me formulé el siguiente interrogatorio á cuya pauta en general ha sido ajustada toda mi gestión: formativa y el tema de las conferencias que he efectuado con las autoridades y habitantes de dicha comarca durante los días que

ciones y deducciones que las respuestas obtenidas han ido sugiriendo á mi criterio auxiliado por mi modesta cultura y por mi inspección ocular, son los elementos ó factores principales que me han servido de base para redactar el presente informe, en cumplimiento de lo que V.E. tuvo á bien ordenar.

Ante todo, comencé por aprovechar la noche de mi llegada para conferenciar extensamente con el señor Diputado del distrito y con el Alcalde la capital de éste. Trás estas primeras conferencias y un estudio detenido del mapa de la provincia de Lérida en general, y de la denominada Conca de Tremp, en particular, pude ya formarme una idea bastante completa y exacta de todo cuanto se relaciona con la producción de los pueblos de la cuenta de Tremp; con la emigración creciente y alarmante que en todos ellos se nota, cuanto es fundamental y considerable respecto á las vías de comunicación y otras cosas que los habitantes de la comarca en cuestión vienen echando de menos.

La misma primera noche de mi llegada y puesto de acuerdo con el Alcalde de Tremp en presencia del señor Llary, representante en Cortes del distrito, fijé el lunes, día 24 del corriente, para que en Tremp se celebrara una reunión de Alcaldes y Secretarios de los principales pueblos de la Conca, que no se hallásen muy distantes, precisando también el otro día siguiente, martes, para celebrar otra reunión análoga en el pueblo de Isona (pueblo muy principal y céntrico de la Conca) á fin de que en él pudiese ponerme al habla y en contacto con todos los representantes de pueblos y pueblecitos que, por razones de distancia ó de otra clase no pudiesen acudir á la convocatoria hecha para el lunes en la capital del distrito.

Aproveché el domingo para seguir informándome con preguntas adecuadas hechas á las autoridades, funcionarios oficiales y habitantes de Tremp, de todo cuanto á mí me interesaba saber, por lo que á la comarca y á su iniciada desamoblación respecta.

Al siguiente día, lunes, tuvo lugar la reunión primeramente mencionada, á la cual asistieron no solo muchos Alcaldes y secretarios de los Ayuntamientos, sino también bastantes viticultores de la comarca.

En esta primera reunión, á la que, igualmente que la que se celebró en Isona, fui acompañado por el señor Llary y el alcalde de Tremp, pude convencerme de que las composiciones de lugar que yo me había ido formando respecto á la situación actual de la comarca, estado de ánimo de sus pobladores etc., no difería en nada de la realidad ni de la exactitud. Al mismo tiempo, ví también demostrado lo muchísimo que el actual representante en Cortes se interesa por sus electores y las necesidades de su distrito, al cual tiene muy estudiado.

La segunda reunión celebrada al día siguiente en Isona, y lo que deduje también después, al visitar otros pueblos de la Conca de Tremp, vino á corroborar mis juicios, al ver en todos ellos comprobada la exactitud de las apreciaciones y composiciones de lugar que con el estudio de la cuestión, antes de dichas reuniones, había yo concluido por formarme.

Causas de la creciente emigración de la comarca de Tremp.

La comarca ó Conca de Tremp, se halla situada en un punto estratégico de la provincia de Lérida y esto, tanto por lo que respecta al objetivo militar, como al comercial motivado por su producción agrícola.

Según consta, fué en anteriores épocas un gran centro productor de gusanos de seda, efecto de las condiciones privilegiadas del país para que en él pueda vivir y desarrollarse la morera.

En su territorio, hubo en diferentes ocasiones y especialmente durante la guerra civil importantes encuentros de tropas enemigas, lo cual comprueba y patentiza lo que, la topografía del terreno y su situación en el mapa indican; es decir, que la Conca de Tremp, ocupa una zona militar estratégica de gran importancia en la pro-

vincia de Lérida.

Por razones ó evoluciones agrícolas que en este informe no vienen al caso, en la comarca de Tremp debió ir abandonándose la producción sericícola hasta el punto de que esta concluyó por desaparecer, siendo hoy el hecho que, en la presente época, la riqueza productiva de la citada comarca, venía consistiendo casi simplemente en el cultivo de sus muchos viñedos, de los que obtenía unos 1700 hectólitros de vino cada año, y los cuales vendía á los pueblos de Lérida de más al Norte que, eran los que para la Conca de Tremp constituían un mercado tan seguro como remunerador.

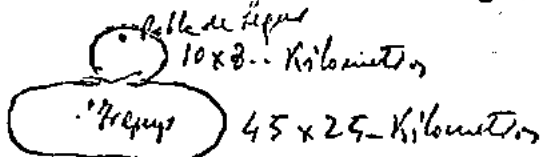
La cosecha de vino y algunos olivos que, solamente vienen á producir el aceite necesario para el consumo de los habitantes de los pueblos de la Conca, era lo que hasta hace poco estaba sosteniendo en dicha comarca una población de 18.000 habitantes; no siendo posible que, en aquella y sin viñedos, pueda vivir de la agricultura tanta población: Pues, el terreno, que es de clase inferior y accidentado es impropio para otra clase de cultivos; la escasez de aguas para riego^{que} es en general muy grande y el clima frío de aquella zona hacen también muy poco probable el dedicarse á la explotación de árboles frutales, de ninguna clase, en gran escala.

Claro está que, casi todos los pueblos y pueblecitos de los 27 términos municipales y agregados que hay en la Conca de Tremp, disponen de algunos huertos donde cosechan legumbres y otros productos de regadío, pero esto pueden solo hacerlo en poca proporción, puesto que, á parte de los pueblos de Salàs y la Poble de Segur, la producción de sus huertos y terrenos de regadío, escasamente es bastante para poder atender á las necesidades de los mismos habitantes de la Conca, la mayoría de los cuales, todo el lujo que pueden permitirse es el de criar algún cerdito, en sus casas, con los desperdicios de sus huertos, á fin de vender después el magro para algunos fabricantes de salchichón que hay en Poble de Segur; pues la propiedad se halla dividida en todos los pueblos de esta comarca.

en grado extremo y la posición de sus habitantes, en general es modestísima.

Solo con el gran rendimiento que, en relación á la superficie cultivada producen los viñedos, es como se concibe que en la Conca de Tremp pudiesen vivir 18.000 habitantes y, solo también con una población tan relativamente considerable, es como se explica que aquellos terrenos accidentados y de inferior clase, pudiesen producir con el trabajo humano, tanto como lo que se precisa para que 18.000 habitantes vivan.

Para juzgar de lo lógico de estas consideraciones bastará ^{la} añadir que, además, en la denominada Conca de Tremp, que presen-
ta el aspecto de una gran hondonada montuosa circundada por mon-
tañas de mucha más altura, no hay ni puede casi haber bosques ni
riqueza forestal de ninguna clase, toda vez que, las laderas de los
montes y colinas del interior de la Conca, son utilizadas para vi-
nelos, en caso de no ser pedregales ó pizarrales, y en cuanto á las
altas montañas de todo el derredor, solo presentan en sus vertien-
tes superficies pedascosas en las que ni el líquen puede crecer.
Estas montañas y las rápidas vertientes de ellas, que hacia la Con-
ca miran, en realidad solo sirven para ocasionar grandes ^{caídas} ~~inunda-~~
ciones en los pocos rios y riachuelos de la Conca de Tremp, pues-
to que, á las pocas horas de lluvia intensa, toda el agua concurre
con gran rapidez y abundancia hacia el fondo de la citada cuenca,
cuya figura y dimensiones son próximamente las siguientes:

10 x 8 - Kilómetros
45 x 25 - Kilómetros

Hacia el Norte y Noroeste de la comarca de Tremp, se encuentran
infinidad de pueblos de la provincia de Lérida, los cuales, son en
general relativamente ricos por los buenos pastos y la ganadería
de que disponen en las cercanías del Pirineo, pero casi todos estos
pueblos son simplemente ganaderos aunque quiza no también de

minas y bosques, todavía por explotar; más en ninguno de ellos hay producción vinícola, por lo cual, todo el vino que producía la comarca de Tremp que, además es excelente á pesar del atraso con que sus habitantes lo elaboran, todo el vino decimos, era siempre vendido y consumido en los pueblos aludidos de más al Norte de la Conca de Tremp.

Es decir, que, toda la producción vinícola de esta comarca y que era la única que constituía su riqueza, contaba además con un buen mercado fijo y asegurado, en los pueblos del Norte de la provincia de Lórida.

Pero hace pocos años que, la filoxera comenzó á invadir sus viñedos por el término municipal de Figuerola que fué donde primeramente los destruyó y, rápidamente, después, ha ido la filoxera arrasando todos los demás de la Conca de Tremp, siendo actualmente una pena el ver el estado en que se encuentra aquel país esencialmente vitícola y en el que, si bien es verdad que no llegó á haber ricos por lo muy repartida que allí está la propiedad, tampoco hubo miseria. Pero ahora ya, multitud de viñas destruidas han sido abandonadas y los campos están yermos; en la generalidad de los viñedos en que después se han sembrado cereales, casi en ninguno los gastos y el trabajo obtienen compensación, aunque se utilicen abonos químicos y, por otra parte, además, al dejar de producir la comarca de Tremp el vino con que antes abastecía á los pueblos ganaderos del Norte, tiene ya hoy perdidos aquellos mercados que otras regiones vinícolas de más al Sur han ido acaparando para ellas.

Efecto de todo esto y, ante la imposibilidad material de encontrar ya medios de vida en la Conca de Tremp la mayoría de sus habitantes, casi todos aquellos que aún allí se encuentran en condiciones de luchar por la vida, van optando por emigrar, haciéndolo cada vez en proporción más creciente y alarmante. Unos marchan á América, otros á Francia y las mozas jóvenes suelen trasladarse en general á Barcelona y á otras capitales con objeto de buscar a

servir (en el caso más ventajoso) puesto que según oí á varias personas de la comarca, muchas jóvenes de ella han servido para ir á aumentar el contingente de mujeres en las casas de lenocinio de las ciudades.

Mientras esto ocurre con la juventud de la hoy arruinada comarca vitícola de Tremp van quedando en ella en situación cada vez más angustiosa los niños y ancianos de ambos sexos que, por extremos opuestos, no disponen del vigor y resistencia ^{numerosos} para ir á luchar por la vida en otras tierras ó países en que el trabajo les resultara remunerador ó suficiente al menos para poder atender á su subsistencia.

La situación por que actualmente atraviesa el país de la Comarca de Tremp, no puede ser en verdad, Excmo. Señor, más triste y desconsoladora: terrenos yermos; viñedos destruidos y abandonados; muchas casas de varios pueblos ya cerradas y deshabitadas; una tercera parte de los habitantes (ó sean unos 6.000) ya emigrados, y, esto, con la agravante de ser los repatriados, aquellos de los que todavía se hallan en la plenitud del vigor y de la vida, hace que para los efectos de la riqueza productiva y de la actividad humana en aquella comarca, no sea solo un treinta por ciento de población lo que de ella ya ha emigrado, sino más bien un cincuenta ó sesenta por ciento, lo menos, dada la edad de los que se van ó se han ido y la de los que allí van quedando.

Todo esto unido á una alimentación que allí ahora, en general, tiene que estar siendo deficientísima pues, es casi incomprensible el como en algunos pueblos pueden ya hoy vivir, ha producido un decaimiento de ánimo y un abatimiento de los espíritus en muchos de aquellos pobres campesinos, que, algunos, parecen estar así como atontados é imposibilitados para hacer ya ni el ademán siquiera de luchar contra la ^{adversidad a fin de} fatalidad. ^{de los que aún} Ma intentar salir de la postración y crisis moral y material por que en aquella comarca desgraciadamente se pasa. He podido ^{informarme y cerciorarme de que muchos}

no han emigrado, no lo han hecho, por carecer del dinero para el viaje y he podido también advertir que, lo que más ha contenido por este año la inusual despoblación de aquella comarca han sido las noticias nada alhagüeras que, de América, este año envían los allí ya emigrados, efecto de la escasez de trabajo que actualmente allí en la Argentina existe, por la considerable parte de cosecha que en aquella nación este año se ha perdido.

En cuanto á las lamentaciones y consideraciones más dignas de mención que los habitantes de toda la Conca de Tremp hacen, respecto á la crisis angustiosa por que aquel país atraviesa que, en la que motiva la creciente y alarmante emigración que en dicha comarca se advierte, pueden concretarse y condensarse, del modo que á continuación sigue:

1. Que, carecíamos actualmente en aquel país en general, de recursos y de la producción agrícola necesaria para poder vivir, mientras los viñedos perdidos pudieran reconstituirse, con pocas esperanzas, les será imposible continuar en aquella comarca en que han nacido y vivido siempre, si el Gobierno no les proporciona trabajo y elementos de vida dentro de la Conca misma de Tremp, durante el tiempo que las viñas que replantasen tardaran en dar fruto. Solo así, me decían, podremos quedarnos aquí y hacer los sacrificios necesarios durante el tiempo preciso para que nuestras destruidas viñas volvieran á serlo y á producir.

Pero además añadían; nuestros anteriores mercados para vender el vino que antes obteníamos, están ya ocupados por otras regiones vinícolas que, aunque más lejanas, disponen de mejores vías de comunicación que esta comarca; efecto de lo cual, si nosotros, después de repoblar los viñedos habíamos de tener que seguir sacando á lomo de caballería, la mayor parte del vino que obtuviéramos en este ^{país} ~~comarca~~, renunciábamos desde luego á replantar más viñas todavía, vez que, el sacrificio sería estéril, mientras no cuente esta Conca con un ramal de carretera al menos que, partiendo de Isona (centro

muy principal de esta región, vaya a empalmar con la carretera de Seo de Urgel en Orgañá, según se tiene ya hace tiempo pedido.

Este ramal de carretera de Isona á Orgañá, tiene tal importancia para la comarca de Tremp y de ello están tan penetrados en todos los pueblos de ella, que no se comprende casi, como dicho ramal de carretera no se construyó al mismo tiempo que la carretera de Seo de Urgel ó inmediatamente después al menos.

Ocorre también, me decían, señor delegado del Gobierno, que aquí se nos exige seguir tributando por todos los terrenos yermos que usted vé y que antes fueron viñas y en algunos de los cuales á lo sumo sembramos hoy cereales que casi no recompensan el trabajo y los gastos; ocurre señor que, se nos obliga á que todavía tributemos como si siguiesen siendo estos terrenos viñedos en producción, lo cual no solo nos parece injusto sino que para nuestra actual pobreza es insoportable.

Si así efectivamente sucede, Excmo. Señor, mi modesta opinión es que aquellas pobres gentes tienen en esto razón, así también como en lo siguiente, que, los representantes de todos los pueblos y en todos estos no repétian: Mire usted, señor Delegado, aquí antes, cuando había viñas en toda la comarca y todas producían, que era cuando el país no estaba pobre y podíamos ir viviendo, pagábamos los consumos entre muchos más, por lo que tocábamos á menos, mientras que, ahora que nos hemos quedado en la miseria, por la filoxera y que unos 6.000 habitantes han emigrado ya, tenemos que seguir pagando entre los que aquí vamos quedando los mismos tipos de consumo que antes se pagaban, efecto de lo cual, precisamente ahora que estamos arruinados, tocamos cada uno á mayor cuota. No deje usted de decir esto al Gobierno, señor Delegado, para que solo se nos exija lo que ahora en justicia y proporción nos corresponda pagar por estos conceptos, de contribución territorial y tipo de consumos, con arreglo á la situación real y verdadera en que hoy estamos y se hallan nuestros terrenos.

-6-

Algunos pueblos como el de Figuerola, que fué en el que la filoxera destruyó primeramente el viñedo, tienen ya hoy algunas viñas nuevas de cepas americanas, más en la generalidad, no solamente no ocurre esto sino que hasta tienen bastante perdida la esperanza ante los fracasos obtenidos por su incult-ura vitícola, que es por la que yo creo todavía, ^{haste} ignoran cual es la cepa americana más apropiada para cada clase de terreno y los procedimientos que más conviene seguir para su buen cultivo y desarrollo.

Pero en lo que más insisten todos es en que, en lo que no vean que se construye el ramal de carretera desde Isona á Orgañá á nada práctico ó poco menos podría conducir la reconstitución de los perdidos viñedos de la cuenca de Tremp.

Este ramal de carretera, constituye realmente el estribillo ó pesadilla de todos los habitantes de aquella comarca y en verdad que, estudiando el mapa de la provincia de Lérida detenidamente y la topografía de la Cuenca de Tremp sobre el terreno, se comprende que el tal ramal de carretera, haga años que venga siendo la preocupación y anhelo constante de aquellos pobres campesinos.

He considerado hasta aquí, Excmo. Señor, y he venido tratando de todo aquello que principalmente motiva la iniciada despoblación de la comarca de Tremp y voy ahora á pasar á ocuparme de los remedios que serían más rápidamente eficaces para contener aquella y con los cuales creo se lograría no solo el cortar la creciente y alarmante emigración en aquella zona, sino también el restituir á ella á bastantes de los que de ella se expatriaron, además de volver á poner la comarca de Tremp en nuevas y buenas condiciones de producción, sin lo cual, el Estado, conceptúa imposible que vuelva á poder obtener de ella la fuerza ó proporción contributiva que venía aportando á la Nación aquella región, hasta hace poco.

1ª.-Remedios de ineludible necesidad y aplicación urgentísima, puesto que de otro modo si no llegarían ya siempre tarde para surtir eficaces efectos.

2ª.-Remedios de conveniente aplicación pero que no la requieren con tan extremada urgencia como se precisa la de los anteriores, al objeto de combatir el grave mal que implica la crítica y angustiosísima situación por que todos los pueblos de la Conca de Tremp atraviesan, excepción hecha del de Pobla de Segur; y digo que, excepto este pueblo, porque he visto que en él, efecto de la abundancia de aguas y de su situación avanzada hacia los pueblos ganaderos de las montañas de más al Norte, cuenta con otros elementos de vida propia, independientemente de la viticultura y de la vinicultura.

En él hay fábricas de salchichón basadas en el poco precio á que pueden comprar el magro de los cerdos que cada vecino de la Conca aisladamente suele criar, y en él hay algunos molinitos de aceite, bastante buen terreno de regadío, fabriquetas de chocolate y de cemento y, sobre todo, comercios regularmente abastecidos á los que los pueblos ganaderos de junto al Pirineo vienen semanalmente á surtirse de cuanto precisan como punto más cercano. En fin que este pueblo dispone de condiciones y factores ventajosos de vida en varios órdenes de ideas, con que no cuenta ningun otro pueblo de los treinta y tantos de la Conca de Tremp.

Los remedios que más eficacia surtirían, caso de que se aplicaran con tanta urgencia las necesidades y circunstancias concurrentes los demandan y aconsejan, serían sin duda alguna los siguientes:

1ª.-Enviar inmediatamente á Tremp de guarnición fija, un batallón de tropa cuando menos, sacando esta fuerza, bien de la acorativa que hay en Lérida, ó bien de otro punto donde no sea tan precisa y conveniente como lo sería en Tremp.

Las fuerzas de este batallón deberían repartirse entre Tremp, Pobla de Segur, Gós, y Trema, estando el grueso de la fuerza en Tremp, un grupo en Pobla de Segur, otro en Gós, y otro en Trema.

Los ventajosos resultados que en seguida se obtendrían de dotar á Tremp, de tal fuerza militar cuando menos, serían múltiples, importantes y hasta trascendentales.

Pues en primer lugar, no parece prudente el que, en toda la gran provincia de Lérida, solo haya fuerza militar, en Lérida y Seo de Urgel, y tanto más no parece esto del todo lo razonable, por cuanto y además de tratarse de grandes regiones montañosas en las que sería muy conveniente que el Ejército español hiciese constantes actos de presencia y que por algunas de sus fuerzas fuesen bien conocidas y á menudo recorridas, ocurre además que, en todo aquel extenso y accidentado territorio, los habitantes distan bastante en general de ser gubernamentales por sus ideas. Pues suelen ser, casi todos, ó carlistas ó republicanos.

Tremp ocupa una situación militar y estratégica en la provincia de Lérida, para poder estar desde allí al tanto y atender con solitud á todo cuanto ocurra en aquella gran región montañosa y además, con solo la presencia de fuerzas militares en aquellas comarcas apartadas, se lograría ir cambiando el estado de ánimo y las ideas políticas de sus pobladores, los que por otra parte irían también poco á poco hablando el castellano, y así, vez van olvidando más aquellos hábitos españoles que, tan distanciados moral y materialmente se hallan del Poder Central que en España manda y gobierna.

En cuanto á la eficacia ó ventajas que, para restringir la emigración ocasionaría la lógica resolución de dotar de guarnición militar á Tremp no solamente no serían pocas, sino inmediatamente sensibles. Pues, dada la pobreza actual de aquella comarca y el decaimiento del espíritu que en sus habitantes ya se advierte, un batallón de tropa bastaría para que cambiase por completo el estado de ánimo y el triste ambiente en que se hallan sumidos los habitantes de aquella apartada zona.

4-63-
el país serían suficiente para aliviar en proporción considerable, la aflictiva situación crítica por que aquella Comarca ó región de la provincia de Lérida atraviesa en la actualidad, y en la cual, por otra parte, ya solo predomina un ambiente de tristeza y un aplazamiento desconsolador.

Después de haber visto el estado de cosas de cerca, no tengo ni la más mínima duda de que, el envío á Tremp de tropas (cosa además muy lógica) sería lo de efectos más inmediatos y tangibles para que comenzase á cambiar el estado de ánimo entre las gentes de aquellos pueblos y para que su precaria situación empezara á aliviarse, en bastante de pronto.

Otra cosa no muy comprensible ^{Tampoco} también, es el por que estando tan cerca Balaguer de Lérida, hay Zona de Reclutamiento en Balaguer á cuyo punto tienen que bajar desde el valle de Arán y desde otros territorios tan distantes, los reclutas.

No sería más lógico que la zona militar de Balaguer estuviese como ya lo estuvo en otro tiempo, en Tremp (ó en Poble de Segur) en vez de tenerla tan cerca de Lérida y tan distanciada de la región del Norte de la provincia?

Ordenar el traslado inmediato de la tal zona militar de Balaguer á Tremp, es cosa que parece también razonable, lógica y hasta humanitaria para que los reclutas del valle de Arán y del Norte de Lérida, no tuviesen que recorrer tan enormes distancias, por territorios en donde no hay ferrocarril y las buenas vías de comunicación escasean.

Obras públicas de urgente necesidad.

La carretera que va desde Artesa de Segre á Tremp, no se comprende como al llegar á Cabo Sierra se hizo hacia la izquierda, en vez de trazarla desde allí hacia la derecha; pues, del primer modo, solo ha servido para el pueblecito de San Salvador, y además se la ha llevado por un sitio umbrío de la montaña que, en

además de no existir este inconveniente hubiera servido á varios pueblos, entre ellos al de Iscna que es muy importante.

Considerando esto, y á fin sin duda de subsanar este error ó inadvertencia, es por lo que después se ha hecho ya un camino provincial desde Cabo Sierra hasta Iscna por la parte de la derecha, y por lo que hay ya hoy pendiente simplemente de subasta un pequeño ramal de carretera que partiendo desde Iscna vaya á empalmar con la carretera de Artesa de Segre á Tremp, en el kilómetro 48.

Bien, pues si este ramal de carretera se sacase á subasta en seguida y cuanto antes se comenzaran en él las obras, no solo se daría un gran alegrón á muchos pueblos de la comarca sino que ello serviría para proporcionar trabajo y medios de vida á muchas pobres gentes de la Conca de Tremp que hoy apenas tienen de que vivir.

Pero lo que más satisfacción produciría en aquel país de la Conca y la obra pública más trascendental é importante de cuantas por el pronto se puede y procede acometer en aquella comarca, es la del ramal de carretera de Iscna á Orgañá que es el que todos allí anhelan y que, no solo serviría para proporcionar trabajo á muchos en el país y para mejorar la comarca, sino también, para decidirlas y animarles al repoblamiento de sus perdidos viñedos con cepas americanas, sin cuya repoblación, no se concibe que sea posible el que para los pueblos de la Conca de Tremp se pueda llegar á una salvación real y verdaderamente efectiva y definitiva.

El muro de Salás.

Otra obra pública que hay allí de urgentísima necesidad, según he visto, es la de reconstrucción del muro de Salás, del cual gran parte se ha venido abajo por ser de débil construcción y, ^{afuerza} poco á poco van desmoronándose las tierras sobre que se hallan construidas y causan una carencia de casas del pueblo que van

venir abajo, si el citado muro de ^{construcción} no se reconstruye prontamente; además, las tierras que van desmoronándose, concluirían también por inutilizar el puente llamado de la Solana que hay en el río y que es sobre el cual el terreno se desploma.

=====0=====

Todo esto que hasta aquí va consignado en concepto de remedios urgentes y eficaces y que desear aplicados ó puestos inmediatamente en práctica, no dudo que bastarían á ^{evitar} ~~contener~~ el despoblamiento de los pueblos de la zona de Tresp, creo que servirían también, Excmo. Señor, no solo para amortiguar notablemente ó quizás del todo la creciente emigración que en aquella comarca se advierte, sino para que ^{aquella} ~~ella~~ volviese á alcanzar condiciones florecientes y ventajosas, respecto á su esencial riqueza agrícola productiva.

Si á los tales remedios de urgencia y mejoramiento se sumase además, como justo y lógico lenitivo, el no hacer tributar á los habitantes por sus viñedos destruidos y por concepto de los cupos de consumos más que aquello que en realidad actualmente corresponda en aquella castigada comarca, con arreglo á lo que cultiven en sus terrenos y al número de habitantes á que los pueblos han ido quedando reducidos, he sacado de mi estudio informativo, Excmo. Señor, ^{La impresión es} ~~que~~ el problema de la emigración en aquella zona y la salvación de aquel país, sería cuestión que quedaría eficazmente resuelta.

No estaría demás tampoco, el enviarles allí algún ingeniero agrónomo ó al menos alguna persona práctica y perita en la repoblación de viñedos con cepas americanas á fin de que supiesen la clase de cepa que más proceda plantar en cada terreno y el cultivo que haya de emplearse como más adecuado, para lograr después el éxito en la replantación de los viñedos.

Remedios de conveniente aplicación pero no de extremada urgencia.

1.- Llevar á pronta ejecución todos los demás proyectos de carre-

terras que ya se tienen en estudio por la sección de Obras Públicas en el distrito de Tremp.

2^a.--Dotar á dicha comarca de un modesto establecimiento enológico oficial á fin de que allí puedan aprender á elaborar los vinos con alguna perfección; pues, hasta el presente, los siguen elaborando por el procedimiento más primitivo y deficiente, y en atraso respecto á esta cuestión es tan grande que no saben aún aprovechar los residuos de la vinificación ni obtener el tártaro de los orujos, efecto de lo cual, según he advertido, todavía no han sabido ni podido aprovecharse de todo esto que entre alcohol y tártaros supone una riqueza ^{para} los países vitícolas.

3^a.--Aprovechar el agua de los lagos de Montseny (distrito de Sort) haciendo un embalse y construir después un canal de riego que partiendo de ~~Trín~~ recorriese las tierras de la derecha del Noguera Pallarega hasta Sellés (con lo cual se podrían regar unas 5.000 hectáreas de terreno. Esta beneficiosa obra, me aseguró un contratista de carreteras con quien hablé extensamente de tan importante asunto, que vendría á costar muy poco más de 1.000.000 de pesetas.

4^a.--Tanto en el río Segre como en el Noguera Pallarega, se crían muy bien las truchas, según he visto, y á pesar de que allí con la dinamita, vienen haciendo la barbaridad de destruir la pesca en aquellos rios.

Bien, pues si se prohibiese y castigase severamente á todo el que en lo sucesivo practicara tal salvajada y se echaran en aquellos rios algunas orías de truchas "Iris" llevadas oficialmente desde el criadero de que el Gobierno dispone en el Monasterio de Piedra, dentro de muy pocos años y teniendo en cuenta lo que supone un mercado cercano tan importante como el de Barcelona, la pesca prudencial y sistemática de truchas, después, en aquellos rios, representaría anualmente cantidades considerables.

5^a.--Pondo impulso y aliento á la producción serícola en la comarca de Tremp, también se inducirán allí á llegar á obtener

respecto á la tal, resultados muy lisonjeros, esto, siempre y cuando que se hiciese en combinación ó inteligencia con la Escuela de Artes é Industrias de Barcelona, en la que, ya, ahora, se están ocupando de la cuestión de la industria sericícola.

La base de todo sería que, los productores de gusanos de seda, no tuviesen que andar luego rogando de aquí para allá hasta encontrar comprador al producto, sino que, desde luego, supiesen, que, había un centro en donde á un precio "tal ó cual" seguramente se les compraba todo cuanto en él presentasen.

De este modo, y comenzando por plantar moreras á lo largo de las carreteras en la comarca de Tremp, es casi lo seguro que allí nuevamente se llegara á feliz éxito por cuanto se refiere á tan importante producción en aquella comarca.

En y último.-En el caso de llevarse á inmediata realización los remedios de urgencia que primeramente se indican, para contener la despoblación de la comarca de Tremp, sería muy práctico y acertado el conceder un indulto á todos aquellos que de ella emigraron antes de cumplir 20 años, y que ahora, no pueden ni se atreven á repatriar, por estar declarados prófugos. Con ello, se lograría hacer volver al país bastante número de brazos vigorosos y de individuos llenos de energía que ahora se encuentran en la plenitud de la vida, y que con los que en la comarca de Tremp hacen ahora más alta y más se ochan de menos, para repoblar los viñedos y efectuar allí toda clase de obras.

Todo esto, Excmo. Señor, es cuanto, después de haber hecho en la comarca de Tremp el estudio informativo para que V.E. tuvo á bien designarme, según la adjunta comunicación de fecha 29 del corriente, puedo y tengo el honor de participar á V.E. en cumplimiento de la orden dada y de las instrucciones por mí recibidas.

Dios guarde á V.E. muchos años.

Barcelona. 30 de Abril de 1911.

Document nòm. 4

Manifest de convocatòria a una reunió per "defensar-se"
de la Canadenca. (desembre 1911).

CRIDA

Conquesos:

Ha arribat l'hora de donar exemple y demostrar que no dormim; volen pendrer-nos l'aigua del riu deixan que la comarca pergue l'esperança pera sempre mes de sortir de la miseria y de las malas cullitas de la sequera perpetua á que volen condemnarnos explotant en benefici propi las riquezas del pais.

Ja haveu pogut veurer lo nuvol d'enginyers estrangers que recorren la comarca ficanse y trepitjant vostres fincas, posanhi piqueta y senyals igual per igual com si's tractes de fincas sevas.

¿Com entendrán el dret de propietat aquesta nuvolada d'empleats d'una empresa particular? Se fa necessari que no

deixem trepitjar nostres drets, lo sagrat dret de propietat que no deixem que d'un sol cop se'ns emportin totes les esperanzas en millorar.

Tenim dret á la vida y tenim l'obligació de defensarla costi lo que costi. Tenim dret á aprofitar las aigues per fertilizar els nostres camps y assegurar las cullitas que son la nostra subsistencia, la nostra vida y la de las nostras familias. ¡Apa donchs! habitants de la comarca, apinyemnos tots y á lluitar ab totes las energias necessarias pera privar que'ns perjudiquin ab projectes tan desastrosos que'ns arruïnariant del tot.

Comparexeu lo divendres 8 del corrent mes al
GRANDIÓS MEETINCH

que tindrà lloch á la plassa de la Creu á Tremp, á las deu del dematí

ahon se os posará de manifest lo que tots deveu fer per la defensa de tan preciosos interesos.
No faltet, tots com un sol home acudiu y ajudeu á la Junta de defensa que se ha constituít per conseguir tan hermosos resultats.

Tremp, Desembre de 1911.

Per el Ayuntamiento de Tremp
L'ALCALDE

Lluís de Cuenca	Bonifassi Feliu	Joaquim Sostres
Francesch Dalmau	Antoni Celomé	
Ignasi Farré	Joseph Picart	Joseph Puy
Bonifassi Olives	Joseph Solé	Antoni Rius
Agusti Dalmau	Jaume Laforga	Manel Olsina
		Joseph Seix

Document núm. 5

Part de l'escriptura de conveni entre la Canadenca
i els Ajuntaments de la comarca. (1912, VI, 2).

E S C R I T U R A

DE
CONVENIO

OTORGADA POR

RIEGOS Y FUERZAS DEL EBRO S.A. con va-
rios Ayuntamientos de la Comarca de Tremp.

AUTORIZADA POR

D. Luis Góngora y Tuñón, notario de Tremp, el 2 de Junio de

1.912

Primera copia para el Ayuntamiento de Tremp.

AUTORIZADA POR

D. P A S C U A L N A S Y M A S

Notario y Abogado

Don Pascual Más y Más, notario del Ilustre Colegio de Barcelona, con residencia en la Ciudad de Tremp. - - - - -

Doy fé: Que en el protocolo corriente de instrumentos públicos autorizados durante el año mil novecientos doce por don Luis Góngora y Tuñón, notario que fué de esta Ciudad, hay uno que copiado literalmente dice así: - - - - -

"Número ciento uno. - - - - -

" En la Ciudad de Tremp a dos de Junio de mil novecientos doce. - -

" Ante mí Don Luis Góngora y Tuñón, Abogado, Notario del Ilustre Colegio de Barcelona, con residencia en esta ciudad comparecen - - - -

- - - - - De una parte - - - - -

" Don José Salmons y Sagarra, Don Miguel Bernadó y Anell, Don Martín

" Coll y Fonsico, Don Antonio Betrán y Carrió, Don José Vidal y Grau

" Don Francisco Bastida y Ayná, Don Francisco Bernaus y Regany, Don =

" Francisco Fillat y Pinós, Don Antonio Figuera y Guardia, Don Anton

" Llagunes y Abella, Don Francisco Martí y Amatell, Don Buenaventur

" Roqué y Vila, Don José Solanes y Subarroca, Don Pablo Bernadó y =

" Puig, Don Salvador Foix y Olsina, Don Francisco Segú y Monsó, Don J

" sé Enseñat y Aguilar y Don Antonio Guillem y Cerdà; el primero

" del comercio, los demás labradores; los señores Betrán y Segú sol-

" teros, los restantes casados; todos mayores de veinticinco años; ve

" cinos respectivamente de esta Ciudad, Abella de la Conca, Aramunt

" Bonavent de Tremp, Conques, Eroles, Figuerola de Orcau, Guardia de

" Tremp, Garp, Isona, Lliniana, San Cerni, San Miguel de la Vall, Sa

" Romá de Abella, San Salvador de Toló, Suterrasa, Talarn y Vilacit-

" jana; provistos de cédulas personales expedidas en el punto de su

" vecindad, de clases novena las de los señores Salmons, Vidal, Basti

" Bernaus, Fillat, Llagunes y Bernadó y Puig, décima las de los Seño

" res Martí, Roqué y Enseñat, y undécima las de los restantes y res.

" tivamente fechas diecisiete de Mayo, nueve de Agosto, dieciséis, vei

" te y cinco, de Mayo, de hoy, veinticuatro y cinco de Mayo, de hoy,

" doce, nueve, diez, doce e igual día de Mayo, ocho de Agosto, ocho de

" Mayo y los mismos día y mes, (entendiéndose Mayo y Agosto últimos)

" y números trecientos cuarenta y ocho, ciento treinta y dos, cuarent

" ta y seis, ciento treinta y siete, ciento doce, tres, cuarenta y =

" ocho, treinta y ocho, cuarenta y nueve, cincuenta y uno, cincuenta y dos, cincuenta y tres, cincuenta y cuatro, cincuenta y cinco, cincuenta y seis, cincuenta y siete, cincuenta y ocho, cincuenta y nueve, sesenta y uno, sesenta y dos, sesenta y tres, sesenta y cuatro, sesenta y cinco, sesenta y seis, sesenta y siete, sesenta y ocho, sesenta y nueve, setenta y uno, setenta y dos, setenta y tres, setenta y cuatro, setenta y cinco, setenta y seis, setenta y siete, setenta y ocho, setenta y nueve, ochenta y uno, ochenta y dos, ochenta y tres, ochenta y cuatro, ochenta y cinco, ochenta y seis, ochenta y siete, ochenta y ocho, ochenta y nueve, noventa y uno, noventa y dos, noventa y tres, noventa y cuatro, noventa y cinco, noventa y seis, noventa y siete, noventa y ocho, noventa y nueve, cien, ciento uno, ciento dos, ciento tres, ciento cuatro, ciento cinco, ciento seis, ciento siete, ciento ocho, ciento nueve, doscientos, doscientos uno, doscientos dos, doscientos tres, doscientos cuatro, doscientos cinco, doscientos seis, doscientos siete, doscientos ocho, doscientos nueve, trescientos, trescientos uno, trescientos dos, trescientos tres, trescientos cuatro, trescientos cinco, trescientos seis, trescientos siete, trescientos ocho, trescientos nueve, cuatrocientos, cuatrocientos uno, cuatrocientos dos, cuatrocientos tres, cuatrocientos cuatro, cuatrocientos cinco, cuatrocientos seis, cuatrocientos siete, cuatrocientos ocho, cuatrocientos nueve, quinientos, quinientos uno, quinientos dos, quinientos tres, quinientos cuatro, quinientos cinco, quinientos seis, quinientos siete, quinientos ocho, quinientos nueve, seiscientos, seiscientos uno, seiscientos dos, seiscientos tres, seiscientos cuatro, seiscientos cinco, seiscientos seis, seiscientos siete, seiscientos ocho, seiscientos nueve, setecientos, setecientos uno, setecientos dos, setecientos tres, setecientos cuatro, setecientos cinco, setecientos seis, setecientos siete, setecientos ocho, setecientos nueve, ochocientos, ochocientos uno, ochocientos dos, ochocientos tres, ochocientos cuatro, ochocientos cinco, ochocientos seis, ochocientos siete, ochocientos ocho, ochocientos nueve, novecientos, novecientos uno, novecientos dos, novecientos tres, novecientos cuatro, novecientos cinco, novecientos seis, novecientos siete, novecientos ocho, novecientos nueve, mil.

" tres, ciento diecisiete, ciento cuatro, ciento veinte y ciento cua -
" treo, - - - - -
" - - - - - Y de otra parte - - - - -
" Don Carlos Emilio Montañés y Criquillón, mayor de edad, casado, in -
" geniero, vecino de Barcelona, (Aragón, doscientos noventa primero)
" en donde, con fecha dieciseis de octubre último, se le expidió cé -
" dula personal de clase cuarta, número dos mil seiscientos tres. - -
" Los señores Salmons, Bernadó, y Anell, Coll, Jetrán, Vidal, Bastida
" Bernaus, Fillat, Figuera, Llagunes, Martí, Roqué, Solanes, Bernadó
" y Iuig, Foix, Segú, Enseñat y Guillem obran en la calidad que les =
" compete, de lo cual doy fé, de Alcaldes de esta Ciudad, Abella de l
" Conca, Aramunt, Tenavent de Tremp, Conques, Eroles, Figuerola de Cr
" cam, Guardia de Tremp, Gulp, Isona, Llimiana, San Cerni, San Miguel
" de la Vall, San Romá de Abella, San Salvador de Bolo, Suterrada, =
" Talarn y Vilamitjana, respectivamente, representando cada uno de e -
" llos al Ayuntamiento que preside en virtud de acuerdo adoptado con -
" cediéndole la oportuna autorización para el otorgamiento de esta =
" escritura, a continuación de la cual dejo unidas las certificacions
" de dichos acuerdos que me entregan los Señores Alcaldes correspon -
" dientes. - - - - -
" El Señor Montañés obra en nombre y representación de la Compañía =
" denominada " Ebro irrigation and power Company Limited " (Riegos y
" Puercas del Ebro, Sociedad anónima) con domicilio en Toronto, Domi-
" nio del Canadá, pero con residencia establecida en Barcelona, some-
" tiéndose a las leyes españolas, mediante escritura otorgada a cator
" ce de Diciembre último ante el Notario de dicha capital Don Luis Ru
" fasta por Don Edward Dwyght Trowbridge, apoderado general de la so-
" ciudad, é inscrita en el Registro mercantil dela provincia de Bar -
" celona en la hoja número ocho mil cuatrocientos setenta y cuatro ,
" Folio cuarenta, tomo ochenta y tres del libro de Sociedades, inscrip
" ción primera; resultando la representación que ostenta el Señor Mon
" tañés dela substitución de poderes otorgada a su favor por el señor
" Trowbridge, con facultades bastantes para el otorgamiento de esta
" escritura, mediante la autorizada a treinta de Mayo último por el No
" tario de Barcelona Don Antonio Par, cuya primera copia auténtica me
" exhibe el Señor Montañés y de ella se unirá testimonio literal a la

" Y hallándose, a mi juicio, todos los comparecientes con la capacidad
" legal necesaria para otorgar esta escritura, dicen: Que las negocia
" ciones que se han venido siguiendo para concretar la forma en que la
" Sociedad anónima "Riegos y Fuerzas del Ebro" habría de cumplir sus
" ofertas encaminadas a que esta comarca obtuviese ventajas positivas
" e inmediatas de la realización de los proyectos que en ella tiene di
" cha Compañía en vías de ejecución, prestándole, al efecto, el país e
" apoyo y facilidades posibles, han dado por resultado varios acuerdos
" parte de los cuales se formalizan mediante esta escritura en los tér
" minos que a continuación se expresan. - - - - -

" Primero. La Compañía "Riegos y fuerzas del Ebro, Sociedad anónima" c
" obliga a suministrar perpetua y gratuitamente doscientos caballos de
" energía eléctrica con destino al alumbrado a los Ayuntamientos de es
" Ciudad, Abella de la Conca, Aramunt, Benavent de Tremp, Conques, Erc
" les, Figuerola de Orcau, Guardia, Garp, Isona, Llimiana, Mur, Orcau,
" Palau de Noguera, Salàs, San Cerni, San Esteve de la Sarga, San Mi-
" quel de la Vall, San Romá de Abella, San Salvador de Toló, Serradell
" Suterraña, Talarn y Vilamitjana. - - - - -

" Segundo. Los referidos doscientos caballos de fuerza se distribuirán
" entre los Ayuntamientos interesados en proporción al número de sus =
" habitantes según el último censo de población y teniendo en cuenta l
" de hecho; pero los Ayuntamientos de esta Ciudad y de Isona tendrán =
" derecho a un aumento de un quince por ciento sobre la parte que les
" correspondería según dicha norma, aumento que supone una disminución
" proporcional en la fuerza correspondiente a los demás Ayuntamientos,
" en atención a que en dichas poblaciones el consumo de luz ha de ser
" relativamente mayor que en las demás a causa de su mayor desarrollo
" mercantil e industrial. - - - - -

" Tercero. Para realizar la distribución de la energía eléctrica sobre
" la expresada base se reunirán en esta ciudad, bajo la presidencia de
" Alcalde de la misma y convocados por él, los de las poblaciones nom-
" bradas, entendiéndose que los que no asistan a la reunión habiendo =
" sido convocados, ni designen quien les represente, renuncian de monen
" to su derecho, repartiéndose la parte que les correspondería entre =
" los Ayuntamientos que se hallen representados en la misma proporción
" antes establecida; pero los yuntamientos no representados podrán, en
" cualquier momento, reclamar su participación que habrá de dárseles
" rectificando al efecto la distribución realizada. - - - - -

Quinto. Los Ayuntamientos podrán destinar la fuerza al alumbrado público y venderla para el particular en las condiciones que tengan y conveniente establecer, pero habrá de destinarse necesariamente al alumbrado. - - - - -

Sin embargo, en atención a que al construirse las obras proyectadas por la Sociedad anónima "Riegos y Fuerzas del Ebro" habrían de desaparecer los molinos de Salás y de Aramunt, en ese caso los Ayuntamientos de dichas poblaciones podrán destinar parte del fluido que les corresponda en el reparto de los doscientos caballos a fuerza motriz para un molino harinero y de aceite instalado dentro de la población y explotado por su cuenta, bien por administración, bien mediante arriendo, pero siempre a beneficio del municipio. - - - - -

Quinto.- Será de cuenta de los Ayuntamientos la instalación y conservación de la línea desde la general "de la Compañía Riegos y Fuerzas del Ebro, Sociedad anónima" a los pueblos respectivos. El Ayuntamiento de Llimiana podrá conducir la fuerza destinada a dicho pueblo por la misma línea que la nombrada Compañía deberá establecer a su costa para dar movimiento al molino harinero que, en substitución del hoy día existente junto al río, se construirá en la población. Y según siga la indicada línea general la orilla derecha o izquierda del Noguera Pallaresa, la repetida Compañía cuidará de conducir a su costa a la ~~existir~~ otra orilla y a una distancia que no exceda de dos kilómetros de Aramunt o de Salás, respectivamente, la energía destinada a aquel de dichos pueblos separado de la línea por el río. - - - - -

Sexto. La tantas veces nombrada Compañía "Riegos y Fuerzas del Ebro, Sociedad Anónima" se obliga a suministrar hasta un total de mil quinientos caballos de energía eléctrica destinada a fuerza motriz a un precio inferior en un veinte por ciento al que correspond con arreglo a las tarifas que establezca para Barcelona y en un treinta por ciento si se destina a industrias agrícolas; pero únicamente por partidas que no bajen de veinticinco caballos y para utilizarla en la línea del río Noguera Pallaresa hasta una distancia máxima de dos kilómetros del río a uno u otro lado del mismo, desde Tàrragona hasta Sellés. Para garantizar el cumplimiento de este compromiso, el Señor Montañés, en la representación que ostenta reconoce desde ahora a los Ayuntamientos de esta Ciudad, Aramunt, Guardia de Tremp, Llimiana, Palou de Noguera, Salás, San Cerni, Soler y Vilanova

" jana la acción necesaria para exigir el cumplimiento de dicha obli-
" gación, tanto si se trata del suministro al mismo Ayuntamiento como
" si es un particular cualquiera el que, en su término, pretenda uti-
" lizar, dentro de los límites establecidos, la referida fuerza mo-
" triz. - - - - -

" SEPTIMO. Los Señores Alcaldes aquí comparecientes, en nombre de los
" Ayuntamientos que representan, se obligan a prestar a la Compañía =
" Riegos y Fuerzas del Ebro, Sociedad anónima" el más eficaz apoyo mo-
" ral para todo cuanto, dentro de la legalidad, la justicia y las con-
" veniencias de los municipios respectivos y de la comarca en general,
" se refiera a la ejecución de los proyectos que aquella se propone de-
" sarrollar y sea necesario o se relacione directa o indirectamente co-
" la realización de dichos proyectos; y al efecto, prometen darle en =
" cuanto esté dentro de sus atribuciones y se ajuste a las disposicio-
" nes legales que vienen obligados a cumplir y hacer cumplir, cuantas
" facilidades sean posibles, no creando obstáculos que dificulten el =
" completo desarrollo de los proyectos de dicha empresa, a fin de con-
" seguir un resultado más positivamente beneficioso para el país me-
" diante un perfecto acuerdo entre este y aquella. - - - - -

" OCTAVO. El cumplimiento de los compromisos que contrae la repetida
" sociedad se entenderá subordinado a la ejecución de sus proyectos y
" aplazado hasta el momento en que terminadas las obras necesarias co-
" mience a suministrar al público en general energía eléctrica proce-
" dente del aprovechamiento industrial del agua derivada del embalse
" en proyecto llamado de San Antonio o de Susterris. - - - - -

" NOVENO. Los otorgantes en su respectiva representación, se someten
" a la jurisdicción de los Juzgados de esta Ciudad para el conocimien-
" to de cualquier reclamación a que pudiere dar lugar este contrato. - -

" Los señores comparecientes, en la calidad en que respectivamente o-
" bran, aceptan esta escritura en los términos en que se halla concebi-
" da y deja a salvo los derechos que en la misma se consignan a favor
" de los Ayuntamientos a que se refiere y no se hallan representados
" en este acto, por los cuales aceptan los Señores Alcaldes aquí com-
" parecientes. - - - - -

" A los efectos fiscales hacen constar los otorgantes que calculan al
" suministro a perpetuidad de los doscientos caballos de energía eléc-
" trica un valor de veinte mil pesetas. - - - - -

" Así lo otorgan siendo testigos Don Antonio Reguart Sicart y Don Jo-

" A los otorgantes y testigos de dicho instrumento esta escribano,
" después de haberles advertido de su derecho de hacerlo por sí, al
" que han renunciado. - - - - -
" Del conocimiento de los otorgantes, que firman con los testigos, de
" haberles hecho verbalmente las oportunas reservas y advertencias y
" de todo lo contenido en este instrumento, extendido en cuatro plie
" gos de la clase undécima serie C. de los cuales los tres primeros
" llevan los números dos millones ochocientos treinta y siete mil tr
" cientos seis y los dos siguientes en orden, yo el Notario doy fe.
" José Salmons --Miguel Bernadó--Martín Coll--Antonio Betrán--José -
" Vidal--Franco Bastida--Franco Bernaus--Antonio Figuera--Francisco
" Fillat--Antonio Llagunc--Fco Martí--Bientura Roqué--José Solanes-
" Pablo Bernadó--Salvador Poix--Franco Segú-- José Ensenat--Antonio
" Guillem--Carlos E. Montañés--Antonio Reguart--José Llari Areny--
" Signado--Luis Góngora-- Rubricados todos.--Con Fecha veinticuatro
" de Junio de mil novecientos doce, a requerimiento de Don Carlos E
" milio Montañés en la representación que ostenta, expedí copia en
" pliego de la clase tercera serie A. número 73.909 y veinticuatro
" la undécima, serie C. números 2837.057, los veinte siguientes en
" orden, 2.837.155 y los dos siguientes; doy fe.-- Góngora--Rubricad
" D. Jaime Vives Ballart, Secretario del Ayuntamiento Constitucional
" de la ciudad de Tremp. - - - - -
" Certifico: Que esta Corporación Municipal en sesión ordinaria cel
" brada el día de ayer, tomó el siguiente acuerdo: - - - - -
" El Sr. Alcalde manifestó que la Compañía Riegos y Fuerzas del El
" Sociedad Anónima, a cambio del apoyo moral del país para la ejecu
" ción de sus proyectos y además de otras concesiones relativas al
" riego, ofrece facilitar a los Ayuntamientos de la comarca dos cie
" tos caballos de energía eléctrica con destino al alumbrado y se
" bliga a suministrar, dentro de cierto radio, fuerza motriz hasta
" máximo de mil quinientos caballos en partidas que no bajen de ve
" ticinco, a un precio inferior a un veinte por ciento al que obte
" en Barcelona, y en un treinta por ciento si se destina a indust
" agrícolas; y que estimando, por lo que se refiere concretamente
" dichos dos extremos, aparte de los beneficios indudables que sup
" ará el riego, que el Ayuntamiento podrá obtener de la parte que
" corresponda en los dos cientos caballos con destino al alumbrado

Document núm. 6

Conveni entre l'Associació de Regants i la Canadenca
(1912, VI, 9).

ESCRITURA DE CONVENIO

ENTRE LA ASOCIACION DE REGANTES RIBERENOS DEL
NOGUERA PALLARESA EN LA CONCA DE TREMP Y
LA COMPAÑIA «RIEGOS Y FUERZA DEL EBRO, SO-
CIEDAD ANÓNIMA».

Número ciento diez. En la ciudad de Tremp, a nueve de Junio
de mil novecientos doce.

Ante mí don Luis Góngora y Tuñón, Abogado, Notario del
Ilustre Colegio de Barcelona con residencia en esta ciudad, com-
parecen.

De una parte.

Don Carlos Emilio Montañés y Criquillón, mayor de edad, ca-
sado, ingeniero, vecino de Barcelona (Aragón, doscientos nove-
ta, primero) en donde, con fecha dieciseis de Octubre último, se
le expidió cédula personal de clase cuarta, número dos mil seis-
cientos tres.

Y de otra parte don José Llari y Areny, Abogado, don Joaquín
Sostres y Azcón, Abogado y propietario, don José Picart y de Ga-
yola, también Abogado, don Tomás Costa y Faya, del comercio,
don Jaime Potau y Armella, asimismo del comercio, y don Agus-
tín Dalmau y Olsina, labrador, vecinos de esta ciudad; don José
Gasa y Cirera, labrador, vecino de Guardia de Tremp; don José
Blanch y Rosell, labrador, vecino de Palau de Noguera; don Do-
mingo Bonet y Bullich, labrador, vecino de Sutteraña; don Anto-
nio Reguart y Sicaít, labrador, vecino de Talaru, y don José Ortí
y Cabanau, propietario, vecino de Vilamitjana; el señor Gasa viu-
do, los demás casados, todos mayores de veinticinco años y pro-

visitos de cédulas personales expedidas en el punto de su vecindad, de clases novena las de los tres primeros y el octavo, décima las del cuarto, séptimo y el noveno y undécima las de los restantes y respectivamente fechas veintiuno, el mismo día, quince, veintitres y dieciocho de Mayo último, primero del corriente, veinticinco de dicho mes de Mayo, treinta de Julio del año próximo pasado, trece del mismo mes de Mayo citado, primero del actual y treinta y uno de Mayo anterior y números ciento noventa y uno, ochenta y tres, ciento cincuenta y cinco, novecientos cincuenta y tres, ciento noventa y cuatro, quinientos setenta y cinco, noventa y nueve, treinta y cuatro, sesenta y siete, doscientos cuarenta y siete, y cinco.

Don Carlos Emilio Montañés obra en nombre y representación de la Compañía denominada «Ebro Irrigation and power Company Limited» (Riegos y Fuerza del Ebro, Sociedad anónima) con domicilio en Toronto, Dominio del Canadá, que estableció su residencia en Barcelona, sometiéndose a las leyes españolas, mediante escritura otorgada a calce de Diciembre último ante el Notario de dicha capital don Luis Rufasta por el apoderado general de la Sociedad don Edward Dwight Tronbridge, inscrita en el Registro mercantil de Barcelona en la hoja número ocho mil cuatrocientos setenta y cuatro, folio cuarenta, tomo ochenta y tres, del libro de Sociedades, inscripción primera. La representación del señor Montañés resulta de la escritura de substitución de poder, de la que me exhibe copia auténtica, otorgada a su favor con facultades bastantes para el otorgamiento de la presente, por el nombrado don Edward Dwight Tronbridge ante el Notario de la repetida capital don Antonio Par, a treinta de Mayo último.

Los señores Llarí, Sostres, Picart, Costa, Potau, Dalmau, Gasa, Blanch, Bonet, Reguart y Orrit, interviene en este acto representando a la «Asociación de Regantes ribereños del Noguera Pallaresa en la Conca de Tremp» constituida mediante escritura autorizada en el día de hoy por el infrascrito Notario a fin de establecer nuevos riegos en la zona que la expresada denominación indica. En la referida escritura se confiere la representación plena de dicha entidad a un Consejo directivo que forman los once nom-

brados señores y al que se faculta especialmente para contratar con la Compañía «Riegos y Fuerza del Ebro, Sociedad anónima» en los términos que se consignarán.

Y hallándose a mi juicio, todos los comparecientes con la capacidad legal necesaria para ello, otorgan la presente escritura en los términos que a continuación se expresan:

PARTE EXPOSITIVA

La Compañía «Riegos y Fuerza del Ebro, Sociedad anónima» se propone construir, previa la indispensable tramitación administrativa, las obras necesarias para el aprovechamiento de un considerable caudal de agua derivado del río Noguera Pallaresa con destino en parte a usos industriales y en parte al establecimiento de nuevos riegos en ambas márgenes del río en los términos de esta ciudad o inmediatos ribereños. Con esos nuevos riegos, que suponen un indudable aumento de riqueza en esta comarca esencialmente agrícola, no calcula ni se propone la empresa constructora realizar un negocio lucrativo, sino más bien contribuir a la satisfacción de las ansias de mejoramiento del país, a beneficio exclusivo del cual quedará el riego en un plazo relativamente corto, mucho menor del fijado como máximo por la ley de aguas para la explotación del riego por una empresa.

A fin de organizar la comunidad de regantes a la que pase en su día el dominio de las obras destinadas al riego y de fijar en unión de la referida compañía los derechos y deberes de la misma y los propietarios, se ha constituido la nombrada «Asociación de Regantes ribereños del Noguera Pallaresa en la Conca de Tremp», la cual ha fijado las bases sobre las cuales y mediante esta escritura debía contratar su Consejo directivo con la representación de la compañía constructora las condiciones de establecimiento de nuevos riegos.

PARTE DISPOSITIVA

1.—La Compañía «Riegos y Fuerza del Ebro, Sociedad anónima» se obliga a construir, como parte de las obras a que se ha hecho

referencia, un canal para riegos en la margen izquierda del Noguera Pallaresa y en la derecha otro emplazado a una altura o nivel superior en cuarenta metros próximamente al destinado al aprovechamiento industrial que se propone realizar, como también a dar riego a las tierras de nivel inferior a dicho canal industrial, derivando el agua bien del mismo bien del que al efecto construya debajo de él. Así mismo construirá los brazales principales.

II.—Todos y cada uno de los individuos que constituyen la «Asociación de Regantes ribereños del Noguera Pallaresa en la Conca de Tremp» así como los que ingresen en ella en lo sucesivo, vendrán obligados a establecer el riego en una mayor o menor extensión de las fincas de su propiedad, o pertenecientes a las personas de quienes sean legales representantes o administradores, enclavadas en la zona regable, mediante los canales que proyecta construir la Compañía «Riegos y Fuerza del Ebro, Sociedad anónima» entendiéndose que, desde el momento que se establezcan los nuevos riegos, cada uno de los asociados habrá de aplicarlos en tierras de su propiedad, pero no en todas las que posea en la expresada situación sino en la parte de ellas que tenga por conveniente, pudiendo en años sucesivos extender el riego en la proporción que le plazca.

III.—La cantidad de agua destinada al riego y la época de esta serán, según las circunstancias y clases de cultivo, las siguientes:

a) Medio litro por segundo de tiempo y por hectárea de tierra durante diez días en el mes de Enero o Febrero para regar viñedos y olivares en los años que lo conceptúe necesario el Sindicato de riegos. — b) Medio litro por segundo y por hectárea durante diez días en el mes de Marzo para el riego de forrages, también si el Sindicato lo considera necesario. — c) Medio litro por segundo y por hectárea desde el día diez de Abril al treinta de Junio, ambos inclusive, con destino al cultivo extensivo. — d) Un litro por segundo y por hectárea desde el día primero de Julio al veinte de Septiembre para el cultivo intensivo. — e) Un litro por segundo y por hectárea durante diez días, que determinará el Sindicato de riegos, para el de tierras destinadas a siembra de cereales los años que falte la sembradura o que no esté la tierra en sazón para sem-

brar, a juicio de dicho Sindicato. — f) Y un litro por segundo y por hectárea durante diez días en uno de los meses de Agosto o Septiembre para el riego de viñas y olivares los años que el repetido Sindicato lo crea preciso.

IV.—La Compañía «Riegos y Fuerza del Ebro, Sociedad anónima» percibirá de los regantes el canon anual correspondiente a la extensión de tierra que rieguen con arreglo a la siguiente tarifa:

A Por los riegos destinados al cultivo extensivo una peseta por hectárea los años primero y segundo a partir del establecimiento del riego por la Compañía o sea desde que empiecen a funcionar los canales; dos pesetas el tercer año, cuatro el cuarto, ocho el quinto, dieciséis el sexto y veinticinco pesetas anuales desde el séptimo al trigésimo, siempre por hectárea. — B Por los riegos para el cultivo intensivo una peseta por hectárea el primer año, dos el segundo, cuatro el tercero, ocho el cuarto, dieciséis el quinto, treinta y dos el sexto y cincuenta pesetas por hectárea el séptimo año y cada uno de los siguientes hasta el trigésimo.

V.—El pago del canon fijado para el cultivo intensivo, dará derecho a todos los riegos expresados anteriormente, y el del establecido para el cultivo extensivo a todos ellos menos el señalado bajo la letra d) o sea un litro por hectárea y por segundo desde el primero de Julio al veinte de Septiembre, no pudiendo en manera alguna los indicados con las letras e) y f), los años que se den, destinarse a objeto diferente del fijado, o sea, respectivamente, el riego de terrenos destinados a siembra de cereales y el de viñas y olivares.

VI.—Transcurridos que sean treinta años a partir del establecimiento de los nuevos riegos, quedarán del dominio de la comunidad de regantes los canales construidos al efecto por la repetida Compañía, que conservará el de su canal industrial, pero con la obligación de dar riego a las tierras inferiores que la deriven directamente del mismo, si las hubiere en ese caso, como también conservará la propiedad de todas las obras no destinadas exclusivamente al riego. Después de dicho plazo, la Compañía «Riegos y Fuerza del Ebro, Sociedad anónima», continuará corriendo con los gastos de elevación de aguas al arranque de los canales y con la

conservación, reparación y sustitución de las máquinas elevatorias para que pueda discurrir regularmente por aquellos el agua destinada al riego, percibiendo en cambio anualmente ocho pesetas por hectárea de cultivo extensivo y dieciséis pesetas por hectárea de cultivo intensivo.

VII.—En el momento en que se derive del Noguera Pallaresa el agua destinada a usos industriales, comenzando su aprovechamiento, habrá de darse también comienzo al riego por medio de los canales destinados al efecto.

VIII.—El Sindicato de riegos, y si no estuviere aún organizado, el Consejo directivo de la Asociación de Regantes, presentará a la Compañía «Riegos y Fuerza del Ebro» antes de comenzar el riego, una relación de los propietarios que van a aplicarlo, obligándose al pago del canon correspondiente, en la que se expresarán la situación de las fincas, la extensión exacta que se regará y la clase de cultivo a que se destine. En los años sucesivos y en el mes de Diciembre el Sindicato presentará a la misma Compañía relación de las modificaciones de la primitiva por ingreso de nuevos regantes, reducción o ampliación del riego por los anteriores o cambios de cultivo.

IX.—Tanto la repetida Compañía como el Sindicato de riegos podrán comprobar, en cualquier momento, la extensión de tierra que riega cada propietario y la clase de cultivo que en ella se realiza. Si dicha extensión resultase exceder a la declarada en un quince por ciento, el propietario pagará una multa de cien pesetas, que percibirá la Compañía con derecho a exigirla y cobrarla por sí misma sin intervención del Sindicato. En igual penalidad incurrirá el propietario que tratase de aplicar fraudulentamente a tierras declaradas como de cultivo extensivo el riego destinado al intensivo.

X.—En caso de que el Sindicato considerase, en vista de los resultados que ofrezca la experiencia, que la cantidad de agua destinada al riego con arreglo a las bases anteriores es insuficiente para las necesidades del cultivo, requerirá a la Sociedad anónima «Riegos y Fuerza del Ebro» para que en el término de quince días designe una persona que en unión de la nombrada por dicho Sindicato que se le indicará al hacer el requerimiento, fije la cantidad de

agua que sea preciso aumentar. No habiendo acuerdo entre las dos personas designadas se les unirá para dictar una resolución definitiva e inapelable, la persona que desempeñe entonces el cargo de Presidente del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, sociedad con domicilio en Barcelona. Si la Compañía no designase en el referido término de quince días persona que la represente al efecto, habrá de pasar necesariamente por la decisión de la designada por el Sindicato. La cantidad de agua que venga obligada a suministrar para el riego la Compañía «Riegos y Fuerza del Ebro» no excederá en ningún caso de un litro por segundo y por hectárea comprendida en la zona regable.

XI.—Si la tantas veces nombrada Compañía transfiriese a otra entidad o particular cualquiera las concesiones que posee u obtenga para los aprovechamientos referidos, el nuevo concesionario o adquirente vendrá sujeto a las mismas obligaciones que hoy contrae aquella, que las impondrá a su sucesor, subrogándole, al efecto, en su lugar.

XII.—En caso de disolución, por cualquier causa de la Compañía, pasarán al dominio de la comunidad de regantes todas las obras y derechos necesarios para el riego, del mismo modo que antes se ha establecido para cuando expire el plazo de treinta años.

XIII.—No podrá exigirse a la Sociedad anónima «Riegos y Fuerza del Ebro» el cumplimiento de las obligaciones consignadas sino en el caso de que ejecute íntegramente las obras que proyecta para el aprovechamiento al principio mencionado y de cuyo proyecto forman parte los canales de riego de que se trata.

XIV.—Toda duda o cuestión que se suscite sobre la aplicación, inteligencia y cumplimiento de este contrato, si no se llegase a un acuerdo entre ambas partes, será resuelto por tres amigables compondores, designando uno cada uno de aquellas con arreglo a la ley de Enjuiciamiento Civil, y quedando desde ahora designado como tercero quien sea entonces Presidente del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro.

Los señores comparecientes, en la representación que respectivamente ostentan, aceptan y aprueban esta escritura en los términos en que se halla concebida en todas y cada una de sus partes.

— 12 —
Así lo otorgan siendo testigos D. Juan Mallol y Giró y D. Jaime Vives y Gallart de esta vecindad.

A otorgantes y testigos les he leído integralmente esta escritura, a su elección; advertidos antes de su derecho de hacerlo por sí. Del conocimiento de los otorgantes que firman con los testigos, de haberles hecho las oportunas advertencias legales y de todo lo contenido en este instrumento, extendido en cuatro pliegos de la clase undécima, serie C, de los cuales los tres primeros llevan los números dos millones ochocientos treinta y siete mil doscientos cuarenta y uno, y los dos siguientes en orden. Yo el Notario doy fé. — José Lari Areny. — Joaquín Sostres. — José Picart. — Jaime Potau. — Tomás Costa. — Agustín Dalmau. — José Gasa. — Domingo Bonet. — Antonio Reguart. — José Blanch. — José Orrit. — Carlos E. Montañés. — Juan Mallol. — Jaime Vives. — Signado. — Luís Góngora. — Rubricado.

Document núm. 7

Texte de la concessió atorgada a la Canadenca per
poder construir l'embassament de Sant Antoni. (1912,
XI, 28).

Examinado el Expediente incoado por el Director Gerente de la Sociedad Riegos y Fuerzas del Ebro, para ampliar el aprovechamiento de aguas del río Noguera Pallaresa, concedido a D. Domingo Sert por R.O. de 8 de Marzo de 1910 y transferido a dicha Sociedad por otra R.O. de 7 de Septiembre último:

RESULTANDO que la ampliación consiste en sustituir el primer trozo del canal concedido por un ensanche que ocupe igual trayecto del río, obtenido por una presa de 80 metros de altura aproximada, derivándose como máximo 42.000 litros por segundo, de los que se destinarán 2.500 a ampliación y mejora de riegos, 10 litros para el abastecimiento de Tremp, y el resto a Usos industriales:

RESULTANDO que se solicita la declaración de utilidad pública:

RESULTANDO que el expediente se ha tramitado con arreglo a las disposiciones vigentes, presentándose en el periodo de información pública numerosas oposiciones que fueron contestadas por la Sociedad peticionaria:

RESULTANDO que son favorables a la Concesión los informes oficiales de los organismos de la Provincia:

RESULTANDO que el Consejo de O.P. después de indicar las condiciones con que en su caso podría otorgarse la Concesión, propone que antes se subsanen algunos defectos:

Considerando, en cuanto a la aplicación a este caso, de los beneficios del artículo 200 de la Ley de Aguas y el 2º de la de Expropiación forzosa, que si bien son fundadas los motivos que tiene el Consejo para sus recelos, se trata teóricamente de dos Concesiones, que para su mejor estudio pudieran dividirse y otorgarse por separado, parecen que debían estar sujetas a distintas condición legal, pero no puede olvidarse que estas dos concesiones diversas en el desarrollo, distintas en la aplicación, tienen obras que le son comunes: La presa de 80 metros y el embalse que produce de 10 kilómetros; porque la industria necesita el salto; el riego, la agricultura, la regularización de la corriente; la presa y el embalse son la garantía de una otra, y el arranque de algunos de los canales de riego exigen un nivel superior de agua que hay que buscar:

Considerando que además de esto, el artículo 2º de la ley de expropiación forzosa que declara que son obras de utilidad pública las que tengan por objeto directo proporcionar usos o mejoras al Estado, provincias o pueblos, ya que se ejecuten por Compañías o empresas particulares, debidamente autorizadas, es aplicable el aprovechamiento industrial proyectado, ya que el empleo de tan considerable fuerza y tan barata, ha de influir de modo extraordinario en el desarrollo de la riqueza de aquella región, y que respecto del riego es bien expreso el precepto del artículo 200 de la Ley de Aguas, sin necesidad de mayores aclaraciones:

Considerando que no se debe olvidar que la declaración de utilidad pública para usos industriales necesita ser acordada: Serán... dice el artículo 2º de la Ley de expropiación y el 3º precisa que no tendrá efecto la expropiación sin que preceda declaración de utilidad pública y el mismo cuerpo del expediente prueba que los peticionarios lo han tenido así también en los documentos que acompañan para lo que se refiere el embalse que omiten al tratarse de los riegos:

Considerando en lo que se refiere a las tarifas, que han hecho acudir de su estudio a los Jefes de O.P. de Lérida y de la División Hidráulica del Ebro, que los canales y obras y máquinas para elevar el agua que han de pasar a la propiedad de los regantes, representan millón y medio de pesetas más de lo que ha de percibir la Sociedad y con las tarifas, que no llegan nada más que hasta el año treinta de la explotación, con mínimo de una peseta por año y hectárea para toda

clase de cultivos y máximo de veinticinco y cincuenta pesetas para cereales y cultivo intensivo respectivamente de la séptima a la tercera anualidad :

Considerando que la justificación del número de hectáreas de zona regable no es exigible cuando se trata de sociedades que no son dueñas de las tierras (último párrafo del artículo 189 de la ley de Aguas):

Considerando en cuanto a la falta que el Consejo de O.P. cree observar en la omisión del envío a los alcaldes, del B. Oficial con el anuncio de las fincas por donde han de pasar los canales de riego, que realmente pudiera entenderse confusa la legislación en esta materia, aunque parece que tratándose de una obra, la de Riego, declarada por la Ley, de utilidad pública, y, por consiguiente, con derecho a expropiar, no debiera ser trámite no dispensable, resultando además con este supuesto errónea la doctrina sustentada por el Consejo, pero por otra parte, sus alegaciones son siempre de estimar aunque no sean preceptivas por la ley, tratando de rodear al expediente y a la concesión de todas las garantías posibles para asegurar el acierto al proponer una determinada resolución y aunque fuesen requisitos de Ley, y como tal indispensables, no podrían ser bastantes para negar la aprobación del proyecto, pues podría hacerse la concesión del aprovechamiento industrial, a reserva de hacerlo del de riegos, cuando se completasen estos trámites legales, lo cual no es necesario, toda vez que ya consta en el expediente, que posteriormente al informe del Consejo de O.P. han llegado las certificaciones de los Alcaldes que acreditan el cumplimiento de este trámite, que en exceso de cautela hechaba de menos aquel alto cuerpo :

Considerando en cuanto a las obras que afectan al ferrocarril del Noguera Pallaresa y a la carretera de Balaguer a la Frontera francesa, que en ningún caso se podrán empezar sin la previa aprobación de la modificación del trazado de ambos, y no esto solo, sino que todos los aumentos de gastos que se produzcan deben ser a cargo de la Sociedad concesionaria, y que esta ha de quedar obligada a las condiciones que la Administración determine en las variantes, y que éstas son posibles, aunque ahora no pueda precisarse el perjuicio en la explotación del ferrocarril y las consecuencias en el tráfico lo demuestra el informe de la Jefatura correspondiente, informe del que tampoco tenía noticia al dictaminar el Consejo :

Considerando en cuanto a la garantía de estabilidad de la presa que se trata de una obra de 80 metros de altura, cuyas dimensiones todas son raras en Europa, desconocidas en nuestra Patria; que la cimentación, problema el más importante de todas las obras, es, por sus posibles consecuencias, de inexcusable preferencia en las hidráulicas que toda previsión será poca, todo celo, vigilancia y cuidado por la Administración serán escasos; que aunque abonan si no garantizan el resultado, dos eminencias en la Geología, el Sr. Malladas, Ingeniero de Minas español y M. Crosby, de gran reputación en América, esto no basta, no puede bastar, porque aunque su ciencia haga presumir al acierto, no es el acierto mismo; y si su propia reputación es prenda segura del mayor esfuerzo, no es el resultado práctico, la inspección diaria, la presencia constante, permanente, la seguridad de que se ejecutará lo que se manda, de que los análisis se hacen en materiales procedentes del sitio que deben analizar :

Considerando, por tanto, que es precisa una Inspección especial, a más de la que deben ejercer los Jefes de O.P. de la Provincia y de la División Hidráulica del Ebro, que ha de consistir en la asistencia diaria y constante a los sondeos, y que esta inspección ha de tener amplias facultades para intervenir todo y todo, a costa de la Sociedad Peticionaria.

S.M. el Rey (q.D.G.) conformándose con lo propuesto por la Dirección General de O.P. ha tenido a bien otorgar a D. Eduardo de Trowbridge la autorización que en nombre de la Sociedad Anónima Riegos y Fuerzas del Ebro, de Barcelona, ha solicitado para ampliar a usos industriales y riegos el aprovechamiento otorgado a D. Domingo Sert por R.O. de 8 de Marzo de 1910, de las aguas del río Noguera Pallaresa, en los términos de Poble de Segur y Camarasa, con las siguientes condiciones:

1ª.- Se concede a la Sociedad Riegos y Fuerzas del Ebro domiciliada en Barcelona, como adquirente de la concesión otorgada por R.O. de 8 de Marzo de 1910 a D. Domingo Sert, la autorización para sustituir la presa de derivación y primer tramo del canal de dicha concesión, tal como aparecen definidos uno y otro en el acta de replanteo aprobado por R.O. de 20 de Julio de 1912 por una presa de embalse situada en el estrecho de S. Antonio, término de Talarn. El embalse producido por dicha presa alimentará al segundo tramo del canal industrial de la concesión Sert, canal que queda invariable, y dos canales de Riego, uno en cada margen de río. El volumen máximo de agua derivado del embalse será de 42.000 litros por segundo, de los que se destinarán 2.500 litros a los nuevos riegos, y el resto (en el que están comprendidos los 20 metros cúbicos concedidos en 8 de Marzo de 1910) a usos industriales, excepto 10 litros por segundo que se autoriza a la Sociedad para cederlos gratuitamente al Ayuntamiento de Tremp, para el servicio exclusivo de abastecimiento de la población si el Ayuntamiento obtiene la correspondiente concesión.

2ª.- Las obras se ejecutarán con arreglo al proyecto presentado y al replanteo de las obras, en el que deben tenerse presente las conclusiones siguientes:

A).- Se completarán los datos de la cimentación con arreglo a los datos obtenidos definitivamente con los sondeos y reconocimientos del terreno en que han de establecerse.

B).- Se continuarán los ensayos para determinar las constantes específicas de los materiales que han de emplearse en las obras, comprobándose los principales resultados por el Laboratorio Central de la Escuela de Ingenieros de Caminos, a la que se remitirán las muestras por el Ingeniero Inspector.

C).- Una vez deducidas dichas constantes con absoluta certeza, se rectificará el perfil de la Presa, si ha lugar, y se prolongará hasta la base de fundación.

D).- Se modificará, completándolo el proyecto de aliviadero y canal de descarga, dándoles una potencia de evacuación de 2.000 metros por segundo a lo menos, con un metro de carga máxima sobre el vertedero enrasado al nivel normal de embalse. También el peticionario presentará el detalle de las obras necesarias para la toma de agua del canal de riego de la margen izquierda.

E).- Se colocarán sobre la coronación de la presa dos pretilos de fábrica de 1,20 metros de altura y de 60 y 40 centímetros de espesor respectivamente, el de aguas arriba y el de aguas abajo.

F).- El canal de descarga se prolongará en forma conveniente para dar paso a las maderas de flotación.

G).- El pliego de condiciones se modificará con arreglo a estas bases:

a).- Se suprimirá el ladrillo de todas las obras.

b).- Se expresará siempre que el hormigón de la presa vaya mezclado con los bloques grandes.

c).- El cemento Portland satisfará las condiciones generalmente admitidas, y procederá o de fábricas acreditadas o de las que monte la misma empresa, con todas las garantías debidas.

d).-- Se prohíbe el cemento rodinario o del país, así como la cal hidráulica, pudiendo usarse para obras que no sean de importancia, mezcla de cemento portland y la cal ordinaria, previas experiencias con intervención del Ingeniero Inspector.

e).-- La carga máxima de rotura a la compresión del hormigón hidráulico será de 150 kgs. por centímetro cuadrado.

f).-- Se derogan los artículos 28, 29 y 30 del pliego de condiciones facultativas, entendiéndose que no se usará en ningún caso el hierro ordinario, y que el acero dulce o fundido y la fundición satisfarán las condiciones de la Instrucción de 25 de Mayo de 1892.

El replanteo de las obras deberá ser presentado tres meses después de otorgada esta autorización. Presentará igualmente dentro del mismo plazo, el replanteo de la variante de la carretera, con arreglo a las instrucciones que dicte el Ingeniero encargado.

3).-- La sociedad peticionaria practicará dos veces al año, en Marzo y en Septiembre nivelaciones de precisión, referidas al mismo plano de comparación del cauce del río Flamisell desde el desagüe de la concesión de Massó hasta la confluencia con el Pallaresa, y en éste desde dicha confluencia hasta el punto del río que tiene 520 metros de oruénada por un lado, y por otro hasta el desagüe del salto superior del mismo Sr. Sert. Estos datos serán comprobados por los Agentes de la Administración que conservarán copia de los mismos con el conforme del concesionario.

Asimismo se establecerán por cuenta de la Sociedad, dos escalas hidrométricas en los sitios de los ríos Flamisell y Noguera, que se designen previamente por la Inspección del Estado, corriendo de cuenta de aquélla tomar y conservar los datos necesarios correspondientes y tenerlos a disposición de la misma Inspección.

4).-- El concesionario podrá en todo tiempo aprovechar la cabida resultante entre el nivel del agua en el embalse y la solera del canal industrial para una pequeña instalación destinada principalmente a la elevación de aguas de riego.

5).-- Cuando el caudal de río Pallaresa por debajo de su confluencia con el Flamisell sea inferior a los 20 metros cúbicos de la concesión Sert la Sociedad concesionaria deberá verter en el desagüe de su central de Camarasa, la misma cantidad de agua que ingresó en el pantano. Para ello establecerá pluviógrafos registradores en el embalse y en el origen del canal, y un módulo en el canal de descarga de la misma central.

Dichos aparatos serán intervenidos rigurosamente por los Agentes de la Administración que dictarán al efecto las disposiciones de indispensables sin perjuicio de lo que proceda, para el cumplimiento de la disposición 16.-

6).-- Con el fin de asegurar la continuidad del riego, para los nuevos regadíos de la Cuenca de Tremp, se establecerán aparatos elevatorios para derivar la cantidad de agua necesaria calculándose a razón de un litro por segundo y hectárea cualquiera que sea el nivel del embalse, y sin perjuicio de lo dispuesto en la prescripción anterior que se cumplirá siempre rigurosamente. La División Hidráulica del Ebro aprobará el módulo correspondiente.

7).-- A los efectos del colmateo que se produzcan en los cauces del Noguera y del Flamisell, en la parte que puedan ser atribuidos exclusivamente a la acción del embalse, y que se determinará por los procedimientos descritos en la prescripción tercera, se remediarán por la entidad concesionaria en la forma detallada en el informe de las Jefaturas de Lérida y División Hidráulica del Ebro.

8).-- La Compañía de Riegos y Fuerzas del Ebro, S.A. queda subrogada en todas las obligaciones del anterior concesionario, en cuanto

se refiere a todos los aprovechamientos inferiores preexistentes.

9º.- Las obras se empezarán a los seis meses de la fecha en que sea firme la concesión, y terminarán a los seis años de empezado.

10.-a) La inspección será ejercitada diaria y constantemente por la Dirección hidráulica del Ebro, por lo que se refiere a la totalidad de las obras, y por lo que afecta a la carretera y modificación del ferrocarril Noguera Pallaresa, a la Jefatura de O.P. y a la Comisión de ferrocarriles transpirenaicos; y concretamente por lo que atañe a sondeos, fundaciones y construcciones en su totalidad de la presa y del embalse, a las dos citadas Jefaturas de O.P. y de la Dirección hidráulica, y a dos inspectores Ingenieros del Cuerpo de Caminos Canales y Puertos, cuyos informes han de figurar en los proyectos de cimentación, que en ningún caso podrán ejecutarse sin previa aprobación de este Ministerio.

b).- La inspección de los canales de Riego se efectuará íntegramente por la Dirección hidráulica del Ebro, y la de la parte meramente industrial, a partir de las compuertas de la presa, por la Jefatura de la Provincia, que podrá además hacer las observaciones que estime que estime procedentes, en cuanto se refiere a las relaciones del embalse con los servicios e intereses que le están encomendados especialmente.

11.- Todos los gastos que originen el cambio de la carretera como la modificación del trazado del ferrocarril Noguera Pallaresa sobre los presupuestos de estas obras, así como las correspondientes indemnizaciones que fije este Ministerio por aumento de la explotación, serán de cuenta de la Sociedad concesionaria.

12.- Una vez aprobado el replanteo, se designará por los dos inspectores y por ambas Jefaturas el personal facultativo encargado de la inspección de las obras, sin cuyo requisito no podrán empezarse las que sean correspondiente. Cada Jefatura en la parte que le incumbe, dictará las disposiciones más convenientes para el mejor resultado y bondad de las obras, autorizará las modificaciones de detalle que no afecten a lo esencial del proyecto y propondrá a la superioridad la aprobación de aquellas reformas que a su juicio procedan, o bien dará curso, con su informe a las peticiones en igual sentido que formule el concesionario.

13.- Las sendas, riegos y demás servicios existentes que queden interrumpidos por la construcción de las obras que esta concesión exige, se substituirán de manera que, cuando menos, queden con iguales condiciones que las actuales y sin interrumpir su servicio o disfrute en ninguna época.

14.- El concesionario queda obligado a cumplir estrictamente lo que previene los artículos 10, 11, 12, 13 y 14 de la ley de Pesca, aprobada por el Real Decreto de 29 de Diciembre de 1907.

15.- Antes de empezar las obras, deberá el concesionario depositar como garantía del cumplimiento de estas condiciones, el 1 por 100 del importe del presupuesto de las obras que se hayan de establecer en terrenos de dominio público.

16.- Esta concesión se otorga salvo el derecho de propiedad, sin perjuicio de tercero, con todos los derechos y obligaciones que señalan para estas concesiones la Ley de O.P. y la especial de Aguas quedando las obras de utilidad públicas, con arreglo al artículo 200 de esta última Ley y el 2º de la Expropiación forzosa. El aprovechamiento industrial se otorga a perpetuidad. Transcurridos noventa y nueve años, pasarán los canales de riego a ser propiedad de la Comunidad de Regantes y quedarán las tierras libres del pago de canon.

17ª.- En caso de inobservancia de alguna de las concesiones anteriores, la administración pondrá a la Compañía concesionaria el correctivo que juzgue conveniente y en caso de resistencia sistemática a la ejecución de las órdenes relativas al cumplimiento de las anteriores bases, podrá aquella declarar caducada la concesión sin derecho a indemnización de ninguna especie.

18ª.- La compañía concesionaria se sujetará a las disposiciones administrativas y fiscales que existen acerca de la materia.

19ª.- El concesionario tendrá derecho a imponer la servidumbre forzosa de acueducto sobre las fincas de propiedad particular vecinas a las formalidades legales.

20ª.- Esta concesión queda sujeta, además de las condiciones impuestas a las limitaciones establecidas por el artículo 20 del Reglamento de 23 de Febrero de 1908, sobre protección a la industria nacional, reformado por el Real Decreto expedido en 22 de Junio de 1910 por la Presidencia del Consejo de Ministros.

21ª.- Quedan subsistentes las condiciones impuestas para la concesión del Sr. Sert, en cuanto no se opongan a las fijadas para esta concesión.

Y habiendo aceptado el peticionario las anteriores condiciones, y presentando la póliza de 100 pesetas que determina la ley del timbre, la cual póliza queda inutilizada en el expediente, lo comunico a V.S. de orden del Sr. Ministro, para su conocimiento, el de los interesados y demás efectos, con publicación en el Boletín Oficial de esa provincia.

Dios guarde a V.S. muchos años.

Madrid, 28 de Noviembre de 1912.

El Director General, ZORITA.

Sr. Gobernador de la Provincia de Lérida.